

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ
TRABLUSGARB VİLAYETİ
İSLAHAT LÂYİHALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: AISHA MOFTAH MILAD

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ
TRABLUSGARB VİLAYETİ
İSLAHAT LÂYİHALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: AISHA MOFTAH MILAD

TEZ DANIŞMANI: PROF. ZEKERİYA KURŞUN

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Arsha Moftah Alhwaej Milad'ın "II.Abdülhamid Dönemi Trablusgarb Vilayeti Islahat Layihaları" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zekeriyya KURŞUN
Üniversitesi : Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Davut HUT
Üniversitesi : Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muhammed TANDOĞAN
Üniversitesi : İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 12 / 07 / 2016 tarih ve 2016/14-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOĞ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	I
Önsöz.....	IV
Özet.....	VI
Kısaltmalar.....	VIII
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARP VALİLERİ (1860-1909)

1.1	Mahmut Nedim Paşa	5
1.2	Cezayirli Ali Rıza Paşa (1. Defa)	6
1.3	Mehmed Halet Paşa	7
1.4	Mehmed Reşit Paşa	7
1.5	Cezayirli Ali Rıza Paşa (2. Defa)	8
1.6	Hasan Samih Paşa	8
1.7	Mustafa Asım Paşa	12
1.8	Mustafa Sıtkı Paşa	14
1.9	Ali Kemalî Paşa	16
1.10	Mehmet Sabri Paşa	18
1.11	Mahmud Celalettin Paşa	18
1.12	Ahmet İzzet Paşa	19
1.13	Mehmet Nazif Paşa	20
1.14	Ahmet Rasim Paşa	22
1.15	Süleyman Namık Bey	24
1.16	Mustafa Haşim Bey	26
1.17	Hafız Mehmet Paşa	27
1.18	Hüseyin Hüsnü Efendi.....	27
1.19	Ahmet Nazım Paşa.....	28
1.20	Recep Paşa	29
1.21	Ahmet Fevzi Paşa	30
1.22	Hüseyin Hüsnü Paşa	30

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN LÂYİHALARA GÖRE TRABLUSGARP

2.1	II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar	31
2.2	Trablusgarp Vilayetinde İdari ve Sosyal Yapı	33
2.2.1	İdari Yapı	38
2.2.2	Sosyal Yapı	38
2.2.3	Mahkemeler ve Yargı	40
2.2.4	Askerî Durum İle İlgili Teklif ve Düzenlemeler	42
2.3	Vilayetin Ekonomik Sorunlarına Dair Görüşler	46
2.3.1	Vergi Gelirleri	47
2.3.2	Ticaret, Sanayi ve Tarıma Dair Tespitler	49
2.3.2.1	Ticaret	49
2.3.2.2	Sanayi	50
2.3.2.3	Tarım	51
2.4	Vilayet Hazinesinin Gelirleri ve Giderleri	52
2.5	Trablusgarp Vilayetinde İmar Faaliyetleri	54
2.5.1	Limanlar	54
2.5.2	Sular ve Su Kuyuları	55
2.5.3	Yollar ve Ulaşım	55
2.5.4	Posta ve Telgraf	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHA METİNLERİ (TRANSKRİPSİYON)

3.1	Mehmet Nazif Paşa'nın Lâyihası	59
3.2	Yazarı Tespit Edilemeyen Bir Lâyiha	66
3.3	Bingazi Vilayeti İdare Meclisi'nin Lâyihası	80
3.4	Mehmet Namık Paşa'nın Lâyihası.....	85
3.5	Musa Kâzım Bin-Ömer'in Lâyihası	87
3.6	Miralay Hüseyin Hüsnü'nün Lâyihası	93
3.7	Ahmet Rasim Paşa'nın Lâyihası	111

3.8	Mehmet Kâmil Paşa'nın Lâyihası	125
3.9.	Sadık El-Müeyyed Paşa'nın Lâyihası	143
3.10	Mehmet Arif Paşa'nın Lâyihası	151
3.11	Dr. Mehmet Reşit (Şahingiray) Bey'in Lâyihası	155
3.12	Muhammed Hilâl Efendi'nin Lâyihası	171
SONUÇ		178
BİBLİYOGRAFYA		179
EKLER		182

ÖNSÖZ

Libyalı bir öğrenci olarak yüksek lisans tezimin Trablusgarp konusunda olması çok olağan bir durum gibi görünebilir. Ancak, ülkemizin en büyük ve önemli kenti hakkında kaleme alınmış ıslahat lâyhalarının yeterli bir şekilde incelenmediğini görerek bu konuya eğilmeye karar verdim.

Ele aldığım konuya en yakın tez çalışması 2007’de Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde sunulan, Mustafa Oğuz’un *İkinci Abdülhamid’e Sunulan Lâyhalar* başlıklı tezi idi. Bu tezde, Trablusgarp’a dair lâyhalar “Kuzey Afrika Hakkındaki Lâyhalar” bölümünde özetlenmişti. Dolayısıyla, Trablusgarp’a dair lâyhalar hakkında kısa bilgiler içeriyordu.

Konu üzerinde çok daha önce çalışan El-Kilani Tuati El-Kilani’nin hem yüksek lisans hem doktora tezinin konusu Trablusgarp idi. Yüksek lisans tezi *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kâmil Paşa Lâyihası* (1990), doktora tezi *Trablusgarp Valileri* (1996) başlığını taşımaktadır. Bu iki teze uzun süre ulaşma imkanı bulamadım. Zira, 1990’larda sunulmuş olmasına rağmen, bu tezler yayınlanmadığı gibi, YÖK’ün tez sitesinde erişimleri kısıtlanmaya devam etmekteydi. İstanbul’daki kütüphanelerde birer nüshası olmayan bu tezler sadece tezin yapıldığı AÜ İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunmaktaydı. Sonuçta bu tezi incelemek için izin veren tezin danışmanı Prof. Nesimi Yazıcı’ya ve kopyasını Ankara’dan bana gönderen sayın Sevim Kuş’a teşekkür ediyorum. Bu vesileyle, bilimsel ve akademik çalışma yapanların çalışmalarına erişimi çok uzun süre kısıtlamalarının doğru olmadığı kanısında olduğumu belirtmeliyim.

I. Bölüm’de, sadece lâyiha yazarları değil dönemin Trablusgarp valileri hakkında biyografik bir derleme sunulmaktadır. Burada, II. Abdülhamid döneminin valileri esas alınmakla beraber, konuya daha iyi vakıf olunmasını sağlamak üzere, Trablusgarp’ın eyalet statüsünden vilayet statüsüne geçtiği 1864 sonrasındaki valilere de yer verilmiştir. II. Bölüm’de, lâyhaların ışığında Trablusgarp’ın siyasi, iktisadi ve sosyal tarihine dair bilgiler sınıflandırılarak sunulmuştur. Araştırmanın önemli bir bölümünü, III. Bölüm’de yer alan, Trablusgarp’a dair ıslahat lâyhalarının transkripsiyonları teşkil etmektedir. Transkripsiyonları yapılan lâyhaların arşiv belgeleri Ekler bölümüne konulmuştur. Lâyhaların yazarlarından bazıları Trablusgarp valiliğinde bulunmuş devlet adamlarıdır.

Sicill-i Ahvâl defterlerinde bazı valilere dair belgelerin bulunamamış olması en önemli sorundu. İkinci sorun ise, gerek valilerin, gerekse lâyiha yazarlarının isim benzerlikleri dolayısıyla kimliklerinin tespit edilememesinden kaynaklanmaktaydı. Trablusgarp valisi

olduğu düşünölen bazı lâyiha yazarlarının aslında vali olmadıkları bu konudaki araştırmalarım sonucunda ortaya çıktı.

Bu araştırmanın belkemiğini oluşturan lâyihalar ve Sicill-i Ahvâl belgelerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde incelemek üzere Türkiye'deki zamanımın büyük bir kısmını arşivde geçirdim. Ancak, yabancı bir araştırmacı olarak bu sırada bazı zorluklarla da karşılaştım. Özellikle arşive ilk girişte idari sorunlarla karşı karşıya kaldım. En önemli zorluk, Emniyet Müdürlüğü'nce verilen belgelere rağmen kütüphane giriş kartının çıkartılmaması oldu. Arşive girişte alınan güvenlik tedbirlerinin önemini bilmekle birlikte, akademik çalışmaların teşvik edilmesi ve araştırmacılara gerekli kolaylıkların gösterilmesinin genel olarak bilime katkı sağlayacağına inanıyorum.

Bu tez çalışmasına beni cesaretlendiren ve araştırmamın her aşamasında destek olan sayın Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a teşekkür ediyorum. Tezimi hazırlarken yararlandığım kaynakların temininde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Muhammed Tandoğan'a ve Doç. Dr. Davut Hut'a; ayrıca, Türkçe literatüre erişimde ve bunların değerlendirilmesinde, özellikle tezimin yazımında gerek muhteva gerekse dil bakımından denetiminde bana yardımcı olan Kemal Doğan'a da teşekkürü bir borç biliyorum.

Tüm çabalarımın rağmen, elde olmayan nedenlerden kaynaklanan hatalarımın hoşgöröyle karşılanacağını umut ediyorum.

Aisha Moftah Milad

İstanbul / 2016

ÖZET

II. Abdülhamid'e sunulan çok sayıdaki lâyiha içinden 19. yüzyılın ikinci yarısında Trablusgarp'a dair ıslahat lâyhalarının başlıcaları bu araştırmada bir araya getirilerek gerek orijinal belgelerin suretleri, gerekse transkripsiyonları sunulmaktadır. Bu lâyhalar, sosyal, iktisadi ve idari yapı özelliklerine göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Böylece, 19. yüzyılın ikinci yarısında, arşiv belgelerine dayalı olarak Trablusgarp'ın sosyal yapısına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Dönemin valilerinden bazıları hakkında ansiklopedilerde geniş bilgi bulunmasına rağmen, II. Abdülhamid dönemi valilerin çoğu hakkında literatürde pek az bilgi vardır. Bu tez, bu konudaki eksiklik arşiv belgelerine dayalı bilgilerle gidermeye gayret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Trablusgarp, ıslahat, lâyiha, vali, II. Abdülhamid, Ahmet Rasim Paşa.

ABSTRACT

Many reform proposal treatises regarding Trablusgarb (Tripoli) in the second half of the 19th century were submitted to Abdulhamid II and the main proposals have been collected in this thesis. They are presented in the form of texts written in Ottoman Turkish and, also, in the form of transcriptions in modern Turkish. These reform proposal treatises are classified and evaluated according to their social, economic and administrative features. Thus, it is intended to enlighten the social structure of Tripoli in the second half of the 19th century based on the Ottoman archive documents.

Although there is adequate information about some governors of the era in encyclopedias, there is little information regarding most of the governors of the era of Abdulhamid II in the relevant literature. This thesis tries to fill this gap by making use of the Ottoman archives.

Keywords: Trablusgarp (Tripoli), reform, reform proposal treatise, governor, Abdulhamid II, Ahmet Rasim Pasha.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.} MKT.MHM	: Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme
A.MTZ	: Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri
BEO	: Bâbıâî Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.DH	: Cevdet Dahiliye
çev.	: Çeviren
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi
DH.SAİD.d	: Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
HAT	: Hatt-ı Hümayûn
İ.DH	: İrade - Dahiliye
İ.TAL	: İrade - Taltifat
Nr.	: Numara
s.	: Sayfa
ŞD	: Şura-yı Devlet Defterleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y.EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Trablusgarp'ın Osmanlı Öncesi Kısa Tarihi

Günümüz uluslararası politikasında büyük devletlerin yoğun müdahalesine maruz kalan modern Libya 1951 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Libya'nın tarihselkökeni Kuzey Afrika coğrafyasındaki en eski topluluklardanBerberî kabilelerine dayanmaktadır. Heredotos'un Libya olarak adlandırdığı coğrafya Mısır'ın batısını kapsamaktaydı. Libya adının ise, bu bölgede yaşayan Berberi Levâte kabilesinin adından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.¹

Libya'nın en büyük kenti Trablus'un adı Antik Çağ'da Sirtika (Syrtica) sahilinde kurulan Sabratha (Zevağ), Leptis Magna (Lübde) ve günümüzde kent merkezinin bulunduğu yerdeki Oea adlı üç antik kentin Yunanlılarca Tripolis (Tri: üç, polis: kent) olarak anılmasına dayanmaktadır. Kentin adı Araplar tarafından Tarâbulus (Tarablus) şeklinde söylenmiştir. Osmanlı döneminde, Suriye'de bulunan aynı addaki kentle karışmasını önlemek için Libya'daki Trablus'a Trablusgarp denilmiştir. Ayrıca, Trablusgarp'ın merkez olduğu eyalete Bingazi, Fizan ve Kufra bölgeleri dahil edilmiş, böylece Trablusgarp eyaleti bugünkü Libya'nın hemen hemen tamamını kapsamıştır.²

Trablusgarp'ınmerkezini oluşturan tarihi Oea kentinin İ.Ö. VII. yüzyılda Fenikeliler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Roma'nın Kartaca devletine son verdiği 3. Pön Savaşı'ndan (İ.Ö. 149-146) sonra diğer bölge Romalıların eline geçti ve Afrika eyaletinin bir parçası oldu. Doğu kıyılarındaki Sirenayka ise bir Yunan kolonisiydi.Büyük İskender'in fethinden sonra Ptolemilerin, ondan sonra da Romalıların hakimiyetine girdi. Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde (395), Libya toprakları Doğu Roma'nın elinde kaldı.³

Trablusgarp Hz. Ömer döneminde Mısır fatihi Amr b. el-Âs tarafından 643 senesinde fethedildiyse de, Bizans ile Müslümanlar arasında kent üzerindeki hakimiyet mücadelesi devam etti.Abbâsî Halifesi Hârûn Reşîd (hd 786-909) devrinde, 801'de kurulanAğlebîler hânedanının yönetimine giren kent, 812'de İbâzîlerin, ardından Fâtımîlerin ve Zîrîlerin hakimiyetine girdi. 11. yüzyılda Benî Hilâl kabilesinin Benî Zuğbe kolu kenti ele geçirdi.

¹ Ahmet Kavas, "Libya", DİA, C. 27, İstanbul 2003, s. 176.

² Ahmet Kavas, "Trablusgarp", DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 288.

³ Muhammed Yusuf El-Mukaryef, *Libya Beyn 'ül-Mazi ve El-Ahir Safahat Min-et Tarihü'l-Siyasi*, Cilt 1, Beyrut 2004, s.39-49.

1146'da Sicilya'dan gelen Normanlar Trablusgarp'ta 12 yıl kadar hüküm sürdüler. Kent 1159'da Muvahhidler'in hakimiyetine girdi. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kumandanlarından Bahâeddin Karakuş'un Kuzey Afrika'daki fetihleri sırasında (1172-1186) bir ara Trablusgarp'a Eyyubîler hakim oldu. Hafsî hükümdarı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ döneminde (1228-1249) Hafsî hâkimiyetine giren kent, Hafsî yönetiminin zayıfladığı bir sırada Ammâroğulları hânedanı tarafından yönetildi (1327-1401). Ammâroğulları'ndan sonra yeniden başlayan Hafsî hâkimiyeti 1510 yılına kadar sürdü.⁴

Osmanlı Döneminde Trablusgarp

1510'da İspanyollar tarafından işgal edilen kentte katliamdan kurtulan ve 40 km doğudaki Tâcûra kentine sığınan Müslümanlar 1519'da Osmanlı'dan yardım talebinde bulundular. Hadım Murad Paşa beylerbeyi olarak bir filo ve askerle gönderildiyse de kent 1523'te Rodos'tan kaçan Saint Jean Şövalyeleri'nin hakimiyetine girdi. Trablusgarp 15 Ağustos 1551'de Kaptanıderya Sinan Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. İlk Trablusgarp valiliğine Hadım Murad Paşa getirildi. Fizan'a kadar bugünkü Libya'nın tamamına yakını Murad Ağa fethetti; ancak, Libya'daki kabileleri Osmanlı'ya tâbi kılan, 1556'da beylerbeyi olarak Trablusgarp valisi olan Turgut Reis oldu.⁵

Trablusgarp eyaletinin Osmanlı idaresi altındaki tarihi dört döneme ayrılabilir: Osmanlı devletinin tam hâkimiyetindeki ilk valiler dönemi; başına buyruk yöneticiler kabul edilen dayılar dönemi (yeniçeriler); yarı bağımsız bir eyalet konumuna geldiği Karamanlı hânedanı dönemi ve merkezî idareye doğrudan bağlandığı ikinci valiler dönemi.⁶

Timar sisteminin uygulanmadığı eyaletin yönetimi zamanla “ocaklık” şekline dönüştürüldü ve, Cezayir ve Tunus eyaletleriyle birlikte, 16. ve 19. yüzyıllar arasında “Garp Ocakları”nın bir parçası haline geldi.⁷

İlk Osmanlı Valileri Dönemi (1551-1603)

İlk beylerbeyi Murat Ağa oldu. Onun 1556'daki vefatından sonra yerine Turgut Reis geçti.⁸ Turgut Reis, eyaletin imar ve tahkimine çalışmanın yanı sıra, deniz seferlerine çıkarak Avrupa sahillerini ve Hristiyan gemilerini vurarak elde ettiği ganimetler sayesinde

⁴ Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 288.

⁵ Aynı yerde.

⁶ Aynı yerde.

⁷ Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, DİA, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 382-386.

⁸ İdris Bostan, “Turgut Reis”, DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 418.

Trablusgarp'ın refah seviyesini yükseltti.⁹ Günümüzde Libya'nın asıl kurucusu olarak görülen¹⁰ Turgut Reis'in 1566'da ölümünden sonra eyalet yönetimi istikrarını koruyamadı ve sık sık isyanlarla karşılaştı.

Dayılar Dönemi (1603-1711)

Eyalet divanında üye olan yeniçeri subaylarıyla askerler arasındaki mücadele, sonunda Tunus'ta ihtilâl çıkmasına sebep oldu. Tunus'ta yeniçeri askerleri 20 Ekim 1591 günü toplantı halinde bulunan divanı basarak seksen kadar bölükbaşını öldürdüler. Baskından sonra çeşitli gruplara ayrılan yeniçeriler grubun başkanı seçtikleri kimseye de “dayı” dediler. Dayıların en nüfuzlusu ve taraftarı çok olanı memleketin yönetimine hâkim oldu. Böylece Tunus'ta merkezden gönderilen valilerin gölgede kaldığı "dayılar devri" başlamış oldu. Bu sırada Osmanlı Devleti çeşitli iç ve dış meselelerle uğraştığından bu oldubittiyi kabullenmek zorunda kaldı.

1603'ten itibaren Trablusgarp eyaletinde de yeniçerilerin baskıları sonucunda dayıların hâkimiyeti başladı. Osmanlı idaresinin zayıf olduğu bu dönemde Karaman ailesi ortaya çıktı (1711). Bu ailenin oğullarından Yusuf Karamanlı, Osmanlı hanlarına karşı isyana kalkıştı ve Trablusgarp'ın mahallî idaresini ele geçirdi. Böylece Trablusgarp tarihinde yeni bir dönem başladı.

Karamanlılar Dönemi (1711-1835)

Karamanlılar döneminde Avrupa'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen ticaret gemilerinden vergi alınması Trablusgarp'ın dış baskılara maruz kalmasına neden oldu. 1728'de Fransız donanması kenti top ateşine tuttu. 1801'de vergi miktarının artırılması üzerine Amerika Birleşik Devletleri küçük bir donanma gönderdi ve 1801-1805 arasında Trablusgarp limanı ablukaya alındı. 1815'te gönderilen yeni bir ABD donanması Trablusgarp önlerine kadar geldi ve Karamanlı beylerbeyine isteklerini zorla kabul ettirdi.¹¹

⁹ Aynı yerde.

¹⁰ Nehicüddin Efendi ve Hasan Sâfi, Tarih-i İbn-i Galbun & Trablusgarp Tarihi, Ed. Ahmet Kavas, ORDAF Yayınları, İstanbul 2013. Söz konusu değerlendirme, Zekeriya Kurşun tarafından kaleme alınan “Sunuş” bölümünde yer almaktadır.

¹¹ Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, DİA, C. 41, İstanbul 2012, s. 289.

İkinci Osmanlı Valileri Dönemi (1835-1911)

1830'da Fransa'nın Cezayir'e saldırısı karşısında Osmanlı Devleti Yusuf Paşa'dan yardım istediye de Yusuf Paşa yardım sağlamadı. Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı Devleti, 25 Mayıs 1835'te Mustafa Necip Paşa komutasındaki donanmayla Trablusgarp'ta yeniden hakimiyet kurdu. Necip Paşa'nın gelmesi ve Karamanlı Ali Paşa ve ailesini İstanbul'a sürmesiyle Trablusgarp'ta yeni bir dönem başladı.¹²

Bu yeni dönemde Trablusgarp'taki halkın fahiş vergiler sebebiyle isyanları bitmek bilmedi.¹³ Ayrıca, Necip Paşa'nın kendisini tebrike gelen Şeyh Gome'yi tutuklatması ve Trablusgarp'ta bir darphane kurması nedeniyle 5 ay sonra görevden alınmasına sebep oldu.¹⁴

Şeyh Gome'nin 23 yıl süren isyanı 1858'de öldürülmesiyle sona erdi. Ancak bu dönemde sık sık değişen valiler dolayısıyla eyalette dikkate değer bir ıslahat yapılamadı.¹⁵ Bu dönemde Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika'ya yönelik faaliyetleri arttı. Osmanlı Devleti'nin hem iç siyasi çekişmeler hem Balkanlar'daki isyanlar dolayısıyla zayıflaması başkentten uzak topraklarını korumakta zorlanmasına sebep olmaktaydı. Sonunda, Trablusgarp 1911 yılında İtalya tarafından işgal edildi.¹⁶

¹² El-Kilani Tuati El-Kilani, *Trablusgarp Vilayeti (1881-1911)*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, s. 16.

¹³ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, TTK Yayınevi, Ankara 1995, s.1.

¹⁴ El-Kilani, a. g. e., s. 17.

¹⁵ El-Kilani, a. g. m., s.1570.

¹⁶ Nurettin Birol, "XX. Yüzyıl Sonlarında Trablusgarb'da Savunma Tedbirleri ve Goltz Paşa'nın Lâyihası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı 5, s. 55-70.

BİRİNCİ BÖLÜM

TRABLUSGARP VİLAYETİ VALİLERİ

1864 tarihinde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'nden önce Trablusgarp bir eyalet statüsündeydi. Bu sırada eyalet valisi Mahmud Nedim Bey'di. 1860-1867 tarihleri arasında görev yapan Nedim Bey, böylece Trablusgarp vilayetinin de ilk valisi olmuştur. Çalışmamızda II. Abdülhamid döneminin valileri ve onların faaliyetleri esas alınmakla beraber, Trablusgarp'ın vilayet olmasından itibaren görev yapan önceki valilerin de kapsanmasının dönemin anlaşılması açısından faydalı olacağı düşünülmüştür.

Trablusgarp valilerinin adları ve görev yaptıkları tarihler konusunda kimi kaynaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle Trablusgarp salnâmelerindeki bilgilerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerindeki ve bu konuda yapılmış Türkçe ve Arapça araştırmalardaki bilgilerden farklılık gösterdiği görülmüştür. Çalışmamızda bu bilgiler karşılaştırılmış ve nihai olarak arşiv kayıtları esas alınmıştır.

1.1 Mahmud Nedim Paşa

(4 Ağustos 1860 - Nisan 1867)¹⁷

Mahmud Nedim Paşa 1818 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Bağdat Valisi Gürcü Mehmet Necib Paşa'dır. Amedikalemindeyken Mustafa Reşid Paşa'nın ilgisini çekti ve sadaret mektupçuluğuna getirildi. Haziran 1849'da vekaleten ve ardından asaleten amedîliğe tayin edildi. 1853'te Divan-ı Hümayun beylikçiliğine, 1854'te Sadaret müsteşarlığına ve üç ay sonra, 26 Haziran'da Hariciye müsteşarlığına getirildi. 25 Şubat 1855'te vezaret rütbesiyle Sayda valisi oldu. 14 Aralık 1855'te Şam ve Eylül 1857'de İzmir valiliği, Mart 1858'de Meclis-i Tanzimat üyeliği ve Mayıs'ta Hariciye nazır vekilliği görevlerinde bulundu. 9 Temmuz 1860'ta kendi isteği üzerine Trablusgarp valisi oldu. Trablusgarp valiliği sırasında Mahmut Nedim Paşa birinci rütbeden bir kıt'a Nişan-ı Âli-i Osmanî ile taltif edildi.¹⁸

¹⁷ Trablusgarp salnamesinde Mahmud Nedim Bey'in göreve 12 Muharrem 1277 (31 Temmuz 1860) tarihinde başladığı ve 6 yıl 3 ay görevde kaldığı belirtilmektedir. Diğer bir kaynağa göre ise Mahmud Nedim Paşa, Trablusgarp valiliğine 4 Ağustos 1860 tarihinde başlamıştır. Bkz. Nehicüddin Efendi ve Hasan Sâfi, a. g. e., s. 120. Ayrıca bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, Matbaa-i Vilâyet, Sene 1301, Def'a 11, s. 66-67. BOA, İ.DH, 3 Safer 1278 (10 Ağustos 1861) tarihli belgede Mahmud Nedim Bey'in Trablusgarp valisi olduğuna işaret edilmektedir.

¹⁸ BOA, A.}MKT.MHM, nr. 280/20. Belgede nişanın "iktizâ eden ilmühaber 24 Rebiülâhîr 1280 [8 Ekim 1863] tarihinde itâ kılınmış olmakla" denilmektedir.

18 Haziran 1867'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine getirildi. Ali Paşa'nın vefatından sonra, 8 Eylül 1871'de sadrazam oldu. Ali Paşa'nın tersine padişahın istek ve arzularına uygun hareket eden Mahmud Nedim Paşa, iktidara gelir gelmez Tanzimatçı devlet adamlarını görevden aldı ve rakiplerinin her birini ülkenin bir tarafına sürdü. Rumeli demiryolu imtiyazı hususunda Baron Hirsch ile yeni bir uzlaşma yapan Mahmud Nedim'in anlaşma karşılığında Hirsch'ten yüz binlerce lira rüşvet aldığı yönünde ciddi iddialar mevcuttur.¹⁹ Mahmud Nedim Paşa, Sultan Abdülaziz'in de desteğiyle dış siyasette Tanzimatçıların izlediği Avrupa eksenli politika yerine Rus yanlısı bir siyaset izledi. Ancak, izlediği siyasette Rus tesiri o kadar yaygındı ki Nedim Paşa halk arasında “Nedimov” olarak anılır oldu. Hem halkın hem Avrupa kamuoyunun artan tepkileri üzerine 31 Temmuz 1872'de görevden alındı.²⁰

Mahmud Nedim Paşa, 26 Ağustos 1875'te ikinci defa sadrazamlığa getirildi. O sırada devletin içinde bulunduğu borç krizine çözüm için tahvil geri ödemeleriyle ilgili aldığı karar içte ve dışta büyük tepkilere yol açtı. Halkın tepkileri sonucunda, 11 Mayıs 1876'da görevden alındı. Kısa süreli bazı görevlere getirilen Nedim Paşa 14 Mayıs 1883'te vefat etti. Türbesi Cağaloğlu'ndadır. Zeki, şair, kitabete ve Babıali'nin yazışma usullerine dair bilgili bir kişi olan Nedim Paşa'nın vehimli, döneke, sebatsız, fesatçı ve rüşvetçi bir kişiliğe sahip olduğu da ifade edilir.²¹ Mahmud Nedim Paşa'nın Trablusgarp valiliği sırasında kayda değer bir olay olmadığı görülmektedir.²²

1.2 Cezayirli Ali Rıza Paşa

(Haziran 1867–22 Mart 1870) (1. defa)²³

Ali Rıza Paşa 1236 (1820/1821) yılında Cezayir kentinde doğdu.²⁴ Babası Hamdan Efendi'dir.²⁵ Askeri İdadi Okulu'nda öğrenim görmüş, topçu yüzbaşı, ardından binbaşı olan

¹⁹ Ali Akyıldız, “Mahmud Nedim Paşa”, DİA, C. 27, İstanbul 2003, s. 374-376.

²⁰ Aynı yerde.

²¹ Aynı yerde.

²² El-Kilani Tuati El-Kilani, *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1990, s. 31.

²³ Trablusgarp salnamesinde Ali Rıza Paşa'nın ilk valiliğine 27 Ramazan 1283 [2 Şubat 1867] tarihinde başladığı ve 2 yıl 9 ay görev yaptığı belirtilmektedir. Bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, aynı yerde. Ali Rıza Paşa'nın Trablusgarp valiliğinden ayrılmasına dair belgenin tarihi 19 Zilhicce 1286'dır [22 Mart 1870]. Bkz. C.DH, nr. 295-14722.

²⁴ Bkz. Ali Rıza Paşa, *Elveda Cezayir (Mir'at ül Cezayir)*, Yay. Haz. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015. Kitapta Ali Rıza Paşa'nın hayatına dair biyografinin, onun yazmış olduğu *Mir'at ül Cezayir* adlı eseri 1293 (1878) tarihinde yayınlayan Adliye Birinci Mümeyyiz-i Evveli Ali Şevki tarafından eklendiği anlaşılmaktadır.

²⁵ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı Cezayiri'nin Son Müdâfii Hamdan b. Osman Hoca (1773-1842)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük'e Armağan*, Ed. Zekeriya Kurşun ve Haydar Çoruh, ORDAF Yayınları, İstanbul 2013, s. 25-56.

Ali Rıza Paşa, kaymakamlık yapmış ve 1264 (1847/1848) tarihinde de miralay rütbesine yükselmiştir. 1275 (1858/1859) tarihine kadar Osmanlı kalelerinde muhafızlıkta bulunmuştur. 1283 (1866/1867) yılında Askeri Fırka Kumandanlığı'yla birlikte Trablusgarp Vilayeti valiliğine, müşirlik²⁶ ve vezirlik rütbesiyle tayin olmuştur. Cezayirli Ali Rıza Paşa, Trablusgarp vilayetinin ticari, zirai ve sınai alanlarda gelişmesine önem verdi. Telgraf hattını Trablus'tan Humus'a kadar uzattı.²⁷

Trablusgarp valiliğinden alındığı ve Hüdavendigâr valiliğine tayin edildiğinde Ali Rıza Paşa birinci rütbeden Mecidî nişanı ve ikinci rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir.²⁸ Mayıs 1870 Mayıs-Mart 1871 arasında Hüdavendigâr valiliği yaptı. Kasım 1871-Nisan 1872 tarihleri arasında İkinci Ordu-yı Hümayun'da görev yaptı.

1.3 Mehmed Hâlet Paşa

(22 Mart 1870 - Eylül 1871)²⁹

Mehmed Hâlet Paşa'nın hayatı hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Kuneralp'in verdiği bilgilere göre devletteki görevleri şöyledir: Edirne valisi (Temmuz-Kasım 1871); Sivas valisi (Kasım 1871-Mayıs 1872); Konya valisi (Ağustos 1872-Ocak 1873); Suriye valisi (Ocak 1873-Eylül 1874); Şehremini (Eylül 1875-Ocak 1876); Nafia nazırı (Ocak-Şubat 1876); Ticaret nazırı (Ekim 1876-Ağustos 1872); Meclis-i A'yan azası (Mart 1877); Hicaz valisi (Ekim 1877-Haziran 1879).³⁰

1.4 Mehmed Reşit Paşa

(Eylül 1871 - Nisan 1872)³¹

Bostancıbaşızâde Mehmed Reşit Paşa Eylül 1850-Aralık 1854 tarihleri arasında Van valiliği, Aralık 1854-Nisan 1855 tarihleri arasında Harput valiliği görevlerinde bulundu.

26 "Müşir" 19. yüzyılda askerî bir unvan haline geldi. "Müşir" rütbesinin modern anlamda bir askerî rütbe şeklinde 26 Muharrem 1248'de (25 Haziran 1832) teşkil edildiği düşünülmektedir. Çok geçmeden müşirlik rütbesi yüksek mevki sahibi olan mülkiye memurlarına da verildi. Fakat bunların askerler gibi paşa unvanı taşımalarına gerek görülmeyip müşirlik rütbesinin sivil bir unvan olarak kullanılacağı belirtiliyordu. Bkz. Zekeriya Türkmen, "Müşir", DİA, C. 32, İstanbul 2006, s. 160.

27 El-Kilani, II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası, s. 31

28 BOA, C.DH, nr. 295-14722.

29 BOA belgelerine göre Mehmed Halet Paşa Trablusgarp valiliğine 19 Zilhicce 1286 [22 Mart 1870] tarihinde tayin edilmiştir. Bkz. C.DH, nr. 295-14722. Trablusgarp salnamesinde ise Mehmed Halet Paşa'nın ilk valiliğine 16 Zilhicce 1287 [9 Mart 1871] tarihinde başladığı ve 1 yıl 6 ay görev yaptığı belirtilmektedir. Bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, aynı yerde.

30 Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali(1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS Press, İstanbul 1999, s. 95.

31 Trablusgarp salnamesinde Bostancıbaşızâde Mehmed Reşid Paşa'nın Trablusgarp valiliğine 29 Cemaziyelahir 1288 [15 Eylül 1871] tarihinde başladığı ve 8 ay görev yaptığı belirtilmektedir. Bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, aynı yerde.

Nisan-Eylül 1855 tarihleri arasında Erzurum valiliği yaptı. Eylül 1856–Ağustos 1857 tarihleri arasında Bosna valiliği görevinde bulundu. Ağustos 1858–Mayıs 1860 tarihleri arasında Halep valisi, Haziran-Aralık 1861 tarihleri arasında Konya valisi oldu. Eylül 1861–Şubat 1863 tarihleri arasında Aydın valiliği, Şubat 1863-Eylül 1864 tarihleri arasında Sivas valiliği, Temmuz 1865-Haziran 1866 tarihleri arasında Kastamonu valiliği, Haziran 1866-Kasım 1867 tarihleri arasında Erzurum valiliği, Aralık 1867–Ağustos 1871 tarihleri arasında ikinci defa Kastamonu valiliği yaptı.³²

Mehmed Reşit Paşa Eylül 1871-Nisan 1872 tarihleri arasında Trablusgarp valiliği yaptı. Eylül 1872-Temmuz 1874 arasında ise Hicaz valiliğe tayin edildi. Temmuz-Aralık 1874'te tekrar Halep'e vali oldu. Aralık 1875-Mayıs 1876 arasında üçüncü defa Erzurum valiliğinde bulundu. Aynı yıl vefat etti.³³

1.5 Cezayirli Ali Rıza Paşa

(Nisan 1872 - Haziran 1873) (2. defa)³⁴

Nisan–Mayıs 1873 tarihleri arasında ikinci defa Trablusgarp valisi olan Ali Rıza Paşa Ocak–Temmuz 1875'te de ikinci defa Hüdavendigâr valiliğine tayin edildi. Valilikten ayrılarak geldiği İstanbul'da 1293 yılı sonlarında (1876/1877) göğüs hastalığı nedeniyle vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'tedir.³⁵

1.6 Hasan Samih Paşa

(19 Mayıs 1873–15 Aralık 1874)³⁶

Ordu komutanlığı yapmış olan Mehmed Kamil Paşa'nın oğludur.³⁷ 19 Mart 1831'de doğdu. Harbiye mektebinden mezun oldu. Türkçe ve Fransızca dillerinde iyi derecede okuma

³² Sinan Kunalalp, a.g.e., s. 101.

³³ Aynı yerde.

³⁴ Reşid Paşa uhdesinde bulunan Trablusgarb vilayetinin sabık İkinci Ordu Müşiri Ali Rıza Paşa'ya tevcihine dair belge 17 Safer 1289 [26 Nisan 1872] tarihlidir. Bkz. BOA, İ. DH., 649/45126. Trablusgarp salnamesinde ise Ali Rıza Paşa'nın ikinci defa valiliğe 19 Safer 1289 [28 Nisan 1872] tarihinde tayin edildiği olduğu ve 1 yıl görev yaptığı beirtilmektedir. Bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, aynı yerde.

³⁵ Sinan Kunalalp, a.g.e., s. 65. Ayrıca bkz. Bkz. Ali Rıza Paşa, a. g. e., s. 104.

³⁶ Sicill-i Ahvâl defterlerine göre Hasan Samih Paşa 21 Rebülevvel 1290 [19 Mayıs 1873] tarihinde Trablusgarp valiliğine tayin edilmiştir. Bkz. BOA, DH.SAİD, nr. 22-68.

³⁷ Hasan Samih Paşa'ya dair bilgiler Sicill-i Ahval'de nakledilmiş olan kayıtlara dayanmaktadır. Bu belgenin transkripsiyonunu Atatürk Üniversitesi'nden M. Sadi Çöğenli yayınlamıştır: M. Sadi Çöğenli, "Eski Erzurum Valilerinden Hasan Samih Paşa'nın Biyografisine Dair Bir Vesika", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, Sayı 18, s. 31-35.

yazma biliyordu. *Miftahü't-Tekâvim* isimli kitabın³⁸yanı sıra Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de okutulan "Dahiliye-i Nizamname-i Askeriye"yi Fransızcadan Türkçeye çevirmiştir.

31 Mayıs 1843'te, henüz 12 yaşındayken Mekteb-i Harbiye'ye girdi. 4 Haziran 1852'de, 21 yaşındayken Erkânı Harbiye tarafından kendisine mülazım rütbesi verildi. 24 Mayıs 1853'te de yüzbaşı rütbesine terfi etti. Akabinde Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş ve bir ay sonra "serdar-ı ekrem merhum Ömer Paşa³⁹ kumandasıyla Rusyalıya karşı Rumeli'de mütehaşşid Harb-i Ordu-yı Hümayun'a memur olup ilan-ı harpten evvel Kalafat muharebatında ve Silistre muhasarasında ve biraz sonra Ordu-yı Hümayun ile Memleketeyne tecavüzle Bükreş ve Fokşan cihetlerinde ve hitam-ı meseleye kadar Kırım ve Sivastopol ve Gözleve Muharebelerinde" bulunmuştur.⁴⁰ 1854 senesi Aralık ayı ortalarına doğru kolağası rütbesine, aynı sene Mart ayında da Erkân-ı Harbiye binbaşılığına terfi etti. Sivastopol mevkilerinin kurtarılmasından sonra, "Kars'ta mahsur Asakir-i Şahane'ye imdat için serdar-ı müşarünileyh maiyetiyle Sohum Kala'ya azimetinde Kars'ın düşman yedine geçtiği haber alınmasıyla Erzurum'a azimet ve bade'l-musalaha bazı mevaki-i askeriye'yi geşt ü güzar ile mezunen Dersaadet'e avdet etmiştir."⁴¹

10 Ekim 1856'da Sünne Boğazı'nın⁴² temizlenmesi için teşkil olunan Avrupa Muhtalit Komisyonu'na maaşının iki misliyle memur olan Samih Paşa, altı ay sonra, 1857 Mayıs ayında bu görevini tamamladı ve Erkân-ı Harbiye kaymakamlığına getirildi. 1857 senesi Ekim ayı ortalarında "memuriyet-i mahsusa ile Belgrat ve Niş cihetlerine gidip geldi."⁴³ Eylül 1859'da miralay rütbesine terfi etti ve o sırada "Memleketeyn Prensliğine tayin olunan Koza Bey'in Boğdan prensliğinin berat-ı alisini îsâl için Boğdan"⁴⁴ gitti. Temmuz/Ağustos

³⁸Bu kitabın Türkçe harflerle 1990 tarihli bir baskısı bulunmaktadır. Samih Hasan Paşa, *Miftâhü't-Tekavîm*, Yay. Haz. M. Sadi Çöğenli, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1990.

³⁹ Ömer Lütfi Paşa (1806-1871): Osmanlı kumandanı ve devlet adamıdır. Asıl adı Michael Lattas olup devrinde Macar (Frenk) Ömer Paşa olarak da anılmıştır. 1827'de Avusturya'da Harp Okulu öğrencisiyken Osmanlı Devleti'ne sığındı. 1853'te Kırım Savaşı başladığında önce Tuna cephesinde görev yapmıştır. Kuvvetlerinin azlığına rağmen Ruslar'ı önce Olteniça'da (5 Kasım 1853), ardından Kalafat yakınlarındaki Çatana'da (5 Ocak 1854) yenince kendisine "serdâr-ı ekrem" unvanı verildi. Savaşın Kırım'a intikali üzerine Ömer Lütfi Paşa, Kırım'daki kuvvetlerin başına geçti. Gözleve'ye saldırın Ruslar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı (17 Şubat 1855). Sivastopol'un alınmasından sonra Kars'ı kurtarmak için Kafkas cephesine geçti. Sohum'a çıkarma yaparak burayı üs yaptı. İngur Irmağı kıyısında bir Rus ordusunu yendiyse de (7 Kasım 1855) hava şartları yüzünden Kars'ın işgaline engel olamadı. Bkz. Abdullah Saydam, "Ömer Lütfi Paşa", DİA, C. 34, İstanbul 2007, s. 34-35.

⁴⁰ BOA, DH.SAİD, nr. 22-68.

⁴¹ Aynı yerde.

⁴² Sünne Boğazı: Günümüzde Romanya sınırları içinde kalan Sünne (Sulina, Tunaburgaz) Tuna Irmağı'nın Sulina kolu deltasında yer alan bir kasabadır.

⁴³ BOA, DH.SAİD, nr. 22-68.

⁴⁴ Aynı yerde.

1860'da Sırbistan'a karşı toplanan fırka-i askeriye Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne memuren Priştine'ye gitti. Daha sonra "kıla-i hakanî teftiş-i ahval zımnında Bosna ve Hersek mevkilerine"⁴⁵ ve ardından Karadağ cihetinde Ordu-yı Hümayun'da görevlendirilerek Avusturya sınırına gitti. Şubat 1862'de mirlivalığa terfi etti. Hassa Ordu-yı Hümayunu erkanlığına tayin edildiği halde "hitam-ı meseleye kadar serdar-ı müşarünileyh Ömer Paşa maiyetiyle Karadağ muharebesinde bulundu."⁴⁶ Mart/Nisan 1863'te İstanbul'a döndükten sonra İskenderiye ve Mısır'a, 15 Ağustos 1863'te "Beşinci Ordu-yı Hümayun ahval-i askeriyesinin teftiş ve tetkiki zımnında Suriye'ye", 1 Temmuz 1864'te Fransa'ya gitti. Fransa'da iken, 7 Eylül 1864'te "feriklik rütbesiyle Vidin mevkii fırka-i askeriyesi kumandanlığına tayin" edildi. 13 Mart 1865'te Beşinci Ordu-yı Hümayun Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne, 31 Ocak 1866'da ise 15.000 kuruş maaş ile Beşinci Ordu-yı Hümayun kaymakamlığına tayin edildi.⁴⁷

Mayıs 1867 başlarında Altıncı Ordu-yı Hümayun Riyaseti erkanlığına, 28 Haziran 1868'de 15.000 kuruş maaş ile Altıncı Ordu-yı Hümayun kumandanlığına getirildi. 3 Eylül 1870'te Hassa Ordu-yı Hümayun erkanlığına, 11 Ocak 1871'de Hassa Meclisi Riyaseti'ne, 8 Ekim 1871'de 25.000 kuruş maaş ile Zaptiye Nezareti'ne tayin edildi. 19 Kasım 1871'de Üçüncü Ordu-yı Hümayun müşirliğine, 29 Ocak 1872'de Bahriye Nezareti'ne tayin edildiyse de 3 gün sonra, 1 Şubat 1872'de "Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti inzimamı ve 47.000 kuruş maaş ile Erzurum Valiliği"ne, 16 Kasım 1872'de ikinci defa Zaptiye müşirliğine tayin edildi.⁴⁸

Hasan Samih Paşa, 18 Mart 1873'te Halep valiliğine tayin edildiyse de, bu görevine gitmeden, 19 Mayıs 1873'te, "Trablus Fırka-i Askeriyesi Kumandanlığı inzimamı ve 35.000 kuruş maaş ve 1.000 lira harcırah ile Trablusgarb" valiliğine tayin edildi.⁴⁹ 2 Kasım 1874'te Şura-yı Devlet azalığına, 15 Aralık 1874'te ikinci defa Halep valiliğine ve 19 Mart 1875'te "fırka-i askeriye kumandanlığı inzimamı" ve 44.500 kuruş maaş ile Girit valiliğine tayin edilmiş, 6 Ocak 1876'da görevinden alınmıştır. 20 Nisan 1876'da ikinci defa Dördüncü Ordu-yı Hümayun müşiriyeti inzimamı ve 29.510 kuruş maaş ile Erzurum valiliğine, 3 Ocak 1877'de Fırka-i Askeriye kumandanlığı ve 25.000 kuruş maaş ile ikinci defa Girit valiliğine,

⁴⁵ Aynı yerde.

⁴⁶ Aynı yerde.

⁴⁷ Aynı yerde.

⁴⁸ Aynı yerde.

⁴⁹ Trablusgarp Salnamesi'nde bu tarih 18 Ramazan 1291 (29 Ekim 1874) olarak verilmektedir. Bkz. *Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, aynı yerde.

23 Ocak 1878’de ise “hasbe’l-lüzum infisal ederek” 10 Mart 1878’de Serasker kaymakamlığına, 24 Mart 1878’de Dar-ı Şura-yı Askeri azalığına, 18 Ağustos 1878’de de Dar-ı Şura-yı Askeri riyasetine tayin olundu.⁵⁰

10 Eylül 1879’da “Dördüncü Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti ve 75.000 kuruş harcırah ve memuriyet-i mahsusa ile Şeyh Ubeydullah Efendi’nin⁵¹ tahkik-i ahvali zımında Van’a” gitti. 13 Aralık 1880’de “selamlık-ı resm-i âlisine” memur edildi, 17 Şubat 1882 tarihinde Tensikat-ı Askeriye Komisyonu Riyaseti’ne ve 25 Nisan 1882’de 17.000 kuruş maaşla Diyarbakır valiliğine getirildi. 24 Haziran 1883’te bu görevinden azledilerek, 26 Ağustos 1883’te yeniden “selamlık-ı resm-i âlisine” memur edildi.⁵²

Hasan Samih Paşa uzun süren devlet görevleri sırasında pek çok madalya ve nişan almıştır: 1270 (1853/1854) senesinde Beşinci Mecidî, 1279 (1862/1863) senesinde Üçüncü Osmanî, 1281 (1864/1865) senesinde “tebdilen İkinci Mecidî”, 1284 (1867/1868) senesinde “tebdilen İkinci Osmanî”, 1288 (1871/1872) senesinde “tebdilen Birinci Mecidî”, 1296 (1878/1879) senesinde “tebdilen Birinci Osmanî” ve 1299 (1881/1882) senesinde “Murassa Osmanî nişan-ı zişanlarını”, 12 Temmuz 1883’te “İmtiyaz Nişan-ı Furuğ-efşanının altun ve gümüş” madalyalarını, 17 Temmuz “Murassa Mecidî nişan-ı zişanını” almıştır. Bunlardan başka, Silistre ve Kırım ve Karadağ madalyalarını, Fransa Devleti’nin Şövalye rütbesinden Lejyon Donör (Légion d'honneur) Nişanı ile İngiltere Devleti’nin, Kırım ve Sardunya Devleti’nin Valver Militari (Valeur Militaire) nam gümüş madalyalarını” almış olan Hasan Samih Paşa’ya 1290 (1873/1874) senesinde, Erzurum valisi bulunduğu sırada Rusya Devleti tarafından St. Stanislas Nişanı verilmiştir.⁵³

Sicill-i Ahval kaydında Samih Paşa’nın görevi sırasında herhangi bir suçlamayla karşılaşmamış olduğu, son olarak 7 Şubat 1889’da tayin edildiği Erzurum valiliğinden 17 Temmuz 1890 tarihinde azledildiği ve 23 Ekim 1890 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir.⁵⁴

⁵⁰ BOA, DH.SAİD, nr. 22-68.

⁵¹ Şeyh Ubeydullah Efendi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Doğu Anadolu’da hem Osmanlı’ya hem İran’a karşı isyana kalkışmıştır. Bkz. Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul, 1998.

⁵² BOA, DH.SAİD, nr. 22-68.

⁵³ Aynı yerde.

⁵⁴ Aynı yerde.

1.7 Mustafa Asım Paşa

(7 Aralık 1874–4 Mayıs 1875)⁵⁵

Yeniçeri askerlerinden Hasan Ağa'nın oğludur. 1241 (1825/1826) senesinde Hanya⁵⁶ kasabasında doğdu. Eğitimini Hanya mekteplerinde ve Paris'te aldı. Alanında uzman hocalardan özel dersler aldı. Çok iyi derecede Türkçe konuşur ve yazardı, Arapça, Fransızca ve Rumca biliyordu. 19 yaşında Fırka-i Askeriye Kumandanlığı'nda, Hicaz ve Halep'te 600 kuruş maaş ile askerlik hayatına başladı. Muhammed Paşa'nın vefat etmesinden sonra maaşı 800 kuruşa yükseldi. 1265 (1848/1849) senesinde İstanbul'a gitti. 250 kuruş maaş ile mektubî serasker kalemine atandı.⁵⁷

1266 (1849/1850) senesinde 1.000 kuruş maaş ile Halep kumandanı Abdülkerim Paşa'nın maiyetinde kâtipliğe tayin oldu. 1267 (1850/1851) senesinde hocalık rütbesi verildi. 1268 (1851/1852) senesinde tahsil amacıyla Paris'e gitti. On ay sonra Halep'e geri döndü. 1270 senesi sonlarında (1854) Kars'ta Beşinci Ordu-yı Hümayun fırkasına ve Dördüncü Süvari Alayı'na katıldı. Sonra Ordu-yı Hümayun Erkan-ı Harbiye Heyeti refakatinde görevlendirildi. 1271 (1854/1855) senesinde özel görevli olarak İstanbul'a döndü. Alay emniyeti rütbesi verildi. Sonra “makam-ı seraskeri yaver-i harpliğine”⁵⁸ tayin edildi ve beşinci rütbeden Mecidî Nişan ile bir Kıta'ı iftihar madalyası verildi. 1272 (1855/1856) senesinde binbaşılık rütbesine yükseldi. 1276 (1859/1860) senesinde binbaşı rütbesiyle Beşinci Ordu-yı Hümayun Birinci Süvari Alayı Birinci Tabur'a nakledildi. Senenin sonunda Suriye vilayetinde görevlendirildi. 1279 (1862/1863) senesinde süvari alayı birinci kaymakamı tayin edildi. Bursa'da yanan bir fabrikada tahkikte bulunması için gönderildi. Ayntâb'da⁵⁹ bağlar âşârı davasına baktı. Sonra İstanbul'a çağrıldı, miralaylık rütbesi verildi ve 5.000 kuruş tahsis edilerek Zaptiye Nezareti muavinliği vazifesine getirildi. 1280 (1863/1864) senesinde mirlivalık rütbesine getirildi. 1281 senesi Muharrem ayında (Haziran/Temmuz 1864) dördüncü rütbeden Osmanî Nişanı verildi. 14 Kasım 1867'de üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı verildi ve merasim komutanlığına atandı. 1286 Şaban ayında (Kasım/Aralık 1869) Asakir-i Şahane teftişi ve ordunun eğitimi için Bosna'ya gönderildi. 1287 (1870/1871) senesinde

⁵⁵ Sicill-i Ahvâl defterlerinde belirtilen tarihlerdir. 27 Şevval 1291 (7 Aralık 1874) ve 28 Rebiülevvel 1292 (4 Mayıs 1875). Bkz. BOA, DH. SAİD, nr 22-68. *Trablusgarp Vilayeti Salnamesi*'ne göre ise Mustafa Asım Paşa Trablusgarp valiliğine 29 Şevval 1292 [30 Eylül 1875] tarihinde tayin edilmiştir ve altı ay görev yapmıştır.

⁵⁶ Günümüzde Yunanistan'da bulunan Hanya kasabası 1826 tarihinde Osmanlı toprakları içindeydi.

⁵⁷ BOA, DH. SAİD, nr 22-68.

⁵⁸ Aynı yerde.

⁵⁹ Günümüzde Gaziantep.

“Bosna Fırka-i Askeriyesi Meclis Riyaseti’ne müntakıl” oldu ve 1288 Muharrem ayında (Mart/Nisan 1871) üçüncü rütbeden Mecidî Nişân-ı Âli Osmanî verildi. Aynı sene İstanbul’a döndü ve Dar-ı Şura-yı Muhakemât şubesine tayin edildi.⁶⁰

3 Eylül 1871’de ferik rütbesine getirildi ve “mutasarrıflık inzimamiyle Asir⁶¹ sancağı kumandanlığına”⁶² getirildi. 10 Eylül 1871’de 30.000 kuruş maaş ve kumandanlık vazifesiyle beraber İşkodra vilayetine vali tayin edildi. 11 Ocak 1872’de maaşı 15.865 kuruş oldu. Aynı sene Zilkade ayında (Ocak/Şubat 1872) daha da indirilen maaşı aylık 15.070 kuruş olarak belirlendi. 14 Nisan 1872’de Dar-ı Şura-yı Askeri başkanlığına getirildi ve 11 Temmuz 1872’de müşirlik rütbesi verildi. 21 Temmuz 1872’de 40.000 kuruş maaş ile Tophane-i Amire Müşirliği’ne ve 29 Temmuz 1872’de Zaptiye Nezareti’ne getirildi. 20 Ekim 1872’de 37.900 kuruş maaş ile Bosna vilayetine vali olarak atandı. Üç gün sonra, 23 Ekim’de ikinci rütbeden Osmanî Nişanı verildi ve 10.000 kuruş maaş ile Şûra-yı Devlet’e aza tayin edildi. 17 Şubat 1873’te birinci rütbeden Mecidî Nişanı verildi. “1290 senesi şehr-i Şaban-ı Şerifinin 22’sinde [15 Ekim 1873] infikâk ile sene-i merkuma Şevvalinin 7’sinde [28 Kasım 1873] ve Zilkâdesinin 21’inde [10 Ocak 1874] 30.000 kuruş maaş ve kumandanlık inzimamiyle Yanya”da görev yaptı.⁶³

Mustafa Asım Paşa 7 Aralık 1874’te 35.000 kuruş maaş ile Trablusgarp vilayetine vali olarak gönderildi. Trablusgarp valiliği sırasında müstakil Gat bölgesini Fizan livâsına katmıştır.⁶⁴ Ayrıca, Çad ortalarına kadar seriyyeler⁶⁵ göndererek vilayetin güneyindeki bölgeleri de Osmanlı sınırları içerisine almak istedi. Ancak, 4 Mayıs 1875’te Yedinci Ordu-yı Hümayun Kumandanlığı ilavesiyle ve 60.000 kuruş maaş ile Yemen’e vali tayin edilmesi⁶⁶ bu isteğinin gerçekleşmesine engel oldu.⁶⁷

13 Temmuz 1875’te maaşı 25.000 kuruşa indirildi. 7 Kasım 1875’te 35.000 kuruşa çıkarılan maaşı 14 Eylül 1879’da 31.500 kuruş oldu. 27 Ocak 1880’de Yemen valiliğinden ayrıldı. 23 Nisan 1880’de 17.000 kuruş maaş ile ikinci defa Yanya vilayetine vali tayin edildi.

⁶⁰ BOA, DH. SAİD, nr 22-68.

⁶¹ Asir (Abha): 1873’te Yemen vilâyetinde sancak.

⁶² BOA, DH. SAİD, nr 22-68.

⁶³ Aynı yerde.

⁶⁴ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, *Trablusgarp – Hedefteki Ülke Libya’nın Tarihi*, Ed. Ahmet Kavas vd, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012. s. 158

⁶⁵ Seriiye: 400 kişilik süvari müfrezesi.

⁶⁶ Aynı yerde.

⁶⁷ El-Kilani, II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası, s. 32.

14 Mart 1883'te "maaşına 7.000 kuruş zam ile Karadağ tahdid-i hudud memuriyeti dahi uhdesine tefviz" olundu. 18 Ağustos 1880'de birinci rütbe Osmanlı Nişanı verildi. 1 Nisan 1884'te 17.000 kuruş maaş ile Yanya fırka-i askeriyesi kumandanlığı inzimamiyle İşkodra vilayeti valiliğine getirildi.⁶⁸

8 Ocak 1887'de 25.000 kuruş maaş ile Bağdat'a vali tayin edildi. 9 Şubat 1887'de biri altın diğeri gümüş olmak üzere İmtiyaz Nişan-ı Âli ve bir gün sonra Murassa Nişan-ı Âli-i Osmanî madalyalarını aldı. 23 Kasım 1889'da 17.000 kuruş maaş ile Adana'ya nakledildi. 16 Aralık 1889'da ise 20.000 kuruş maaş ile Suriye vilayetine vali olarak atandı.⁶⁹ Mustafa Asım Paşa 13 Ekim 1891'de vefat etti.⁷⁰

1.8 Mustafa Sıtkı Paşa

(28 Nisan 1875 – 1877 Aralık)⁷¹

Vali Mustafa Sıtkı Paşa (Fosfor) haffâf (ayakkabıcı) esnafından Hacı Osman Ağa'nın oğludur.⁷² 1238 (1822/1823) senesinde Balıkesir'e bağlı Soma kazasında doğdu. 17 yaşına geldiğinde Asakir-i Nizamî-yi Şahane'ye katıldı. Bir müddet sonra Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'ye girdi. Erkan-ı Harbiye'den şahadetname aldı. Taksim-i arazi ve topoğrafya ve hesaba dair iki risale ile lisan talimnamesini Türkçe'ye tercüme ederek neşretmiştir.⁷³

1264 senesinde (1847/1848) 400 kuruş maaş ile Erkân-ı Harp yüzbaşısı, 1265 senesinde (1848/1849) 600 kuruş maaş ile Erkan-ı Harbiye kolağası oldu. 1266 senesi başlarında (1849/1850) 1.120 kuruş maaş ve Erkan-ı Harbiye binbaşılığı ile Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'de görevlendirildi. 1269 senesi sonlarında (Haziran/Eylül 1853) bu mektebin topçuluk, taksim-i arazi ve topoğrafya muallimliğine tayin edildi. 1270 senesinde (1853/1854) 1.600 kuruş maaş ile Erkan-ı Harbiye kaymakamlığına ve 1272 senesinde (1855/1856) 1.800

⁶⁸ BOA, DH. SAİD, nr 22-68.

⁶⁹ Aynı yerde.

⁷⁰ Aynı yerde.

⁷¹ Sicill-i Ahvâl defterlerinde belirtilen tarihlerdir. Valiliğe tayin tarihi olarak 22 Rebiülevvel 1292 (28 Nisan 1875) belirtilirken, valilikten ayrılma tarihi için "1295 evaili" (1878 başlarında) tabiri kullanılmıştır. Bkz. BOA, DH.SAİD, nr. 4-396. Trablusgarp Vilayeti Salnamesi'nde ise çok farklı tarihler verilmiştir: 8 Cemaziyelahir 1292 (12 Temmuz 1875). Salnamedeki bilgiye göre 2 yıl 6 ay görev yapan Mustafa Sıtkı Paşa, buna göre, 1878 başlarında görevden ayrılmış olmalıdır. Görev başlangıç tarihinde iki belge arasında 2,5 aylık bir fark bulunmaktadır. Ayrıca, önceki vali Mustafa Asım Paşa'nın görevden ayrılış tarihi olarak 4 Mayıs 1875 tarihinin verildiği, Mustafa Sıtkı Paşa'nın göreve başlangıç tarihinin ise 28 Nisan 1875 olarak verildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Sicill-i Ahval kâtiplerinin kayıtları bu şekildedir.

⁷² Fosfor Mustafa Sıtkı Paşa'nın Sicill-i Ahvâl kayıtlarına dayanarak kısa bir biyografisini sunan bir makale 2004 senesinde yayınlanmıştır. Bkz. Cengiz Çakaloğlu, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Devleti'ndeki Manisalı Mülkî Âmirler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 25, Erzurum 2004, s. 221- 242.

⁷³ BOA, DH.SAİD, nr. 4-396.

kuruş maaş ile Erkan-ı Harbiye miralaylığına terfi etti. Daha sonra maaşı 3.000 kuruşa yükseltildi.⁷⁴

1278 senesinde (1861/1862) senesinde 6.000 kuruş maaş ve mirlivalık rütbesi ile Dar-ı Şura-yı Askeri azalığına tayin edildi. 1280 senesinde (1863/1864) ferik rütbesi verildi ve 10.000 kuruş maaş ile Anadolu istihkak heyetinin sözcüsü ve başkanı oldu. 23 Mayıs 1869'da 40.000 kuruş maaş ile Dördüncü Ordu-yı Hümayun müşiri olarak tayin edildi. A11 Ocak 1870'de 10.000 kuruş maaş ile Erzurum valisi oldu. Eylül 1871'de 50.000 kuruş maaş ile Tophane-i Amire müşirliğine, 7 Aralık 1871'de 75.000 kuruş maaş ile Bahriye Nezareti'ne tayin oldu.⁷⁵

Mayıs/Haziran 1872'de 85.000 kuruş maaş ile serasker oldu. 17 Temmuz 1872'de Altıncı Ordu müşiriyeti inzimamiyle Bağdad Valiliği'ne tayin edildi ise de, memuriyet mahalline gitmeden Tophane-i Amire Müşirliği'ne tayin edildi. 10 Aralık 1872 tarihinde 75.000 kuruş maaş ile ikinci defa Bahriye Nazırlığı'na tayin edildi.

9 Ocak 1873 tarihinde 40.000 kuruş maaş ile Bosna valiliğine tayin edildi. 16 Ocak 1873'te, görevine başlamadan, 30.000 kuruş maaş ile İşkodra vilayetine vali ve ordu komutanı olarak tayin edildi. 8 Mart 1873 tarihinde 38.000 kuruşu müşiriyetee ve 9.020 kuruşu valiliğe ait olmak üzere toplam 47.020 kuruş maaş ile Dördüncü Ordu müşirliğine ve, ikinci defa, Erzurum valiliğine tayin edildi. 15 Aralık 1874 tarihinde 35.000 kuruş maaş ile Konya valiliğine tayin edildi. 27 Nisan 1875 tarihinde 35.000 kuruş maaş ile Trablusgarb valiliği ve kumandanlığına getirildi. 25 Ekim 1877 tarihinde Trablusgarb valiliği uhdesinde kalmak üzere serasker kaymakamlığına tayin edildi. 8 Mart 1879 tarihinde 25.000 kuruş maaş ile üçüncü defa Erzurum valiliğine tayin edildi.⁷⁶

Birinci rütbeden murassa Osmanî ve Mecidî nişanlarıyla Madalya-i Hümayun, Rusya Devleti'nin murassa Saint Andre Nişanı ile Fransa Devleti'nin ikinci rütbeden Lejyon Donör Nişanı'na sahiptir. Memuriyet vazifelerinden dolayı taht-ı muhakemeye alınmamış olan Mustafa Sıtkı Paşa 19 Ocak 1890'da vefat etti.⁷⁷

⁷⁴ Aynı yerde.

⁷⁵ Aynı yerde.

⁷⁶ Aynı yerde.

⁷⁷ Aynı yerde.

1.9 Ali Kemalî Paşa

(15 Aralık 1877 – Şubat 1878)⁷⁸

Mehmed Timur Efendi'nin oğludur. 24 Eylül 1819'da Erzurum'da dünyaya geldi. İlk eğitimine sıbyan mektebinde başladı. Erzurum, Trabzon ve İstanbul'da gerek medereselerde gerek özel muallimler vasıtasıyla tahsil görmüştür. Fıkıh, edebiyat, tarih, coğrafya, felsefe, matematik ve İslâm inançları konularında bilgi sahibiydi. İyi derecede Arapça ve Farsça okuma yazma biliyordu. 1249–1262 (1833/34-1845/46) seneleri arasında Hazine-dar-zâde Osman Paşa'nın maiyetinde çalıştı.⁷⁹

13 Aralık 1846'da Divan-ı Hümayun'a hoca olarak tayin edildi. Kendisine beşinci rütbeden nişan verildi. 1263 (1846/1847) senesi başlarında Kaptan-ı Esbak Damat Halil Rıfat Paşa'nın maiyetinde çalıştı. Paşa ile beraber İstanbul'a gitti. Hariciye Nezareti'nde 300 kuruş maaş ile mektupçu olarak çalıştı. Halil Rıfat Paşa'nın Aydın, Cezayir-i Bahr Sefid ve Hüdavendigâr vilayetlerindeki valiliklerinde de onun maiyetinde çalışmaya devam etti. 1268 (1851/1852) senesinde Ticaret ve Cinayet Meclisi'nde “bilâ-maaş” başkanlık vazifesi verildi.⁸⁰

15 Nisan 1856'da 750 kuruş maaş ile Amedî Odası'nda görevlendirildi. 13 Mayıs 1856'da “rütbe-i saniye sınıf-ı mütemayız” rütbesi verildi. 29 Kasım 1857'de 5.000 kuruş maaş ile şehir emaneti muavinliğine getirildi. 3 sene yaptığı bu görev sırasında göçmenler komisyonu azasıydı. Aynı zamanda nüfus yoklaması memuriyetini de yürüttü. 26 Aralık 1860'da 10.000 kuruş maaş ile Midilli sancağına, 12 Ekim 1861'de 8.000 kuruş maaş ile Aydın sancağına kaymakam tayin edildi. Karadağ bölgesinde yaşanan bir savaş esnasında askerleri cepheye başarılı bir şekilde sevk etmesinden dolayı, Ali Kemalî Paşa'ya dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı verildi. Bir süre sonra görevinden şifahen azledildi ve İstanbul'a döndü.⁸¹

17 Nisan 1863'te 8.000 kuruş maaş ile Sinop sancağına kaymakam tayin edildi. 1282 senesi Rebiülevvel ayı başlarında (Temmuz/Ağustos 1865) Erzurum eyaletinin vilayete dönüşmesi üzerine, 10.000 kuruş maaş ile Erzincan sancağına kaymakam oldu ve mirmiran

⁷⁸ Sicill-i Ahvâl defterlerinde belirtilen tarihlerdir: 9 Zilhicce 1294 (15 Aralık 1877) tarihinde Trablusgarp valiliğine tayin edilen Ali Kemalî, aynı belgeye göre 2 ay sonra azledilmiştir; yani, yaklaşık Şubat 1878. Bkz. BOA, DH.SAİD, nr. 2-248. Salnamedeki bilgiye göre ise Ali Kemalî'nin göreve tayini 9 Zilhicce 1295 (4 Aralık 1878) tarihinde olmuş ve 2 ay görev yapmıştır. Salnamedeki bilgiler ciddi bir farklılık göstermektedir.

⁷⁹ BOA, DH.SAİD, nr. 2-248.

⁸⁰ Aynı yerde.

⁸¹ Aynı yerde.

rütbesi verildi. 21 Mart 1866'da 10.000 kuruş maaş ile Erzurum vilayeti merkez sancağına kaymakam olarak tayin edildi; ancak, Erzurum valisi ile yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı İstanbul'a döndü ve vali vekilliği, göçmenlerin iskân memurluğu görevlerinde bulundu. Bu görevdeyken Rusya devleti tarafından ikinci rütbeden bir nişanla taltif edildi. 13 Kasım 1866'da 10.000 kuruş maaş ile Bayazıt sancağına kaymakam oldu.⁸²

Mayıs 1869'da 12.500 kuruş maaş ile Van sancak mutasarrıfı oldu, ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı azledildi. 1289 yılı Cemaziyelahir ayının sonlarında (Ağustos/Eylül 1872) 12.500 kuruş maaş ile Urfa sancağına mutasarrıf olarak atandı. Ailevi sebeplerden dolayı görevini bırakarak İstanbul'a döndü. 18 Mart 1873'te, vilayet olmadan önce Bingazi sancağına 14.250 kuruş maaş ile mutasarrıf olarak tayin edildi. 3 sene görev yaptıktan sonra, bilinen bir sebep olmaksızın bu görevinden azledildi.⁸³

Ali Kemalî Paşa, 15 Aralık 1877 tarihinde 20.000 kuruş maaş ile Trablusgarp vilayetine vali olarak tayin edildi. Ancak, bir veya iki ay sonra "vukubulan tesirât-ı ecnebiyye" sonucunda görevinden azledildi. 16 Ekim 1878'de 20.000 kuruş maaş ile Anadolu'da göçmenlerin iskânı ile memur edildi. 17 Mart 1879'da 14.000 kuruş maaş ile Bingazi vilayetine vali tayin edildi ve aynı sene 16 Haziran'da ikinci rütbeden Mecidî Nişanı verildi.⁸⁴

26 Ağustos 1883'te 5.000 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edildiyse de, bir ay sonra, 24 Eylül 1883'te 15.000 kuruş maaş ile Yanya vilayetine vali vekili olarak, 17 Mayıs 1884'te ise Yanya valiliğine 17.000 kuruş maaş ile asaleten tayin edildi. Yanya valiliği sırasında Saks Prensini (Saks Dukalığı) ziyaret etti. 29 Ekim 1884'te 17.000 kuruş maaş ile Manastır vilayetine vali tayin edildi. 12 Temmuz 1885'te bu defa birinci derece Mecidî Nişanı verildi. 19 Ağustos 1887'de Manastır valiliğinden azledildi. 8 Aralık 1887'de kendisine mazuliyet maaşı olarak 7.500 kuruş tahsis edildi. 27 Kasım 1888'de 15.000 kuruş maaş ile Musul'a vali tayin edildiyse de, 2 Ocak 1889'da, işine gecikmesi nedeniyle azledildi. Aynı ayın 13'ünde Zekiye ve Esmâ sultanlara özel muhafız olarak kethüda memuriyetine getirildi.⁸⁵

⁸² Aynı yerde.

⁸³ Aynı yerde.

⁸⁴ Aynı yerde.

⁸⁵ Aynı yerde.

1307 senesinde (1889/1890) Surre-i Hümayun Emanet-i Celilesi'ni⁸⁶ mukaddes topraklara götürmek üzere kendisine verilen 450.000 kuruş harcırah ile Hicaz'a gidip geldi. 8 Haziran 1892'de kendisine ikinci rütbeden Nişan-ı Ali-i Osmanî verildi. 12 Mayıs 1894'de 17.000 kuruş maaş tahsis edilerek Konya vilayetine vali tayin edildi. Sicill-i Ahval kayıtlarına göre Ali Kemalî Paşa hakkında açılmış bir dava bulunmaktaydı.⁸⁷

1.10 Mehmed Sabri Paşa

(13 Mart 1878–9 Aralık 1878)⁸⁸

İzmir'de doğdu. Tercüme Odası'nda çalıştı ve taşrada geçici memuriyetlere gönderildi. Zilkade 1280'de (Nisan/Mayıs 1864) mîrimîranlık ile Tulca mutasarrıfı, sonra da Vidin kaymakamı oldu. 6 Haziran 1867'de vezirlik rütbesiyle Aydın, 7 Mart 1868'de Tuna valiliğine tayin edildi. Ramazan 1285 sonlarında (Ocak 1869) Şurâ-yı Devlet azası oldu. 22 Şubat 1869'da Selanik valisi tayin edildiyse de Recep 1288'de (Eylül-Ekim 1871) azledildi. Receb 1289'da (Eylül 1872) İzmir valisi tayin edildi.⁸⁹

12 Haziran 1876'da zaptiye müşiri olan Mehmed Sabri Paşa 8 Ağustos 1876'da ikinci defa İzmir valisi, Ağustos 1876-Şubat 1878 ve Mart 1878'de Trablusgarp valisi oldu.⁹⁰

Muharrem 1296'da (Aralık 1878-Ocak 1879) rüsumat emini olmuştur. 6 Haziran 1880'de vefat eden Sabri Paşa, Sultan Mahmud Türbesi bahçesine defnedilmiştir.⁹¹

1.11 Mahmud Celaledin Paşa (30 Kasım 1878 – Temmuz 1879)⁹²

1858'de Sultan Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan ile evlenen Mahmud Celaledin Paşa'nın⁹³ devlet memuriyetleri şöyledir: Ağustos 1872-Temmuz 1874 ve Ekim 1875-Eylül

⁸⁶ Padişahın mukaddes topraklara yaptığı teberru.

⁸⁷ BOA, DH.SAİD, nr. 2-248.

⁸⁸ Sicill-i Ahvâl defterlerinde kaydına rastlanmamıştır. Salnamedeki bilgiye göre ise Mustafa Sabri Paşa'nın Trablusgarp valiliğine tayini 9 Rebiülevvel 1295 (13 Mart 1878) tarihinde olmuş ve 8 ay görev yapmıştır. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre de görev süresi 8 aydır. Bkz. A.g.e., s. 158. Ayrıca, arşiv kayıtlarına göre Sabri Paşa'nın Trablusgarp valiliğinden azline dair tahrirat 14 Zilhicce 1295 (9 Aralık 1878) tarihlidir. Bkz. BOA, İ.DH, nr. 778-63281.

⁸⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Cilt 5, Yay. Haz. Nuri Akbayer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1412.

⁹⁰ Sinan Kuneralp, a.g.e., s.102.

⁹¹ Mehmed Süreyya, a.g.e., aynı yerde.

⁹² Sicill-i Ahvâl defterlerinde Mahmud Celaledin Paşa'nın kaydına rastlanmamıştır. *Trablusgarp Vilayeti Salnamesi*'ndeki bilgilere göre 5 Zilhicce 1295 (30 Kasım 1878) tarihinde valiliğe tayin edilmiş ve 8 ay görev yapmıştır.

⁹³ Mahmud Celaledin Paşa namıyla birden fazla paşa vardır: Osmanlı devlet adamı, tarihçi, hukukçu, hattat, şair ve bestekâr Mahmud Celaledin Paşa (1838-1899), Abdülmecit'in kızı Cemile Sultan'ın eşi Damat Mahmud Celaledin Paşa (1836-1884) ve Abdülmecit'in kızı Seniha Sultan'ın eşi ve Prens Sabahattin'in babası Damat

1876 tarihleri arasında Ticaret Nazırlığı; Ekim 1876-Şubat 1878 tarihleri arasında Tophane müşirliğine ilaveten Temmuz 1877-Ağustos 1877 ve Mayıs-Haziran 1878 tarihleri arasında Seraskerlik; Ocak-Temmuz 1879 tarihleri arasında Trablusgarp valiliği.⁹⁴

Sultan Abdülmecid'den sonra tahta çıkan Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmesi olayında rol aldığı için Yıldız Mahkemesi'nde Midhat Paşa ve diğer sanıklarla birlikte idama mahkûm edildi. İdam cezası hapis cezasına çevrildi ve Hicaz'daki Taif kentine sürgüne gönderildi. 8 Mayıs 1884 gecesi Midhat Paşa'yla birlikte muhafızlar tarafından öldürüldü.⁹⁵

1.12 Ahmet İzzet Paşa

(2. kez) (Temmuz 1879 - Mayıs 1881)⁹⁶

Ahmet İzzet Paşa'nın 1813'te doğduğu ve 1893'te vefat ettiği belirtilmektedir. Ahmet İzzet Paşa'nın memuriyetleri şöyledir: Mayıs 1849-Eylül 1850 tarihleri arasında Hakkari valiliği; Temmuz 1852-Ocak 1855 tarihleri arasında Şam valiliği; Ocak 1855-Kasım 1856 tarihleri arasında Diyarbakır valisi; Eylül 1858-Temmuz 1860 tarihleri arasında birinci Trablusgarp valiliği; Temmuz 1860-Şubat 1863 tarihleri arasında Harput valiliği; Şubat 1863-Temmuz 1865 tarihleri arasında Erzurum valiliği; Haziran 1867-Kasım 1871 tarihleri arasında Sivas valiliği; Nisan 1873-Mart 1874 tarihleri arasında Edirne valiliği; Nisan 1874-Ocak 1875 tarihleri arasında Hüdavendigâr valiliği; Mart 1875-Şubat 1878 tarihleri arasında Sivas valiliği; Temmuz 1879-Mart 1881 tarihleri arasında ikinci Trablusgarp valiliği.⁹⁷

Ahmet Rıza Paşa hakkında "...tedbirli ve zeki bir vezir olup Trablusgarp'ta pek çok imarı vardır." denildikten sonra Mekteb-i Sanayi'den başka bir sınaî müessese de kurduğu, Gureba Hastanesi ve Hamidiye Çarşısı gibi iki önemli yapının temelini attı. Sur ve kaleleri tamir ettirerek sağlamlaştırdığı belirtilmektedir.⁹⁸

Mahmud Celaleddin Paşa (1853–1903). Trablusgarp valiliğinde bulunan Mahmud Celaleddin Paşa, Cemile Sultan'ın eşidir.

⁹⁴Sinan Kuneralp, a.g.e., s. 88.

⁹⁵Midhat Sertoğlu, Mufasssal Osmanlı Tarihii, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, C. 6, s. 3345.

⁹⁶*Trablusgarp Vilayeti Salnamesi*'ne göre Ahmet İzzet Paşa valiliğe 7 Şevval 1296 (24 Eylül 1879) tarihinde tayin edilmiş ve 1 yıl 10 ay görev yapmıştır.

⁹⁷Sinan Kuneralp, a.g.e., s. 57.

⁹⁸Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a. g. e., s. 158-159.

Trablusgarp valiliğinden sonraki memuriyetleri ise şöyledir: Mart 1881-Ağustos 1882 tarihleri arasında Hicaz valiliği; Aralık 1882-Şubat 1884 tarihleri arasında Hüdavendigar valiliği; Nisan 1884-Temmuz 1890 tarihleri arasında Edirne valiliği.⁹⁹

1.13 Mehmet Nazif Paşa

(28 Nisan 1881–8 Kasım 1881)¹⁰⁰

Manastır ahalisinden Ali Efendi'nin oğludur. 1241'de (1825/1826) Manastır'da doğdu. Sıbyan mektebinde okudu, cami hocalarından ve özel hocalardan ilim tahsil etti. Arapça ve Fransızca'yı çok güzel konuşur, Türkçeyi güzel yazar, Bulgarca ve Boşnakça dillerini biraz bilirdi. 1257'de (1841/1842) 16 yaşındayken Tahrirat kalemine başladı, bir sene sonra maaşı 50 kuruş oldu. Beşinci görev yılının sonunda maaşı 400 kuruşa ulaştı. 1262'de (1845/1846), Mirzâ Merhum Sait Paşa'nın kâtibi iken Hocalık rütbesi aldı. 1265'te (1848/1849) Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın divanında 2.500 kuruş maaş ile katip tayin edildi. 1266'da (1849/1850) Ömer Paşa'yla birlikte, 4.000 kuruş maaş ile Bosna'ya gönderildi.¹⁰¹

1267'de (1850/1851) Bosna madalyası verildi ve ikinci rütbeye terfi etti. 1269 Şevval ayında (Temmuz/Ağustos-1853) 5.000 kuruş maaş ile Rumeli Kolordu-yı Hümayunu Tahrirat memuriyetine tayin edildi. 1270 senesi Cemaziyelahir ayında (Mart/Nisan 1854) 7.500 kuruş maaş ile Mirmiralaylığa ve rütbe-i mütemayizliğe terfi etti. Beşinci rütbeden Mecidî nişanı verildi. 1271'de (1854/1855) Ordu-yı Hümayun'la birlikte Kırım'a gitti. Dördüncü rütbeden Mecidî nişanı verildi. Altın kabzalı kılıç, Kırım madalyası, Rumeli madalyası, İngiltere devleti tarafından verilen Kırım madalyası, İspanya tarafından verilen Şövalye rütbesi ve beşinci rütbeden bir nişan kazandı. 1272 senesinin sonlarında (1855/1856) İstanbul'a döndü. 1273 senesi (1856/1857) başlarında Üla Sınıf-ı Saniyesi rütbesine yükseldi ve 7.500 kuruş maaş ile muhasebe meclisine üye tayin edildi. 1278 senesi Şaban ayında (Şubat/Mart 1862) 9.000 kuruş maaş ile maliye müsteşarlığı muavinliği görevi verildi. 1279'da Ramazan ayında (Şubat/Mart 1863) Rumeli beylerbeyliği rütbesi verildi ve 15.000 kuruş maaş ile Üsküp sancağına¹⁰² mutasarrıf oldu. 1282'de (1865/1866) üçüncü rütbeden Mecidî Nişanı verildi. Aynı sene Şevval ayında (Şubat/Mart) 17.500 kuruş maaş ile Kudüs vilayetine mutasarrıf

⁹⁹Sinan Kuneralp , a.g.e, s. 57.

¹⁰⁰ Sicill-i Ahvâl defterlerindeki tarihler şöyledir: 28 Cemaziyellevvel 1298 (29 Nisan 1881) – 15 Zilhicce 1298 (8 Kasım 1881). Bkz. BOA, DH.SAİD, nr. 2-164. *Trablusgarp Vilayeti Salnamesi*'ne göre 9 Cemaziyelahir 1298 (9 Mayıs 1881) tarihinde valiliğe tayin edilen Mehmed Nazif Paşa 6 ay görev yapmıştır.

¹⁰¹ BOA, DH.SAİD, nr. 2-164.

¹⁰² Sicill-i Ahvâl kaydında “Üsküp eyaleti” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak, söz konusu tarihte Üsküp bir sancaktır.

tain edildi. Bu esnada İtalya devleti tarafından bir nişan verildi. 1286 senesi başlarında (1869/1870) bu görevinden affedildi.¹⁰³

Aynı sene, 3 ay sonra “15.000 kuruş maaş ile Erzurum vilayeti merkez mutasarrıflığı inzimamiyle vali vekâletine tain” olunmuş ise de iki ay sonra merkez mutasarrıflığı lağv edildi. 1287 (1870/1871) yılının başlarında Saruhan sancağına mutasarrıf tain edildi, aynı senenin Ramazan (Kasım/Aralık) ayında da azledildi. 1289 Receb ayında (Eylül/Ekim 1872) 2.000 kuruş ile ikinci defa Kudüs mutasarrıflığına tain edildi ve ikinci rütbe Mecidî Nişanı verildi. Rebiülahir 1290’da (Mayıs/Haziran 1873) 2.000 kuruş ile Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine vali tain edildi ve Zilkade 1291’de (1874/1875) azledildi. 1291 senesi Muharrem ayında (Şubat/Mart 1874) 130.000 kuruş maaş ile Kıbrıs vilayetine mutasarrıf tain edildi ve dokuz ay sonra azledildi. 1293’te (1876/1877) 30.000 kuruş maaş ile Bosna vilayetine vali tain edildi ve vezaret rütbesi verildi. Sekiz ay sonra maaşı 40.000 kuruşa yükseltildi. 17 Nisan 1877’de 25.000 kuruş maaş ile Yanya vilayetine vali oldu. 1295 Cemaziyelahirde (Haziran/Temmuz 1878) 40.000 kuruş maaş ile Kosova valisi tain edildi. 1296 yılı Zilhicce ayının sonlarına doğru (Kasım/Aralık 1879) azledildi ve İstanbul’a döndü. Almış olduğu görevleri en güzel şekliyle yerine getirdi. Yaşamış olduğu nakil ve görev değişikliklerinde görevine hiç geç kalmadı ve görevlerini lâıykıyla başardı.¹⁰⁴

6 Şubat 1880-28 Nisan 1881 tarihleri arasında 20.000 kuruş maaş ile Trablusgarp valiliği yaptı. Aynı sene, 8 Mayıs’ta birinci rütbeden Mecidî nişanı kazandı. Nazif Paşa’nın valiliğe tayininden hemen sonra, 12 Mayıs 1881’de Fransa’nın Tunus’u işgal etmesi üzerine Trablusgarp halkı, bu işgale karşı Tunus halkına destek sağlamak amacıyla protesto gösterileri düzenledi. Bu sırada Osmanlı Devleti, Vasfi Paşa emrinde bir orduyu vilayetin himayesi için Trablusgarp’a gönderdi. Kalelere toplar yerleştirildi. Halk, gözcülük yapmaları için buralarda görevlendirildi. Keza sayıları yaklaşık ikiyüz bine varan Tunuslular da kabileler halinde Batı Trablusgarp’a göç ettiler. Bu yeni durum ise, Trablusgarp’ta açlığa ve emniyetin bozulmasına yol açtı.¹⁰⁵ Mehmed Nazif Paşa 8 Kasım 1881’de Trablusgarp valiliğinden azledildi.¹⁰⁶

4 Temmuz 1883’te 17.000 kuruş maaş ile Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi tain edildi. Kendisine aynı sene Şevval sonlarında (Ağustos/Eylül 1883) birinci rütbeden Nişan-ı Ali-i

¹⁰³ Aynı yerde.

¹⁰⁴ BOA, DH.SAİD, nr. 2-164.

¹⁰⁵ El-Kilani, II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası, s. 40.

¹⁰⁶ BOA, DH.SAİD, nr. 2-164.

Osmanî verildi. 1 Ocak 1886'da 17.000 kuruş maaş ile Hüdavendigâr valisi tayin edildi. 21 Aralık 1886'da 20.000 kuruş maaş ile Aydın, 17 Mart 1888'de 20.000 kuruş maaş ile Suriye valisi tayin edildi. Vali Nazif Paşa 16 Aralık 1889 tarihinde vefat etti.¹⁰⁷

1.14 Ahmed Rasim Paşa

(Ekim 1881 - Haziran 1896)¹⁰⁸

Babası tüccarlık yapan Mustafa Ağa'dır.¹⁰⁹ Ocak/Şubat 1826'da İstanbul'da doğdu. Annesi Sakızlı Mehtap Hanım'la birlikte gittiği Atina'da Rumca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi.¹¹⁰ İstanbul'da Arapça ve Farsça dillerini öğrenmek için özel dersler aldı. Ekim 1844'te, 19 yaşında iken Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda 150 kuruş maaşla tercüman olarak göreve başladı. Aralık 1847-Ocak 1848'de de 5.000 kuruş maaş ile Divan-ı Hümayun Hocalığı görevine getirildi.¹¹¹ Yine 1848'de, mülteci general Griçoni'yi Bursa'ya nakletmek ve 180 nefer avenesini dağıtmak vazifesini yerine getirdi.¹¹² Kasım/Aralık 1849'da siyasi durumları düzeltmek için Sisam Adası'na gönderildi. 1850 senesi sonlarında 5.000 kuruş maaş ile Selanik vilayetinde emlak tahririyle görevlendirildi. Eylül/Ekim 1854'te 5.000 kuruş maaş ile Manastır vilayeti Meclis-i Muvakkat Riyaseti vazifesine atandı. Ocak 1861'de 5.000 kuruş maaş ile Köstence kaymakam tayin edildi. Ağustos 1861'de 10.000 kuruş maaş ile Sofya mutasarrıflığına atandı.¹¹³

Aralık 1864'te 15.000 kuruş maaş ile Tulca sancağı mutasarrıflığına getirildi. Tuna Heyeti başkanlığı vazifesinden de sorumlu tutuldu. Haziran 1867'de 15.000 kuruş maaş ile Varna mutasarrıflığına, bir ay sonra 17.500 kuruş maaş ile Vidin mutasarrıflığına, birkaç ay sonra Rumeli beylerbeyliğine atandı. Şubat/Mart 1868'de Yanya vilayetine 41.300 kuruş maaş ile vali olarak tayin edildi. 1871'de 50.000 kuruş maaş ile Tuna valisi oldu.¹¹⁴

¹⁰⁷ Aynı yerde.

¹⁰⁸ Sicill-i Ahvâl defterlerine göre Ahmed Rasim Paşa'nın Trablusgarp valiliğine tayini 1298 Zilhicce evasıtında (Kasım 1881) olmuştur. Bkz. BOA, DH.SAİD, nr. 3-596. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre ise Ahmed Rasim Paşa 21 Zilkâde 1298 (15 Ekim 1881) tarihinde Trablusgarp'ta ıslahata başlamış bulunmaktaydı. Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 159. *Trablusgarp Vilayeti Salnamesi*'nde bu tarih 21 Zilhicce 1298 (14 Kasım 1881) olarak belirtilmektedir. Sicill-i Ahvâl defterlerine göre Ahmed Rasim Paşa 15 Muharrem 1313 (8 Temmuz 1895) tarihinde valilikten ayrılmıştır.

¹⁰⁹ Sicill-i Osmanî'de Ahmed Rasim Paşa'nın babasının "Bedestanî Şalcı Nazif Efendi" olduğu belirtilmektedir. Bkz. Mehmed Süreyya, a. g. e., C. 4, s. 1351. Bu çalışmada yer alan valiler hakkında Sicill-i Ahvâl kayıtları esas alındığı için babasının "Mustafa Ağa" olduğu yazılmıştır.

¹¹⁰ Mehmed Süreyya, a. g. e., C. 4, s. 1351.

¹¹¹ BOA, DH.SAİD, nr. 3-596.

¹¹² Mehmed Süreyya, aynı yerde.

¹¹³ BOA, DH.SAİD, nr. 3-596.

¹¹⁴ Aynı yerde.

Mayıs 1872’de 25.000 kuruş maaş ile doğu Karahisar-ı Şarki sancağına mutasarrıf, Ağustos 1872’de 30.000 kuruş maaş ile Trabzon valisi, Ekim/Kasım 1873’te 25.000 kuruş maaş ile İşkodra valisi, Nisan/Mayıs 1874’te 30.000 kuruş maaş ile Konya valisi, Ocak 1875’te 30.000 kuruş maaş ile Aydın vilayetine vali olarak atandı ve Mayıs 1875’te azledildi. Temmuz 1875’te 25.000 kuruş maaş ile Trabzon vilayetine ikinci kez vali olarak atandı. 1877’de Diyarbakır vilayetine tayin edildiyse de bu göreve gitmeyip İstanbul’a geri döndü. Nisan 1878’de 25.000 kuruş maaş ile Hüdavendigâr vilayetine tayin edildi. Aynı sene Haziran’da 25.000 kuruş maaş ile Yanya vilayetine ikinci kez vali tayin edildi.¹¹⁵

Ahmed Rasim Paşa 1881 senesi Kasım ayı ortalarında 20.000 kuruş maaş ile Trablusgarp’a vali olarak atandı. Kendisine birinci rütbeden bir kıta Osmanî Nişanı verildi. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci’nin eserinde Ahmed Rasim Paşa’nın Trablusgarp valiliğine özel bir övgü vardır: “Vüzerâ-yı Saltanat-ı Seniyye meyânında siyaset ve kiyâsetiyle müştehir Rasim Paşa eslâfına gıpta-bahş olacak idare ve icrâatıyla vilayete ciddi ve esaslı ıslâhat ve imârât vücûda getirdi.”¹¹⁶

Görev hayatının başından sonuna kadar geçen süre içerisinde birçok hizmetlerde bulunan ve birçok rütbe kazanan Ahmed Rasim Paşa, 1300 (1882) senesinde istifa edip görevini terk etmesinden dolayı yargılanmıştır. 4 Ocak 1895’te Trablusgarp valiliğinden azledildiğinde Trablusgarp halkı ve görevli memurlar paşanın vilayet idaresindeki başarısını ve dirayetini Sadaret-i Tanzimat’a bildirerek valilik görevine tekrar iade edilmesini talep ettiler. Bunun üzerine 8 Temmuz 1895’te tekrar Trablusgarp’a vali olarak atandı. 9 Ağustos 1895’te kendisine Nişan-ı Âli Osmanî verildi. 17 Haziran 1896’da sağlık durumunun iyi olmamasından dolayı Trablusgarp valiliği görevinden affedildi. Ahmed Rasim Paşa 16 Ekim 1897’de vefat etti.¹¹⁷

Ahmed Rasim Paşa’nın 15 yıl süren valiliği sırasında Trablusgarp’taki faaliyetlerini şöyle özetlemek mümkündür:

1. Kendisinden önceki vali Nazif Paşa döneminde ortaya çıkan Tunuslu mülteciler sorununu çözmek ve onlara yardımcı olmak için çaba gösterdi.
2. Mesleki görev sınırlarını aşan yabancı konsolosların faaliyetlerini sınırlandırdı.

¹¹⁵ Aynı yerde.

¹¹⁶ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 159.

¹¹⁷ BOA, DH.SAİD, nr. 3-596.

3. Vergi ödeme yükümlülüğünden kaçmak üzere yabancı devlet vatandaşlığına geçenlerin himayelerini kaldırdı.
4. Köle ticaretini yasakladı.
5. Trablusgarp'ta altı yeni kale inşa edildi.
6. Vilayetin batısındaki birook kasbaya telgraf hatları bağlandı. Kara ve deniz postacılığı gelişti. Tüccarlar yabancı ülkelerle ticari ilişkiler kurdular.
7. Vilayetin birçok yerinde belediyeler kuruldu, hükümet binaları inşa edildi.
8. Cafare Ovası'nı ziraate açarak çiftçilere ikişer dönüm arazi dağıttı.
9. İpek böcekçiliğini Trablusgarp'ta başlatmıştır. Anadolu'dan 2200 dut fidanı getirtmiştir. Ancak daha sonraki valilerin ipek böcekçiliğine gereken önemi vermedikleri görülmüştür.¹¹⁸

1.15 Süleyman Namık Bey

(15 Haziran 1896 - Mart 1899)¹¹⁹

Babası maliye divanında tanınmış bir kimse olan Emin Faid Efendi'dir. 1259 senesi ortalarında (Haziran/Temmuz 1843) İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Rüştîye Mektebi'nden mezun oldu. Arapça ve Farsça dillerini bilen, savaş tekniklerinde bilgili bir şahsiyetti. 1273 senesi sonlarında (1857) henüz 15 yaşında iken “mülazemetle hazine-i maliye masarifat muhasebesine dahil oldu.” İş hayatının ilk senesinde maaşı 100 kuruşa, kademeli olarak da 1000 kuruşa ulaştı. 16 Eylül 1868 tarihinde 1.000 kuruş maaş ile kalemci vazifesine getirildi. Akabinde maliye müfettişi olarak 3.000 kuruş maaş ile Diyarbakır'a gönderildi. Bu görevi tamamladıktan sonra, 4 Nisan 1869 tarihinde 5.000 kuruş maaş ile Mamurülaziz sancağı muhasebeciliğine tayin edildi. 12 Ocak 1870 tarihinde Saruhan sancağında 6.000 kuruş maaşla aşar memuriyetine tayin edildi. 14 Haziran 1870 tarihinde aynı görevle ve aynı maaşla Filibe sancağına, ardından, 14 Ağustos 1871'de 5.000 kuruş maaş ile muhasebeci olarak Aydın vilayeti merkez muhasebeciliğine getirildi. Ancak, 1.500 kuruş maaş ile görevinden azledildi.¹²⁰

14 Kasım 1871 ile 13 Temmuz 1872 tarihleri arasında sadrazamlık riyasetinde kurulan ıslahat heyetinde üye olarak görev yaptı. 12 Ekim 1872'de Şura-yı Devlet dahiliye dairesi

¹¹⁸ El-Kilani, II. *Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası*, s. 42-46.

¹¹⁹ Sicill-i Ahvâl defterlerinde bu tarihler şöyledir: 4 Muharrem 1314 (15 Haziran 1896) – 9 Şevval 1316 (20 Şubat 1899). Bkz. BOA, DH. SAİD, nr. 1-496. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre: Rumî 1312 Haziran – 28 Şubat 1314 (Haziran 1896 – 12 Mart 1899). Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 160.

¹²⁰ BOA, DH. SAİD, nr. 1-496.

muhassebe memuriyetinde bulundu. Aynı tarihte 6.000 kuruş maaş ile demiryolları muhasebecisi olarak Vidin'e gönderildi. Zamanla demiryolunun kullanılmaz hale gelmesiyle bu görevi bırakarak İstanbul'a döndü. 20 Nisan 1873'te 6.000 kuruş maaş ile Sofya Demiryolu muhasebecisi oldu. Aynı sene 14 Ağustos'ta 8.000 kuruş maaş ile Umum Rumeli Demiryolları inşaat muhasebecisi oldu; on ay sonra da bu görevden ayrıldı.¹²¹

14 Mayıs 1877'de 6.000 kuruş maaş ile maliye müfettişi olarak Selanik vilayetine gönderildi. Aynı sene, 26 Ağustos tarihinde 7.000 kuruş maaş ile Ankara vilayetine, 14 Mayıs 1879'da 8.000 kuruş maaş ile Edirne'ye defterdar olarak atandı. Aynı sene, 16 Temmuz'da aynı görev ve aynı maaş ile Suriye vilayetine tayin edildi. Mart/Nisan 1880'de çıkarılan kararname uyarınca maaşı 6.000 kuruşa düşürüldü. Süleyman Namık Bey'e Maliye Nezaret-i Celilesi tarafından 1299 senesi Şevval ayında (Ağustos/Eylül 1882) Rütbe-i Ulâ Sınıf-ı Ulâ rütbesi, 31 Aralık 1882'de ikinci rütbeden Mecidî Nişanı verildi.¹²²

30 Haziran 1887'de 5.000 kuruş maaş ile divan-ı muhasebat azalığına tayin edildi. 5 Aralık 1887'de Suriye vilayeti İdare Meclisi Başkanı oldu. 1888'de Hüdavendigâr vilayeti İdare Meclisi mebusu oldu. 9 Şubat 1889'da 7.500 kuruş maaş ile Hazine-i Celile-i Maliye'nin aşar ve ağnam müdürlüğüne tayin edildi. 27 Mayıs 1890'da aynı görev ve aynı maaş ile Aydın vilayetine, mali işleri teftiş göreviyle beraber gönderildi. 1 Ocak 1891'de 7.500 kuruş maaş ile Aydın defterdarlığına tayin edildi. 9 Ocak 1892'de kendisine Nişan-ı Âli Osmanî verildi. 21 Nisan 1892'de Maliye Nezaret-i Celile'sinde 9.000 kuruş maaş ile müsteşar tayin edildi. 15 Haziran 1892'de Yemen vilayetinde 20.000 kuruş maaş ile Islahat-ı Mülkiye vazifesiyle memur edildi.¹²³

15 Haziran 1896'da, bozulan mali düzeni ıslah etmesi için 20.000 kuruş maaş ile Trablusgarp vilayetine vali tayin edildi. Önceki valiler zamanında tamamlanmamış rıhtım inşaatına devam ile Mekteb-i Sanayi olmaya şayan büyük bir binanın inşasına başladı.¹²⁴ Ayrıca yeni okullar açtı ve mesleki eğitim hususunda yeni bir metod uygulamaya koydurdu.¹²⁵ Kendisine birinci rütbeden Mecidî Nişanı verildi.¹²⁶

¹²¹ Aynı yerde.

¹²² Aynı yerde.

¹²³ Aynı yerde.

¹²⁴ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a. g. e , 160.

¹²⁵ El-Kilani, II. *Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası*, s. 47.

¹²⁶ BOA, DH. SAİD, nr. 1-496.

20 Şubat 1899'da 27.000 kuruş maaş ile Bağdat valisi oldu. Aynı sene, 14 Nisan'da birinci rütbeden Nişan-ı Ali-i Osmanî verilerek Altıncı Ordu-yı Hümayun müşiri olarak atandı. 18 Ekim 1902'de bu görevinden ayrıldı.¹²⁷

1.16 Mustafa Haşim Bey

(20 Şubat 1899 – 3 Nisan 1900)¹²⁸

Mustafa Haşim Bey eski sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın torunudur. Eski Şeyhülislam Ahmet Muhtar Bey'in oğludur. 24 Ekim 1852'de İstanbul'da doğdu. Arapça olarak kaleme aldığı "İzahü'l-Kavaid" ve vefat eden padişahların biyografisini ele aldığı, devletin ahvalinden bahsettiği "Tuhfetü'l-Mülûk" isimli dört ciltten oluşan iki eseri vardır.¹²⁹

21 Mayıs 1878'de İstanbul kadılığına yükselen Mustafa Haşim Paşa'ya ikinci rütbeden bir kıta Mecidî nişanı verildi. Aynı sene 8 Temmuz'da 4.000 kuruş maaş ile Temyiz mahkemesi azası oldu. 8 Ocak 1886'da 7.000 kuruş maaş ile Hüdavendigâr vilayetine, aynı sene aynı maaş ile 8 Mart'ta Ankara vilayetine adliye müfettişi olarak atandı. 29 Mayıs 1886'da 5.000 kuruş maaş ile Temyiz Mahkemesi'ne tekrar aza oldu. 30 Mart 1888'de 7.500 kuruş maaş ile Temyiz Mahkemesi müdde-i umumiliğine getirildi. 7 ay sonra İstanbul'da toplanan Islahatı Adliye Komisyonu Riyaseti görevi verildi. 8 Kasım 1888'de ikinci defa Temyiz Mahkemesi başkanlığına getirildi. 18 Ağustos 1890'da Anadolu kazaskerliğine atandı. 14 Ağustos 1891'de 12.500 kuruş maaş ile Adliye Nezaret-i Celilesi müsteşarlığı vazifesine getirildi. 12 Mart 1894'te 12.500 kuruş maaş ile Rumeli kazaskerliğine atandı.¹³⁰

20 Şubat 1899'da 30.000 kuruş maaş ile Trablusgarp vilayetine vali tayin edildi ve murassa Mecidî Nişanı verildi. 3 Nisan 1900'de Trablusgarp valiliğinden azledildi. 6 Eylül 1902'de 36.000 kuruş maaş ile Maârif-i Umumî Nezaret-i Celilesi'ne tayin edildi. Aynı sene 21 Kasım'da vezaret rütbesine terfi etti. 31 Aralık 1905'te Romanya devleti tarafından birinci dereceden nişan verildi ve Ermenilerle savaşta Müslüman ahaliye insani yardımda bulunan heyete aza seçildi.¹³¹

¹²⁷ Aynı yerde.

¹²⁸ Sicill-i Ahval defterlerinde: 9 Şevval 1316 (20 Şubat 1899) - 2 Zilhicce 1317 (3 Nisan 1900).Bkz. BOA, DH.SAİD. nr. 4-212.Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre: Rumî 1 Mart 1315 – 1 Mayıs 1316 (13 Mart 1899 – 14 Mayıs 1900). Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 160.

¹²⁹ Bu eserlerden biri olan *İzahü'l-kavaid* İslâm fıkıhı üzerinedir. Mustafa Haşim b. Ahmed Muhtar, *İzahü'l-kavaid*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1295 (1878).

¹³⁰ Aynı yerde.

¹³¹ BOA, DH.SAİD. nr. 4-212.

1.17 Hâfız Mehmet Paşa

(30 Temmuz 1900–8 Ocak 1903)¹³²

Hafız Mehmet Paşa'nın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır. Valiliğine dair bilgi veren Mehmed Nuri ve Mahmud Naci şunları belirtmektedir:

“İstirahat-ı hükümet ve ahaliyi ve adaletle vergi toplamak maksadıyla meydana çıkaran tahrir-i emlak meselesi, nüfus ve tapu muamelatı, maarif ve menafi-i hisse yardımı tesisi ve Ziraat Bankası'nın açılışı gibi önemli kuruluş ve bayındırlık işleri ilk defa olarak mevki-i icra ve tatbiki konulması ve bazı önemli kabileler ile vilayetin her tarafına yaygın birçok nüfuz sahibleri ve ashab-ı yesarın vergi ve aş'ar muafiyetinin hükümsüzlüğü, nefis-i Trablusgarp ve civarı ile Aziziye ve Tacura Koloğullarının ahali arasında ayrıcalık tanımayı kaldırma ile hükümet içinde diğer bir hükümet teşkil etmiş olan Başağalık dairesinin ortadan kaldırılması gibi geçmiş zamanlarda icra edilemeyen ve edilmesi çok gerekli görülen icraat-ı ciddiye ve nafia bila-vukuat güzel niyet bu zatın zaman-ı vilayetinde husul olmuştur.”¹³³

Hâfız Mehmed Paşa, mecburi askerlik hizmetini uygulamak amacıyla bir nüfus sayımı yaptırdı, vilayetin taşra kesimlerinde öğretmen okulları ve medreseler, çiftçilere yardım amacıyla bir ziraat bankası açtırdı, ve telgraf hattını Sirt ve Fizan'a kadar ulaştırdı.¹³⁴

1.18 Hüseyin Hüsnü Efendi

(26 Şubat 1903 –13 Mayıs 1904)¹³⁵

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin¹³⁶ Trablusgarp valiliği sırasında vilayetin bir “devre-i tevakkufta” olduğunu belirten bir eserde vilayette büyük bir sel felaketinin de yaşandığı

¹³² Buradaki tarihler Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'nin eserine şöyledir: Rumî 17 Temmuz 1316 – 26 Kanun-ı Evvel 1318). Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 160.

¹³³ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 160.

¹³⁴ El-Kilani, II. *Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kamil Paşa Layihası*, s. 48.

¹³⁵ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci'ye göre bu tarihler: Rumî 13 Şubat 1318 – 30 Nisan 1320 (26 Şubat 1903 – 13 Mayıs 1904). Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 162. Kunalp, “Şubat 1903-Mayıs 1904” tarihlerini vermektedir. (Kunalp, a. g. e., s. 79).

¹³⁶ El-Kilani'nin *Trablusgarp Vilayeti (1881-1911)* adlı doktora tezinde “Hasan Hüsnü Paşa” (a. g. t., s. 40) olarak anılan Trablusgarp valisinin 1902-1904 tarihleri arasında görev yaptığı belirtilmekte ve bu bilginin kaynağı olarak şu eser gösterilmektedir: Muhammed Naci ve Muhammed Nuri, *Trablusgarp*, Çev. Ekmelüd-din Muhammed İhsan, Trablus 1973. Bu eserin 2012 tarihli basımında “Hasan Hüsnü Efendi Merhumun Valiliği: (13 Şubat 1318 – 30 Nisan 1320)” şeklinde geçen bilgide Hasan Hüsnü Paşa ifadesi yoktur. Bkz. Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 162. (Hasan) Hüseyin Hüsnü Efendi'nin paşa olduğuna dair bir kayıt tarafımızca bulunmamıştır. Kunalp'ın verdiği bilgiye göre, Trablusgarp valiliği yapan Hüseyin Hüsnü Paşa (1856-1926) ise 1909-1910 tarihlerinde bu görevde bulunmuştur. (Kunalp, a. g. e., s. 80). Hüseyin Hüsnü Paşa 1926'da vefat ettiğine göre, Mehmed Naci ve Mehmed Nuri'nin 1909'da basılmış eserinde “Hasan Hüsnü Efendi Merhum” dedikleri vali Hüseyin Hüsnü Paşa olmamalıdır.

anlatılmaktadır.¹³⁷ Yine de, 18 Şubat 1903 tarihli bir arşiv belgesinde Vali Hüseyin Hüsnü Efendi'ye altın ve gümüşten imtiyaz madalyası verildiği belirtilmektedir.¹³⁸

1.19 Ahmed Nazım Paşa

(2 Mayıs 1904–Ağustos 1904)¹³⁹

Ahmed Nazım Paşa, Mustafa Nazif Efendi'nin oğludur. 1251 senesinde (1835/1836) Erzurum'da doğdu. İbtidaiye mektebinde dini ilimler tahsil etti. Arapça, Farsça, Fransızca, tarih, coğrafya öğrendi. 14 Kasım 1854'de, 20 yaşında iken, Osmanlı-Rus Harbi başlayınca Ordu-yı Hümayun'da 150 kuruş maaş ile Fevkâlâde Umur-ı Tahririye'de vazife verildi. 6 Mayıs 1857'de Mektubî Hariciye Odası'na tayin edildi. 22 Mart 1866'da 2.200 kuruş maaş ile Tahran elçiliğinde birinci katipliğe tayin edildi. 30 Aralık 1868'de 15.000 kuruş maaş ile maslahatgüzarlığa tayin edildi. 10 Ocak 1873'te kâtiplik, 24 Nisan 1873'te maslahatgüzarlık görevinden ayrıldı.¹⁴⁰

1295 senesinde (1878) 15.000 kuruş maaş ile Musul Sancağı mutasarrıf tayin edildi ve 1 Nisan 1879'da görevinden azledildi. 14 Haziran 1879'da 8.500 kuruş maaş ile Bayazıt sancağına mutasarrıf olarak atandı. 26 Şubat 1884'te 7.500 kuruş maaş ile Şehrizor sancağına mutasarrıf oldu. Aynı sene, 20 Temmuz'da 3.750 kuruş maaş ile Bağdat vilayeti merkez mutasarrıflığına tayin edildi. 29 Temmuz 1889'da bu görevinden azledildi. 29 Mayıs 1887'de 6.000 kuruş maaş ile Belka sancağına mutasarrıf oldu. 1 Ağustos 1887'de 7.500 kuruş maaş ile Suriye vali muavini oldu; bu görevinden 18 Haziran 1890'da azledildi. Aynı sene, 13 Temmuz'da 6.500 kuruş maaş ile Hama sancağına, 21 Kasım 1890'da aynı maaş ile Maraş sancağına mutasarrıf oldu. 26 Şubat 1893'te 5.000 kuruş maaş ile Amasya sancağı mutasarrıflığına tayin oldu. 24 Ağustos 1893'te aynı maaş ile Tokat sancağı mutasarrıflığına nakledildi. Temmuz/Ağustos 1895'te 17.000 kuruş maaş ile Van vilayetine vali tayin edildi; 26 Haziran 1896 tarihinde azledildi. 23 Aralık 1896'da 6.000 kuruş maaş ile emekli edildi.¹⁴¹

Ahmed Nazım Paşa 2 Mayıs 1904 tarihinde 18.000 kuruş maaş ile Trablusgarp valisi tayin edildi. Ahmet Nazım Paşa'ya dair Sicill-i Ahvâl belgesinde onun bu tayininin “tehir”

¹³⁷ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a.g.e., s. 162.

¹³⁸ BOA, İ.TAL, nr. 296-1320.

¹³⁹ BOA, DH.SAİD nr. 47-269.

¹⁴⁰ Aynı yerde.

¹⁴¹ Aynı yerde.

edildiği belirtilmektedir.¹⁴² Bu durum, kendisinden sonra vali olan Recep Paşa'nın aynı senenin Ağustos ayında göreve tayin edilmesinden de anlaşılmaktadır.

1.20 Recep Paşa

(Ağustos 1904 - Ağustos 1908)¹⁴³

Manastır'ın Debre vilayetine bağlı Mat kazasının Hoca köyünde doğan Recep Paşa askeri liseden mezun olduktan sonra, 1864'te, merkezi Bağdat'ta bulunan Altıncı Ordu'da göreve başladı. Mirliva rütbesiyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı ve Karadağlılar'la yapılan savaşta gösterdiği başarılarından dolayı kendisine Mecidî Nişanı verildi. 3 Aralık 1877'de ferik rütbesiyle Orhaniye Fırkası'nda göreve getirildi.

22 Eylül 1879'da Altıncı Ordu meclis reisliğine tayin edildi ve aynı ordunun kumandanlığını vekaleten yürüttü. 19 Ağustos 1886'da müşirliğe yükseldi. Aynı sene Üçüncü Ordu'ya bağlı bulunan Selanik, Kosova ve Havalisi Umum Kumandanlığı görevine getirildi. Bağdat ve çevresinde meydana gelen karışıklıkların artması üzerine, 22 Şubat 1891'de Altıncı Ordu müşirliği görevine getirildi. Buradaki görevini 7 sene sürdürdü ve bölgedeki karışıklıkları önemli ölçüde azalttı.

Recep Paşa 2 Temmuz 1898'de Trablusgarp'a gönderildi. Receb Paşa'nın ünü buradaki fırkakomutanlığı (1898-1908) ve vali vekilliği (1904-1908) sırasındaki icraatı ile arttı. Uzun süreden beri Trablusgarp'ı ele geçirmek için çalışan ve Trablusgarp limanlarında deniz ticaretini büyük ölçüde elinde bulunduran İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'de kurduğu Banco di Roma aracılığıyla büyük araziler satın almaktaydı. Receb Paşa İtalyanlar'ın gizli faaliyetlerini İstanbul'a bildirdi ve gerekli tedbirlerin alınması için çaba gösterdi. Halka silah dağıtılması da dahil olmak üzere dış tehditlere karşı tedbirler aldı. Banco di Roma'nın Trablusgarp-Bingazi'de şube açmasına bir süre engel olduysa da Osmanlı hükümetinin bu bankaya izin vermesi üzerine Ziraat Bankası'nın burada daha aktif olmasına çalıştı. Receb Paşa'nın görevinden ayrılmasından kısa bir süre sonra Trablusgarp İtalyanlar tarafından işgal edildi.

¹⁴² BOA, DH.SAİD, nr. 47-269.

¹⁴³ Sicill-i Ahval defterlerinde Trablusgarp valiliği yapmış Recep Paşa'nın kaydına ulaşılammıştır. Buradaki bilgiler Abdünnasır Yiner'in gerek DİA'daki gerekse doktora tezindeki bilgilerden özetlenmiştir. Abdünnasır Yiner, DİA, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 508. Ayrıca bkz. Abdünnasır Yiner, Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908), yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006. Not: Yazarın adı DİA'da Abdünnasır Yiner olarak geçmektedir.

II. Abdülhamid'in sürgünlerinden Cami Baykurt, anılarında Recep Paşa'nın Trablusgarp valisi olmasının buraya gelen sürgünlerin lehine bir gelişme olduğunu nakletmektedir.¹⁴⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 14 Ağustos 1908'de İstanbul'a gelen Receb Paşa büyük bir törenle karşılandı ve Harbiye nazırlığı görevine getirildiyse de bir gün sonra geçirdiği kalp krizi sonucu öldü.

Abdullah Paşa'nın Trablusgarp Valiliğine Başlayamaması

18 Zilkade 1326 (12 Aralık 1908) tarihli bir arşiv belgesine göre Trablusgarp valiliğine tayin edildiği görülen Abdullah Paşa'nın görev yerine giderek görevine başlaması halinde bazı saldırılara maruz kalacağı haber alındığından yerine Ahmet Fevzi Paşa'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

1.21 Ahmed Fevzi Paşa

(Aralık 1908 - Ağustos 1909)

Doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra Trablusgarp valiliği hakkındaki bilgi Kuneralp'in eserinde bulunmaktadır.¹⁴⁶ Buradaki bilgilere göre 1859'da doğmuştur. Haziran 1891–Temmuz 1908 tarihleri arasında Çetine (Karadağ) elçiliğinde bulunduktan sonra Aralık 1908–Ağustos 1909 tarihleri arasında Trablusgarp valiliği yapmıştır.

Ahmet Fevzi Paşa hakkında arşiv kaynaklarında fazla bir bilgiye rastlanmamıştır. Onun Trablusgarp valiliğine tayini hakkındaki arşiv belgesi 21 Zilkade 1326 (15 Aralık 1908) tarihlidir.¹⁴⁷

1.22 Hüseyin Hüsnü Paşa

(Ağustos 1909 – Temmuz 1910)

1856'da doğduğu ve 1926'da vefat ettiği belirtilen Hüseyin Hüsnü Paşa'nın valilik görevleriyle ilgili bilgiler şöyledir: Mayıs–Ağustos 1909 tarihleri arasında Kosova valisi; Ağustos 1909–Temmuz 1910 tarihleri arasında Trablusgarp valisi; Eylül 1911'de Meclis-i A'yan Azası.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Cami Baykurt'un *Anılarıyla Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat*, Haz. Arı İnan, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 144-145.

¹⁴⁵ BOA, DH.MKT, nr. 2680-46.

¹⁴⁶ Sinan Kuneralp, a.g.e, s. 56.

¹⁴⁷ BOA, DH.MKT, nr. 2684-32; BEO, nr. 3454-259000.

¹⁴⁸ Sinan Kuneralp, a.g.e, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD'E SUNULAN LÂYİHALARA GÖRE TRABLUSGARP

2.1. Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar

Trablusgarp'taki ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal durumunu izlemeye girişmeden önce layiha kelimesinin sözlük ve terim anlamını vermemizde yarar vardır. Arapça asıllı "lâyiha" kelimesi "düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi" anlamına gelir.¹⁴⁹ Osmanlılar lâyihayı rapor ve taslak olmak üzere iki ayrı belge türü

için kullanmışlardır. Sözlük anlamı olarak; layiha (Arapça kökenli bir kelimedir: laiha), düşünülen bir şeyin yazı hâline getirilmesi veya hukuk dilinde hukuki tasarı anlamlarına gelmektedir. Nitekim henüz tasdîk olunmamış kanun tasarısına lâyiha-i kanûniyye denir.¹⁵⁰ Lâyihanın bir terim olarak anlamı ise bir devletin ya da vilayetin resmi kurumlarının gelişimi yönünde hazırlanan kapsamlı yönetim belgesidir.¹⁵¹ Bu tarz lâyhalar resmi görevli bir kişi veya komisyonun öne sürdüğü bir takım fikirlerden oluşur. Ele alınan bölgenin ve bölge ahalisinin toplumsal ve iktisadi durumlarını geliştirmek gayesiyle hazırlanır. Bu özellik bu çalışmada değerlendirilen Trablusgarp layihalarının içeriğinde de açık bir şekilde görülmektedir.

Lâyihalardan bir kısmı, Mehmed Nazif Paşa ve Ahmed Rasim Paşa gibi, Trablusgarp valileri tarafından valilikleri döneminde yazılmıştır. Bir lâyiha ise önemli devlet adamlarından olan Muhammed Hilâl Efendi tarafından, görevinden ayrıldıktan sonra Yemen Vilayeti'nde İstinaf Mahkemesi Reisi iken yazılmıştır. Diğer lâyhalar ise, bu iş için görevlendirilmiş komisyonlar tarafından kaleme alınmıştır. Yazarı tespit edilemeyen bir lâyiha da bu komisyonlardan birine ait olmalıdır. Bu lâyhaların bir kısmı farklı başlık ve maddeleri içerirken, bir kısmı da vilayetin durumunu tahlil ettikten sonra ilgililerin valiye sunduğu raporlar şeklindedir. İncelemesini yaptığımız lâyhalar tarih sırasına göre bir tablo şeklinde verilmiştir.

¹⁴⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Lâyiha", DİA, C. 27, İstanbul 200e, s. 116.

¹⁵⁰ Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat - Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara 1962, s. 650.

¹⁵¹ Ekmeleddin İhsanoğlu ve diğerleri, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II*, İstanbul 1994, s. 544.

Layihanın Yazarı	BOA Fonu	Nr.	Tarih
Mehmed Nazif Paşa	YEE	9-25	15 Receb 1298 (13 Haziran 1881)
Yazarı tespit edilemedi	ŞD	2325-32	25 Şevval 1298 (20 Eylül 1881)
Bingazi Vilayeti İdare Meclisi	ŞD	3225-32	25 Şevval 1298 (20 Eylül 1881)
Mehmed Namık Paşa	YEE	10-24	7 Rebiülahir 1302 (24 Ocak 1885)
Musa Kazım Bin Ömer	YEE	11-2	30 Cemaziyelahir 1302 (15 Nisan 1885)
Miralay Hüseyin Hüsni	YEE	8-27	8 Zilkade 1303 (8 Ağustos 1886)
Ahmet Rasim Paşa	YEE	7-13	7 Şevval 1308 (16 Mayıs 1891)
Mehmet Kâmil Paşa	YEE	9-2	17 Safer 1310 (10 Eylül 1892)
Sadık El-Müeyyed Paşa	YEE	9-13	28 Receb 1313 (14 Ocak 1896)
Mehmed Arif Paşa	Y.MTV	152-34	7 Şevval 1314 (11 Mart 1897)
Dr. Mehmed Reşid Bey	Özel arşiv ¹⁵²		14 Ekim 1904
Muhammed Hilal Efendi	A.MTZ.TG.TNF. Kod numarası:1306 (Eski kod)		Tarihi bilinmemektedir.

¹⁵² Bu belgeye arşiv belgeleri arasında rastlanmamıştır. Belgeyi yayınlayan Necdet Bilgi bu belgeyi Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın özel evrâkı arasında bulduğunu, arşivde belgenin aslına kendisinin tesadüf etmediğini belirtmektedir. Bkz. Necdet Bilgi, "Trablusgarb'a Dair Bir Lâyiha", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, İzmir 1999, s. 81-112.

Osmanlı yönetimi Trablusgarp'ta çeşitli sorunlar ve zorluklarla karşılaşmıştır. Osmanlı devletinin önemli eyaletlerinden bir olan ve asırlarca Osmanlı idaresinde yaşayan bölgenin sorunlarını çözüp, siyasi, askeri, mali durumları iyileştirmek üzere Trablusgarp için özel lâyhalar hazırlanması gereği duyulmuştur. Bu sorunların nedenlerini bilmek veya bir sebep veya döneme bağlamak elbette kolay değildir. Fakat bazı araştırmacılar Trablusgarp'taki idari sorunların ve gelişmemişliğin nedenlerini irdelemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin vilayete ve vilayetin sancak ve kazalarına verdiği maddi, siyasi ve idari desteğe rağmen, bu bölgelerin yeterince gelişmemesinin nedenlerini lâyiha yazarları şu başlıklar ile açıklamışlardır:

1. Kötü yönetim ve Osmanlı kanunlarının gereği gibi uygulanmaması.
2. Yöneticilerin eksikliği; bazı yöneticilerin vatandaşlara kötü davranmaları.
3. Bazı ahali isyanlarının kontrol edilememesi.¹⁵³
4. Fransa'nın Cezayir ve Tunus üzerinde kurduğu vesayetinin Trablusgarp vilayeti için yarattığı tehlikeler.¹⁵⁴
- 5- Vilayetteki yönetim zaafiyeti, memurlar arasında rüşvet ve yolsuzluğun yayılması.¹⁵⁵

Trablusgarp'taki olayları gözlemleyen bazı valiler, yukarıdaki nedenlerden dolayı ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda reform yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu lâyihalarda tartışılan konular genellikle aşağıdaki gibidir:

2.2. Trablusgarp Vilayetinde İdari ve Sosyal Yapı

2. 2.1. İdari Yapı

1839-1856 yıllarında I. Abdülmecid tarafından yürütülen reform hareketi, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile başlamıştır. Bu reformların, Arap vilayetlerine de

¹⁵³ BOA, ŞD.2325-32

¹⁵⁴ Vali Ahmed Rasim Paşa, batı müdahalesinin tehlikesine vurgu yapar. Libya'daki Fransız genereli Trablusgarp valisinden Cezayir'deki vesayeti kabul edip, Osmanlı devletine bağlı olan diğer Arap velayetlerine de vesayet kapısının açılmasını istediğini yazar. Vali Ahmed Rasim Paşa, Trablusgarp vilayetinin özellikle ekonomik olarak zayıflamasının Avrupa devletlerinin vilayete müdahalelerini arttıracaklarını belirtmektedir.

¹⁵⁵ Bu konuya değinen Dr. Mehmed Reşid'in lâyhasının transkripsiyonu ve Osmanlıca belgenin kopyası için bkz. Necdet Bilgi, a. g. m., s. 81-112.

önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü bu reformların hedeflerinden biri de bütün alanlarda yönetimi yeniden düzenlemektir.¹⁵⁶

Nitekim, Trablusgarp'ın 19. yüzyılda doğrudan merkezden atanan valiler aracılığı ile yönetilmesi fikri geliştirildi. Bu düşüncenin arkasında bölgede belirmiş olan yabancı müdahale tehlikesi yatmaktaydı. Özellikle Fransanın 1830 yılında Cezayir'i haksız bir şekilde işgal etmesi bu fikrin hızla hayata geçirilmesini sağlamıştır. Merkezi düzenlemeler ve merkezden yapılacak atamalar ile devamlı ve hızlı bir iletişim sağlanması ve gerekli düzenlemeleri hükümet adına yapması için merkezden valiler atanmıştır. Vilayetler ile ilgili ilk düzenlemeler 1864 yılındaki vilayetler nizamnamesi ile yapılmış, 1871 yılında uygulama genişletilmiştir. Ancak 1876 yılında Kanun-i Esasinin ilan edilmesi de yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.

Bu çerçevede Vali Mahmud Nedim Paşa döneminde, 1865 yılında Trablusgarp bölgesi de eyaletten vilayete çevrilmiştir. Kaymakamlıklar önce livaya, ardından mutasarrıflığa çevrildi ve yönetimleri mutasarrıfa verildi. Mutasarrıflıklar kazalara bölündü, kazaların idarî işlerini de kaymakamlar yürüttü. Kazalar da nahiyelere bölündü ve buraların yönetim işleri bir müdüre tevcih edildi. Nahiyeler de köylere bölünerek, muhtarlar veya şeyhler tarafından yönetilmeye başlandı. Bütün bu birimler vilayete bağlandı ve vilayetin yönetim sisteminde en yüksek makam da vali olmuştur. Valinin maiyetinde defterdar, mektupçu ve kadılar bulunmaktadır.¹⁵⁷ Bu değişiklikler vilayetteki siyasi, coğrafi, idari ve ticari değişimden kaynaklanan doğal faktörlerdir.¹⁵⁸

Vali Mehmed Nazif Paşa sunduğu lâyihasının 2. maddesinde; Gadamis kazasının önemini dile getirmiştir. Gadamis'teki mutasarrıf zayıf ve tecrübesiz olduğu ve bölge vilayet merkezinden uzak olduğu için Gadamis'ı vilayetin doğrudan yönetimi altına almayı önermiştir. Kaza kaymakamının maaşı 7500 kuruşa yükseldiği; bölgenin karışıklığı ve istikrarsızlığından ötürü vali, daha önce 7500 kuruş olan kaymakamın maaşını 3000 kuruşa kadar indirmiştir. Zira, zikredilen maaş ile bir kaymakam tayin edilmesi mümkün değildir. Kaymakamın ihtiyacını karşılamak için 3000 kuruş yeterlidir. Ancak, daha sonra Gadamis'e 5.000 kuruş maaşla Ahmed Et-Trablusî adında yeni bir kaymakamın tayin edildiği belirtilmektedir.¹⁵⁹ Yeni kaymakamla

¹⁵⁶ Kamil Ali Mesud Elviybi, *El-idare El-osmaniye Fi Trablus El-garp 1842-1911, Matbaa-i Dar-u-kutub'ul-vataniye*, Bingazi 2005, s. 34..

¹⁵⁷ Mehmed Nuri ve Mahmud Naci, a. g. e., s. 178-221.

¹⁵⁸ Kolağası Ali ve Mirliha Ahmed Nuri, *Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, İstanbul 1301 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma 502 numara), s. 42 .

¹⁵⁹ Vali Nazif'in belirttiği gibi Ahmed Et-Trablusî, Zaviye bölgesinin kaymakamıydı.

birlikte, bölgeye istenilen askeri güç gönderilmesi de kabul edilmiştir.¹⁶⁰ 250 piyade askerinden oluşmuş bir birlik, düzenli bir süvari müfrezesi, iki adet sabit top, dört adet seyyar top ve halka açık yerlerin korunması için jandarmadan 50 kişi görevlendirilmiştir.

Lâyihanın 3.maddesinde, Fizan ile Sudan arasındaki adı verilmeyen bir yerleşime, bir kaymakam tayin edildiği belirtilmektedir. Bu bölge Fizan mutasarrıflığından birkaç saat uzakta olup Sudan'a bağlıdır. Bölgenin vatandaşları, sertlikleri, dindarlıkları ve saltanata saygı göstermekle tanınmaktadır. Bu yüzden, eğer Osmanlı devleti, bölgeyi fethetmek isterse isyan etmeden kabul edeceklerdir ve onun neticesinde saltanata saygı duyduğundan dolayı her yıl 4-5 milyon kuruş vilayetin hazinesine gelir olacaktır. Bu nedenle Osmanlı Devleti o bölgenin dillerini ve kültürünü bilen bir komutan göndermiştir. Onunla beraber o bölgenin aşiretlerinden iki müfreze oluşturularak herkese aylık 500 kuruş maaş verilmiştir. Bölge, Osmanlı Devleti'ne duyduğu saygıyı arttırmak için kabile önderlerine ve din adamlarına aylık maaş bağlanmıştır. Ayrıca, kabilelerin önderlerine hediye verilmiştir. Kaymakamın yanı sıra, bir idare meclisi ve bir kaymakam yardımcısı da tayin edilmiştir. Bu tayinlerden sonra yapılacak icraatın hem vilayete hem Osmanlı Devleti'ne büyük bir faydası olacaktır. Ayrıca, 7. maddede, maliye, şeri'yye, mülkiye ve zabıta alanlarında reformlar yapmak için bir teftiş komisyonu kurulmuştur. Bu amaçla müfettiş olarak bir katip ve bir muhasebeci görevlendirip her birine 3000 kuruşluk maaş verilmiştir.

Lâyihanın 9. maddesine göre idare, maliye ve şeriyye görevlilerinin maaşı 1300 kuruştan 700 kuruşa, müdürlerin maaşı 300 kuruşa ve hatta 150 kuruşa kadar indirilmiştir. Bu değişikliğin sebepleri açıklanmamıştır. 12. maddede ise Trablusgarp haritasının çizilmesi ve onun üzerinde Trablusgarp limanının belirlenmesi talep edilmiştir. Bunun yapılmasının ise İstanbul'dan uzmanlaşmış bir komisyon tarafından olması gerektiği açıklanmıştır. 15. madde ise maliye, harbiye ve şeriyye mahkemelerine tahsis edilen maaşların düzenli bir biçimde verilmemesinin nedenini açıklamıştır. Bunun sebebi maaşların tam zamanında getirilememesidir.

Yazarı tespit edilemeyen layihanın 1. maddesinde, doğu bölgelerinin nüfusunun kalabalık olması, ve bunların Trablusgarp'tan uzak olmaları dolayısıyla, bu bölgelerin demografik yapısı incelendikten sonra, bunları birbirine bağlamak için Bingazinin 3 kaymakamlığa ve 9 müdiriyete ayrılması tavsiye edilmiştir. Bölgelerin nüfusuna bakacak

¹⁶⁰Vali Mehmed Nazif Paşa, kastedilen bölgeyi belirtmemiştir.

olursak, Bingazi’de 2000-2500 hane, Derne’de 500-600 hane, Merc’de 150 hane, Calu’da 1000-2500 hane, 5 köy, Cidabiye’de eski cami, tekke ve zaviyeler bulunmaktadır. Bu bölgeler, ayrı ayrı oldukları için yukarıda belirttiğimiz gibi kaymakamlıklara bölünmüştür. Bu bölgelerin demografik yapısı iyice incelendikten sonra oranın ahalisi uygun yerlere yerleştirilmiştir. Kufre’nin güvenliğinin sağlanması için de Calu’ya askeri bir güç yerleştirilmiştir.

Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 3. maddesinde, belediye meclisi üyelerinin seçimi yoluyla belediyelerin oluşturulması gerektiği açıklanmıştır. 5. maddede ise doğu bölgesi kendi içinde 3 kaymakamlığa bölünmüştür. Daha doğrusu bir kaymakamlık merkezde, diğerleri ise vilayetin doğu sahillerindedir. Bunlar şu bölgelerdir: Kuyfa, Viyana, Bersis, Tokra, Tulumışe, Veyse, Hinye, Hamame, Susa, Şihaf (Re’s El-hilal), Katrun, Kesre, Mare, Re’s el-tin. Batı sahillerinin bölgeleri ise şöyledir: Berka, Beşir, İrk El-üvsec, Karura, El-mefre, Kimines, Ebu Ketî’a, Karyunus ve Sülük. Bütün bu saydığımız bölgeler, belediye seçimlerine dahildir. 6. maddede batı, güney ve doğu bölgelerinde bulunan kabileler için idari bir bölünme teklif edilmiştir. 8. madde ise batı sahillerinde yeni kasaba ve köylerin inşa edilmesi talep edilmiştir. İnşa edilecek kasaba ve köyler ise şunlardır: Kiminis, Cidabiye, Berka ve Sülük. Doğu sahillerindekiler: Tukra, Hinye, Şemat, Suse.

Vali Musa Kazım Paşa lâyihasında yönetim işlerinin kolay yürütülmesi için Bingazi merkezi ile Derne arasındaki bölgeyi birleştirip bir mutasarrıflık kurulmasını önermiştir.

Hüseyin Hüsnü 2. maddede bölgeyi geliştirmek için Liva, Kaza ve Nahiye kurulması hem de Anadolu ve Rumeli’deki mültecileri Aynü’ş-Şihab bölgesine getirmek istediğini dile getirmiştir. Mültecilerin gelişiyile bölge gelişmiş olacaktı. 5. maddede ise bölgenin gelişmesi için bir kaymakam tayin edilmesini, liva, kaza ve nahiye’nin yanı sıra posta ve iletişim merkezinin kurulmasını önermektedir. Lâyiha’nın tablolarında görüldüğü gibi Misrata merkezi ve Züvvâre’nin Trablusgarp’a bağlanması, diğerlerinin Derne’ye bağlı kalması belirlenmiştir. Bingazi merkezi ise 3 Livaya bölünmüştür. Lâyhanın 16. maddesinde yerel dillerini bilen ahaliden bir kaymakam ve bir müdür tayin edilmesi, önerilmiştir. Ayrıca Aynü’ş-Şihab’daki orman ve madenleri araştırmak için uzmanların görevlendirilmesi talep edilmiştir. 20.maddede vilayetin merkezi ile liva, kaza, nahiyeleri arasındaki uzaklık mesafeleri saat birimi ile belirlenmiştir.¹⁶¹

¹⁶¹ Hüseyin Hüsnü Paşa, 20. maddenin ekinde saat birimiyle uzaklık mesafelerini belirtmiştir.

Mehmed Kâmil Paşa, lâyiha'nın 15.maddesinde, vilayetin yönetimi, idare meclisinin nasıl oluştuğunu ve yönetim sisteminin gelişmesi ve iyileşmesi için yapılan düzenlemeleri açıklamıştır.¹⁶² Sadık El-Müeyyed de lâyihasında Vaday ile Bingazi arasındaki bölgede güvenliğin bulunmaması ve istikrarsızlıktan dolayı buraya bir kaymakam tayin etmekten vazgeçtiğini belirtmiştir.¹⁶³ Bu yüzden bölgede bir değişim yapmadan olduğu gibi bırakmıştır.

Dr. Mehmed Reşid, Trablusgarp vilayetinin başkent İstanbul'a uzaklığı ve çok önemli bir coğrafi konuma sahip olması sebebiyle İtalyan yayılcılığını durduracak çeşitli düzenlemelerin hemen hayata geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Osmanlı devletinin, vilayetteki şehirleşmeyi ve kalkınmayı hızlandıran adımları bir an evvel atması ve bunu vilayetin lehine etkin bir şekilde gerçekleştirecek personeli göndermesi gerektiğini ifade etmektedir. Devlet bir an önce halkın, bölgenin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya; resmi ve gayri resmi kurumları yeniden inşa ederek halk arasında dini ve milli duyguları yaymaya çalışmalıdır. Atılacak bu adımlar, İtalyanların bölgedeki ilerlemesini durduracak ve İtalya'nın bütün plan ve propagandalarını başarısızlığa uğratacaktır.

Dr. Mehmed Reşid, vilayete kısa aralıklarla birçok valinin atanması sebebiyle bölge temel hizmetlerden yoksun kaldığını, vilayette yönetim zafiyetinin olduğunu ve memurlar arasında rüşvet ve yolsuzluğun yayıldığını ve (Namık Paşa, Ahmet Rasim Paşa, Haşim Paşa ve Vali Hüseyin Efendi) döneminde neredeyse hiçbir icraatın rüşvetsiz ve faizsiz yerine getirilemediğini belirtmektedir. Mehmed Reşid vergilerle ilgili şunları söylemektedir: Öşürler zorla ve şiddete başvurularak tahsil edilmekteydi. Bunların ise sadece % 30'u devlete ulaşmakta; % 70'i ise memurlar arasında bölüştürülmekteydi.

Muhammed Hilal Efendi lâyihasının "1. maddesinde, Trablusgarp kasabasını tanıtır. Şehrin etrafı surlarla çevrilidir , üç kapısı vardır. Lakin layhasında yazdığı kapılardan yalnız ikisinin ismini vermektedir. Bunlar da Babü'l-Bahr ve Sur dışındaki mahallelere gidilen Babü'l-Munşiyye".¹⁶⁴

¹⁶² El-Kilani, a.g.m., s.1574 .

¹⁶³ Sadık El-Mueyyed Paşa, bir kaymakam tayin edilmemesinin nedenlerini şöyle açıklamıştır: Senusi'nin Osmanlı Devleti'nden korkması, 15 seneden fazla Vadi bölgesinin yollarının kapalı kalması ve Ezuye kabilesinin vergi ödememek için başlattığı isyan.

¹⁶⁴ Nejat Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Lâyiha", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I*, Ed. Halil İnalcık vd, İstanbul 1990, s. 235-256., s. 238.

Birçok valinin lâyhalarında görüldüğü gibi Trablusgarp'taki yönetimin düzenlenmesi ve bölgelerin doğrudan Trablusgarp merkezinden sürdürülmesi için ciddi çabalar harcanmış ve fikirler geliştirilmiştir.

2.2.2. Sosyal Yapı

Nüfus: Yerleşim merkezlerinin hızlı bir şekilde gelişmesi için elverişli doğal ve ekonomik faktörlere sahip olması şarttır. Zira bu iki unsur toplum yaşayışının devamı veya yok olmasında çok önemli bir rol oynar.

Bu anlayışla Osmanlı devleti Trablusgarp şehrindeki nüfusu yeterli olmayan bölgeleri geliştirmek ile bir hayli meşgul olmuştur, bunun neticesinde 19.yüzyılın ikinci yarısında sağlık, ekonomi, hizmetler, iletişim alanında hayli gelişmeler sağlanmıştır. Aynı zamanda 1870 yılında Trablusgarp'a belediye kurularak yerel hizmetler bunun üzerinden verilmeye başlamıştır. Buna ilaveten çarşılar, büyük binalar, köyler şeklinde somutlaşan genel ve özel imar faaliyetleri de hayata geçirilmiştir.

Böylece bazı sorumlular, valiler ve idareciler, Trablusgarp'ta yukarıda değindiğimiz alanları geliştirmek adına özel gayret göstermişlerdir.¹⁶⁵

Vali Mehmed Nazif Paşa ve yazarı tespit edilemeyen layihada birçok vali bu konuyu lâyhalarda ele almamışlardır. Ayrıca, Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 2,13 ve 14. maddelerinde bu gelişmelerden bahsedilmekte ve Trablusgarp'ın güney doğusundaki bulunan kabilelerin bir araya getirilerek Trablusgarp'ın doğu bölgesine yerleştirilmesi istenmektedir..

Hüseyin Hüsnü ise layihasının 17. maddesinde ahalinin durumundan giydikleri elbiselerden, kullandıkları malzemelerden, dışarıdan göç eden Yahudi ve Müslüman ahaliden 2 milyona ulaşan nüfustan bahsetmiştir.

Vali Ahmed Rasim Paşa'nın lâyihasında ise şehrin üçte birinin yaşama elverişli olmasından, ağır hava koşullarından ve yerleşimler arasındaki mesafelerin uzaklığından bahsedilmektedir. Bu zor şartlardan dolayı Vali Ahmet Rasim Paşa tarım alanına önem vererek, ahalinin bu alanda çalışmalarına destek vermiştir. Binaenaleyh, bu dönemde şehir medenileşme yolunda gelişme kaydetmiş, imar alanında adımlar atmıştır. Bu konuda Sadık El-Müeyyed Paşa

¹⁶⁵ Ali El-Miyludi Amura, *Tetavur El-mudun ve El-tahtit El-hadari*, Matbaa-i Daru'l-multaka, Beyrut 1998, s. 288.

yazdığı lâyihasında zor yaşam şartları yüzünden Amerika ve Mısır'a giden ahaliilerin göçünden bahsetmiştir.

Eğitim: 19.yüzyılın ikinci yarısından önce Trablusgarp vilayetinde sadece dini eğitim veren medreseler bulunmaktaydı . Camiler, mescidler, tekke ve zaviyelerde, Kuran ezberleme merkezlerinde Kuran eğitimi ve dinin temel prensipleri, okuma, yazma ve matematik gibi dersler verilmiştir. Diğer yandan bu dönemde, eğitim sistemli olmadığı için tekke ve zaviyeler, ilkokul gibi kullanılmıştır. Kur'an ezberleme yerleri ise ortaöğretim gibiydi. Sistemli eğitim ancak 19.yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu dönemde eğitim alanında gelişim sağlanmış, modern metotlu ilkokullar, teknik ve genel liseler açılmaya başlamıştır.¹⁶⁶Vali Mehmed Nazif Paşa, vilayetteki cehaleti yok etmek eğitim konusunu geliştirmek üzere öğrencilerin İstanbul'a gönderilmesi, İstanbul'dan öğretmenler getirilmesi ve vilayet gelirlerinden yeni ilkokullar için para talebinde bulunmuştur.

Hem yazarı tesbit edilmeyen lâyiha hem de Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 10. maddesinde belirtilen eğitim süresine göre, ahalinin medeni ve dini ilimleri öğrenmesi için her kabileye hocaların görevlendirilmesi, ayrıca Mısır'dan Arapça kitaplar getirtilerek tekke ve zaviyelere dağıtılması istenmiştir. Aynı zamanda, Senusiler için tekke ve zaviyeler ile Kur'an ezberleme okulları açılması önerilmiştir. Bingazi, Derne'de mekteb-i Rüşdiyye inşa edilmesini ve eğitimin ücretsiz olmasını tavsiye etmişlerdir.

Miralay Hüseyin Hüsnü'nün layihasının 10. maddesinde bahsedilen okulların kurulması Osmanlı Maarif Nezareti tarafından kabul edilmiştir. Açılacak okullar şu şekilde belirlenmiştir.¹⁶⁷ Trablusgarp'ta bir mekteb-i idâdiye ve bir mekteb-i sînâ'i, Bingazi'de bir Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriye , Hums'ta bir özel Mekteb-i Rüşdiyye, Cebelü'l-Garbi'de bir özel Mekteb-i Rüşdiyye, Sahil'de bir özel Mekteb-i Rüşdiyye, Derne'de bir özel Mekteb-i Rüşdiyye, Fizan'da bir özel Mekteb-i Rüşdiyye, Misrata'da bir özel Mekteb-i Rüşdiyye. 11. maddede ise Tıbbiye Mektebi kurulması istenmiştir.

Vali Ahmed Rasim Paşa lâyihasında Harbiye tahsisatından bir Askeri Rüşdiyye Mektebinin kurulmasından bahsetmektedir. Mehmed Kâmil Paşa ise 13. ve 22. maddelerinde Türkçe öğretecek Mekteb-i İbtidâi açılmasını, vilayette bir mühendisin görevlendirilmesini ayrıca Tıp ve Mühendislik tahsili için İstanbul'a öğrenci gönderilmesini önermiştir. Ama Sadık

¹⁶⁶ Frenşisko Koro, *Libya Esnaü'l-Ahdü'l-Osmanî*, çev. Halifa Mehmed Et-Tilisi, Trablus 1984, s.99-100.

¹⁶⁷ Milli eğitim bakanlığı ve bazı okullar tarafından bu konuda bazı kararlar alınmıştır. Fakat vali Hasan, bu alınan kararların ne olduğunu açıklamamıştır.

el-Müeyyed Paşa Maarif Nezareti gelirinden rüşdiye için özel bir Mekteb-i İbtidâiye ve Mekteb-i Rüşdiye açılmasının istemiştir.

Böylece, ahalinin eğitimi sayesinde vilayetin gelişiminde önemli adımlar atılmış olacaktı. Özellikle Vali Ahmed Rasim Paşa zamanında bu konuda büyük ilerleme kaydedilmiştir. Bu gayretler devam ettirilebilmiş olsaydı, Trablusgarp vilayetinin refah seviyesinin artacağında şüphe yoktur.

Sağlık: 19. yüzyılın başlarında Trablusgarp şehrinde sağlık konusuna fazla ehemmiyet verilmemiştir. 19. yüzyıl sonlarında şehirde hastanelerin açılması ve gerekli ilaç ve doktorların getirilmesiyle bu alana ehemmiyet verilmeye başlanmıştır.¹⁶⁸ Bu yüzden layihaların içinde de sağlık meseleleri yeterli yer bulamamıştır.

Ancak, vilayetteki doktorların yetersizliğinden dolayı Hüseyin Hüsnü İstanbul'dan Misrata, Fizan, Zaviye, Hums, Cebel-i Garbî, Derne, Calu, Ucla, Gıryan, Misillâte, Gadamis ve Trablusgarp merkezi bölgelerine yeterli sayıda doktor getirilmesini önermiştir. Aynı zamanda, Trablusgarp ve Bingazi merkezine iki hastane kurulması ve bu şehirlere doktor ve hemşirelerin gönderilmesi için istekte bulunmuştur.

2.2.3. Mahkemeler ve Yargı

Osmanlı Devleti adaleti sağlamak için yargı müessesesine çok önem vermiştir. İdari barışın sağlanmasında yargıya otorite tanınmış, yargı idareden bağımsız olarak işlemiştir. İslami hükümlerin uygulanmasında hassas olan yönetim, bu konudaki yetkileri şer'i mahkemelere vermiştir.¹⁶⁹

Osmanlı Devleti idaresinde bulunan pek çok bölgeye nazaran, Trablusgarp eyaletinde yargı daha düzenli çalışıyordu. 1865 senesine kadar Trablusgarp eyaletinde yargılama sadece İslami mahkemelerde görülüyor, sivil davalara veya cinayet gibi her türlü suçlara kadılar bakıyordu.

1879 senesine kadar kadılar mahkemede en yüksek yetkili idiler. 1879 senesinde Osmanlı yargı sisteminde temel düzenlemeler yapıldı. Adliye Nezareti ve mahkemeler yeniden

¹⁶⁸ Teysir Bin Musa, *El-muctamaü'l-Arabi El-libi Fi El-ahdü'l-Osmanî Es-Sanî*, Darü'l-Arabiyye Li'l-kutub, Libya 1988 s.271.

¹⁶⁹ Kamil Ali Mesud Elviybi, a. g. e., s. 85.

yapılandırıldı. Cinayet davaları gibi ceza hukukunu ilgilendiren davalar mektepli hakimlere bırakıldı. Kadının yetkileri ise şer'i davalar ve özel hukuk ile ilgili davalar ile sınırlı kaldı.¹⁷⁰

1896 yılında Trablusgarp'ta da bu yeni düzenlemele ışığında düzenli mahkemeler kuruldu. Sulh Mahkemeleri, İptidaiye Mahkemeleri, Temyiz Mahkemeleri, Yahudi Mahkemeleri ve Ticari Mahkemeler buna örnektir.¹⁷¹

Örf ve adetlerin gerektirdiği bazı küçük değişikliklerle beraber, Osmanlı idaresindeki bölgelerde uygulanan yargı sistemi Trablusgarp vilayetinde de uygulanmıştır. Bu mahkemelerin tamamı İslami hükümlere uygun bir şekilde kurulmuştur.¹⁷²

Osmanlı idaresi Trablusgarp vilayetinde yargı sisteminde bazı düzenlemelerde bulunmuştur. Trablusgarp Valisi Mehmed Nazif Paşa, layihasında 14. maddeyi yürürlüğe koymuştur. Bu madde ile mevcut mahkemelerin düzeninde değişiklikler yapılmış, mahkeme çalışanları vergilerden muaf tutulmuş, görevlilerin maaşı 150 kuruş olarak belirlenmiş ve bir İbtidaiye Mahkemesi kurulup başına kadı naibi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.

Yazarı tespit edilemeyen lâyihadaki, 12. madde ile Derne'de yargı işlerine bakacak bir kazasker (Kadı), bir de kadı naibi atanmasına, Merc'de bulunan naib-i adliye 1500 kuruş maaş verilmesine, Merc'e bağlı bütün kasabalardaki (Merc, Calu, UCLA, Aynü's-Şihab, El-Berâ'ise) yargı işlerine kadı naibi tayin edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın alınma sebebi, kasabalarda kadı ve hâkim bulunmaması dolayısıyla halkın aralarındaki husumetlerde kabile şeyhlerine ve tekke şeyhlerine başvurmalarıydı.

Bingazi Vilayeti idare meclisi 11. maddede Bingazi ve Derne arasında uygun yerlere şer'i mahkemeler kurulması kararı almıştır. Vali Musa Kazım Paşa, Hüseyin Hüsnü, Muhammed Hilal Efendi Vali Ahmed Rasim Paşa layihalarında bu konuya hiç değinmemiş iken Vali Mehmed Kâmil Paşa bu konuyu 14. maddede "yargı faaliyetleri, mahkeme çeşitleri ve kararların çıkarılması için temyiz yolları anlatılmıştır. Bu dönemde yargı sisteminde keyfiyet ve kemmiyet yönünden iyileşme olmuştur".¹⁷³

¹⁷⁰ Teysir Bin Musa, a. g. e., s. 239-260.

¹⁷¹ Kamil Ali Mesud Elviybi, a. g. e., s. 93.

¹⁷² Frenşisko Koro, a. g. e., s. 31-32.

¹⁷³ El-Kilani, a. g. m., s. 1574.

Sadık El-Müeyyed Paşa layihasında Calu ve Ucla kasabalarında adliye mahkemeleri kurulması hakkında bir karar vardır. Bu kararın alınma sebebi de kasabaların mahkemelerin bulunduğu merkezlere uzak oluşudur. Diğer layihalarında bu konuya değinmemişlerdir.

2.2.4 Askerî Durum ile İlgili Teklif ve Düzenlemeler

Osmanlı Devleti, modern manada Trablusgarp'taki askeri işler ile ilgilenmesi 1835'te başladı. Çünkü o zamana kadar piyade, süvari ve topçu sınıfı gibi küçük birlikler dışında askeri birlikler yoktu. Vilayetteki otoriteyi korumak ve otoritenin devamını sağlamak için kriz dönemlerinde Kuloğulları ve diğer kabilelerden oluşan yerel kuvvetlere başvuruluyordu. Bu da vergi muafiyeti gibi onlara bir takım imtiyazlar vermek karşılığında gerçekleşiyordu. Askeri düzene önem verilmesi; bölgede yeni durumların ortaya çıkması ve yabancıların Osmanlı Devleti bünyesindeki bu uzak bölgelere müdahaleye başlaması sonucunda günbegün arttı. Bu da Osmanlı Devleti'nin vilayet'teki askeri kuvvetini daha güçlü hale getirmesini gerektirdi. Buna rağmen düzenli birlikler yerleşik değildi ve vilayetin askeri ve ekonomik durumuna göre zaman zaman değişkenlik gösteriyordu.¹⁷⁴

Mehmed Nazif Paşa'nın layihesindeki 1. madde bunu göstermektedir. Bu maddeye göre Mehmed Nazif Paşa, Züvvâre bölgesine bir tabur asker gönderilmesini ve onlar için bir kamp kurulmasını, bölgedeki Tunus halkı ve Trablusgarp halkı arasındaki anlaşmazlığın bitirilmesi için yaklaşık 20 kişilik askerden oluşan seyyar karakol kurulmasını önermektedir. Aynı zamanda, biriken vergilerin tahsil edilmesini, verimli arazilerin ele geçirilmesini, ahalinin yerleştirilmesini ve Züvvâre bölgesindeki limanda ticari faaaliyetlerin kolaylaşması için güvenliğin sağlanmasını gerekliliğini dile getirmektedir. Layihanın 2. maddesinde düzenin korunması ve devlet kurumlarını himaye etmek için 250 kişiden oluşan piyade birliği, düzenli süvari müfrezesi, sabit 2 top, seyyar 4 top ve 50 jandarma neferi gönderilmesini istemiştir. 4. maddede ise, Trablusgarp vilayeti merkezinin askeri ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını önermektedir. Bu önerilerden bazıları şöyledir: Osmanlı Devleti merkezinden süvari ve piyadelerle beraber modern silahların gönderilmesi ve Trablusgarp'a bağlı kazalarda bir jandarma merkezi kurulmalıdır. 5. madde'de ise, Trablusgarp ahalisinden 1200 süvari ve 6000 piyadeden oluşan askeri bir birlik oluşturulmasını, vilayetin düzenli askerleri olmaları için öşür vergisinden muaf olmaları, bu birliğin bir ağa riyasetinde bulunması, maaş ve hediye almaları

¹⁷⁴ Mehmed El-Kuni Bilhac, *Et-tehdisü'l-Osmanî Fi Trablus El-garp 1864-1911*, Darü'l-kutub El-vataniye, Bingazi 2007, s. 65.

karşılığında zorunlu askeri görevde bulunmalarını önermiştir. Vali 6. maddede, Urfelle, Tarhûne, Hums ve doğu kazaları gibi bazı kazalardaki ahalinin biriken vergi borçlarını toplamak için ağanın riyaseti altında 200 atlıdan oluşan askeri bir kuvvet teşkil edilmesini istemektedir. 11. maddede de, vilayetin sahillerinde güvenliği sağlamak ve vilayetten habersiz şekilde bu sahillerde casusluk faaliyeti yapan yabancı gemileri takip etmek amacıyla yeterli yakıtla beraber hızlı ve hafif tekne gönderilmesini istemiştir.

Yazarı tespit edilemeyen layihanın 6. maddesi'nde, sahil güvenliği için vilayete gemi ve tekne gönderilmesi istenmiş, karada ve denizde sahil güvenliğinin sağlanması amacıyla vilayet içinde dolaşırken halktan hayvan istenmemesini ama görevlilerin vazifelerini yapabilmeleri için de deve ve nakliye vasıtalarına ihtiyacının olduğunu belirtmiştir. 9. maddede ise, bazı Yahudi seyyahların ve fesat çıkaran Almanların kötü fikirleri yayması sonucu bölgede oluşan karışıklığı çözmek için kaçakçılar hususunda dikkatli olunmasını ve silah alışverişinin yasaklanması teklif edilmiştir.¹⁷⁵ 10. madde'de ise, halktan ve bedevilerden toplanması gereken vergilerin tahsil edilebilmesi için vilayetin her sene gerekli masraflarıyla beraber askeri bir kuvvete ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Çünkü vergi toplamak ve tahsil etmek kolay bir iş değildir. 11. madde'de, piyade ve süvariden oluşan birer taburun Gat'tan Bingazi'ye gönderilmesini ve okuma-yazma bilen bir alay emiri tayin edilmesini istemiştir. Mevcudu 500 ile 600 arasında olan ve bir ferik, bir süveri taburu ve tüfekli iki takım askerden oluşan askeri kuvvetin az olduğu hatırlatılmıştır. Bunun yanı sıra askerin savaş aletleri bakımından eksikleri vardır ve masrafları da çoktur. Vilayetteki askeri kuvvetin zayıflamasının sebebi Derne'deki kuvvetin Dalay ve Merc bölgelerine kaydırılmasıdır.

13. madde'de sömürgeci Avrupa devletlerin fikirlerinin Sudanlılar üzerindeki etkisi açıklanmıştır. İşgalcilerin (İngilizler kasdediliyor) hedeflerine ulaşmak, bölgeye hakim olmak ve kaynaklarından faydalanmak için Sudanlılar ile Osmanlı Devleti arasında düşmanlık tohumu ektiklerini anlatmıştır. Bu sebeple Avrupalıların amaçlarına ulaşmalarına engel olmak amacıyla vali, Sudanlıların Osmanlı Devleti'ne karşı güvenlerini kazanmak için acil tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir. Bunun da mallarını ve ruhlarını koruyarak bölgede Avrupa savaşlarını önlemek ve hristiyanlık gibi diğer dinlerin misyonerlik faaliyetini sonuçsuz bırakmak için bölgedeki Maliki mezhebini muhafaza etmekle mümkün olacağını belirtmiştir.

¹⁷⁵ Bu layihada, halkın uzun zamandır deniz yoluyla Malta'dan, kara yoluyla Mısır'dan elde ettikleri her türlü silaha sahip olmasına rağmen ne dahili, ne de harici hiçbir isyana sebep olmadığını söylemiştir. Fakat yabancı turistlerin vilayete gelmeleri, kötü adetlerin ve karışıklığın halk arasında yayılmasına neden olmuştur.

Layihanın 12. maddesinde inzibatın sağlanması için vilayet merkezi'nde ve civarında nöbet tutulmasına değinilmiştir. 13. maddede, Calu ve Ucla'da güvenliğin sağlanması için bir kamp kurulması önerilmiştir .

Mehmed Namık Paşa layihanın, Kaptan-ı derya Tahir Paşa ile birlikte askerler gönderilmesi ve burada bulunan köleler (diğer askerler)den 30-40 kişinin yardım ve mühimmat taşıma işinde görevlendirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında bir uzman topçu birliği de burada bulunmaktadır.

Aynı zamanda ordunun araç ve gereçlerini de taşımak için 300 köleye ihtiyaç bulunmaktadır. Eskiden olduğu gibi ordunun bir yerden diğerine intikali sırasında silah ve mühimmat haricindeki araç ve gereçlerinin taşımak için vilayette bulunan “Kul Ağa ”dan¹⁷⁶ ordu'ya katılması da istenmektedir. Çünkü bunlar eskiden beri devlete karşı kötü emeller beslemişlerdir. Bu nedenle silah ve mühimmat taşıma işinde kullanılmadıkları gibi vergiden de muaf tutulmuşlardır.

Vali ise; bunlara karşı, eskiden olduğu gibi vergi muafiyet sistemine göre mi yoksa mevcut duruma göre mi davranılacağını; buradaki düzenli askerlerin sayısında artma ya da azalma olup olmadığını ve bunların düzenli orduya mı ya da yedek birliklere mi katılacaklarını sormaktadır.

Vilayet halkının orduya gönüllü olarak katılmalarını sağlamak için Osmanlı vilayetlerinde uygulanan askeri kura sistemi doğrultusunda gönüllülük sisteminin işletilmesi ve bunların yaş sistemine göre orduya katılımlarının sağlanması. Fakat şimdiye kadar bu sistem (halkın askere alınması sistemi), vilayet dışındaki yerlere gönderilmelerinden çekinmeleri sebebiyle uygulanamamıştır. Bu sebeple hâlihazırda halkın orduya alınma fikrinin ertelenmesi gerekmektedir. Bunun yanında yiyecek ve giyecekleri de Osmanlı devleti tarafından karşılanmalı ve askerlerden her birine maaş bağlanmalıdır. Bu bağlamda aşağıdaki şu icraatlar da yerine getirilmelidir:

- Ordunun kurulması için bir komitenin oluşturulması.
- Öncelikli olarak bir taburun kurulması; akabinde de düzenli olarak diğer taburların oluşturulması.
- Gönüllü asker alımına hemen başlanması.

¹⁷⁶ Kul Ağa: Kuloğulları reisi.

- Askeri bir kamp kurulması ve buradaki ordunun başına halkın içinden gelen subayların getirilmesi.

Vali Musa Kazım'ın layihası vilayet için çok önemli savunma hattını oluşturan, bölge için tarihi önemi olan ve Osmanlı Devleti için de ekonomik ve siyasi öneme sahip olan Bingazi'nin coğrafi konumunun önemini açıklamaktadır. Bunun için Musa Kazım Paşa vilayetin savunma hattının güçlendirilmesi gerektiğini söylemiş, askeri bir kışlanın kurulmasını, depoların ve hendeklerin inşa edilmesini piyade ve süvariden oluşan birer tabur, istihkam kazacak bir tabur ve seyyar top bataryası ve 15.000 tüfek gönderilmesini istemiştir. Aynı zamanda, yerel halkın içinden cesaret, dindarlık ve güzel ahlak yönüyle öne çıkanlarla yardımlaşılmasını istemiştir. Çünkü onlar, bölgeyi iyi bilmektedirler ve bu sayede düzenli ordunun yanında devlet için vilayeti korumayı kolaylaştırıcı askeri bir güç olmaktadır. Coğrafi durumdan istifade edilmesini ve Bingazi'nin gerekli savaş aletleriyle desteklenmesini ve bölgeyi savunmak için gerekli zamanda güzel bir savaş planı ortaya konmasını istemiştir. Bu plan ise şöyledir: Bölgeye karadan saldırı gelirse Sidi-Bingazi, Berka ve Calyana'daki adalar birbirine bağlanacak, Berka ve Calyana 500 metre uzunluğundan direkler üzerinde inşa edilen köprülerle bağlantı kurulacak ve istenilen savunma hazırlığı yapılacaktır. Şayet bölge denizden gelen bir saldırıya maruz kalırsa, saldırının karaya kaydırılması için savunma bölgenin doğu veya batı tarafından yapılacak. Bölgedeki kuvvetin, saldırıyı karşılaması yukarıda söylendiği şekilde olacaktır. Eğer ordu karşı koyamazsa geri çekilmeleri gerekir. Böylece 1. savunma hattı olarak isimlendirilen askeri kuvvetin arkasındaki hendeklerin koruduğu askerin arkadan yaptığı ateş vasıtasıyla kara savunmasının başlaması için deniz savunması aşaması tamamlanmış olur ve düşman kovulabilir. Eğer düşman savaş meydanına inmek ve askeri kuvvetin arkasından saldırmak için doğu ve batı yönünden dolaşmak isterse, savaş meydanında ateş edilebilir. Bu, savaş gemilerinin ulaşmasına kadar devam eder. Bu, şehri korumak ve savunmak amacıyla vakit kazanmak, düşmanı kovmak, uzaklaştırmak, düşman gemilerinin savaş meydanına dönmesi veya şehrin dışında savaşmak içindir. Vali, bu gibi durumlar için gıda ve erzak gibi zorunlu şeylerin yeteri miktarda temin edilmesini önermiştir .

Hüseyin Hüsnü layihasının 3. maddesinde Trablusgarp surlarının ve eski silahlara göre yapılan Bingazi Kalesi'nin restore edilmesini istemiştir. Bunun için yeni bir surun inşa edilmesini ve gerekli teçhizatla donanmış askeri bir birlik hazırlanmasını istemiş, askeri işlerle alakalı kışla, sahra hastanesi, depolar ve gıda ambarları yapılmasını istemiştir. Aynı zamanda süvari tugayıyla beraber piyadeden oluşan askeri bir birlik, iki topçu taburunun, gerekli aletlerle

donatılmasını istemiştir. Bu taleplerinin vilayetin kara ve deniz tarafındaki farklı bölgelerinde karşılanması halinde vilayetin maddi ve manevi bakımdan güvende olacağını belirtmiştir. Yine Trablus'taki mevcut tahsisatın Bingazi, Misrata ve Derna'yi de kapsamasını istemektedir. 4. maddede ise 400 Kuloğlu piyadesi, 1200 süvarinin yanı sıra Münşiye, Sahil, Verşifâne ve Ceffâre halkından askeri bir birlik oluşturulmasını önermiştir. Fizan kazasında ve Sahilde 1000 piyade askeri ve 400 süvari bulunmasını ve bunların devlet vazifelerinden muaf tutulmalarını önermiş ve askeri kuvvetin sahil şehirlerine göre yahut vilayetin iç kesimlerine göre ne şekilde taksim edileceğini de açıklamıştır. Bu askeri eğitimlerini tamamladıktan sonra belirli makamlara tayin edileceklerdi. Subay rütbesine kadar terfi edebileceklerdi. 6. maddede, vilayetin güvenliğini sağlamak, pazar yerlerini kontrol etmek ve hapishaneleri korumak için bulunan mevcut askeri taburlara ilaveten iki tugay jandarma gönderilmesini ve bunların layihanın ekinde verdiği tabloya göre dağıtılmasını önermiştir. 12. maddede ise, nakliyat taburu kurulmasını önermiştir.¹⁷⁷ Çünkü hayvanları kullanmak pek mümkün olmuyordu. Her iki kişi için bir deve veya katır tahsis edilse toplam hayvan sayısı 40-50 olacaktı ki, bu da neredeyse insan sayısı kadar ediyordu. Bu sebeple halk, bu kadar hayvanı temin edemiyordu. Fakat nakliyat taburu kurulursa ve bunlar görevli subaylara teslim edilirse masraf azalacaktı. Zira hayvan kiralamak için verilen ücretle gerekli olan hayvanlar satın alınabilirdi. Bunun için zamanla hayvan sayısı artacaktı. Bununla beraber Vali Ahmed Rasim, layihasında bu meseleye değinmemiş; ordu, halk ve tüccarların istifade edebileceği ve ordunun hareket etmesini temin edici istirahat mekanları inşa edilmesini önermiştir. Bu ticari durakların vilayet gelirlerine ve bölge güvenliğinin sağlanması açısından müspet etkileri vardır.

Ahmed Kâmil Paşa layihasında bu konuya temas etmemiştir. Sadık el-Müeyyed layihasında Kufra ve Bingazi bölgesiyle Sahra bölgesi arasındaki bölgeye hakim olmanın zaruri olduğunu söylemiştir. Çünkü bu bölge Osmanlı Devleti'nin kontrolü dışındaydı. Osmanlı Devleti'nin bölge halkıyla sağlam bağlantısı olan Şeyh Muhammed Es-Senusi'yle iyi bir ilişki kurması yoluyla Osmanlı Devleti idaresine bağlanmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.

Mehmed Arif ise, layihasında Bingazi, Fizan ve Trablusgarp'a bağlı bazı bölgelerdeki asker ve ordu istihkaklarının karşılanmasını istemiş ve isteklerini açıklamıştır. İstekleri şunlardır: Ordu istihkakının yenilenmesi, kullanılamayacak hayvanların değiştirilip bölgenin

¹⁷⁷ Bu nakliyat araçlarının kumlu bölgelerde kullanılmasının mümkün olmadığını açıklıyor.

tabiatına uygun işe yarayacak ve kullanılabilecek hayvanların tahsis edilmesi, savaş aletlerinin bir yerden diğer yere nakli yapılırken hayvanların gerekli ve zorunlu güvenliklerinin sağlanması. Bunun yanında piyade 11 taburdan oluşan tugayın ve bütün piyade taburlarının istihkaklarının verilme işleminin tamamlanmasını istemiştir. Saha giysileri, hastane gibi istihkakların temin edilmesini, maaşların teminini ve geçmiş 6 ayın maaşının ödenmesini tavsiye etmiştir. Aynı zamanda orduya lazım olan gıda ve erzakın hazırlanmasını ve bunun için bir komisyon kurulmasını istemiştir. Ancak, Trablusgarp vilayetine dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıyı hesap ederek yaptığı bu tavsiyeler incelenen diğer layihalarda dikkate alınmamıştır.

2.3 Vilayetin Ekonomik Sorunlarına Dâir Görüşler

Ekonomi, devletin bütün işlerini yürütecek önemli bir faktördür. Osmanlı Devleti de önemli gelir kaynaklarına sahip olan Trablusgarp vilayetinin ekonomisine özel bir önem vermiştir. Bu nedenle, bazı valiler, vilayetin ekonomik durumunu geliştirmek için bazı reformlar yapmışlardır. Pek çok girişimlerde bulunmuşlardır. Binaenaleyh, dönemin Trablusgarp bütçesinin gelir ve giderlerine bakıldığında ekonomiye ne kadar önem verildiği anlaşılır. Yapılan düzenlemelere rağmen pek çok sorunun da varlığı bilinmektedir ve bu sorunlar layihalarda dile getirilmiştir.

2.3.1. Vergi Gelirleri

Vergi gelirleri, düzenli ve düzensiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Düzenli vergi gelirleri üç türdür. Birincisi, ahaliden alınan vergilerden oluşur. Bu vergi ahalinin ödeme gücüne göre alınmaktadır. İkincisi askerlik bedeli (bedel-i askeri) vergisidir. Üçüncü tür vergi yabancı ülke tebasından alınmaktadır. Ama bunlardan bazıları vergiden muaf tutulmuş ya da istisnai uygulamalara tabi olmuşlardır. Düzensiz gelirler ise tarım mahsulleri ve gümrük vergisi, tuz, orman, maden, posta ve kölelik ticareti gibi değişik kalemlerin vergisidir.¹⁷⁸ Fakat bu gelirler sabit olmayıp bazı zamanlarda tahsil edilememektedir. Trablusgarp'ın ekonomisinin temeli tarım, basit imalat sanayi ve ticaret gelirlerine dayanmıştır. Bu değişik ekonomik gelirler vilayetin bütçesini zenginleştirmiştir. Valiler, vilayetteki asker ve görevlilerin maaşı gibi değişik ihtiyaçları bu mahalli bütçeden karşıladıktan sonra artan parayı merkeze (İstanbul)

¹⁷⁸ Kolağası Ali ve Mirliha Ahmed Nuri, a. g. e., s. 48-49.

gönderiyordu. Eldeki verilere göre Trablusgarp vilayetinin bütçesi temelde şu gelirlere dayanmaktadır:

Osmanlı Devletinin mali yapısı temelde vergi sistemine dayanmıştır. Vergi Osmanlı Devleti'nin başkenti ve diğer vilayetlerinin en önemli gelirlerinden biridir. Aslında, gerek Tanzimat sonrası ve gertekse 1864 Vilayetler Reformu yapıldıktan sonra vergi sisteminde de bazı reformlar yapılmıştır. Valilerin keyiflerine göre vergi toplaması yerine, bütün Osmanlı vilayetlerinin gelir ve giderlerini düzenleyecek vilayet meclisi ve belediye meclisleri kurulmuştur.¹⁷⁹ Böylece, gerek valilerin toplayacakları vergiler, gerek toplama mevsimleri ve gerekse alınacak miktar belirlenerek yeni vergi sisteminin uygulanmasına özen gösterilmiştir. Bu durum Trablusgarp'taki valilerin lâyhalarından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Örneğin, Mehmed Nazif Paşa'nın lâyihasının 8. Maddesinde, 1880 yılında biriken vergilerin toplanıp hesaplanarak kaydedildiği öne sürülmektedir. Ondan sonra bu vergiler taksitlendirilerek, kabilelerinin önderlerine ödetildiği de beyan edilmektedir. Buna karşılık, yazarı tespit edilemeyen lâyihanın 2. maddesinde Trablusgarp'ın doğu bölgesinin (kabilelerin) demografik yapısının incelenip, kaynaklarını tesbit ettikten sonra o bölgelerin sahillere önem verilmesi vurgulanmıştır. O bölge, Osmanlı Devleti'nin koruması altına alınıp, oradaki sedef ve süngerin çıkarılarak ekonomiye katılması gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca, Bingazi Vilayeti İdare meclisi bir lâyihasının 7. Maddesinde de tarım mahsullerinden onda bir (aşar) vergisinin nasıl toplanacağı ele alınmaktadır.

Vali Musa Kazım Paşa lâyihasında vergi konusundan söz etmemiştir. Hüseyin Hüsnü ise lâyihasının 16. maddesinde keçiler, palmiye ve zeytin ağaçlarından alınan vergiden bahsetmiştir. Eski vergileri iptal edip, hayvanların sayısının artış ve eksilişine göre, vilayetin durumu ve coğrafya şartlarına uygun bir vergi sistemi uygulamıştır. Vali Ahmed Rasim Paşa ise 1885-88 (Hicri 1301-1303) yıllarında vilayette kıtlık yaşandığı için lâyihasında geçimini sağlayamadığı için ahaliden (vatandaşlar) vergi alınmadığını yazmaktadır.

1887 yılında yağmur yağışıyla insanların durumları düzeldiği için vilayetin gelir kaynakları ciddi bir yükseliş göstermiştir. Bu yüzden de o yıldan sonra öşür vergisi, askerlik bedeli vergisi gibi vergiler tahsil edilmiştir. Bunun neticesinde, 1887 (Hicri 1304)'den beri vilayetin gelirleri her sene 3 milyon kuruşa ulaşmıştır.

¹⁷⁹Ekmeleddin İhsanoğlu, a. g. e., s. 541 -542.

Sadık el-Müeyyed Paşa da vergiden bahsedip, vergilerin düzenli olmadığını öne sürerek yeniden düzenlenmesini önermiştir. Zira vergi matrahları 1865 yılından beri değişmediği için vergilerin o günkü şartlara uygun olmadığını söylemiştir.¹⁸⁰ Bu nedenle Mehmed Kamil Paşa'nın lâyihasının 17. maddesinde padişaktan emir alarak, vergilerin yeniden hesaplanması ve alınacak miktar ve oranın belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı maddede muhasebecilerin isimleri bir deftere kaydedilmediği için, vergi gelirlerinin düzenli olmayıp, çok karışık olduğunu söylemiştir. O yüzden vergilerin kabile şeyhlerine toplatılmasını önermiştir. Bu şeyhlerin seçiminin bir komisyon vasıtası ile olmasını ve seçilenlerin isimlerinin bir deftere kaydedilmesini tavsiye etmiştir.

2.3.2. Ticaret, Sanayi ve Tarıma Dair Tespitler

2.3.2.1. Ticaret

Trablusgarp vilayeti çok stratejik bir coğrafi pozisyona ve geçiş güzergahına sahip olduğu için, ticaret hayatı da daima çok aktif olmuştur.

Vilayet, Kuzey Afrika bölgelerinin ortasında olduğundan, Afrika'dan Avrupa'ya geçişte bir kapı hükmünde olmuştur. Zira Avrupa'ya geçmek isteyen gemiler, Trablusgarp vilayetinin limanından geçmesi gerekiyordu. Bu stratejik pozisyon bir yönden sahil bölgeleri ile çöl bölgelerini birbirine bağlıyor, diğer yönden çölün ortasındaki bölgeleri Kuzey Afrika'ya bağlıyordu.

Bu nedenle, barışın ve istikrarın temin edildiği Osmanlı döneminde ticarete çok ciddi bir gelişme görülmüştür. O dönemde valiler de ticaret sektörüne çok büyük ehemmiyet vermiştir. Ancak, Vali Mehmed Nazif Paşa, yazarı tespit edilemeyen layiha, Bingazi Vilayeti İdare Meclisi ve Vali Musa Kazım Paşa'nın lâyhalarında ticaretten bahsedilmemektedir. Fakat Hüseyin Hüsnü lâyihasının 5. maddesinde ticaret konusuna özel önem verilmiştir. Hüseyin Hüsnü, Trablusgarp'ın batı bölgelerinde ticaretin ve tüccarların gelişmesi için Osmanlı Devleti'nden titiz bir kontrol ve takip istemiştir. Trablusgarp'ın batısında kontrol ve takip edilmesi gereken bölgeler Gadamis, Gat ve Gat'ın çevresindeki bölgeler, Sudan, Bornu ve

¹⁸⁰ Sadık El-Müeyyed Paşa, vergilerin tahsil edilememe nedenlerini şöyle açıklamıştır: Suyun eksikliği, fakirlik, salgın hastalıkların yaygınlaşması, nüfus sayısının bir kabileden diğer kabileye gösterdiği değişiklik ve Afrika'dan gelen malların sekteye uğraması. Ayrıca, valinin belirttiği gibi, Echira hadisesinin olumsuz bir etkisi olmuştur. Echira hadisesi, Echira'da meydana geldiği için yere atıfla isimlendirilmiştir. Bu hadisenin nedeni ise kaymakam ile yaklaşık 20 askerin vergilerin tahsili için ahalile kavgaya girmesi ve ahaliden 15-20 kişinin ateş edilerek öldürülmesidir. Bu sebeple, ahali bu bölgeden Kufre'ye taşınmış ve intikam için kadılık merkezine saldırmıştır. Bunun neticesinde Trablusgarp vilayetinde kargaşa ve anarşiye neden olmuştur. Ayrıca, Vadi bölgesinde vergilerin tahsili için El Zuvayya aşiretiyle askerin kavgası da vergiyi olumsuz etkilemiştir.

Dalı'dır. Bu bölgeleri birbirine bağlayıp, ticaret akışının Cezayir'den Trablusgarp'a yönlendirilmesi önerilmiştir.¹⁸¹ Ayrıca, kara ticareti ve tüccarların güvenliği için tedbirler almıştır. Hüseyin Hüsnü aynı şekilde, 8. maddede deniz ticaretinin güvenliği için gümrük vergisinin uygulanması, kaçak mallarla yüklü gemilerin yakalanması için de önemli önlemler alınması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin, Bingazi ve Trablusgarp sahilinde iki küçük gözlemci gemisi görevlendirilmiştir. Korsanlık olasılığını engellemek için Bingazi, Trablusgarp ve Bumba merkezlerinde askeri güç konuşlandırılmıştır. 14. maddede ise Tacura, Bingazi ve Karura bölgelerindeki tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki istikrarsızlığın olumsuz tanıtımdan ileri geldiğini açıklanmaktadır.¹⁸² Ayrıca, Fuşi bölgesiyle kıyaslandığında Trablusgarp'taki tuz fiyatlarının düşük olduğu görülür. Bunun nedenleri bu maddede açıklanmakta ve iki bölgedeki tuz fiyatının standart tutulması gerektiği öne sürülmektedir. Tuz fiyatı düşmesi halinde, fırınlar başta olmak üzere, vilayet ekonomisinde ciddi bir gelişme olacaktır. Hüseyin Hüsnü, vilayetin gümrük vergilerinden başka gelirleri olmadığını da belirlemektedir. Diğer taraftan, Vali Ahmed Rasim Paşa ve Mehmed Kamil Paşa lâyhalarında bu konuda bir şey söylememişlerdir. Sadık el-Müeyyed Paşa da lâyihasında ticaret konusuna değinmiştir. Afrika'dan gelen devekuşu tüyü, fildişi ürünlerinin fiyatları düştüğü ve köle ticareti azaldığı için o bölgelerde yaşayanların maddi durumları gitgide kötüleşmiştir. Bu yüzden, Sadık El-Müeyyed Paşa fakirlik problemini çözmek için güneydeki ahalinin, bazı aileler hariç, Berka bölgesine göçtüklerini ileri sürmüştür. Göçmeyen aileler ise hurma ağaçlarına bakmak için kalmıştır. Ancak, Sadık El-Müeyyed Paşa hurma toplama zamanı geldiğinde bütün ailelerin gelip hurma toplamasını, sonra tekrar Berka'daki verimli topraklara dönmelerinin sağlanması gerektiğini söylemiştir. Mehmed Kamil Paşa ise lâyihasının 11. maddesinde yeni bir gelir kaynağı olarak hindistan cevizi yağını üretmek için bir fabrika kurulmasını önermektedir. Vali Muhammed Hilali Efendi ise "11., 12., ve 13. maddelerde "istitrat" kısmında verilen bilgiler de bu maddeyi tamamlar niteliktedir. 1889'da liman inşa projesinde de "halfe" otundan sonra en önemli ticari eşyalar olarak fildişi ve deve kuşu tüyü ikinci ve üçüncü sıralarda yer alırlar. Yıllık tahmini 1200 denktir. Bunun her denkinden 30 kuruş rüsûm alınacak, toplam 36.000 kuruşa erişecektir. Deve kuşu tüyü için ise birim sandıktır. Yılda 800 sandıktan, birinden 20 kuruş olmak üzere, 16.000 kuruş vergi alınacaktır. Devekuşu tüyü ticaretinin zaman zaman

¹⁸¹ Bilindiği üzere, Cezayir'de Fransız rahip ve vatandaşları bulunuyordu. Hüseyin Hüsnü'ye göre bu turistlerin içki içme gibi çok kötü alışkanlıkları vardı. Bu alışkanlıklar ise Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısına aykırıydı. O yüzden Hüseyin Hüsnü, bölgedeki içki ticaretinin yaygınlaşmasını engelleme yoluna gitmiştir.

¹⁸² Hüseyin Hüsnü, bu iddaları açıklamamıştır

tüccarların büyük zararlarına yol açtığını da belirtmektedir. Bunun nedeni bazı senelerde Avrupa'daki fiyat düşüklüğünden tüccarların haberdar olamamalarıdır. Çünkü bir Sudan seferi tüccarlar için uzun zamana ihtiyaç göstermektedir.¹⁸³

2.3.2.2. Sanayi

Bazı valiler, imalat sektörünün gelişmesi için çok net ve belirgin reformlar yapmışlar ve bazıları bu konuyu layihalarında ele alarak bazı tespit ve tekliflerde bulunmuşlardır. Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 9. maddesinde sanayi eğitimi vermek için bir okulun kurulmasını önermiş iken Vali Musa Kazım Paşa bu konudan hiç bahsetmemektedir. Hüseyin Hüsnü ise lâyihasının 19. maddesinde sanayi ürünlerinin yıllık artış oranının %30'a vardığını açıklarken, üretilen ürünlerin türlerini de yazmaktadır. Çarşaf, ayakkabı, kağıt, fincan, bardak, nargile şişeleri, tahta çekmece, deri tabaklama, çeşitli ziraat aletleri, hasır, halı, çeşitli eğer türleri gibi ürünler dahili ihtiyacı karşılayacak kadar üretilmektedir.

Mehmed Kamil Paşa, lâyihasında halfa bitkisi ticaretinin gelişmesi için halfe kağıtlarını üretecek bir fabrika kurulması, üretimi taşıyacak araçların ayarlanması ve yolların tamir edilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Muhammed Hilal Efendi lâyihasının 10. maddesinde Trablusgarp'ın sanayiini Yemen ve Hicaz'dakinden daha ileri bulduğunu söyler. Kendisi Yemen'de görev yaptığından iki bölge arasında karşılaştırma yapmak imkanına sahiptir. Trablusgarp'ta gayet güzel çarşafların dokunduğunu, bunların bu ülkede kullanılmayıp İstanbul'a ve diğer yerlere ihraç edildiğini anlatır. Battaniye de Trablusgarp'ta dokunan diğer bir ihraç ürünüdür.¹⁸⁴ Diğer layihalarde bu konuda bahsedilmemiştir.

2.3.2.3. Tarım

Trablusgarp'ta düzensiz yağmur yağmasına rağmen, çok eskiden beri yağmur suyu ile beslenen tarım yapılmaktaydı. Fakat Trablusgarp ahalisi daha ziyade ticaret ve hayvancılıkla uğraştıkları için tarıma çok önem vermemişlerdir. Genelde, tarımsal ürünler, Mayıs ve Eylül sonları ile Temmuz ve Ağustos aralarında ekilmektedir.¹⁸⁵ Yağmur çok yağıp da fazla ürün elde edildiğinde Osmanlı valileri, yeterli ürün stokladıktan sonra artanı ihraç ediyordu.¹⁸⁶

¹⁸³ Nejat Göyünç, a. g. m., s. 238-239.

¹⁸⁴ Aynı yerde.

¹⁸⁵ Kolağası Ali ve Mirliha Ahmed Nuri, a. g. e., s. 52- 65.

¹⁸⁶ Frenşisko Koro, a. g. e., s. 92.

Valilerin, tarıma ne kadar önem verdikleri lâyhalarına açıkça ortaya konulmuştur. Mesela Vali Mehmed Nazif Paşa lâyihasında bu konuya özel yer ayırmaktadır.. Ayrıca yazarı tespit edilmeyen lâyihanın 8. maddesinde belirtildiği gibi Trablusgarp'ta çok verimli meyve ağaçları bulunmaktadır. Fakat bedevilerin modern tarımı bilmemesi ve ziraat aletlerinin eksik olması yüzünden ziraattan istenildiği gibi istifade edilemediği vurgusu yapılmaktadır. Bu yüzden, devlet tarafından toprağın kalitesi, kesilip kesilmeyecek ağaçların belirlenmesi için uzman görevliler görevlendirilmesi istenmektedir. Böylece, kesilen ağaçların satılması ile vatandaşlara ayrı bir ticaret kapısı açılacaktır. Bununla beraber, merkezden, tarımdan daha çok istifade edebilmek için okullar açılıp modern tarımı ve sanayii öğretecek uzman talep edilmiştir. Ayrıca Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 8.maddesinde tarıma ne kadar önem verildiği net bir biçimde anlaşılmaktadır. Hüseyin Hüsnü de lâyihasının 9. maddesinde, devlet merkezinden, tarım alanını genişletmek için toprakların kalitesini inceleyip vatandaşlara dağıtacak uzman mühendislerin gelmelerini talep etmiştir. 18. maddede ise Trablugarp'ta ekilecek buğday, fıstık, mercimek, zeytin, fasulye, hurma, limon, portakal, karpuz, incir, arpa, ceviz, vs. gibi değişik mahsullerden bahsedilmiştir. Bu maddede zikrettiğimiz mahsullerin zamanlarına uygun ekilmesi gerektiği açıklanmıştır.

Vali Ahmed Rasim Paşa Trablusgarp'taki tarımı geliştirmek üzere, Trablusgarp iklimine uygun olduğu için Yemen'den kahve getirip ekmiştir. Ayrıca, getirdiği uzmanlar vasıtasıyla, bedevilere ipek böceğine nasıl bakacaklarını öğretmiştir. Dutun da yurtdışından getirip ekildiğini unutmamak gerekir. Lâyihanın “5, 6, 16 ve 18.maddelerinde değişik tarım okulları açılıp ahaliye modern tarımın öğretilmesi, tarım alanların geliştirilmesi, bu maksatla yurtdışından kredi aranması ve tarımı öğretecek uzman öğretmenler getirilmesi tavsiye edilmiştir”.¹⁸⁷ Ayrıca Muhammed Hilal Efendi lâyihasının “6. ve 14. maddelerinde Trablusgarp'ın iktisadi durumuna büyük yer verilmektedir. Zeytin ve Hurma bu vilayetin diğer tarım ürünlerini teşkil etmektedir. Yeraltı suları ve yağmur çiftçinin en büyük yardımcısıdır. Ayrıca, Bingazi ile Derne arasındaki Cebelü'l-Ahdar'daki yabani zeytin ağaçlarının aşılmasının memleketin iktisadi durumuna büyük katkılarda bulunacağına da dikkati çekmekten geri kalmamaktadır”.¹⁸⁸

¹⁸⁷ El-Kilani, a. g. m., s. 1573- 1574 .

¹⁸⁸ Nejat Göyünç, a. g. m, s. 239.

2.4. Vilayet Hazinesinin Gelirleri ve Giderleri

1871 yılında vilayet nizamnamesinin uygulanması için çıkarılan kanunlar, vilayet varidatının nasıl harcanacağını ortaya koymaktadır. Vilayet hazinesinin giderleri, maliye, ticaret, ve hukuk gibi alanlarda harcanıyordu. Ayrıca askeri harcamalar da merkez hazinesine gelen paralarla destekleniyordu. Vakıfların ise kendine has bütçeleri ve sandıkları vardı. Vilayet gelirlerinden askerlerin ve memurların maaşı, devlet binalarının tamiri, vergi toplama masrafları ve eğitim giderleri karşılanıyordu.¹⁸⁹ Trablusgarp vilayetinin giderleri çok yüksek olmasına ve valilerin hazineyi zenginleştirip vilayetin ekonomik durumunu düzeltmelerine rağmen, bazı valiler bu konuyu layihalarına taşımamışlardır. Ama yazarı tespit edilemeyen layihanın 15. maddesinde vilayet hazinesinin yetersiz olduğu için reform ve düzenleme yapılamayacağı ileri sürülmektedir. Bu yüzden ekonomik durumun düzelmesi için Berka'da bir tuz ocağının açılması teklif edilmekte ve bunun için İstanbul'dan izin istenmektedir. Bingazi Vilayeti İdare Meclisi lâyihasının 1. maddesinde ise daha ilginç bir teklif; devlet binaları ve Bingazi limanının tamiri için limanın yanındaki arsaların satılması önerilmektedir.

Hüseyin Hüsnü lâyihasının 13. maddesinde eskiyen Trablusgarp limanının duvarlarının yeniden inşa edilmesi için arazi ve teknelerin gelirlerinin bu amaçla toplanmasını tavsiye etmektedir. Nitekim 1895 yılında arazilerden yaklaşık 70 bin kuruş ve teknelerden 20 bin kuruş toplanmıştır. Böylece limanın duvarları tamir edilmiştir. Ama bu paraları toplayabilmek için Cerbe Fransız limanını kapatmak lazım gelmiştir. Böylece Osmanlı Devleti merkeze yük olmadan Trablusgarp limanı tamir edilmiştir. Vali Ahmed Rasim, Mehmed Kamil Paşa, Sadık el-Müeyyed Paşa, Muhammed Arif Paşa ve Muhammed Hilal Efendi layihalarında bu konudan söz edilmemektedir..

Lâyihalardan anlaşılacağı üzere vilayetin çok zengin ve doğal kaynaklara sahip olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti, sadece hazineye yüksek gelir getiren, tuz ocağı gibi kaynaklara önem vermiştir. Bunun örneği tuz ocağıdır. Tuz ticareti Trablusgarp'taki en önemli ve değerli kaynaklardan biriydi. Bazı dönemde tuz o kadar pahalı oluyordu ki bir avuç tuzun bir avuç altın karşılığına verildiği rivayetleri yaygınlaşmıştır¹⁹⁰ O yüzden tuz ticareti vilayetin sabit gelirlerinden olmuştur. Fakat sadece yüksek gelir getiren kaynaklara önem

¹⁸⁹ Kamil Ali Masud Elyivbi, *El-idare El-osmaniye Fi Trablus El-garp 1842-1911*, Matbaa-i Dar-u-kutub 'ul-vataniye, Bingazi 2005., s. 170

¹⁹⁰ N. A. Bruşin, *Tarih-i Libya Min El-karn El-Tasi 'ül-aşer Hatta Amm 1919*, çev. İmad Hatim ve Milad El-Magrahi, Trablus (tarih yok), s. 43.

verilip diğerleri ihmal edildiğinden vilayet hazinesi olumsuz etkileniyordu Bu nedenle vilayet sıkıntılı dönemlerde merkeze başvurup destek alıyordu.

Vilayetin ithalat ve ihracatı, iklim şartlarından, vilayet yönetimindeki istikrardan ve yönetim sisteminden kolayca etkilenmektedir. Bu saydığımız faktörler vilayet hazinesini olumlu veya olumsuz gelişmesini sağlıyordu. Örneğin, valilerin gayretlerine rağmen vergilerde ciddi bir istikrarsızlık yaşandığını görüyoruz. Bunun sebepleri olarak layihalarda şunlar zikredilmektedir:

- a. Vergiler yağmurun yağışından olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Yani, yağmur miktarına göre vergiler değişmektedir. İklim şartları kötüleştiğinde devlet başka bir alternatif sunamadığı için halk vergilere isyan etmektedir. Bu ise vergilerin toplanmasını olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹¹
- b. İdari nedenler: bazı valiler, vergi miktarını düzenli bir şekilde yenilemedikleri için vergiler birikmiş ve ödenmesi zorlaşmıştır.

2.5. Trablusgarp Vilayetinde İmar Faaliyetleri

2.5.1. Limanlar

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz, Karadeniz gibi denizlerde kıyısı olan, vilayetlerinde birçok limanları vardı. Osmanlı Devleti gerek askeri, gerekse ticari bakımdan limanların sahip olduğu değerin farkında olmuş ve limanların geliştirilmesine önem vermiştir.¹⁹² Bazı valilerin layihalarından anlaşıldığı üzere limanların kalkınmasında, geliştirilmesinde gözle görülür çalışmalar yapılmıştır. Vali Mehmed Nazif Paşa gibi bazı valilerin ise bu konuya gerekli önemi vermediği görülmektedir.

Yazarı tespit edilemeyen layihanın 4. maddesinde Bomba'daki¹⁹³ limanın tamiri ele alınmıştır. Bu limanın sahip olduğu konum itibari ile stratejik önem taşımaktadır. Aynı maddede Girit Adasındaki bir köyün restore edilmesi de ele alınmıştır. Bu madde ile bu güzergahtan vilayete gelen gemilerin yol emniyeti hedeflenmiştir. Fakat ne Bingazi Vilayeti İdare Meclisi, Mehmed Namık Paşa ne de Vali Musa Kazım Paşa'nın layihalarında bu konudan bahsedilmemektedir.

¹⁹¹ Daha önce Sadık El Müeyyed, lâyihasında İchirre hadisesine işaret etmiştir.

¹⁹² Ekmeleddin İhsanoğlu, a,g,e, I, 579.

¹⁹³ Bumba Libya'da Derne'nin 61 km güneyinde bir kasaba.

Hüseyin Hüsnü, layihasının 2. maddesinde Bomba ve Tubruk'da bulunan limanların temizlenmesi, derinleştirilmesi, sel ve rüzgârlara karşı dayanıklı hale getirilmesini ele almıştır. Vali Ahmed Rasim Paşa ve Mehmed Kamil Paşa bu konuya değinmezken, Sadık El-Müeyyed Paşa layihasında, Bingazi limanının tamiri için gerekli hafriyat makinelerinin temin edilmesinden bahseder.¹⁹⁴ Muhammed Hilal Efendi Efendi'nin 15. maddesinde Trablusgarp Limanı ele alınır. Liman aslında tabiî bir şekli vardır, fakat içerisinde birçok kayalar vardır. Limanın az bir masrafla tamirinin, trafiğinin artmasına, dolayısı ile vilayetin gelirinin çoğalmasına faydası olacağı belirtilir.¹⁹⁵ Fakat Mehmed Arif Paşa ve layihalarında bu konudan bahsetmemişlerdir.

2.5.2. Sular ve Su Kuyuları

İçme suyu kaynakları konusu Trablusgarp vilayetinin en önemli sorunlarından birini oluşturur. Vilayetin iklimi, yağış oranı az olan kurak iklimlerden sayılmaktadır. Bu durum yeraltı su kaynaklarından istifade etme oranını azaltmış, sarnıç ve su depoları inşa etmeyi gerektirmiştir. Su tulumbacıları vasıtasıyla, yağış alan sahil bölgelerindeki kuyu ve pınarlardan su sevkiyatı yapılmıştır.¹⁹⁶

Su konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle bazı Osmanlı valileri girişimlerde bulunmuştur. Valiler arasında Mehmed Nazif Paşa gibi layihasında bu konuya hiç değinmeyenler de vardır.

Yazarı tespit edilemeyen layihanın 5. maddesinde Cebelü'l-Ahdar bölgesindeki halkın, yeteri kadar suyu olmasına rağmen su konusunda şikâyetçi oldukları belirtilir. Bunun sebebi olarak yeterli miktarda su nakil vasıtalarının bulunmaması zikredilir. Suların yeterli hale getirilebilmesi için su depoları, sarnıçlar ve barajlar yapılması kararı alınmıştır. Bu projeler için konularında uzman mühendisler getirilmesi gerekmiştir.

Bingazi Vilayeti İdare Meclisi ve Vali Musa Kazım Paşa'nın layihalarında bu konulardan bahsedilmez. Hüseyin Hüsnü ise layihasının 15. maddesinde, Fizan ve Gat bölgeleri arasında uygun yerlere su kuyuları kazılmasını tavsiye edilmektedir. Mehmed Kâmil Paşa Trablusgarp vilayetindeki su kaynaklarının önemini vurgulamıştır. Gerek hükümet ve gerekse

¹⁹⁴ Ticari hayatın akışında ve gemi seferlerinin yapılmasında bir aksaklık olmaması için tamir öncesinde tamir için gerekli olacak malzemeler temin edilmiştir.

¹⁹⁵ Nejat Göyünç, a. g. e., s. 239.

¹⁹⁶ Teysir Bin Musa, a. g. e., s. 104-107.

ahalilerin su kuyuları açılması için çaba göstermesi gerektiği anlatılmıştır”.¹⁹⁷ Vali Ahmed Rasim Paşa “Ebu Melyâne” kuyusunun genişletilip derinleştirilmesini, buharla çalışan pompa sistemi alınmasını, vilayet merkezine suyun ulaştırılabilmesi için su depoları inşa edilmesini ve bu işleri denetleyecek bir görevli tayin edilmesini istemiştir. Diğer layihalarda ise bu konudan bahsetmemiştir.

2.5.3. Yollar ve Ulaşım

Trablusgarp vilayetinde insan eli ile döşenmiş ulaşım yolları bulunmuyordu. Mevcut olan yollar, sahil kentleri ile iç bölgelerde bulunan yerleşim yerleri arasında ulaşımın ana damarlarını oluşturuyordu. Bu yollar eski kabilelerin yollarıydı. Trablusgarp’ı batı tarafında Tunus ve Cezayir, güney tarafında Afrika, doğu tarafında Mısır ile bağlayan yollar buna örnektir.¹⁹⁸

Halk sadece develerin gidebildiği bu bölgelerde yeni ulaşım araçlarına ve yeni yollara ihtiyaç duymuyordu. Bedevi bir yaşam süren halk, döşenmiş yol yapımına da önem vermiyordu. Bu durumu göz önünde bulunduran Osmanlı idaresi de ilk zamanlarda bu konuya önem vermemiştir.¹⁹⁹

Döşenmiş yollara önem verilmesi 19. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında başlar. Bazı valiler, vilayeti bu yönde geliştirmeye gayret etmiştir. Aynı zamanda Vali Mehmed Nazif Paşa gibi valilerin bu konuya önem göstermediğini, layihalarında bu konuya yer ayırmadıklarını görüyoruz.

Yazarı tespit edilemeyen layihada dört tekerli yolcu taşıma arabalarının alınması istenmiştir. Yerel sanayinin gelişmesi amacıyla bu arabaların bir kısmı bölgede imal edilmiş, bir kısmı da Malta’dan ithal edilmiştir. Şehir içi ulaşımı kolaylaştırmak için araba yollarının yenilenmesi ve trafik işaretleri konulması istenmiştir.²⁰⁰

Bingazi Vilayeti İdare Meclisi layihasının 15. maddesinde Sudan, Vaday, Calu yolunun bozuk olmasına karşı tedbir alınmasını, yol yakınındaki su kaynaklarının tamir edilmesini, yolların karıştırılmaması için levhalar konulmasını istemiştir.

¹⁹⁷ El-Kilani, a. g. m., s. 1573.

¹⁹⁸ Kolağası Ali ve Mirliya Ahmed Nuri, a. g. e., s. 46.

¹⁹⁹ Frenşisko Koro, a. g. e., s. 55.

²⁰⁰ Sadece doğu bölgelerinden bahsedilmektedir.

Hüseyin Hüsnü ise 7. maddesinde Girit Adası yönünden gelen gemilerin yol emniyetinin yanı sıra Trablusgarp vilayetinden Bingazi, Misrata ve Hums limanlarına giden yolların emniyetinin sağlanmasını, Trablusgarp, Girit ve Malta limanlarına küçük gemiler tahsis edilmesini ve saltanat merkezi İstanbul'a seferler konulmasını istemiştir. Aynı şekilde Derne ve İskenderiye arasında düzenli seferler başlatılmıştır. Bu seferler her on beş günde bir gidiş dönüş olarak düzenlenmiştir.

Mehmed Kâmil Paşa lâyihasında Trablusgarp'ta deniz ulaşımının kara ulaşımından daha önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Limanların çok olduğu ve gemilerin gerek yolcu gerek yük taşımacılığını rahat bir şekilde yerine getirdiği vurgulanmıştır".²⁰¹ Ancak incelediğimiz diğer layihalarda bu konulara yer verilmemiştir.

2.5.4. Posta ve Telgraf

Osmanlı Devleti modern telgraf ve posta sistemine Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkmasından hemen sonra önem vermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti 1847 senesinde ortaya çıktığı ilk yıllarda telgraf sistemini tecrübe etmiş olmasına rağmen telgraf hatlarının döşenmesi Kırım Savaşı sırasında mümkün olabilmıştır.²⁰²

Trablusgarp vilayetinde ise telgraf hizmeti 1881 yılında başlamıştır. Böylece vilayet ile saltanat merkezi arasında daha hızlı haberleşme sağlanmıştır.²⁰³ Trablusgarp vilayetinde posta hizmeti, İstanbul'daki Osmanlı merkezi posta idaresine bağlıydı. Vilayetteki posta hizmetleri için Trablus ve Bingazi iki önemli idare merkeziydi. Posta teşkilatı aracılığı ile evrak ve diğer gönderiler bu iki merkezden vilayetin mutasarrıflıklarına dağılıyordu.²⁰⁴ Vali Mehmed Nazif Paşa layihasında vilayet merkezi dışında Bingazi ve Fizan'da posta merkezi kurulmasını istemiştir.

Aynı şekilde, Vali Musa Kazım Paşa layihasında, Osmanlı Devleti merkezi ile vilayet arasında telgraf merkezi, yıldırım telgraf hattı, vilayet merkezinden başlayarak Derne'den geçen telefon hattı kurulmasını isteyecektir. Telgraf hatlarının Girit hattına bağlanmasının hem vilayete hem de devlete çok faydalı olacağı ayrıca belirtilmiştir.

²⁰¹ El-Kilani, a. g. m., s. 1573.

²⁰² Ekmeleddin İhsanoğlu, a. g. e., s. 718; El-Kilani, a. g. m., s. 1571.

²⁰³ Kolağası Ali ve Mirliha Ahmed Nuri, a. g. e., s.70.

²⁰⁴ Frenşisko Koro, a. g. e., s. 47.

Hüseyin Hüsnü layhasının 7. maddesinde, vilayet merkezi ve Bingazi'nin, Mısır ve Girit ile hem posta hem de telgraf merkezleri ile birbirine bağlanmasını istemiştir.

Ahmet Rasim Paşa layihasında, posta ve telefon merkezlerinin güvenliğinin ve vilayetteki kasabaların, vilayet merkezi ile irtibatının sağlanması istemiştir. Mehmed Kâmil Paşa 4. maddesinde, istihbarat amacıyla Derne bölgesinin Girit ve Bingazi ile beraber Osmanlı başkenti ile irtibatlı hale getirilmesini ve vilayet merkezinde bu iletişimden sorumlu bir görevli tayin edilmesini istemiştir.

Sadık el-Müeyyed Paşa layihasında, daha hızlı haberleşme ve istihbarat için Bingazi ve Trablus sancaklarının Misrata üzerinden telefon ve telgraf ile birbirine bağlanmasını istemiştir. Hattın kurulması için gerekli olan bakır kablolar ve ahşap direkler Cebelü'l-Ahdar bölgesinden temin edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LÂYİHA METİNLERİ (TRANSKRİPSİYON)

3.1 MEHMET NAZİF PAŞA’NIN LÂYİHASI

15 Receb 1298 (13 Haziran 1881) BOA, YEE nr. 9-25

Birinci madde: Tunus ile Trablus aşair urban-ı beyninde vukûa gelen tecâvüzat ve münaza’âta nihayet verilmek ve Züvvâre taraflarındaki Nevayil kabilesiyle kabâil-i sâire zimmetlerinde terâküm eden emvâl-i mîrî tahsil edilmek ve o hâvalinin arâzisi fevkalâde bir kuvvet-i nâbiteli hâiz olarak hubûbatından bayağı bire seksan ve yüz mahsûl alınmak kâbil iken beyn el-kabâil cârî olan adem-i emniyyet man-i zira’ât olduğundan nâşî oraların that-ı temîne alınması ile arâzisinin şu kuvvet-i nâbitesinden istifâde ve bittedrîc aşairin iskane teşvîk ile i’mârına muvaffak olunmak üzere elhâletu hâzihi Zâviyede bulunan bir bölük asâkir-i şâhânenin sekiz saat ileride bulunan Zevaraya nakliyle şimdiki hâlde Nalutta mevcûd fırka-i askeriye ile Zevara arasında ki mevaki’-i münâsibeye daha iki bölük asâkir şâhâne ikad olunarak oralara şimdiki Nalutt ile Zevaradaki gibi el kasr tabir olunan ufak bir kışla ile bir iki mevki’de yirmi beş kişilik birer de karakolhanelerin heman inşâsiyle hudûd-i mezkûrde bir kordon altına alınması ve oralarda şu sûretiyle emniyyet-i tamme husûlunu müteâkib Züvvâre limanı da işlemeye başlayarak halka ticâret-i nafiasına yeni bir iskele açılacağı gibi o civârda ve sâhilde bulunan Burayka memlehası dahî that-ı muhafazaya alınacağından idâre-i mülkiyye maliyesinin dahi teminî için merkez-i Zevara kasabası olmak üzere orada bir de mutasarrıflık teşkîl kılınması devletçe maddi ve manevî muhassenât ve fevâid-i külliyyeyi mûcib olacağı.

Bend-i mezkur ahkâmının mevki’ icra-ya konulması halen ve mevki’an mufâfık-ı maslahat olduğu gibi bir de mutasarrıflık teşkîliyle merkezinin Zevara itihâz edilmesi ve Acilat ve Zaviya ve havz kazalarının mezkur mutasarrıflığa râbt ve ilhak olunmasına mutahiden tezekkür ve tensib olmakla ve bu maddenin ehemmiyet fevkalâdesi cümlemiz indinde malûm ve musaddak bulunmakla heman bab-ı aliye araz-i istîzân-ı keyfiyetiyle serîan irâdesinin istihsâl olunması lazım gelir

İkinci Madde: Cebel sancağına merbut ve Cezayir kıtasıyla hem hudûd olan Gıdamis kazasının zaten derkar olan ehemmiyyet-i mevki’iyyesi ahvala-ı hâzıradan dolayı bir mertebe daha kesb nezâket edildiğinden oraya ahvâl mahalliyyeye vâkıf-ı mücerreb ve muktedir bir

kaymakam ta'yini ve fakat mutasarrıflık makamında olan kaymakam maaşı vakitiyle yedi bin beş yüz kuruş iken tankihat esnasında bin sekiz yüze tenezzül edip halbuki mevkiin pek ziyâde bu'dı ve husûsiyeti ve esarının galası cihetiyle bu kadar maaş ile matlub derecesinde iktidarı haiz memur istihdam olunmayacağından kaymakamlık maaşının lâakal üç bin kuruşa iblağıyla oraya bir muktedir kaymakam ta'yini ve mevki'in fevkalâde ehemmiyeti cihetiyle ileride bir mütesarrıflık teşkil kılınmak ve kuvveti askeriyyesi dahi bir tabura iblağ olmak üzere şimdilik oraya da iki yüz elli piyade ve bir bölük suvari asaker-i nizamıyyeyi şahane ve iki kıta dağ topu ve dört kıta seyyar topu ile elli nefer kuloğlu atlısı tertip ve tasviki muâfık maslahat olacağını

Bend-i mezkurda gösterildiği vechiyle Gadamis'in kesbeylediği ehemmiyet-i ve nezaket-i cihetiyle bir hüsn-i idare ve zâbita-ı kaviyye altına alınması lâbüd ve elzem ve binâ berin burasının şimdiden mutasarrıflık teşkil ile maâşının beş bin kuruşa iblâğı ve diâryet ve fetaneti ve o mevki'ce malûmat-ı tammesiyle hüsn-i idareye iktidâr ve liyakati cümle indinde musaddak olan ve halen zâviye kazâsı kâimmakam-ı bulunan Trabluslu Ahmet beyin hâiz olduğu ıstabl âmire rütbesinin miralaylığa tahvil ile Gadamis mutasarrıflığına ta'yîni vücûh ile muhassenât-ı dâî olacağı müsellemler olacağı bunun ve birde derdest bulunan keşif üzerine tebeyyün edecek hale göre iki yüz elli piyâde ve bir bölük suvari asâkir-i nizâmıyye-i şâhâne ile elli nefer kuloğlu atlısı iki kıt'a dağ topu ile dört kıt'da altı fontluk seyyar topunun dahi tertib ve tesvik-i husûsunun bâb-ı aliden istîzân ile Kemal-i süratle irâdesinin istihsâli müttehiden tensîb kılınmıştır.

Üçüncü madde: Fizandan on beş konak ileride ve Sudan kıt'asında ise de bir hükûmete tâbi olmayıp mahalli meşâyih idaresinde bulunan ve Tibu Kavar tabir kalınan cesîm bir memlehaya senevî iki yüz pek den ziyade deve gelip tuz ahz ve nakl eylediklerinden ve o aşâir ve urbanın salâbet-i diniyyeleri iktizâsınca hilâfet-i Kübrâyı islâmiyyeyi pek ziyade meyil mahabbetleri meşhûr ve mütevatir idüğünden ve hattâ oraya asker gidecek havâdisini işitmeleri üzerine o memlahaya vaz-ı yededen ve şimdiki halde devletçe müdür sıfatıyla tanılıp mâhiye üç yüz kuruş maâş vermekte olan meşâyih urban yüzlerce deve yükü pirinç ve erzâk-i sâire hazırlayıp kudûm askere muntazır bulundukları Fizan mutasarrıflığının cümleten iş'aratından idüğünden ve o memleha thatt-i muhafazaya alındığı halde deve başına birer riyal tuz resmi alınsa devlet-i senevî dört beş milyon kuruş yeni bir vâridât hâsıl olacağından başka bu sûret ile Sudan tarîk-i temîn ve ticâret meşhûrası teshil ve tevsî' edilerek bundan dahi pek çok fevâid ve muhassenât-i vücûda geleceğinden bu sırada Fizanın müstaid mahallerine külliyyetli hurma

ve zeytûn eşcârı rekz ile ve aşâîrın zirâ'at-a teşvîk ile i'mârat cesîme hâsıl olacağından ve Fizanda zaten mevcûd bulunan iki bölük asâkir nizâmiyenin mahallince bir tâbura iblâğı irâde tahtında bulunduğundan mezkur tâburun dahi teşkîl ile ve oraya bir mikdar daha kuvvet-i askeriye ilâvetesiyle gâyet müstaid ve diyanet ve dirayet ve lisanı aşinalık sıfâtını câmi bir zâbit-i kumandasıyla mezkur-ı memlehaya da iki bölük asâkir-i şâhâne ta'yîn ve aşâîr ve urbana icrai va'z ve nasihat ve hilâfet-i saltanat-ı senniyyeye meyil ve rağbetlerini tezyide himmet etmek üzere beş yüz kuruş maâşlarla oraye ve sâir iktizâ eden daha iki üç mahalle ulemadan ve mevsuk ve mutemed zevâtan birer efendi gönderlimesi ve bazı meşâyih bir aba ve sâir bazı hedâyâ verilmesi ve görülecek hâl-ı ve istîdâda göre ileride birde kâimmakam ile bir nâib dahi ta'yîn ile beraber bir meclis-i idâre dahi te'sîs olunması sûretleri münâsib görünüyorsa de bu madde derin malûmata ve haylı masrifât ile beraber ihtiyâta şâyan olduğundan bu işin geniş müzakere olunması.

Daima bu maddenin pek ziyâde ehemmiyyet ve menfaatiyle beraber şâyânı tatik cihâtı olduğundan ba'dehu icâbına bakmak üzere evvel emirde memleha-i mezukrenin that-ı inzibata alınmasında hâlen ve istikbalen bir güne su'ûbet ve mahzur olup ve olmadığı husûsunda ve esbâbı sairesi hakkında verilecek talimâtı mucibince ciheti askeriyyeden ta'yin olunacak zâbitân ile beraber icrayı tahkikat olunarak karar ve netâiceni ilâveten mutaalatı mahalliye ile bildirilmesi maddesinin Fizan mutasarrıflığına işari ve bu maddenin şimdiden bil etrâf bab-i âliye dahi arz ile bu babda bervech-i başka ca bir şey yok gibi ise de oraca bir mahzur var mıdır burasının ve bu yolda dört beş yük kuruş akçe sarfına lüzum olduğunun bildirilmesi tezekkür olundu.

Dördüncü madde: Trablusgarp gibi cesîm bir vilayette yalnız bir tâbur zabtiyye bulunup bu ise ehemmiyyet ve cesamet-i mevkiyye ile ketiyyen mütenasib olmadığından ve bu sebebiyle zabt ve rabt ve umûr-i tahsiliye yolunda cereyân edemeyip emvâl-ı mîriyyenin birçoğu meşâyih denilen muhtarların eyadi-yi kitmaninde kalmadığından ve lüzum iktizâsına göre zabtiyyenin tezyîdi ve jandarma teşkîlli muktazayı irâde-i seniyyeden bulunduğundan bu maddenin dahi müzakeresiyle vilayetin derece-i ihtiyâcâtına göre jandarma tertîbiyle heman defterinin tanzim ve takdim edilmesi ve süvârî ve piyâdesi için Dersaadet'ten esliha-ı müessire celb edilmesi.

bu maddenin umûmu için zevât malûmeden mürekkeb teşkîl olunacak komisyonda bittezekkür yapabilecek tertîb üzerine icabına bakması ve şimdilik bir mûcib irâde muvakkaten Hums ve Cebel için kırk beş süvârî otuz nefer piyade zabtiyyenin tertîb ve istihdâmına lüzum görülmekle heman îcâbının icrâsına mübâşeretleyle beraber sureti halin harbiye nezâret -i celîlesine bildirilmesi tezekkür olunmuştur.

Beşinci madde: Kuloğlu denilen ve Trablus etrâfında sakin bulunan ahalinin icabına göre bin iki yüz süvârî ve iki bin sekiz yüz piyâde başıbozuk askeri meccânen hizmet etmek üzere a'sâr ve vergiden muâf olarak baş ağalık nam ile bir idare altında bulunmakta ise de şu hal ile bunlardan hak ile istifâde olunmadığı cihetiyle tanzim-i idareleriyle ile bunların dahı rabıtay-i kaviyye altına alınması ve baş ağa bulunan Hacı Mehmed efendi malûmâtlı ve kıdemli ise de bazı mertebe alîl-i el-vücûd bulunduğundan kendisinin ibkâsı veyahut hâline münâsib başka bir hizmete ta'yîn ile yerine âharın nasbı sûretlerinin müzakere edilmesi.

Bu madde dahi teşkîl olunacak komisyon mahsusda tedkîk olunarak hâsıl olacak netîce üzerine icabına bakılması ve baş ağanın tebdîlî maddesinin dahi komisyonu mezkûranın netîce-i tahkîkatına ta'lîkî tezekkür olunmuştur.

Altıncı madde: Hums'ta Urfelle ile Tarhune ve Sirt kazaları ahalisi zimmetlerinde külliyyetiyli bakâyâ terâküm edip ahalisinin bazı mertebe serkeşane hareketleinden nâşî oraca bazı tedâbir miktaziye icrası ve fakat işbu tedâbirin hal ve zamana muvaffak bir surette tertîb ve cereyânı lâzım geldiğinden Humstaki kuvvet-i askeriyyenin tezyîdi ve iki yüz kadar kuloğlu süvârîsinin tertîbî suretlerinin müzakeresi

Bakâyâ-ı mezkûranın sûreti tahsiliyesi hakkında ittihâzı icab eden tedâbir tarafı âli-i vilayetpenahiden izzetlû mutasarrıf bey efendi hey'et huzûrunda teblîğ olunduğundan ve bunun için umûmi-i sûrette birde ta'limât yayıldığından ona göre iktizâsı hâlen icrâsı ve iki yüz neferde kuloğlu atlısının tesyiri ve işbu kuloğlularının mahallince mevki'ne göre muktedir zâbitler ve memurlar kumandası tahtinde istihdâm olunmak üzere tertîbî ve ta'yîni tezekkür olunmuştur.

Yedinci madde: Enderun vilayetin teftiş ve tahkik ahvâliyle malûmat-ı sahihaya destires olunmak meşâyih ve urbana icrâyî nasâyih ve teblîğâtı lâzime ile iktizâ edenleri taltif kılınmak ve memurîyet-i şer'îye ve mülkiye ve maliye ve zabtiyye içinde süluk ve sîretleri ve dereceyi iktidâr ve idâreleri tevâfuk matlub olup olmayanların tahkik ve temyîz ile ıslâhât ve

tanzîmat muktazıyeye bakılmak üzere mücerreb ve emîn ve muktedir bir hey'et-i teftişîye ta'yîn husûsunun müzakeresi.

Bend-i mezkur ahkâmın mevki' icrayayı vazıı tensîb olarak bir memur ve bir kâtib ile muhasebeden bir efendiden murekab bir hey'et-i teftişîyenin tertîb ve teşkîl ve muvazzaf efendiler nizâmı dâiresinde harcırah almak üzere yalnız intihâb edilecek memura mâhiye üç bin kuruşa kadar maâş tahsis ve keyfiyetinin istîzânı karargir olmuştur.

Sekizinci madde: Emvâl-i devletin suvar-ı tahsiliyesi pek yolsuz olduğundan ve bunun bir haylısı dahi meşâyih zimmetleine geçtiği mervi idüğünden sal-ı hali emvâl vergi a'şârının bu sene içinde kamilen ve bakâyâdan seksen sekiz senesi gâyetine kadar olan mikdarının ber mûcib irâde terkyını kayd-ı için bittefrik, kusûr ileri seneler bakâyâsının dahi mukassatan istifâsi ve sandık ve meşâyih-i hesâblarının dahi görülmesi suretine bir karar verilmesi.

Altıncı madde üzerine Hums mutasarrıflık hakkında kararlaştırılan suretinin mülhakat vilayete ta'mîmı ve bir mucib karar ve müzakere muhasebeden yapılacak ta'lîmât mûcibince bakâyânın makssatan tahsili ve muhtar hükmünde olan meşâyih ile sandûk eminlerinin dahi hesâblarının ruyeti tasvit ve tensîb kılındı.

Dokuzuncu madde: Vaktiyle buranın memûriyet-i şer'îye ve mülkiye ve maliye maâşları pek dûn tahsis olunması ve muahharen tenkyihata uğrayıp emir büyük kazânın kâimmakam maâşı bin üç yüz elliden yedi yüze ve müdürlerin üç yüze ve bazıları yüz elliye kadar tenezzül eylediği gibi sencak nâiblerin maâşları dahi beş yüz kırk kuruşa kadar indiğinden bu kadar maâş ile mustakim ve muktedir memur tedârik ve istihdâmı nakabil ve hal-i hazırın devâm ise muzır olduğundan bunların dahi ta'dîl maâşlarının tahtı müzakereye alınması.

muhasebden bir kıt'a maâş defterinin ahzıyla leff olunarak kayfiyyetin bab-ı âliye araz olunması ve kâimmakam ve müdürler ve nâibler maâşatının sâir vilayetlerdeki emsâlların raddesine iblâğî maddesisin derc edilmesi tezekkür olunmuştur.

Onuncu madde: Üç sancak beyinde muntazam postalar tertîb ve teşkîl kılınması. Bu husûsun dahi mevki' fi'le isâlı elzem olduğundan bunun dahi şimdiden Posta ve telğraf nezâret-i behiyyesine işar ile icabının icrâsına bir karar verilmesi tesvib kılındı.

On birinci madde: İcab ettikçe memleketin şimâl ve cenûb sevâhili keştüğüzar ile keişf ve muayene etmek ve ara sıra bazı ecnebî gemilerinin dolaştıkları sevâhili görüp ahvâl ve hareketlerini öğrenmek ve bazı mahallere esliha ve ve cepbane çıkarmak ve memlehalardan tuz ve sevâhilin تنها yerlerinden hayvan kaçtırmamak üzere az kûmür hark tuz vapurlarından serî ulseyr birini Trablus limanına ta'yîni lüzum ve ehemmiyyet tahtında olduğundan vapuraya lâakal yirmi bin kantar vapur kûmürünün lüzumu olduğundan vapurun Dersaadet'ten gönderilmesi ve kûmürün dahi sûret tedârîki meselesi.

Bend-i mezkurda gösterildiği üzere öyle bir vapurun vücûdu pek elzem olduğundan keyfiyetin bab-ı âliye araz ve eş'âr-ı ve yirmi bin kantar vapur kûmürünün iddihârına lüzum olduğundan bunun dahi ya Dersaadet'ten irsali ve yahut buraca emsâlî vechiyle bilmunakasa tüccariyle koturatoya rabt edilerek Maltadan mübâyaasına mezuniyet verilmesi maddesinin izbarı tezekkür olunmuştur.

On ikinci madde: Trablusgarp vilayetinin elde bir haritası olmayıp bu ise pek lüzum olduğundan ve şu lüzum ve ehemmiyyeti hal hazır bir derece daha teşdîd ve te'kîd eyildiğinden erkân-ı harbiyye ve mühendishaneden mahsus memurlar ta'yîn ile serîan bir vilayet haritasının tersîmi ve birde Trablus limanının keşîf ve muayenesile başkaca bir haritayla kesîf defterinin tertîbi.

Mûcibince vilayetinin ve limanın muntazam birer haritası yaptırılmak üzere İstanbul'dan erkân-ı harb zâbitânı istenilmesi ve ol babdaki muhabere evrâkından dahi bahs olunması pek münasib ve lüzum görünmüştür.

On üçüncü madde: Ta'mîm ve tevsî' maârif ile beraber ahaliye devlet lisanı dahi öğretilmek için Dersaadet'ten gayet müstaid ve muktedir bir muallim taleb ile şimdilik merkez vilayette bir ibtidâîye mekteb-i te'sîs ve küşad olunması.

Bend-i mezkur ahkâmının mefk' icraya vazı muhasanatı mûcib olanacağından şimdilik yalnız merkez-i vilayet için icabının icrâsı yani mahalli mektebin memleket beledî dâiresence theyie tedarikine bakılmak üzere mualliminin Dersaadet'ten celb olunması tezekkür ve tensîb kılındı.

On dördüncü madde: Kazâlarda bidâyet muhakimi olmayıp bazılarında eski usûl üzere deâvî-i mahallileri varsa da o da gayr-i muntazam bulunup umûr ve deâvî yolsuz bir halde ceryan eylediğinden a'zâlarının şimdiki a'şâr ve vergi muâfiyetlerine mukâbil yüz Ellişer kuruş maâşlar tahsis ve bidâyet mahkemelerinin te'sîs ve nâib şer'lerinin dahî tanzîf ve tanzîm meselesi.

Mûcibince icabının icrası müttehiden tensib olunmakla Babı valayı cenabı meşihatpehahi ile adliye nezâret-i celîliyesine heman arz ve istizanı lâzım gelir

On beşinci madde: Bu sene burada bir bereketsizlik görüldüğünden naşı tahsîlatın bihakkin icrası müteassice gibi görüldüğünden mukaddimece şer'îye ve harbiye ve Bahriye ve mülkiye ve maliye memurlarının maâşlarından buraya havâle edilen iki milyona karib mebalağın bir müddet te'cîli veya mahalli ahara tahvili ve yahut masârif miriyyeye medar olmak üzere buranın gümrük hâsîlatının muvakkaten vilayete terk ve hvâlesi.

Bu husûsatın dahi icabına bakılması muvafıkı hal ve maslahat olduğundan kayfiyetinin ol sûreyle dâhiliye ve harbiye ve bahriye ve maliye-i nezâret-i celîlelerine bildirilmesi tasvib-kılındı.

3.2 YAZARI TESPİT EDİLEMİYEN BİR LÂYİHA²⁰⁴

25 Şevval 1298 (20 Eylül 1881) BOA, ŞD nr. 2325-32

Malûm âlî buyurulduğu vechiyle müddet-i medîde emaret-i mümtaze taht-ı idâresinde bulunan Trablusgarp kıt'ası bizzât idâre-i âdale-i hükûmet-i seniyyeye geçeli kırk seneden ziyâde olup muahharen bunca fedâkârlık ile tanzimat-ı hayriyye ve teşkilat-ı mülkiye dâiresinde vaz' ve idhâl olunmuş ise de hakîkaten zaman zaman bunca tekellûfât ve mesârifât ve himmetleriyle beraber yine merkez mülhakatında ne malen ve mülekân ve ne de siyâseten henüz lâyıkiyla bir semer-i terakkî ve intizâm-ı küllî husûle gelememesinin sebep ve illeti yalnız vesâit-i idârenin adem-i kifâyet ve sû'-i isti'mâlatından ibâret değil. Belki birazda iktizâ-i hal ve mevk'i tatbîkan devletce mahsus bir esâslı program ittihâz olunmıyarak vulat-ı izâm ve muteserrifin-i kirâm hazaratının ulüvv-i himmet-i ve ray ve reviiyyetlerine göre hal-ı tabî'isine bırakılan emr-i tasarruf ve idâresinin nev'anma ittıradsızlığından nâşî ve eğerçe sâye-i madeletvaye-i hazret-i şâhânede şimdi bir kat daha tevsî' ve takviye-i kavânîn-i adliye ve nizâmat-ı seniyyeye müsaade ve ihsân buyurulmuş isede Bingazi cihetinde henüz tamamıyla taht-ı zâbita-ı hükûmete girmeyen bir takım kabâil-i vahşîyye-i bedevîyye şöyle dursun daha medeniyetçe pek çok geride kalan ve husûsen inkılâbat -ı ahîreden sonra bir dereceye kadar de taht-ı te'sîrât-i ecnebiyyede bulunan ahali-i meskûne bile şu müsaade-i kâmile-i madelet şîariyi samîmî bir şükkür ve memnuniyet ile telakkî etmediklerinden mâadâ hatta bazı münafık ve müfsid makûleleri ecnebîler ile hafice sohbete inhimâk ile te'sîs-i nizâmat ve tahsîlat için entirikadan hâlî olmamaları zarûrî hükûmetçe her türlü hazm ve ihtiyât dur endişaneye müedi olması ile bi'avnihi teâlâ sâye-i mâdeletvayey-i hazret-i şâhânede hakimane idâre ile şimdilik her şeyden ziyâde hıfz-ı emn ve asayiş-i memlekete fevkalâde itinâ ve dikkat olunduğu misillü lieclitterakiyat vel islâhât-i ilerisi için hâricen ve dâhilen edilecek tedâbir-i mülkiyye ve siyasiye hakkında Babıaliden bir ta'lîmât-ı mahsusa-i esâsiyye ahz ve istihsâlında lüzum-u mevki-i görünmekle evvel be evvel vilayetin bugünkü ahvâlî ve hey'et-i hazıra ve malzeme ihtiyâcât-ı sâiresi bervech-i ati bend bend arz olunur.

1 Tûlan Trablusgarp serhaddi Kibrit Körfezi makta'ından Mısır süfla serhaddi Sivaya ve arzan sahilden Küfra nahlistanına değin takrîben iki yüz iki yüz elli saatlik mesafeyi hâvî olan Bingazi vilayetinde fakat iki bin beş yüz hanelik nefsi Bingazi ve beş yüz altı yüz haneli Derne ve yüz elli haneli Merc bin bin iki yüz haneli Ucla ve Calu nam beş para kasaba ve

²⁰⁴ Yazarı Tespit Edilemeyen Bir Lâyiha ile, bundan sonra gelen Bingazi Vilâyeti İdare Meclisi'nin Lâyihası aynı dosyada yer aldıkları için ikisinin BOA belge numaraları aynıdır.

karyeden gayri hiç bir mamûre ve birde cabeca ötede beride mescedli birer tekiye demek olan zâviyelerden mâadâ diyar-ı ebniye meskûne olmayıp umûmen hayme nişîn olan bakıyye-i sekene-i vilayetinin fakat Avakyir ve Baraasa ve Hase kabail-i cesimesiyle Şuheybat ve Fevahir ve Eylet Mansur ve Eylet Buşibe ve Eylet Ali ve Eylet Nasır ve Subuh ve Eylet Belkrafa ve merabatna Şavagır ve Celulat ve Sedidi namiyle Magaribeden üç fırka zube ve Ubeydatların keزالik Eylet Mansur ve Eylet Gays ve Eylet Bucaziye ve Eylet Mezben ve Eylet Meryem ve Sınfa ve Eylet Abdülkerim gibi belli başlı kabilelerinden mâadâsı yalnız esmaları kabîle diye defatirde mastûr ve kendileri daiman ve müstemirren çöllerde ve dağlarda seyr ve seyâhat ile melûf bir alay silâh bedûş vahşet câhil ve mechûl bedevîlerden ibâret olduğu. Bu kere müceddeden üç kâimmakamlık ile dokuz müdürlükten mürekkeb olarak vilayetin devâir mülkiyyesi taksîm olunduğu misillü inşâalahu teâle Caluya asker ikâmesi ile Kufra'da taht-i zâbitaya alınmak üzere şimdilik yerliden birisine müdürlüğü verilmesi ve maiyyet vaporu da geldikten sonra şark ve garba bizzât seyâhat ile kibrit körfezi ve sâir-i sevâhil-i haliyenin iskân ve i'mâr-ı hususlarına da bakılarak âsârı peyderpey arz âli kılınacağı.

2 Kibrit körfezinde Berika ve Karkura ve Bingazinden Derne'ye varınca Tukra ve Tılmita ve Hine ve Hamame ve Suse ve R's-ı hilal ve Kerse ve Derne'den Mısır hudûdına kadar Re'suttyın ve Bumba ve Tobruk gibi ufak ve büyük mühim ve âdî müteaddid liman ve mersâ ve iskeleleri varsa da Tukra ve Hamame ve Suse ve Kerse de mebnâ ve muhtasar birer Zaviyeden ve Bumba ve Tobrukta birer kasr el hakûme ve asakir koğuşlarıyla bazı natamam ve hâlî menâzil iskaniyyeden başka kezâlik diğer ebniye ve i'mârat eserî olmayıp daiman kontolara ve bandolara mahrec olan ve hususan sünger ve mercan ve alâ rivâyetin inci bile bulunan bunca körfezeler ve sahiller berren ve bahren metrûk ve mühmel bir halde bulunduğ ve bu sebeble ekser-i mahsûlat urbandan öşür-ü şer'î bile alanmadığı misillü ânîfûlbeyân bârûd ve esliha-i nâriyye ve sâir kontura ve bandoların dahi hiç bir vakit külliyyen men' idhâlât ve ihrâcâtına çâre bulunamadığı.

Şâyân buyurulan müsaade seniyye sâyasında hükûmet kasırlarının şimdilik en mühimleri olan Cidabiye ve Gimins ve Tukra yani Bress ve Sülük yani merkez Avakir ve Aynüşşehad yani merkez nâhiyeteyn Hase ve Derse kasırları sırasıyla inşâ ve Tobruk ve Bumba ebniye-i mevcûdesinin ta'mîrât ve teşvîkât lâzıme ile biliskan Tobruk ve Bumba kasırlarına kemâ kân birer bölük asakir-i nizâmiyye ikâme kılınarak emr-i muhafaza ve i'mârat mukteziyyesinin fi'len ifası tetimmât lâzımesine ve bahusus zirde şerh ve beyân olacağı

vechiyle esbâb-i hıfz ve hirâset bahriyyenin tehyiesinden sonra Kontura ve bandolar mevâdd-ı muzırasının dahı men-i hûsûslarının fevkalade takayyüd ve itina birle derece derece bab-ı aliye malûmât i'tâ kılınacağı misillü dârüssaadetten cevâhir bahriyyeden anlar bir memur irsâl ile bunca mahsûlat-ı nefîsenin istikşaf ve ihrâcı esbabına devletçe de müsaade ve himmet-i lâzıme hal ve maslahattan idüğü.

Beyan olunan mercan ve inci gibi şeyler şimdiye kadar kimler marifeiyle ve ne misillü vasait ile ihrâc olunuyor ve çıkarılan cevâhir külliyyetlimidir ve bundan devletçe hiç istifade olunamıyor mu olunamıyor ise memur izamından başka suret ile istifade mümkün değil midir. Buraların berren ve bahren metrûk ve mühmel olduğu beyan kılınmasına nazaran memur gönderilecek olur ise vesaitisiz ne iş göre bilecektir. Buralarının mahallinden istizahiyle alıncak cevaba göre icrâ-i iktizâsı lazım gelir.

3 Sevâhil ve devâhilde eski Yunan ve Roman zamanlarından kalma büyük ve küçük şehir ve kasaba ve karyelerin garib-ül asâr harâbeleri ve ekseriyyâ Cebel-i Ahdar'da bir tarafı delinip maa fihası alınmış yekpare taştan mamûl yüzlerce antika mağaraları ve mezarları mevcut ve ba husus Derne ile Bingazi meyanında ki cebller ve gerek sahillerde tatlı su kuyularından başka taraf taraf akıp gider müteaddid başlıca mâ-i câri ile külliyyetli zeytinlikler ve palamutluklar ve servilikler ve sair türlü nâfı' ağaçlar ve ormanlar meşhûd iken cümlesi şimdiki halda metrûk ve mühmel urban bedevî mesken ve me'vası olduğundan mahsûl-ü bahriyyenin gayrisından ne kendileri hakiyle temettü' ve ne de haricden bir kimseye i'tâsı fırsat tasarruf edip bu sebeble öyle bir hal atâlette kalmakta ve bir taraftanda beyhûde yere yanıp kesilip telef olmaktadır yalnız Aynüşşehad ve Kubbe emsâl-ı bazı akar su başlarındaki zaviyelerde mukîm olup cühelâyı urbana ta'lîm-i kur'an ve diyanet eden meşâyih ve mağrbi ihvânları vasıtası ile ehemmiyyetsizce cüz'i bâğ ve bahçe ve bostân yapılabilmektedir.

Kabailin masif ve maştaları ta'ayyeyün ve kasırar ve mevâki' lâzımeye karakolhaneler vaz' ve inşası takarrür eyledikçe tabî'î bu makûle harâbeler kesb-i imâret eder ise de yalnız urban ile vücûda gelecek umran muhtâc-ı zamman olmakla mukadem ve muahher arz ve va'd olunan Rumeli ve tatar muhâcerlerinden mikdar kafi ahali sevk ve iskan ile Cebel-i mezkur sevâhilinin tesrî' ve terviç-i imâretine himmet ve birde mümkün ise muvakkaten olsun bir antika memuru ta'yîn ve irsâl ile keşfiyyât ve sair vesâil intifâ'atına acilen ve âcilen teşebbüs ve mübaderet tahte-i tedâbir islahiyye-i mülkiyye ve maliyyeden idüğü.

Mukaddem ve muahhar arz ve va'd olunduğu beyan olunan mühacirin maddesi Muhacirin komisyonu rişasetine ve istenilen antika memurları hususu maârif-i nazaretine âid görünmekle bilmuhabere alınacak cevablara göre icrâ-ı iktiza müsaade olunması lazım geleceği.

4 Ezcümle Bumba boğazında birbirine muhâzi üç adet cezire olup hele en büyüğü üstündeki esar-ı ebniye-i kadimeden müsteban olduğu vechle eski zammanlarda mamur ve abadan ve bahusus içinde gayet mahfuz ve emîn bir limanda mevcut ve nümayan olmakla eğer i'mâr ve itibâr olursa kanal yolu üstünde ve Girit ceziresi arkasında ve Derne civarında vaki' olduğundan az vakitte nam nami-i şahaneye mensub bir kasaba ve bender-i cedîd te'sîs ve icadi mümkün olabileceği.

Mısır hudûduna üç dört günlük mesafesi olan sâlifûlbeyân Tobruk limanı dahi başka bir ehemmiyeti hâiz ise de evvel be evvel her ne fedâkârlık ile olursa olsun işbu Bumba limanı ba-aman-ı nokta-ı mühimmesi âdeta bir tersânecik gibi tahtı muhafazaya idhâl ve yahut bütün merâkib-i bahriye açık bir liman olmak üzere fener ve karantina ve saire tanzîm ve ikmal ve husûsan haricden bazı mütemeddin familyalar celb dahi celb ve iskan olunarak sevâhil-i mühimme-i hâliyenin zabt ve ihyâsıyla Maltanın rubu' ticaret-i bahriyyesini celb ve cezbe medâr olabileceği.

Zikr olunan Bumba limanın mütalaa-i mesrudeye göre tahtı muhafazaya alınması ve fener ve karantina ve saire tanzim ve ikmali husûsatı bahriye nezaretine e âid bulunduğundan nezaret müşarünileyha ile bilmuhabere icabının kararlaştırılması.

5 Cebelü'l-Ahdar ve sair cibâl ve tilâlyile bisât ve denilen sahranın dahi çok yerlerinde ezmine-i kadimede hıfz ve imsak Mısır için bir takım sarnıçlar ve sadd ve bendler ile bâğ ve bahçeli müteaddid karye ve kasabalar atlal ve asarı mevcûd ve nümâyân ise de bunların hiç birisine urbanca layıkıyla itibâr ve hzmet olunmayıp ve hatta su kuyularına bile hakıyla takayyüd kılınmıyıp tabî'i bütün gün susuzluktan şikâyet ve mukaddemleri bu sebeble beyinlerinde büyük münaza' ve arbedeler zuhûr ile bigayr hak bazan cerh ve katl-i nüfusa kadar irtikâb ve ikâ'-ı cürm ve cinâyet olunmakta idüğü.

Her Kabile masif ve maştalarında kadimen mevcut olan afar suların ve kuyuların hüsn-i tathîr ve muhafaza ve isti'mâl ile redm ve isrâfdan vikâye ve büyük ve küçük kadim sarnıç ve bendler ve seddlerin mehmâ emken ta'mîr ve termîmiyle miyah-ı semâviyyenin dahi mezzûat

ve hayvanat irva ve ihyasında ist'mâlina devam ve itinâ eylemeleri için biraz teşvîk ve birazçık da celb ve ilhah olunması tabiat-ı maslahat icabından olduğu ve bir de bu havalide fen-i miyahe aşına ne mühendis ve ne de âdi kapıcı usta bulunmadığından dârüssaâdet ve sair memalik-i mahrûseden o misilü bir ahil ve erbâb-ı tedarikine de bakılması.

Ahalinin su maddesindeki münaza'ât ve arbedenin def-i ve suyun teksîr zımında mühendis maddesi nâfia nezaretine âid bulunduğundan nezaret müşarünileyha ile bilmuhabere alıncak cevâb üzerine icrâsı iktizâsı.

6 Hükümetçe seffine ve sandal ve sair esbab-ı muhafaza-ı bahriyyeden mahrum olan sevâhil-i vilayetin tabî'i medâhil ve mahârici dost ve düşmana açık olduğundan maada berren dahi kuvve-i askeriyyenin sakka develeriyle çerk çürük bir kaç top beygirlerinden gayrı hiç bir vasıta-i nakliyesi mevcut olmadığından mesela Bingazinden ahyânen bir tarfa sevk-i asker veya ta'yîn-i memur lâzım gedikçe deve tedariki zımında evvela urban ve ahali-ye müracaat olunmak ve bu ise istediğimiz vakitte hazır bulunamıyacağından başka hâh nâhâh faş esrâr-ı hükûmeti ve fevt makâsıd-ı siyâsete sebep olmak lâzım gelerek bilahare beyhûde taab ve meşakkat ve masraftan gayrı bir fâideyi müntic olmadığı ve olamadığı

Daim-i olmak vâcib değil yalnız sayfde olsun muhtâc olunan bir kıt'a maiyyet vapurundan mâadâ mevsim-i deryada arasına bu sevâhil sularına Girit tersânasinden bir filocuk seffine-i harbiyyesi sevk ve ihâle buyurularak kuvve-i bahriyye-i devlet-i aliyye urbana irae ve fırka-ı askeriyye için Berriyetüşşamın bazı esterli taburlarına filcümle müşabih olmak ve ledelhâce hareket ve seferinden haricden hayvan talebine muhtâc olunmamak için bir def'alık miri ve vilayetce lüzumu mikdar ibil ve sair vesâit-i nakliye tertîb ve tedarikine müsaade ile istikmâl esbabı meşi ve kudret ve bu vechiyle de kabail bedeviyeye iraeyi satvet ve ilka-i havf ve haşyet muktezi idüğü.

Sefâyin-i harbiyye maddesi bahriyye ve asker hûsûs-ı harbiyye nezaretlerine âid bulunduğundan mahalincede der-miyan olunan mütalaata göre nezaretin müşarünileyhima ile bilmuhabere icabının kararlaştırılması.

7 Sahralar zâten düz ve hemvar ve Cibâl denilen Ormanlı Basamal dağların dahi ekserisinde serbestçe her nev'-i araba isti'mâl ve hatta şimendöfer dahi i'mâl olunmasının bile imkânı varsa da urban ve ahalinin görenek belasıyla ilel'an baki olan görölüklerinden zahâir ve

erzâk ve sair eşyalarını deve sırtında öteye beriye nakil suubetine mecbûr ve mütehammil eğerçe nefsi-i Bingazide Maltizlerin ikişer tekerlikli çerç çürük bir kaç kira arabası var ise onlar da adam ve taş ve bazan iskeleden çarşıya tüccar yükü taşımaktan gayri işe yazamaz bıyağı metruk şeyler olup memleket ve hükûmetce bilvücûh nazar-ı dikkate alınacak bir madde dahi bu idüğü.

Mehmâ emken mevcudun ta'mîr ve tesviyesiyle evvela Sâhilden Derneye ve ba'dehu vasat ve sair cihetlerden şark ve garb ve cenûba cadde-i mahsusalar ittihâz ve derbend ve alâmetler vaz' ve icâd olunmak üzere evvel be evvel mikdar-ı kâfi dört tekerlekli beygir ve deve arabaları ihtirâ olunması esbab-ı terakkî-i imâret cümlesinden bulunduğu.

Oralarca dört tekerlekli araba yaptırılması nâ-kabilmidir nâ-kabil ise ashâb servetten bazılarının teşvikiyle onlar tarafından Maltadan getirilmesi ve getirildikten sonra suret-i a'mâlinde lazim gelenlere öğretilmesi veya icrâsı teşvîkât ile Maltadan bir iki usta ile edevât mukteziye celb edilerek dört tekerlekli arabanın oraca icâd ve teksîri mümkün olup olmayacağının vilayetten istizahiyle alınacak cevâba göre icrâ-ı iktizasına müsaade olunması.

8 Bâlâda beyan olunan zeytinlikler ve sair ormanlarından urban şimdiki intifâ'at-ı mücerred ince dal ve yapraklarını kesip keçi, deve vesair cins hayavanlarına yedirmek vasıl ağaçları kırıp veya kökünden kesip yakmak ve bazan da ardıç katranı çıkarmak ve yahud kabuklarını soyup beyhûde telef etmek gibi su' isti'mâlattan ibaret oduğu misillü hakikaten böyle bir bereketli ve vâsi' arazi-i münbitedeki ağleb mevrû'atları dahi yalnız şâir ve binnisbe pek cüz-i hinta ile yaz mahsûlu denilen Mısır ve bir iki nev' ufak darı gibi hûbûbat-ı cüz-iyyeden ibaret ve onlarıda pekde öyle ehemmiyyet ile ekmeyip hatta çok yerde olan tohumu toprağa saçıpda ba'dehu inek ve mürkep ve bazan da keçi ile sathice bir çift gezdirerek üstünü örtmekte ve a'mal ve işgâl-ı filâhate elzem olan büyütl ve menâzil ve edevâtın ise eksarisinden mahrum olup zarûrî hasadında dahi gâyet dikkatsiz bu yolda amel ile bilâhere mâ-hasal mevrû'atı ister istemez bereketsiz bir hale götürmekte olduklarından elhâletü hâzihi kasabalarda nâdiren bulunan mütehayyiran-ı ahaliden gayri bedevîler içinde bunca emek ve zahmetle beraber o yüzden hakiyle intifâ' ve kesb refâh edenler bile ender ve nevâdir idüğü.

Dersaadet'ten ba'dehu ahil fenn bazı müalim celb ile müfid ve muhtasar bir mekteb-i filâhat ve sînâat teşkil ve zirâ'at ve ticaret cem'iyyetleri alettedric her türlü ta'lîmât ve intifâ'ata teşebbüs ve teammül olunmak üzere şimdilik buraca mütesavver ve mukarrer olan nümune

çiftliği maddesi misillü orman maktebinden dahi bir memur ta'yin ve ormanlar ba'du'l-keşf zeytin ve palamut ve mazı ve Harrub serviliklerin mahsûlat ve kerestelerine bir münasib fi takdiriyle taraf taraf kat' ve cem' ve nakl ve bey' ettirilerek miri ve tüccar ve ahalice cüz'i ve külli bir tarîk-i ticaret ve istifâde feth olunması ve ol vechiyle bunca menâfi' ve mahsûlat-ı tabîiyye beyhûde zâyi' ve heder edilmemesi mükeddime-i i'mârat ve fi'liyyât-ı esbab-i teşvîkât ve tergîbât ve birde mutesarrıflık memûriyet-i çâkerânem zamanda tasavvur ve inha olunduğu vechle kılâ'-ı nizamına tevfikân sülfe yani ta'vîz zahâirinden yirmi otuz bin kile mikdarı zahirenin der enbâr edilerek sene besene bir rub-unun zirraa ba sened tohumluk i'tâsıyla tecdîd ve tasarruf ile zirraa bu vechiyle de nev'an mâ bahş-i teshîlâtta labud idüğü.

Orman memuru maddesi ticâret ve zahîre meselesi harbiye nezaretlerine âid bulunmakla nezâreteyn müşarûn ileyhima ile bilmuhabere hasıl olacak netîce üzerine icrâ-ı icâbatına müsaade buyurulması.

9 Öteden beri âdet-i müstemirre kabilinden olmak üzere Malta ve sair-i memalik-i ecnebiyyeden bahren ve Mısır ve Trablus tarîkiyle berren herbâr memlekete hafice barud-u siyâh ve çakmaklı uzun ve hafif süngülü filinta tüfenkleri idhâl ve alelumûm bedevîler elinde isti'mâl olunmakta olup hiç bir vakit entrikalarda eksik değil iken ekser-i kabail bedeviyenin şimdiye değin hal-i sükûnette daim bulunmalarının başlıca bir sebebi de diyânet-i islâmiyye ve ahaliye nisbeten killet-i ihtilât ve muamele-i ecnebiyyeden ibaret ise de şimdilerde seyyâhlar ve misyonerler ve hatta yerliden bazı müfsid ve münafıklar vasıtasıyla ruhânî ve cismânî pek çok tervîc ve intişâr-ı efkâr politikaya çalışılmakta olduğu misillü bittesâdûf bir vekitten beri birbirini veli eden gavâil dâhiliye ve hariciye ile inkılâbat-ı ahire dahi bittab' ezhân-ı âmeye te'sîr ederek efkâr-ı sekene ve kabail-i âdeta bozulmuş ve bozulmakta bulunduğundan üss esâs-ı tanzimat-ı müllkiyye olan tahrir-i nüfus ve emlâk ve emsâl-ı nizâmat-ı mer'îye-yi saltanat-ı seniyyenin bile ekserisi mücerred teallül ve ilka-imüşkilâtta dolayı henüz mevki' icraya konulamadığı.

Birinci ve ikinci ve altıncı bendler şerhinden müstebân olacağı vechiyle bi-lutfihi teala saye-yi muvaffakiyet-vâye-i hazreti şâhânede vesâil-i i'mâriye ve vesâit-i müstahfaz-ı berriyye ve bahriyye fi'le geldikçe tabii o makûle idhâlât muzıra-ı hariciyenin önü alınmak memûl olduğu misillü bir taraftan dahi kuvve-i satvet ve şîve-i adâlet hükûmetiyle delâil ve asar-ı hıfz ve hiraset görölerek vilayetçe de ihsân buyurulacak ta'lîmât-ı seniyye mûcibince o makûle

entrikalara karşı hakimâne tedbîr ve harekete devam ve dikkat olundukça inşaallahüteala refte refte urban ve ahali dahi tashih-i efkâr ve tebdil-i anzâr edip az vakitte nizâmat-ı hayriyye-i umûmiyyenin te'sîs ve icrasına dahi muvaffak olunabileceği.

Mahallinin işbu mütalaat-ı pek mühim olup bu gibi hallerin devamından bilahir bazı netâyic muzırta tekevvünü melhûz olduğundan bârud ve esliha mümkün olduğu mertebe men' idhâlına itinâ olunmakla beraber edilen entrikalardan dolayı dahi dâima hal-i teyakkuz ve intibâhda bulunularak bunları te'sîrsiz bırakacak esbab-ı maddiyye ve maneviyyeye kemal-ı itinâ ile teşebbüs ve müdâvemet ve bu babda icra olunacak tedâbir hekimaneden mütemadiyen bab-ı aliye i'ta-ı malûmât himmet olunmasının vilayete tavsiyesi münâsib görünmüştür.

10 Garb Urban-ı zeka ve fitnat ve cesâret ile berri ve bahri askerliğe müstaid iseler de gerek ahali-i mesküne ve gerek urban-ı bedeviye mücerred cehil ve birde bilâd-ı baideye sevk havfiyle askerlikten bittab' müteneffir ve bu sebeple henüz kur'aya gayr-i dâhil oldukları misillü filasl tahsîlat ve sair-i vazâif ve hidemat-ı mülkiye ve askeriyede bulunan kuloğlu tâifesi dahi Bingazi cihetinde muahharan terk muâfiyetile vergiye mütchammil olmalarıyla alyevm zabturbat ve sair kaffe-i hademat-ı mülkiyenin temşiyet ve icrası devâir-i vilayete nisbeten ve bilhusûs kusûrı esbab-ı intizâmılarına nazaran kifayetsiz ve te'sîrsiz bir halde bulunan asakir-i zabtiyyenin kuvve-i kasiresine münhasır bu sebeple sene be sene asakir-i nizamiyeden bir takım fevkalâde masârif ihtiyarıyla etrâfa müfrezeler çıkarılmadıkça kemâhiye hakkuhâ urbanın tahsîlatı bile müşkil ve mütaassir olduğu.

İzâle-i cehl-i urban için kabilelerine kendi cinslerinden muvazzaf birer muallim vaz' ve Mısırdan arabi-i risâleler celb ve neşr olunarak zaviyeler misillü etfâl ve efâda din ve dünyaları ta'lîm ve irâ'e olunmak lazımeden, ve halihazır vilayete göre zabtiyye-i nizâmname-i umûmiyyesi ahkâmı fi'len tamamiyle cereyân edemeyip bu sebeple asakir-i zabtiyyeye zamm bile olursa zabturbat ve idareye kifayet edemeyeceği ve tahrir-i nüfus icra kılınmadıkça Bosna vilayeti misillü yerliden nizâmiyye ve redif ve yahud mülkiyye askeri tertibi kuloğlu tâifesinden pek de farklı olamayacağı ecilden Trablus cihette müstesna kalmamak şartıyla umûmen bu kıt'ayı garbiyenin tanzimat-ı mülkiyye ve tensikat-i askeriyyesi tamamiyle tahtı nizama konuluncaya değin geçende dâhiliye nezâret-i celilesine arz ve istizan kılınan neferat-ı muvakkate ve yahud âdet-i kadimeye mebni kabailce bir fırkayı muavin-i zabtiyye tertiblerinden birine müsaade cümle-i ihtiyâcât mevki'iyeden bulunduğu.

Zabt ve rabt memleket için lüzum-u gösterilen nefrât-ı muvakkate meselesiyle kabailden mürekkeb bu kere tertibi istenilen zabtıye meselesi harbiye nezaretine âid bulunduğundan ve nefrât-ı muvakkate maddesi mukaddemâ dahiliyye nezaret-i celiliyesine iş'âr olunduğu anlaşıldığından iş'âr-ı sâbika bu def'a dermeyân olunan mütalaaya göre harbiye nezaretiyle bilmuhabere alınacak cevap üzerine ifa-i muktezâsına müsaade olunması.

11 Elhâletühâzihi Bingazi'deki talîa taburıyla bir bölük süvari ve iki takım topçu asakir-i şâhânenin mevcûdu nihayet beş altı yüz neferden ibaret olup alat-ı harbiyye ve esbab-ı nakliyyesi gibi mühimmat-ı sairesi dahi nâkıs bir halde olduğundan mâadâ çünkü birer ikişer bölüğü Derne kasabası ve Lali ve Miric kasabalarına taksim olunduktan sonra geriye kalanı âdetâ bir küçük müfrezelik mikdarı kaldığına ve ma'ahâzâ halihazır kabaile göre sene be sene vuku'u labud görünen meşiye-i askeriyye hsbelmevki pek çok tekellûfât-ı masârif fevkalâdeye muhtac olup bu sebeple biraz uzak mahallere ve ezcümle Ucla ve Calu gibi içerilerde kâin mühim noktalara hiç bir vakit gidilip bakılamadığına binâen beyn el-kabail bu halet nev'an mâ za'f kuvvet ve kuvvet za'f hükümete haml ve isnâd ve binâenaleyh ıslahat ve tahsîlat hakkında izhâr suret leyte ve lealle ve muhalefete kesib-i istîdâd olunmakta idüğü.

Sunûf-ı asakir-i nizamiyenin killet mevcûdu üzerine mukaddemâ bir inha Girit fırkasından bir taburun muvakkaten bu tarafa celbine müsaade buyurulmuş ise de gerek devletçe ve gerek vilayetçe mücerred nezâket ve vakit ve hal ve muzâyaka-ı sanadik-i emvâle nazaren harekât-ı askeriyyeye muhtâc olunmayarak son dereceye kadar hakimâne idareye hasr matlab olunmakta olduğu misillü çünkü sunûf-u mevcude sinin-i vefireden beri Bingazi cihetinde meks ve ikametiyle ekser-i zâbitânı yerli hükmüne girmiş ve bu suretle mehâbet ve satvet ve intizâmat-ı askeriyelerine nev'an mâ hâlel ve noksân târi olmakta bulunmuş olduğundan lutfen maa süvârî bu taburu Giritte ve Girit mevki'inden bir tabur piyade ile mikdar-ı kafi süvârînin Bingazi'ye nakil ve te'yin ve lâsiyyema komandanlıkları dahi okur ve yazar umûr-ı hükümet ve siyâsetten anlar muktedir bir miralaya tefviz ve şâyed şu halde buna bir mâni' maddi ve manevi varsa behemahal vücubu hiss olunan süvârînin ref' ile yerine Girit fırkasından aher iki bölük süvari-i nizamiye ve bu havaliye gelen ümerâ ve zubbâtından kâimmakam Ahmet Fehmi Efendi ve emsâlî gibi ümerâdan kumandanlığına da bir mücerreb ve muktedir kâimmakam ta'yin buyurulması.

askerlerin tebdîli harbiyye nezaretine âid idüğünden beyan olunan esbab ve mütalaaya nazaren iktizâsının harbiye nezaretiyle bilmuhabere kararlaştırılması.

12 Bundan akdem nefis-i Bingazi'den gayrı hiç bir kazada Dersaadet'ten mansûb nüvvâb-ı şer'şerif olmayıp yalnız Derne ve Miric ve Ucla ve Calu'da yerliden baş ihtiramlı birer naib vakili bulunmakta ve bu vechiyle sair kaza ve nahiyeler envâr-ı şer'iat ve kanun-u mâdeletten tabî'î mahrum ve efkâr ve enzâr-ı ahali'de malûm olup hatta bu sebeble halk zarûri udûl ve arîf ve Zaviye şeyhlerine müracaat etmekte olduğundan ve mahâkim-i nizâmiyye ise bittab-ı Bingazi ve Derne'den gayrı mülhakatta hünuz teşkil edemediğinden bu keyfiyet dahi sûreten ve menan teşviş-i idare ve te'hîr immâreye müeddi ahvâldan madûd idüğü.

Lehuelhamd velminneh akîb-i teşkil-i vilayette bila maâş Derne kazasına Dersaadet'ten bilmürasele kâdiasker-i mahsus bir nâibu'lşer' ve Miric kazasına merkez-i hükümet şer'iyyesi cânibden bilmürasele-i şer'iyye bir naib vakil-i ta'yin olduğu ve muahharan Derne naibine adliyye tahsisattından bitasarruf bin beş yüz kuruş mikdarı maâş dahi tahsisi tensîb ve enhâ kılındığı misillü bu kere ke-zalik tahta mahsûliyle idare etmek inşaallahüteala ileride karşılık bulundukça maâş-ı tertîb olunmak üzere Ucla ve Calu ve Berasa ve Aynüşşehad.kaza ve nahiyelerine merkez-i vilayetten bilmürasele başka başka naib vakilleri ta'yin ve iserâ ve Derne dahilinde kain Tobruk ve Bumba kaza ve nahiyeleri vekaletinde Derne niyâbet-i şer'iyyesi canibinden mahlleyince ahliyyetli birer zatın intihâb ve ta'yini biltensib iktizâsı mahalline havale ve inba kılınp keyfiyet makam meşîhat-ı aliyyeye dahi arzı ve enha olunmuş olmakla bu babda dahi bilhassa müsaade-ı seniyyeye eşedd-i ihtiyâc ile muhtac olduğu emir işkâr idüğü .

Mahall-i merkume için ta'yini istenilen nüvvab makam-ı valayı meşîhatpenahiye âid olup bu hûsûs mukaddemâ oraya dahi bildirildiği anlaşıldığıdan makam-ı müşarünileyha ile bilmuhabere iktizâsının kararlaştırılması.

13 Öteden beri Sudan ümerası manen makam-ı hilafet-i islamiyyeye merbut ve hasbelcivâr sevahil-i şimâliye ile teâtî-i ticarete cihet ve mecbûriyetleri ise zâhir runemud olduğundan başak bir müddetten beri bazı hissiyat-ı mahsusaları bittab' kendilerine bir cây penâh aratmakta ve zikrolunan memalik-i Sudan ile hûdud hâkâniye meyânda bulunan bazı kabileler dahi işbu tazyîkat-ı hissiye ve meneviyeden dolayı hakikî bir hâmî aramakta iseler de çünkü Avrupalıların ekseriyesi dâiye-i taassub ve diyânet ve sâika-ı efkâr siyasetiyle bir taraftan

Peyderpey Afrika içiresine seyyâhlar sevk ederek bir takım âmâl-ı baîde-i politikaya hidmet ve öbür taraftan bab-ı aliye kâh ticaret-i esra-yı zenciye ve himâyet-i Zevâyâ-ı Senusiye ve kâh la an asıl veyahud pek cüz-i ve âdi sebebler ve bahâneler muhafaza-i hukuk-u devlete ve millete mukaddem ve sai olan hey'et-i idare-i mahlliye ve memûriyet-i devlet-i aliyye aleyhinde türlü türlü ihdâs mekale ve şikâyet ve bu suretle ellerinden gelebildiği kadar kesr ve ta'tîl-ı nüfuz-ı hükümet-i seniyyeye çalışmakta olmalarıyla birbirine valiy eden işbu rüslü resâil bilâhare şu hududlarca da bazı te'sîrât-ı muzıra -ı ecnebîye hasıl etmesi maznun ve mâmafih temîn ve tevsî'-i ticaret ve te'yîd ve takviye-i hukuk-u hilafet ve siyaset için elbette bir dereceye kadar hıfz ve istifayi münasebat-ı milliyyet ve civarına bizim ihtiyacımız bittab' ecnebilere ziyâde idüğü rütbeyi bedahete makrun olmaktan nâşi bu babda dahi kulunuzca tedâbir ve malûmât-ı resmiyye ve gayr-i resmiyyeden her ne ki mühim ve muktazi ise bilinip yapılması levâzım-ı hazm ve ihtiyâttan idüğü.

Afrika-yı şimâliye mütecâvir Sudan ahalisinin kaffesi mezheb-i Maliki'de müteedeyyin ve mutedil ve mevki'an ve maslahaten bizimle irtibât ve ihtilâta muhtac ve mâil oldukları misillü envâ'-ı mahsûlatı ardiye ve havâyic-i zarûriyeleri münâsebetiyle ticaretlerinden ahali-i Trablus ve Bingazi'ye kal'î külli temettü'at ve bu yüzden gümrüklerde de o nisbette terakki-yi varidatı hasıl olmakta olduğundan ve eğerce Fizan ve Gat ve Gadamis gibi Ucla ve Calu ve Kufra mevkilerinde taraf-ı devletten memur ve asker ikamesiyle emr-i zâbita ve râbitasına inâyet ve müsaade buyurulur ise bi'avnihi teala saye-yi muvaffakiyet-vâye-i hazret-i padişâhide bissuhûle hûsle gelebilecek sair-i menâfi'-i maneviye ciheti şöyle dursun maddeten dahi hem gümrük hemde gayet cesim hurmalıktan yalnız öşr ahziyle haricen ve dahilen yeniden büyük ve daimi bir varidatı menbaı keşf ve tedarik olunmuş olacağından ol babda bir ta'lîmât-ı esasiye ile mezuniyet-i kamileye halen ve mevki'an ihtiyaç-ı âcizi badihi idüğü.

Ehemmiyyet-i madde cihetiyle meclis-i mahsus vükalaca tezkere muhtâc bulunduğu.

14 Mutasarrıflık zamanında hesbelcevâriye masalih ilca ettikçe hükümet-i celile-i Hıdiviye'nin İskenderiye ve sair memuriyet-i mütecâviresiyle mükâtebe ve muhabere olunur idiyse de şimdi hükümet-i müşarünileyhade hal ve mevki' bazı mertebe tebeddül etmiş olduğundan fîmâba'd öyle bir şey iktizâ eder ise kemâfissâbık bilvâsita ümerâ ve memurîn müşar ve mûmâileyhim veya Mısır dahiliye-i nazaretiyle mi muhabere ve yahud bab-ı aliye arz-ı hâcet ve müracaatla bilvâsita mı muamele lazım ve münasibdir ve bundan başka o cihete

müteallik buraca daha bilenecek âher bir şey var mıdır yok mudur buralarının dahi bilinmesi lazimedendir.

Çünkü garb eyaletlerinin öteden beri tarîkü'l-hac ve saireden dolayı hıttâ-ı Mısıriyye ile münasebat kâmileleri malûm olduğu misillü Binigazi vilayetinin ahali ve kabaili ticaret ve sair türlü hâcâtları münâsebet ile daimen ve müstemirren ihtilât ve teâtî-i muamelata muhtâc ve mecbûr oldukları ve elhâletü-hâzihi Dersaadet ile muntazam posta ve telgraf vilayet dahi olmadığı ecelden bilvâsita edilecek muhaberat ve muamelatça tazyi' evkât ve te'hîr mesâlih gibi mahzurat var ise de diğer mülâhazât bittab'bu babda dahiliye ve hariciye nezâret-i celiliyelerden birer ta'lîmât-ı mahsusayı ihsân ve i'tâsına mecburiyeti ima eylemekte olmakla artık her ne vechiyle tensîb ve irade buyurulur ise emir ve beyânına müsaade ve merhamet muktezâ-ı hal ve mevki' ve maslahattan görünür.

Umûr-ı cüz'iyye ve âdiyye için kemâfissâbık memurîn Mısıriyya ile muhabere olunup külliyyat-ı umur için bab-ı aliyye müracaat olunmasının mahalline tevsiyesi lazım gelir.

15 İşbu ıslâhât külliye mutasavverenin kuvveden file ihrâcî lâcerem tedâbiri siyasiye ile beraber bazı mertebe harakat-ı askeriyyeyi ve bu dahi hey'etçe tûl-ü müddet şark ve garb ve cenûbda berren ve bahrân sefer ve seyâhata muktezî merakib-i bahriyye ve sair vesâit-i nakliye ile mühimmat hiyamiye gibi esbab-ı masârif-i zaruriye ye muhtâc olduğu ve elhâletü hâzihi hazinelerin dekâr olan müzâyakası ise açıktan bir masraf kapısı küşadına müsaide olmadığı malûm olduğundan başka öteden beri meslek ve mütalaa-ı kemteranem dahi bu merkezde olduğu asar ile mmüdellel ve malûm-u ali ise de bu havalice mâni' ıslâhât olan müşkilâtın en bağıcası bu babda hükümet-i mahalliyyenin her türlü vesâil ve esbab-ı imkân ve iktidârdan mahrumiyetle beraber hale masraf hakkında hiç bir gün mezuniyet olmamakdan ibaret olmasıyla her ne kadar arzu ve gayret ve tasavvur ve teşebbüsâta ikdâm ve azîmet olunur ise olunsun bittab' tasavvurât ve tasmîmâtın eksariyesi bila semere mücerred beyân kavlı ve kelâm ve meyân-ı taharrirât ve irgamda kalmakta idüğü.

Bu babda yeniden menâbi' varidat-ı tabîiye bulunup açılmış akdem-i efkâr ve hatta Kibrit Körfezinde kain Kibrit madenlerinin i'mâl ve idare ve yahut bittemîn ihalesi gibi bazı mutalaat derdest-i tezekkür ve iş'âr olduğu misillü hazineye ve idare-i seniyyeye de dokunmayacak bir iki sûret daha hatır-ı fâtir kemteriye gelmekte olup onun birisi meselâ Berika tuzlası gibi müddet medideden beri külliyyen metrûk ve muattal memleahaların birisinin kendi

masrafiyle senevi bir iki milyon tuz ihrâc ve li-eclissarf emânet-i celile ve idare-i sittenin. Bittahsis göstereceği mahale nakil ve irsâl ve istihlâk olunmak ve def'an lilfesâd bunun için şekl-i mahsusda meccânen verilecek koçanlı bir tezkere matbû'a yine Dersaadet'te bittab' muvakkaten isti'mâl ve sene be sene ve yahut altı mahda bir kere irad ve masrafı yine rûsûmat idaresi ve idareyi sitte memuru marifetiyle rüyet olunup hükümetçe musaddak defâtir muhasebesi tanzim ve esbal birle fazlası sene-i atiyeye irad kayd ve terkîym olunmuş ve diğeri vilayeti bir sermâye-i ihtiyâtiye olmak üzere sarf bakâyâyı atıkadan yüzde kaç kuruş münasib görülüyorsa bir mikdar kafi şey bu makûle masârif fevkalâde-i ıslâhiye için bittefrîk vilayet bütçesine bir kalem gösterilmesi maddelerinden ibaret olmakla artık bunların her hangisi hal-ı hazıra göre muvafık-ı re'y rezin isabetkarın-i ali buyurulursa lütfen icra-ı muktazasına bir an evvel müsaade buyurulması.

Memlehalar maddesi rûsumat emanetine ve vilayetin ıslâhâtına sarf olunmak üzere bakâyâ-yı atıkadan tefriki istenilen mikdar-ı kâfi akçe meselesi maliyye-i nezaretine âid bulunduğundan emanet ve nezaret müşarünileyhima ile bilmuhabere icabının kararlaştırılması

Urbanın iskanı hakkında göstrelen mütalaat-ı asasiyye yolunda olup buna buraca ilâve olunacak bir şey varsa o da def'aten ve kamilen ve cebren ve kerhen iskan tarikine gidilmiyerek meşâyihin sûret-i münasibe ile taltifi ve urbanın teşviki ile tedricen en ziyâde kâbil-i temdîd olanları diğerlerine takdimen iskan edilmek ve mahal ve sûret-i iskanları urbanın tabâyi' ve emzicesine ve ahlâk ve âdâtına mümkün olduğu kadar muvafakat etmek ve nimet medeniyyeti layıkıyla takdir edecekleri zamana kadar kendileri melûf oldukları rûsum ve tekâlîfin haricinde bir şey ile mükelif tutulmayıp ve memurîn taraflarından haklarında cebr ve tazyîk gösterilmeyip emr-i temeddüne layıkıyla ısıtırmak maddeleri olmakla bu babda vûku'bulacak teşebbüsât icrââtın ve meşâyihin suret-i taltifiyesini dahi peyderpey Bâb-ı Âli'ye arz ve beyan olunması hûsusunun mahalline tavsiyesi lazım gelir.

Hatime:

Balada bend bend şerh ve işâret olunduğu vechiyle öteden beri mesken ve me'vâları Mîric ve Derse ve Beraasa ve Hase ve Ubeydattan Eylet Mansur ve Eylet Gays ve Abucaziye gibi yolu otlı ve sulu ve ormanlı bulunan ve Avakir ve Magaribe gibi Berka ve Ecdabiye ve Berika sevâhilinde hemen yüzde kuyu sularıya merâti' ve mezâri'i gayet bereketli olan Avakir Magaribe ve Zuvviye gibi umde ve müstaid kabilelerin hem bedeviyet ve hem de medeniyetten

müstefid olmaları için mevsim be mevsim hayavanlarıyla seyru ve seyahat-ı mutadelerine mâni' olunmamak ve fakat sevâhil ve cibalde taraf taraf büyütle ve menâzil binâ ve meşta ittihâz ile alettedrîc Miric misillü topluca birer kasaba ve karye teşkîl olunmak ve bunlardan iktizâsına göre bazı müstaid ve münasib olan meşâyih a'zâlîğa da bilintihâb alınmak ve serseri hükmünde olan diğer kabail-i müteferrika-i bedeviye sâlifüzzikr sarnıçlar ve bendlerin taksimat-ı kadime-i meşhure ve kendilerinin ihtiyacat ve âdât-ı marufasına göre sayfen ve şitâen kabilelerine birer ciheti mesken ve me'vâ ittihâz ederek yavaş yavaş ta'dîl-i vâhşîyyet etmek elhâsıl terakkiyât maddiyyeleri bitterbiye terakkiyât zihniyyeleriyle mütenasib olmak üzere evvel-i emirde meşâyih ve ıkalı şayan buyrulacak bazı muâfiyet ve i'tibar ile teşvîk ve derdest tahkik ve tefrîk olan hudud maatın ve miyâh ve kühûf zahâir ve sair-i revâbit ve münasebat-ı tabiiyyeleri sebt ve tenmik ve müşettet efrâdı var ise münasebetlerine göre cem' ve telfik olunduktan sonra kabail-i mevcûde semti semtine devâir-i münâsibeye taksim ve usulen kanûn-u devlet ve nizam-ı memleket ve fûruen kendi ahlâk ve efkâr ve âdetlerine tatbîk olunarak bu takrîb ile bitevfikihi teala saya-yi mâdelet-vâya-ı hazreti şahanede hekîmâne aşâyir ve kabail ahvaline mülayim mutedil ve mutavassıt bir usul-ü iskân ve tavnî ve temekküne ve temeddüne celb ve te'lîf olunmaları için ruhsat ve müsaade-i seniyye erzaniyle ol babda bir ta'lîmât-ı mahsusa ihsân ve i'tâ buyurulmak mütalaa-ı kâsıra-i abidaneme göre tabiat-ı maslahat icabından gibi görünür ise de her halde yine emrû ferman hazret men lehül emrindir.

3.3 BİNGÂZİ VİLÂYETİ İDÂRE MECLİSİ'NİN LÂYİHASI

25 Şevval 1298 (20 Eylül 1881) BOA, ŞD nr. 3225-32

Bab-ı Ali

Nezaret-i Celile-i Hariciye

Tercüme odası

Adet

Bingazi Meclis-i İdare-i Vilayet'i tarafından memleketin i'mâr ve ihyâsı ve ahali ve sekenesinin istihsâl esbabı umran ve terakkisi zımnında ahval-i memleket piş-i nazra alınarak tanzîm olunan arabi elibâre mazbatanın tercümesidir.

Evvela: Bingazi limanlarının tathîr ile rıhtım inşası ve arazi-i hâliyenin fûruhtıyla esman-ı hasılasından bazı ebniye inşası lazım gelir.

Limanın tathîri zımnında bundan beş sene mukaddem bir tarak dubası gelmiş ise de bir işe yaramayıp belki mazarratı artırdı. Zannımıza göre bu sûretle limanının tathîri mümkün olamayacağından eğer bu iş kumpanyaya havale olunur ve maiyyetine dahi ahali beldeden bir zat ta'yîn kılınırsa matlub hasil olur vre yeni inşâ olunacak gümrük mahallinden mâadâ arazi dahi bil- müzayede fûrûht olunabilir.

Sâniyen: Nefs-i Bingazi ile mülhakatında bulunan kabaili iskâna teşvîk eylemenin tarîki tekâlîflerinin suret-i ta'dîl ve ıslah ve tevzî'-i.

Bu kabail halkının iskan ve tavtinleri her bir kabile beyinindeki efradın taksimi ile mesela Burmile Gırsaf kabilesine ilhakı ve Buzine ile Berces kabilelerinin ya diğer kabileye veyahut ahali-i beledeye zammı ve yine Şuayb şirinin Baragite kabilesine ve Necim Berka ile Necim elsa hil kabilelerinin Bumenare'ye taksimi ile hasıl olur mahâll iskanlarına gelince bu sene ahali biraz iktidârsız bulunduğu cihetle vakit yüsürde her bir kabile sevâhil-i münasibede karyeler inşasıyla yerleştirilmek sûreyle olur.

Sâlisen: Devâir-i belediye-i teşkîli ve vazâif-i asliyenin ta'yîni ve vâridatın terakkisi ve masârifin ta'dîli ve ezcümle bunların mevkûf aleyi olan yanına ve konturat ve ebniye ve avâid belde nizamâtının mevki-i fi'le isali.

Belediye a'zâsı mustakim zatlardan intihâb olunduğu halda masalih ve nizamat seniyye hüsn-ü sûretle cereyân eyler ve varidat dahi bittab' terakki eder.

Râbian: Sair-i kabail merbuta gibi Avakir-i Selase kabilesinin dahi iskanı ve bunlarca teşkilat icrası ve hayvanatın ta'dâd ve ta'dili hangi suret ve tedbire muhtac olunduğu.

Avakir-i selaseini iskani maddesi Kumnisi ve Süluk ve Bersis mevkiinde bir hükûmet-i konağı inşâsıyla meşâyih-i urbana mesken ittihâz ettirmek üzere mahallatın ta'mîri ve tedad ağnam işinin dahi kabile şeyihlerine tefviz lazim gelir.

Hâmisen: Merkezle beraber vilayetin üç kâimakamlığa taksimi mutasavver ise da taksimatı dahiliye hasebiyle sahilden Bed olanarak i'mara salih olan nukat ile liman ve iskelelerin intihâbı.

Sevahl-i garbiyede i'mara salih yerler Breyka ile Bişir ve Ecdabiye ve Irkılavsec ve Karkura ve Elmefra ve Kumnis ve Abukatia ve Karyunes ve Süluk'dır. Sevahl-i şarkiyede dahi Kuveyfe ve Zeyaniye ve Bersis ve Tukra ve Tulumişe ve Vasiye ve Hanye ve Elhamle ve Suse ve Şhaf ve Haliye ve Rasulhilal ve Atrun ve Kerse ve Mara ve Rasuttyın ve Bumba ve Tobruk ve Luk noktaları intihâbe salihdir.

Sâdisen: Kabail-i müteferrika Asıl vahid itibâriyle şark ve garb ve cenûb cihetlerinde kaç kısma münkasimdir ve bunlar nasıl taksim olunmalıdır ve mülhakat-ı tertîb cedidiyle kadiminin tarh ve tevzî'-i ne surete mütevakıftır.

Defter-i asli tedkîk olunduktan sonra her bir cihetten kabailin cemine başlamalıdır ve buna muvafakat etmeyenleri münâsib bir mevki'de iskan ettirmelidir.

Sâbi'an: Şimdiye kadar yol ile istifâ olunmayan aşar-ı şer'iyyenin bazı tedâbir ittihâz ile istifâsı zımnında iskelelerde tüccar ve saireden yani bâyi' ile müşteriden öşrü te'diye olunmayan erzâk ve sairenin aşar memurları vasıtasıyla istihsâlı halinde husule gelecek fâide.

Öşrü istifâ olunmamış olan erzâkın tevfiik olunması ve bir müşteri a'şâr memurundan tezkiresi olmaksızın hûbubat almış ise Öşrünün i'tasına mecbur olması ve Meyvenin dahi taşiri ve mürûr tezkiresi bulunan şeylerden hiç bir şey alınmaması ve bu minvâl üzere hareket

etmeyenlerin dūçâr mücazat olunacaklarının ahaliye ilanı ve bu hususun konsoloslara dahi bildirilmesi ve a'shar memuriyetlerine muteberan-ı ahalden adamlar ta'yın ile olur.

Sâminen: Sevâhil ve dâhilde vaki' nukat mühimmede iskele ve kura ve kasaba inşası zımmında efkarı ehalinin ne merkezde idüğü .

Sevahil-i garbiyyede Kumnis nam mahaldeki hükûmet konağının itmâmiyle Berika ve Ecdabiye ve Süluk ve sevahil-i şarkiyyede Tukra ve Hanye ve Şemmat ve Suse de birer merkez-i hükûmet ittihâzı ve pınarların ıslahı ve bunlara muktazi masârifin ahali tarafından istifası ve i'mar için mukteziyat-ı sairenin itmamı lazımdır ahalinin birden bire isakna teşvîki mümkün olamaz. Zira bura ahalisinin kaffesi urban olduklarından sükna ile melûf olmadıkları cihetle bunlardan iâne-i nakdiye ahzi gayr-i mümkündür. Lakin hükûmet konağıyla meşâyih ve memûrin için muktezi olan mahallatın inşası ve bunların i'marı zımmında meccânen arazi tefvizi gibi mazhar olurlar ise tedricen ülfet peyda ederek bilâhere her türü tekâlîf ahz ve istihsâli mümkün olur.

Tâsi'an: Emir zirâ'at ve ticaret ve sanâyi memleketin ruhu olduğundan bunların tahsil ve teksîri ve tüccar ve zürrâ' ve erbâb-ı sanâyiin maddeten ve fi'len muhafaza ve teminleri lazımdır.

Zirâ'at ve ticâret ve sanâyin tevfir ve teksîri ber vech-i meşrûh hükûmet memurların ve meşâyih için bir takım ebniye ve mahallat inşası ve mecâlisin tertib ve kabailin taht-i inzibâta alınması ve zürrâ' ve tüccâr ve esnâfına her bir cihetten emniyyet-i tâmme verilmesi lazım geleceği gibi ahali-i memlekete lüzûmu olan Hiraf ve sanâyin tahsili için bir mekteb-i sanayi' inşası labuddur.

Aşiren: Ehali-i kura ve kasabata neşr ve ta'mîm-ı maârif hakkında ittihâzı lazim gelen tedâbir.

Neşr-ı ulûm için bir kaç sene mukadam nefsi-i Bingazi'de bir mekteb-i rüşdî küşad olduğu ve kuran-ı a'zimünşanın ta'lîm ve tahsili için daha başka mektepler yapıldığı ve nefsi-i Dernede dahi mekteb-i rüşdî inşası tasmiim olunarak bir meclis-i maârif teşkîl ile maârifin tevsîine de ihtimâm olunmakta olduğu ve nefsi-i beled ile muzâfâtında hazreti Senusi tarafından kuran-ı a'zimüşşan ve ulûm-ı şer'îye ta'lîm ve tahsil olunmak üzere inşa olunan

zavayaya etraftan pek çok etfâl toplanarak ta'lîm ve tahsil ile meşğul oldukları ve daimül evkat teraki etmekte bulundukları aşikârdır.

Hadi Aşer: Muhafaza-ı emn ve esayiş ile ahkâm-ı şer'îye ve nizâmiyyenin tenfiz ve temşiyeti ve nizamât-ı mevzûanın hüsn-ü muhafazası ve ihtiyâcât-ı mahaliyyenin sûret-i tesviyesi.

Bingazi ile Dernede ahkâm-ı şer'îye ve nizamiye hakkıyla icra olunduğu ve mülhakatında ise nizamâtın neşr ve ta'mîmi ve mahalli hükûmetleri te'sîs ile mahâkim ve mecâlisin teşekiline mütevakkıf olduğundan onların icrasından sonra bittedrîc mevki' fi'le çıkarılacağı aşikârdır.

Sâni Aşer: Merkez ve mülhakatın inzibât idaresi ve kura ve ahalinin taadiyâtta vikâyesi ve ıslâhât-ı mukteziyenin icrasıyla kuvve-i zâbitanın teksir ve hüsn-i isti'mâli hakkında olan iradat-ı şahanenin tenfizi

Merkez ve mülhakatının hüsn-ü idâresine çalışılmakta ise de nukat-i lazımede ancak on nefer zabtiye ikame edilmiş ve bu da idareye gayri kâfi bulunmuştur. Esna-i tarikte mamûrlarla esbabı nakliyenin fıkdanı hasbiyle şarktan garba ve garbdan şarka hareket edilecek olur ise istihsal eminyet için meşâyih ve kabaile zabtiye maaşatı i'tası lazımdır.

Sâlis Aşer: Kufra vadisi gibi ehemmiyeti derkâr olan Ucla ve Calu havalinin düşmandan muhafazaların esbabının istihsâli ne güne tedâbire mütevakkıf idüğü.

Ucla ve Calu havalisi Bingazi dahilinde olup Serşar urbanından Zaviye ve Cümud urbanı mesken itihaz etmiş olduklarından kabileteyn mezkuretinin ya Bingazi vilayetine ilhak ile oraların i'marı veyahut mezkur kabilelerin oradan bütün bütün kaldırılmasıyla Bingazide münasib mahallere iskanları lazımdır Kufra vadisinin sinin-i sâbıkada Vaday tarikinın inkıtâ sebebi ile suret-i mühmelede kalmış ise de Bingazi urbanından Zaviye kabilesi tasarrufunda olduğundan ancak hurma vaktinde gidilip yine avdet edildiğinden hali kalmakla bundan dolayı Bingazi arazisinden madûd değil gibi bir hale gelmiştir şimdi ise Vaday tarikinın feth ve küşadı ve Vaday cânibinden gelip gidenlerden dolayı yolların galabalıklığı cihetiyle oldukça bir mamûre haline girmiş olduğundan tabiat-ı maslahat iktizâsınca oraya meşâyihden ehil ve erbâb birinin müdür nasb ve ta'yin ile bir kaç sene zarfında i'marı ve turukun temîn lazımdır. Ama

Ucla ve Calu havalisi biraz ehemmiyetli olunduğundan oraya bir hükûmet konağı inşasıyla bir bölük askerin ık'âd lazımdır.

Rabi' Aşer: Kamnisi ve Bumba ve Tobruk kasrıları (hükûmet konağı) ve sair ebniye-i malûme yapılp hali olarak terk olunmuş olduklarından bunların masarif-i küliyyeye mühtac ve hükûmet-i mahalliye yar olmıyarak ikmalleriyle kabail-i iskan olunarak oraların i'mar ve terakkisi hasıl olur.

Kasr Kamnis iskana gayir-i salih ise de Bumba ve Tobruk kasrıları sahilde ve limanlık mahallerde olduklarından süknaya müstaidirler Kamnis kasrının itmamı mirice masarif-i küliyyeye hacet kalmayarak itmam olunabilir. Zira pek çok enkâz enbârlarda mahfuzdur ve urbanun iskanı dahi kolay olur.

Hamis Aşer: Hali olan vadiden Ucla ve Calu ve Sudan tariklerinin i'mârı hakkında varid-i hatır olan mülâhazâttan biri de Serirden bir caddenin inşası ve kuyular hafri ve bunların muhafazası için hurma ağaçları garsi ve bundan başka yollar üzerine işaretler vaz' ile emniyyet matlubanın istihsâlı.

Nefs-i Bingazi'den Ucla ve Calu yolları beyininde Marak tesmiye olunan mahalle kadar alâmet vaz'ına hacet olmayıp Merkade ise merhale bimerhale sular vardır lakin Marak'dan nefsi Ucla'ya iki merhale mesafeye alâmât rekzi lazımdır hurma ağacı garsine teşvik olunsalar güzel olur Calu'dan Kufra'ya kadar Sudan yolu susuz ve alâmetsiz bir düz sahra olduğundan evvel havali ahalisiniden Mecabra ve Habra kabilelerinden mâadası gece vakti yıldızlar ve gündüzleri zevâl delaletiyle sekiz gün su ve mera bulamayarak yol giderler buraların yolları tesviye ve su kuyuları hafrolunmayınca gidilmesi pek müşkildir yolcuların beraberlerinde su gütermeleri ise birçok zahmet ve meşakkat muhtacdır.

Memleketin muhtac olduğu ıslahata dair Ekiffe-i Piray-i ta'zim ve ibcâl olan on beş bendi şamil layiha-ı vilayetpâhileri serâpâ mütalaa kılındı. Mekan ve imâkinin müsaadesi dahilinde icrası mümkün olan mevâd her bendin balasına şerh edilerek leffen huzur ali vilayetpenahilerine iâde ve takdim kılınmış olmağın ol babda emir ve irade hazreti min lehül emrindir.

3.4 MEHMED NAMIK PAŞA’NIN LÂYİHASI²⁰⁵

7 Rebiülâhîr 1302 (24 Ocak 1885) BOA, YEE nr. 10-24

Trablusgarp yerli askerine dair malûmat-ı çâkerânem şerefûmüteallik buyurulan emiruferman-ı hümayun cenab-ı cihannebanilerini imtisâlen arzubeyan olunur şöyle ki 1252 [1836-1837] tarihinde kaptan-ı derya Tahir Paşa merhûm kumandası altında mahall-i mezkûra sevk olunan kûva-yı askeriye refâkat ile ve feriklik rütbesiyle bu kulları dahi memur ve i’zâm buyurulmuş idim ol vakit mahallinde dört bölük miktârı bir liva piyâde nizâmiye-yi askeri ile âzadlı kollarından abid tabir 30 40 kadar süvari ve kalenin muhafazası hizmetinde kezâlik bir livadan miktârı topçu askeri mevcut olmasıyla mezkur piyâde bölükleri kûvay-i askeriye’nin icra ettiği harekât ve ıslâhâtta birlikte bulundukları gibi iktizâ eden hayvanatın tedârük ve techîz ile abid süvari efrâd-ı dahi 300 nefere iblâğ olunarak bilistihdâm işe yararlıkları görülmüş ve harekât-ı askeriye ile taht-ı itaat alınan mevki’inde meskûn koloğluların kûva-yı askeriye’ye iltihakan âdet-i sâbikaları vech ile cephaneden mâadâ kâffe-i me’kûlât ve malzemelerini kendileri tedarük ve nakil eder giden istihdâm olundukları ve bunların öteden beri başı bozuk hey’etinde şu suret ile istihdâm olana geldiklerini mübeyyin vergi ve sâir tekâlîfinden muâf ve müstesnâ tutuldukları malûm ise de aradan 50 sene mürûr etmiş olduğu cihet ile bu usûl ve mûamelenin el-yevm câri olup olmadığı ve yerli sınıf-ı asâkir merkuma bu miktarda veyahut ondan ziyade bulunup bulunmadığı ve ne halde idüğü kollarınca meçhuldur.

Saltanat-ı seniyelerin vilayet mu’tenasından olan Trablusgarpın muamelat-ı askeriyesi şu halde ve memâlik sâire-i şehanelerinde câri olan kur’a-yı kanuni ahkamundan müstesnâ bir şekil ve sûrette bulunup te’mîn esasi memleket ve tenfiz-i ahkam-ı hükümet için diğer vilayetten kur’a efrâd-ı sevki mecbûriyetinde belirtilmesi teessüf-i mucib ahvalinden olmasıyla oralarca tahrir-i nüfus icrasıyla kur’a-yı şer’iye’nin te’sîs ve istihsâl olunacak kur’a efrâdının siyar taburlarına ilhâk ile istihdâm-ı husûsunun ale-l-tedric mevki’-i icrayi konması lazim o sirada mümkün görülmesiyle bir kaç defa makam sir askeriyyede bulunduğu sırada bu keyfiyet bidûfaât tasavvûr ve arzu olunarak mahallene teblîğât-ı icrâ edilmesi olduğu halde her nasıl maslahatın fi’liyyât-ı hasıl olamayıp bu zamana kadar kalmıştır şimdi ise mevki’ vilayetin hâiz olduğu nezâket beynu-l el-ahâli sezildi ve adem bâis olabilecek husûsâtın icrâsına gayri müsait görülmekte olmasıyla bu icrâata def’aten karışmaktan ise bunun vakit

²⁰⁵ Mehmed Namık Paşa, 1885’te yazdığı bu arızasında bahsettiği gibi 1252 Muharrem ayında Trablusgarp’taki isyanı bastırmak üzere Tahir Paşa kumandasında gönderilen askerler arasında bulunmuş olan Şeyhülüzera Namık Paşa’dır. Askeri konularda tavsiyelerde bulunduğu bu kısa lâyihayı vefatından 7 yıl önce yazmıştır.

ruhunun ta'lik ile esas maksad'a bir nev' mukaddime sûretinde itibâr olunmak ve vilayetinin haricine sevk olunmayıp müddet-i istihdâmları daire-i vilayete hasr edilmek ve vakit ve zaman ile idare-i me'kûlat ve melbûsât ve teskin maaşatına itinâ kılınmak ve ibtida bir taburdan başlayarak hâsıl olacak tecrübeye göre tedricen teksirine çalışmak üzere gönüllü askeriyenin tertip ve tahririne teşebbüs olunur bu hususta lazım gelen tedâbir hakimane ve teşvik karanalı ifaye kâdir ve emir komandaya muktedir estikayi bent...şahanelerinden bir münâsib kolları uhdesine vilâyetin idareyi umuri mülkiye ve askeriyyesi birlikte ihâle buyurulursa sayıyı muvaffakiyyeyi seniyyede..... hüsnü neticesi bissuhule hâsıl olur zan ve itikadındayım bu..... sene mukaddim vilayeti meskurada ve muahharan yemen vilayetinde bu vech ile kökleri asker tertibine başlandığı ve sonrdan icraatı terk ve tatil kalındığı mururu isede bu tertibatını esas ve terk ve tatili esbabı ko.... ma'lum değildir herhalde emrû ferman hazreti min lehül emirdir

7 Rebiülahir 1302

Mehmed Namık kulları

3.5 MUSA KÂZİM BİN-ÖMER'İN LÂYİHASI²⁰⁶

29 Cemaziyelâhir 1302 (15 Nisan 1885)²⁰⁷ BOA, YEE nr. 11-2

Bingazi vilayetinin sureti müdafaasına dair-i layihasıdır

Bingazi vilayet-i celilisi şimâlen bahr-ı sefid şarken Mısır eyalet-i şâhânesi garben Sirt Körfezi ve Trablusgarp vilayet-i şâhânesi ve cenûban Liva sahrasıyla mahdûd olup 56(32-45) 27 kuzey enlem İngilteredeki Griniç rasadhanesinden mürûr eden gün ortası dâiresi boylam başlangıç olduğuna göre 20" 25-10" 18 boylam şarkî arasında vâki olarak (2886) kilo metre kare mesâha-ı sathıyyeli hâvî ve yüz yirmi bini çakmaklı piyâde ve kırk bini süvârî olmak ve ekseriyyesi haymenişin urbandan ve pek cüz'îyesi ahali-i meskûneden ibâret bulunmak üzere takrîben altı yüz bin nüfus muhtevî bir vilayettir.

Bu vilayetin mevki-i coğrafiyesi yani etrâf ve cevârına nisbet ile vaziyet tabîiyyesi Sirt körfezinin sâhili perde hattı olmak üzere Trablusgarp ve Bingazi vilayet-i celilelerin hey'et-i müteşekkilesinin hâsıl edeceği (tabıyu-ı istihkâmı) şeklinin sağ cihet-i (başyönü) terkîb ettiğinden şekl mezkurun eşkâl-ı istihkâmiyenin en mühim ve mutena olması keyfiyyeti gerek büyük tabya ve gerek coğraf-ı askeriyye bilimleri nokta-ı nazarından fennen vilayeti mezkuranın hâl-ı tedâfüiye vaz' olanmaklığı şâyân bir mevzû askerî olduğuna delîl kâfi görüldüğü gibi vilayet-i mezkure bütün Kuzey Afrikada vâki olup her an ve zaman zat-ı hazret-i hilâfetpenâhînin nüfuz ve etkin gücü altında bulunan ve leyl ve nehâr vird nusret-i hazret şehinşahi ile meşgûl olan doksan milyona karîb nüfus hâvî bir kıt'a-ı islâmiyyenin merkez-i hilafet-i saltanat-ı seniyye ile irtibâtının tecdîd ve tezyîdine vâsıta ve kuvvetli bağlardan bulunması ile siyâseten dahi ehemmiyyeti der-kârdır. İşte bu zamanımızda bil-fi'l ve bil- kuvve-i ehemmiyyet hâiz olan bu vilayetin müdafaâ hâline vaz'na gereken esbâb ve vesâit-i tedâfüiyenin şimdiden ihzârî ilcâât zarûriyyeden olup ancak memleketin görünen ahvâline ve ahalisinin ahlak-ı ve etvârine ve cengaverlikte olan mahâretlerine kesb-i vukûf ve ittılâ' edilerek maddeten ve manen muavenet-i mahalliyyeden bilistifade mümkün olabildiğiye kadar az bir masraf ile vesâit ve esbâb tahaffuziyenin istihsâl ve istikmâlî için bir nebzecik bu vilayetin ahvâlî tarihiye ve istatikiyyeden bahsedilmek münaseb görülmüşdür. Vilayet-i mezkura

²⁰⁶ Musa Kazım Paşa, Temmuz 1885 - Temmuz1888 tarihleri arasında Bingazi valiliği yapmıştır. Bkz. Kuneralp, a.g.e., s. 108.

²⁰⁷ Belgenin sonunda verilen tarihler Rumî 3 Nisan 1301 ve Hicrî 30 Cemaziyelâhir 1302 olarak verilmiştir. Cemaziyelâhir ayı 30 gün çekmeyip 29 gün çektiği halde tarihin 30 Cemaziyelâhir olarak gösterilmesi maddi bir hata olabilir.

müteakiben Fininlerin, eski Romalılar ve Vandalların eski Yunanlılar idârelerine geçtikten sonra bundan on iki asr mukaddem Arablar tarafından istilâ edilerek ol vakitten beri bir hey'et-i islâmiye idâresinde kalmış ve bu müddet zarfında bazen Tunus'ta vaki Kayrevan ve bazen Mısır idarelerinde ve bazen müstakil bir halde idâre olunup en nihayet elli iki seneden beri zât-ı kudsiyet simat hazret pâdşâhî tarafından ta'yîn olunmakta olan vali ve mutasarrıflar vâsıtasıyla idâre olunmakta bulunmuştur.İşte bu kadar asırdan beri bir hükûmet-i islâmiyey-i tahtt-i idâresinde bulunan ahalisinin salâbet dîninyyelerinin ne mertebede ali bulunduğu müstağnî arz ve tafsil olunduğu gibi küçük yaşlarından beri tahsil ve iktisâb ile müftehir oldukları eşher-i âsârların silahşörlükte,bencilikte vecengaverlikteki mahâretleri olduğundan zaten asil mayalarında merkûz olan şecâat ve besâletleriyle havâss mezkure mezc ve terkîb edildiği yukarıda da zikr ve beyân olunan nüfusun mikdârı dahi nazar mütalaaya alındığı gibi Bingazi vilayetinde şimdiye kadar muattal bir halde terk olunmuş bir kuvve-i azîmeyi ihtiyâtiyyenin vücûduna kanâat hâsıl olur.Binâenaleyh müdafaa-ı din ve memleketlerine her cihetiyle âmâde olan ve harb ve cenk vâsıta-ı esasiyyesinden bulunan bir kavim şecî dâimâ ameliyât ile meşgul bulundukları kavâid-i fûnûn-ı harbiye ve kemâl meşâk ve su'ûbet ile isti'mâl etmekte oldukları el-an cârihanın tarîk eshellerin yavaş yavaş öğrenerek dimâğ arzuları lezzetyab olacağı ve gitgide şeref meziyyet satvet-i tensîkat ve tanzîmât-ı askeriyyenin ne demek olduğunu anlayarak âdet ve usûl câriyelerin o yola dönecekleri ve bu suret ile biraz vakit sonra her bir ferde Bingazi vilayetinin muhtelif dârü'l-harekatları üzerindeki mevâki'-i karış karış biliyor ve ikliminin sıcaklığına ve meşâkk ve meşîyyet -i askeriyyesine kemaliyle mütehammil ve kendi memleketlerini muhafazaya bezl mâhasal makderet eder bir büyük kuvve-i zahriyye ve ihtiyâtiyyeye mâlik olacağı şek ve şübheden varestedir bu maksada vusûlun tarîk-ı aksere mevâki' mühimme ve mutenada .

Istihkâmlar, cebehaneler, kışlalar esliha depoları inşâsı gibi bir tâkım imârat ve techîzât ile kuvve-i zahriyyenin tensîk ve terkîbine ale'tedric bed' ve mübâşeret eylemektir.Sâye-i kudretvaye-i hazret pâdşâhîde asâyiş mahalliyesi ber kemal olan Bingazi vilayetine hattâ bir neferin bile isticlâbına lüzum yok isede bervech-i âti mahalleri ta'yîn ve tertîb edilecek istihkâmât ve emâkin mütesevvare-i askeriyyenin inşâsına yardım etmek ve derun-u vilayette munâvere ve meşîyyet -i askeriyyeler icrâsı ile efkâr-ı askeriyyeyi ta'mîm eylemek üzere simdilik bir tabur piyade ile bir bölük süvârî bir bölük istihkâm ve bir batariye seyyar topunun sür'at-ı mümkinine ile celbine lüzum mess ettidiği gibi ba'dehu mezkur-ı ihtiyât kuvve-i zahriyyesinin terkîbî için dahi on beş bin kadar tûfengin Bigazinde hazır bulunmak üzere

şimdiden gönderilmesi elzemdir. Şimdi kalalim nefs-i Bingazi şehrinin emri müdafaasına. Bir büyük darul- harbin müdafaası için fenn-i harbçe mevcûd olan şerâit mühimmeden başlıcası mezkur-ı darü'l-harbin nokta-i ehemminden yani münticesinden işe başlamak olduğundan bu halda evvel-i emirde merkez-i vilayet olan nefs-i Bingazi şehrinin tahkîm-i iktizâ eder

Nefs-i Bingazi vilayet-i darul- harbin cânib-i garb şimâlîsında vâki' olup kükûmet kasrın bulunduğu mahalle 51-6- 22 arz şimâlî ile 40-2-20- tûl şarkiyeden vaki' olarak üç cihet-i su ile muhât ve yalnız cânib-i şarkî şimâlîsında vaki' iki kilo metre kadar mesafesi kara ile muttasıl bi-şibh cezîre üzerinde bu neden takrîben dört yüz sene mukaddem inşâ olunmağa başlanmış ve birinci ebniyesi elhâletühâzihi ismine izâfeten tesmiye olunmakta bulunan murabet meşhûr (Seydi Beni Gazi) nâm zat tarafından binâ olunmuş olan bir şehir olup iki bin haneli takrîben on sekiz bin nüfusu hâvîdir. Şekil 2de görüleceği üzere biri mezkur şebhi cezîre üzerinde ve diğer ikisi limanın öte tarafında (Berka) ve (Cilyani) tabir olunan mahallerde olmak üzere nefs-i Bingazi şehri etrâfında üç tane nukât-ı hâkime vardır ki işbu nukâtın etrâf ve civârlarına hâkim olması ve her bir yerlerinden icrâ olunacak ateşin civârındakî le beynlerine mevsûl hattın vasatından ihrâc olunan amûd üzerinde ve beş yüz metre mesafede birleşmesi ve mezkur noktalardan terkîb edecek hatt-ı müdafaâ kara cihetine yani Bingazi gerisine doğru muka'aren vaki' olan şehri tamamıyla için almış olduğundan deniz tarafından vuku'bulan bir taarruzda şehri üzerinden gerisinden müdafaâ edeceği gibi şâyet şehir-i mezkurun cânib şarkîsi veya garbîsinden karaya çıkarılarak geriden bir hücum efkâr ve taaddisinde bulunulsa dahi mezkur hatt-ı müdafaâ bu farza göre gerisinde kalacak olan Bingazi şehri cihetine müdafaâ eyleyeceğinden halen ve mevkî'en her türlü farziyyâta göre mezkur hatt-ı müdafaanın memleketi müdafaâ edebilmesi husûsları nokatı mezkurenin hâiz oldukları ehemmiyeti göstermeye delîl-i kâfi görünmekle mezkur hatt-ı müdafaanın birinci hatt-ı müdafaâ nam ile tesmiyesi ve (B) noktasına 21 metre nısıf kutrunda ve (H) noktasına mihver-i kebîr ve sagîri arâzînin hey'et-i müteşekkilesine nazaran tahdîd olunmak üzere bir kat' nâkıs tûlânî şeklinde (D) noktasına dahi birde hatt-ı kara cihetine gelmek ve şekil arâzîye göre dıl'ların istikâmet ve tûlları tahdîd olunmak üzere bir ay tabiya şeklinde istihkâmât-I muvakkate usûli ile yani istihkâmât-ı hakika mâlzemesi ve istihkâmât-ı cesime-i kâidesi ile üç istihkâm-ı inşâsı fennen muktazidir. Binâenaleyh buraca iştigâl edilecek birinci madde mezkûr hatt-ı müdafaanın tahkim ve tarsyininden ibârettir. Zırh ile toprağın mukavemet tazyîkîyeleri arasında pek büyük bir ihtilâf görüldüğünden birçok emsâlî delaletiyle müsbbet olduğu üzere her nekadarmüstahkem olursa olsun önü engine böyle zırhsız olarak bir sâhil hatt-ı müdafaasıyla deniz cihetinden

vuku'bulacak taarruza mukabele ve müdafaa etmekliğin nihâyet bir güne kadar mümkün olabilir. Binâenaleyh şimdiki usûl-ü muharebelere göre bir şehrin bombardımandan muhafazası için sâhilinden beş bin metre geride ve mezkur brinci hatt-i müdafaa istihkâmâtının her birinin dâhiline dönebilecek sûrette mürtefi bir mahallede derununa mikdar kifâye cebhehane erzâk ve mühimmat idhâr ile beraber on beş bin kişi istiâbına kâfi bir vüs'atde mezkur birinci hatt-i müdafaa bir tehassungah makamında olarak dâirevîüşşekil ve istihkâmâtı münferideden mürekkebe bir müstahkem ordu-gâh te'sîsi lâzımedendir ve çünkü mezkur-ı müstahkem ordugâh sâhilden beş bin metre mesafede olacağı cihet ile düşmanın donanması ateşinden muhafaza olacağından farz-ı muhall olarak hudankerde birinci hatt-i müdafaa bombardımanın şiddetine tab-ı aver mukavemet-i olamaz ise asakir-i müstahfazası mezkur tahassungaha çekilip zırhlı donanmasının ateşi hâricden olarak mezkur-ı müstahkem ordugâhdan icrâ olanacak arka ateş vâsıtasıyla düşmanın henüz zabt etmiş oldukları farz olunan birinci hatt-i müdafaa istihkâmından tard ve teb'îdine muvâffak olacağı ve birde düşman memleketin cânib-i şarkî-i ve garbîsinden karaya asker çıkararak memleketin cenâh ve arka-ı hücumlarıyla ile zabtına teşebbüs etmek istese böyle bir mevzi-i müstahkem durur iken onu bırakarak memlekete hücum etmesi mümkün olmadığıdan bu halde mezkur mevzi-i müstahkem düşman hal-i taarruzda ve kendimiz istihkâm altında ve hal-i tedâfüide bulunmak üzere bir meydân muharibesi ihdâsına sebep olarak hiç olmaz ise ya bizim donanmamızın yetişmesine kadar düşman iğfâl edilerek vakit kazanılacağı, veyahut düşman tard ve teb'îd edilerek denize döküleceği ve mudârebe ve mukatele hâric-i memlekette vuku'bularak derun-u memlekette ki ihtiyâr,çoluk çocuk gibi bi-çâregânın her türlü felâket ve musîbetten masûn ve mahfuz olacağı der-kârdır.Binaen alâ haza ikinci iştigâl bu müstahkem ordugahın tesis ve tahkîmi ile derununa mikdar-ı kifâye mühimmat,cebhehane erzâk ve sâire iddiâlarından ibâret-i olacaktır İşte Bingazi şehrinin tahkîm ve techîz-ı bundan ibârettir Şimdi Bingazi dârü'l-harbını teşkil eden mevâki' muhtelif-i askeriyyenin vaziyet-i tabîiyye-i ve hey'et-i müteşekkilelerine nazaran hasımın hangi cihetlerden taarruza kıyâm etmesi ağıleb-i ihtimâldan olduğu husûsunun muhâkeme ve münâkaşasına ona göre tedâbir-i tahaffuzîyye ve mukteziyyede bulunmak cihetine nakl-ı kelâm ve atf-ı nazar olununca, Bingazi şehrinin cânib-i garbî yani Trablusgarp cihet-i susuz ve burgularla çıkarılacak olsa suları tuzlu birberi beyâbânî gayr-i meskûn-i mevâni' tabîiyyeden olan bir sahradan ibaret olduğundan bu cihetten düşmanın berren bir taarruz icrâsı adîmül-imkândır bu halde o cihetince hutût-i müdafaa ve sâire te'sîsine kalkışmak abes ile iştigâl demek olduğundan cihet-i mezkurece bundan ileri beyân-i mütalaada bulunmak

bir faydayı müfid olamaz. Nefs-i Bingazi şehrinin canib-i şarkî yani Derne ile Bingazi şehri miyânındaki kıt'a-ı arâzî Afrika'da nâdiren tesâdüf olunur mâ-i câriler ve mülâim şiveli yeşil tepeler ve ormanlar ile meziyyen ve gâyet münbit ve mahsûldar ve âdeta Anadolu ve Rumeli arâzisine müşabih bir bahçe ve zeytûnluk olup yukarıda zikrolunan altı yüz bin gayr-i meskûn urbanın kısm-ı a'zaminin mahalle-i ikâmet ve hirâset ve zirâ'atıdır. Binâenaleyh bir düşman ordusu işbu mahalde karaya asker çıkardığı halde mevâk'-i mezkurayı kabza-i tasarrufuna geçirerek işbu muvâkide gerek su ve gerek erzâk ve gerek ahmâl ve eskalını nakl için hayvan ve sâire bissühûle tedârik edebileceği ve bu suretiyle bir mevzi ve karargâh umûmî-i bitte'sis etrafa kol salarak Bingazi'ye doğru yavaş yavaş icrâ-i hareketini temîn edeceği bedîdârdır bu sebebdan şimdiden Derne ile Bingazi meyanında münâsib mevâki'-i askeriyyeler ittihâzı ve oralarda ehemmiyyet-i mevki'elerine nazaran mikdar-ı kifâyede asker ikâmesile bihavlihi teâlâ Bingazi'ce esbab-ı müdafaanın istikmâlinden ve Derne ile Bingazi meyanında vuku'bulacak devr ve seyâhat âciziden sonra sonra intihâb edilecek hatt-i müdafaaların ale't-tedric-i istihkâmât inşâsiyle techîzi lâzime-i hal ve maslahattandır. İşte üçüncü iştigâlmızda bu husûs olacaktır.

Derne'den Mısır eyaleti şâh-ânesi hudûduna kadar olan kıt'a-ı arâzî tıbk Bingazi'nin cânib-i garbîsinde vaki' olan ve yukarıda zikri sebkât-ı eden arâziye müşabih sahralardan susuz çöllerden ibâret olmakla bu mahallin kezâlik ta'biye askeriyyece hiç bir ehemmiyyeti yoktur. Yukarıdaki ta'rîfât-i fenniyyenin ta'biye-i cesîme kavâidine tatbîk ile istihrâc olanacak netîceden şu istidlâl olunyor ki Bingazi vilayeti (bastiyonunu) müdafaâ hâline vaz'etmek yani Bingazi fırka-ı askeriyyesini mezkûr (bastiyon) üzerinde ta'biye ve tertîb eylemek için fırka-ı mezkurayı terkîb edecek olan sunûf-i muhtelifeyi askeriyyenin Bingazi ve Derne arasında ve mümkün olabildiğine kadar sâhile karîb ve topluca bulunmak üzere mvaki'-i lâzime ve mühimmede ta'biye olunması elzemdir. Şimdilik ta'biye-i umûmiyyeli irâ'e etmek ve tertîbatı umûmiyyenin bir planını göstermek üzere kabataslak bir harita takdim huzûr-i âlî veliyünnimet kılınır inşâllahü teâlâ mukaddem ser askeriden celb edilecek olan âlet ve edevât-i hendesiyesinin vürûdunda mevâki'-i askeriyyeden her birinin ve istihkâm-i mevkilerinin harita-ı mufassalaları ahz ettirilerek takdim kılınacaktır.

Zâten vilayet nefsi-i Bingazi merkezi ve Derne muteserrifliği iânesiyle idare olunmakta olup Derne ile Bingazi arasının yüz saate karîb bir mesafeden ibâret olması ve vilayet-i nüfusunun kısm-ı a'zam olan urban gayr-i meskûnenin mezkur iki şehir miyanında bulunması sebebiyle

ahvâl -i idare-i mülkiyyece dahi dûçâr müşkilât olunacağı derkâr, ve mevâki' mezkurede ta'biye olunacak kıtaâtı askeriyyenin münasebat ve ihtiyâcât-i mahalliyelerini teshîl ve tehvîn eylemek ve müteferrik bulunan urban ve aşâirin vergi ve a'şârlarına vakit ve zaman ile bi't-tahsil-i asakir müstahfazanın istirâhat ve âsâyışlerini tahtı te'mîne almak üzere Derne ile Bingazi meyanında urbanın etrâfında en ziyâde müctemi' bulunduğu sâhile karîb Meric ve yahut Misa mevâki'lerinden birinde bir muteserrıflık merkezi dahi teşkili her cihetiyle muhassenât-i âdîdeyi mûcib olacağı emr-i âşikâr olduğundan bu husûsa dahi müsaade mekarimade-i cenâb-i pâdşâhının bideriğ ve şâyân buyurulmasını kemâl-i ehemmiyet ile arz ederim Ve birde ihtiyâcât-i mahalliyyenin birisi ve belki en birinci dinemge şâyân olan hûsûs, vilayetin merkez-i saltanat-ı senniyye ile muhabere-i telgrafiyesinin te'sîs-i madde mu'tenâ bihâsi olup şimdiye kadar der-saâdet ile Bingazi meyanında telgraf-ı hutûtunun mefkûdiyyeti emr-i muhaberede teehhürât-ı ve mesâlih-i câriyye hükûmette envâ' müşkilatı dâ'î olup bu keyfiyyet ise câ-be-câ Bingazi sevâhiline âmed-şüd eden süfün ecnebiyye tarafından nezâket-i mevkiîyesi müsellemler olan Bingazi şehrinde türlü türlü aracifin ihtirâmı ve bi'l-'ahire der-saâdetçe taglît-i ezhân bâdî olacak bir sûrette in'k'as ve intikaline mûcib olageldiği müstağnî-i arz ve beyandır. Binâenaley hem askerlik hem de idare-i mülkiyye nokta-i nazarınca mezkur telgraf-ı hattının bir an evvel tahdîd-i vâcibât-ı umurdan madûd olduğundan hatt-i mezkurun vilayetten başlayarak Dernenin bi'l-imrar girit hatt-ı telgrafına tahtelbahir ilsâk-ı temşiyet -i mesâlih askeriyye ve mülkiyyede envâ' muhassenât-ı mûcib ve mevâni'-i mesrûdenin imhâsını müstevcib olacağı buradan Derneye kadar berren inşâsı lazım gelecek hutût-i telgrafiyyenin masârif-i cüz'îyye ve vilayat-ı sâirede olduğu misillü muavenet-i ahali mahalliye ve asker müstahfaza ile husûle geleceği âşikâr olmakla inşâât ve tasmîmât-i maruzanın tarîk-i eslam ve esheli olan bu husûs müsaade buyurulmasını kemâl-i ehemmiyet ile arz ederim. İcâbât-i mevkiîye ve ihtiyâcât-ı hazıra-i âcileden olarak siyasi ve askeri şimdiden mevki fi'le îsâlı bilmütalaa tensîb edilen usûl-ı müdafaa ve bazı teşkilât balada arz olunmuş ve daha sâir güne levâzım-ı umran ve terakkiyât-ı memlekete âid cihât müteferri'anin devrû seyâhatle hâsıl olacak ıttılâât-i âcizînin peyderpey arz ve inhâsi mukarrer bulunmuş olmakla icrâ-i icabına müsaade buyurulması babında ve her halde emrû fermân hazret men lahü el-emrindir.

fi 30-Cumâdelâhire ... sene 302 - 3 Nisan- sene 301

Vali komutan fırka askerine ma'arif

Musa Kazim Bin Omer

3.6 MİRALAY HÜSEYİN HÜSNÜ'NÜN LÂYİHASI

8 Zilhicce 1303 (7 Eylül 1886) BOA, YEE nr. 8-27

Trablusgarp ve Bingazi şehirleri Memâlik-i Sudaniye ve Vâdây ve Bornuh ve civarından beher sene tevârüd eden kâfile ve kervanların nakil eylemede oldukları çubuk ve toz altun ile fildişi ve deve kuşu tüyü ve gergedan boynuzu ve saire ticaretinden ve ala'l- husûs hüdây-ı nâbit olarak Trablus vilayetinin ekser mahallerinde hâsıl olup çend senedenberü ve peyder vapur ve sefineleriyle Avrupaya nakil olunmakta bulunan hâlfe otunun kıymet ve revacından ve Kibrit Körfezi'yle civar sevâhilinden bi'l-ihârâc diyar-ı ecnebiyyeye nakil olunan sünger tehtemâtından ve Seydi Hüseyin ve Celyane ve Selmani ı ve Karkura ve Tacura ve Mısırata ve Züvvâre memleahalarından husûle gelip mevsim sayfta sevâhil ve Memâlik-i Osmaniye ve Yunâniye ile Karadeniz taraflarına nakl olunmakta bulunan tuz hasılatından ve arazinin kuvvet-i inbatıyyeyi fevkalâdesi münasebetiyle zahire ve hayvan ve yük ve buna manend eşyâyı saire ile ma'mulât ve mesnûâ't ve mensûcât mahalliyye ahz ve i'tâsından ve Girit ve Mısır ve Malta gibi merâkiz-i ticâriyye ile kurbiyet ve münasebet-i mevkiyyesinden Sebte Boğazı ile Süveys kanalı ve Memalik-i saire beyinde amed şüd eden sefâin-i ticariyye ve hutûtu bahriyyeye irtibât ve taa'lluk-u ve kurbiyet tabiiye ve mevki'yesi cihetiyle Memalik-i mahruse-i saltan-ı seniyyeini en ziyade ma'muriyet-i ve her nev'i ihracat ve i'malata kâbiliyyet ve isti'dadı hasebiyle birinciliği ihraza şayan olduğu halde terakkıyat ve ıslâhât-ı matlubeden geri durulmasına bâdî ve bâis olan ahvalinden başlıcaları mezkûr limanların hali hazır-ı mevsim şitâda fırtınalı havalarda hatar ve tehlikede olmasıyla barınamamasından dolayı sefâin-i ticariyye a'led-devam amed ve şüd edemeyip fakat eyyam-ı sayfiyyede bir iki mah kadar tevârüd edebilmekte olmasından nâşi her vakit sefâin-i varidenin barınabilmesi için limanlarının vaktiyle tathir ve ta'mik edilmemesi ve iktizâ eden muhafaza rıhtımlarının yapılmamış olması ve ittisâlât-ı lazime ve istia'ne-i seria' esbab-ı vesâilinin mefkûd bulunması ve mevk-i coğrafiyaca müfreziyeti ve her halde ticâret ve siyâsiyyece ehemmiyeti derkâr olan böyle nukât-ı mühimmenin emniyeti daima tahtında tutulması zımnında usûl-ı cedideye tevfikân nukât-ı lazimesinde müdâfaya sâlih-i mikdâr kâfi istihkamâtın bulunmaması ve kuvvet-i askeriyyeyi mevcudelerinin hadd-i kifâyede olmaması hususlarından ibâret olup bunların zirde madde madde bemadde arz ve beyan kılındığı vechiyle ikmâli derece-i vücûbda gibi görüldüğü vârid-i hatır kasır-ı çakeri olmağla min gayrı hadd arz ve izâhına ictisâr olunur.

BİRİNCİSİ

Akdemce Bingazi limânı boğazının sığılı münasebetiyle sefain-i ticariyyeden en ufak bir kuvvetin bile muvafık havada limana duhûlü müşkil iken sâye-i ma'muriyetvaye-i cenâb hilâfetpenâhide birkaç senedenberü tersane-i amire canibinden ta'yîn buyrulan tarak vapuru vasıtasıyla mezkûr Boğaz ile dahil-i liman tathir ve ta'mik edilmekte ve bu sâyede el-yevm mahall-i mezkûra on beş kadem kadar suyu havi bulunmakta ise de cesâmetli posta vapurlarıyla nakliye gemilerinin duhul ve hurucuna müsâid olmayıp ancak cesametçe vasat halde bulunan sefâin hamûlesiyle serbestçe duhûl ve hurûc edebilmekte olup bimenihi teâlî ahd-ı karibde mezkûr limanın emr-i tathiri ikmâl ve umuku bir radde-i matlubeye isal ettirilip ve Trablusgarp limanının dahi merbuten arz ve takdim kılınân haritay-ı mufassalasında irâ'e ve tersîm kılınan kayalıklar arasına sed ve muhafıza rıhtımının inşâ kılınır ise hem mevsim şitâ ve sayfta kâfi sefâin-i ticariyyenin barınabilmesini badi ve bu vesîle ile de gerek vâridât-ı rusûmiyyesinin ve gerek ma'muriyet ve terkkıyât-ı ma'ruzenin ve bi-tahsîs u'mrân-ı memleketin husûlünü ve hem de bahr-ı sefîdın Afrika sahilinde donanma-yı humâyun ve sūfün-i ticariyye için gâyet emniyetli iken mersâ-ı münâsib ittihâz edelmiş olunmasını müeddi olur.

İKİNCİSİ

Bingazi eyaleti dahilinde ve Mısır cihetinde ve Derne kurbünde Bumba ve Tobruk namıyla iki liman daha bulunup bunların umuk ve cesametleri haddi kifâyede ve hele Bumba limanının mahfuziyet ve her bir rüzgârdan masûniyyeti cihetiyle sevâhil-i memâlik hazret pâdişâhide emsâli pek nâdir bulunmakta ise de ne çare ki bu havali ahalisinin ticâret ve sanâyiden alakadar olmadıkları ve ekserisinin hayme nişin kabâil ve a'sâyirden ibâret bulundukları cihetiyle a'sayir merkumenin esfânı medeniyetlerince muvaffakiyet hâsil edilmeyerek zeytun ve hurmalık ve ardıç ve serviden ve eşcâr lâzıma-i sâireden ibâret ormanları ve bir çok m'adeniyât muhtelifeyi hâvi olan ve daimiyül-cereyân bir çok suların mevcûd bulunmasına nazıran kuvvet-i enbâtiye ve saireyi dahi kâbiliyet ve istîdâd mevki'si bulunan Aynüşşehad tesmiye kılınan işbu arazi-ı vâsi'adan istifade edilememiş olmakla arazi-ı ve sevâhil-i mezkûreye kabâil ve aşâyir merkume iskân ve tavnîn ettirilip ve güzelce kasaba ve karyeler te'sis buyurulup Anadolu ve Rumeli muhacirinden oralara münasibleri nakil olunur ise sâye-i umranvaye-i hazret-i Padişahide intişâr-ı sanâyi ve ticaret ile hakikaten Mısır-ı sâni itlâkına şayan surette kesb-i mamûriyet ve medeniyet edeceği ve marrularz muhâcirîn nakli

keyfiyeti aşâyir merkumenin iskân-ı hakkında bir çare-i seri'a ve saniha olacağı bişekk ve keman bulunmuştur.

ÜÇÜNCÜSÜ

Müstağni arz-ı ve beyan olduğu üzere Trablusgarp şehrinin dairen madar ihâta eden sûru atik beden duvarlarıyla Bingazi kal'ası vaktiyle nüfusu-u kadimelerinin mikdarına ve esliha-ı atıkanın te'sirâtı nisbetine göre inşâ kılınmış ve atık kavâl ve yeksanstan ibâret olan toplar ile mücehhez bulunmuş olması ve efvah-ı nariye-i mezkûre ise mürur-u zaman ile hasâis-i te'siriyesini mahv ederek isti'mâl olunmayacak dereceye gelmiş bulunması cihetle bil-icâb mukabele ve müdafaa-i lazimeyi te'min edemeyeceğinden mezkur şehirlerin vüs'at haliyesine ve esliha-ı cedidenin kuvvet ve te'sirâtına göre fenn-i harb ve müdafaanın tahsis ve irâ'e eylediği nukât-ı mühimme ve münasibe üzerine müceddeden istihkâmalar inşâ ve istihkâmât-ı mezkûrenin muhafazasıyla oraca dahi satvet ve mehâbet-i padişâh-i intişâr ve i'lâ ve mahall-ı mezkûre ahâlisinin şân ve şeref celile-i askeriyeden hissedar edilmek üzere bir fırka piyade ve bir liva süvari ile iki tabur topçu ve bir bölük istihkâm-i askeri teşkil ve ikâme buyurulduğu ve elbise ve esliha ve levazımat-ı saire-i askeriye mühimmatı harbiyye ve nâriye ve sun'ına mahsus depo ve anbar ve cephe misillü emâkin ve hastahâne ve kışla gibi mesâkin-i askeriye inşâ kılındığı ve istihkâmât-ı mezkûre esliha-i cedide ile teçhiz olunduğu ve Cebel ve Hums sancakları müzafatından bazı nukât-ı münasibeye suret-i hakikide istihkâmât-ı muktaziye yapıldığı halde manen ve mâdeten emniyet ve terakkiyât-ı matlubenin husulü meyser olacağı sene 97 tarihinde hey'et-i teftişkiye-i askeriyye takdim kılınan layiha-ı abidanemde arz ve ifâde olunmuş ve sâye-ikudretvaye-i hazret-i padişahide Trablusgarp'a izam buyrulan he'yet-i fenniye marifetiyle şehir-i mezkûrun nukât-ı münâsibesiyle istihkâmât-ı lazime inşâ ve techîzât-ı muktezîye icrâ ve kuvvet-i askeriyye tezyîd kılınmış ise de Bingazi dahi mefrez bir halde bulunması ve başlıca kuvvet-i askeriyye muhtaç olması hasebiyle mevkî' mezkûr dahi arz ve takdim kılınan haritay-ı mufsalasında irâ'e olunan mahalle müceddiden istihkâmât-ı münasibe inşâyıyla tahkim kılınır ve techîzât-ı lazime icrâ buyurulup da başkaca olarak iki alayı payâde ve bir alay süvari ve bir tabur topçudan mürekkeb bir muhtelit liva ikame ettirilir ve Trablusgarp'a mahsus olan kuvvet-i askeriye zikri sabık vechiyle ikmâl olunur. Ve hin-i iktizada işbu mevâki' istihkamiye liman ve mahalle-i sairesine vaz' edilmek üzere iktizâsı kadar torpedo gönderilir ve Cebel sancağının nukât-ı münasibesiyle Mısrata ve Derne mevkilerine istihkâmât-ı hafife ve Trablusgarp şehrinin kara tarafına dahi bir devre-i muttasıla suret-i

hafifede olarak inşâ edilir. Ve köpekli burca dahi bir batariye istî'âb eder bir zırhlı kule vaz' olunur ise emniyet-i matlube husulu geleceği aşîkârdır.

DÖRDÜNCÜSÜ

Balada dahi bir nebzecik arz ve beyân kılındığı üzere kıt'a-ı mezkûrenin bu'diyet-i mesafesi ve mevkı'en mefruz bulunması hasebiyle ittisâlat-ı lazıme ve esbab-ı istiâne-i serî'esi mefkûd olmasına ve yevmen feyevmen kesb etmekte olduğu ehemmiyet-i fevkaladeye mebni bir kuvvet-i kâfiye dâimenin tertib ve teşkili derece-i vücûbda görünmekte olup ancak sevhil ile bazı mevâki'-i muayyenesinden mâadâ mahalle-i sairesinde bulundurulacak kuvvet-i askeriyye-i dâimenin idaresini temîne kâfi derecede mamûr olmaması cihetiyle idare ve iâşece icâb eden levâzımât-ı askeriyeden ekserisinin haricden celbi mecbûriyetinde bulunulacağı ve bu ise başkaca dâiye-i müşkilât olacağı eclinden bu babda bervech-i zira bazı mülâhazatın arz ve ifadesine cûret olunur. Nezd ülinnühâda hafi olmadığı üzere ahâli-i mahalliyyenin besâlet ve şecâat meftûrelerin kendileri suret-i münasibe ve matlubede techiz ve ta'lim olundukları halde müdafa-i memleket-i kâfi olmakla 3.bendde beyan olduğu üzere Trablusgarp'ta mükemmel muhtelit bir fırka ve Bingazi'de dahi muhtelit bir liva bulundurulur ise vilâyetryn-i mezbureteyn mevâki' maruza-ı sevhiliye ve sairesi kuva-yı mezkûreyi iâşeye baliğan mabelağ hadd-i kifâyede görünür ahali-i mahalliyyenin kendilerinden istifâde olunacak surette techiz ve ta'limi hususuna gelince dahil-i vilayette Münşiye ve sahili Verçifâne ve civarı ahalisinden kuloğlu namıyla müretteb 4000 piyade ve 1200 süvari ve Fizan sancağı dahilinde Şati kazasından dahi 1000 piyade ve 400 süvari asakirden ibâret ve el-yevm tekâlif miriyyeden muâf bir hey'et askeriyyi mahalliye mevcûd olduğu ve sancak mezkûrde bir tabura karib kuvvetin efradı Fizan ahalisinden gönüllü olarak elhasta Ve Gât meselesinde dahi tabur-u mezburun efradı müstebdilelerine silah itasıyla redif namıyla teşkil kılınan asâkirin mesele-i mezburda istihdam kılınmış olmasına ve nizamiyye tabur ve alaylarına ahaliden köklü olarak asker yazılmasına nazaran ahaliyi merkumeyi askerliğe dahi mâil bulunduğu gibi ahaliyi umumiyyeyi mahalliye hükümet-i saltanat-ı seniyyeye dâimen mutii ve münkad olduktan başka menâsib devlet ve imtiyâzât-ı saireye dahi ziyadesiyle meyyal ve hahkar bulunduklarından bu hallerinden bi'l-istifade mütehayyır ve müteneffizan-ı memlekettten münasiblerinin mülkiyye memûriyeti ve kabiliyeti olanlarının rütbe-i askeriyye gibi avatıf-ı celile ile taltif buyurulmalarıyla bir kat daha celb-i külublarına müsâade buyurulduklarında kendilerinin yavaş yavaş mikdar matlubede askeri tedarik husûsu kesb suhûlet edeceği müteveffa Çengeloğlu Tahir paşanın valilikleri

hengamında şark ve garb memaliki ahalisini Fizan ve Cebel garbî ve Terhune ruesası aleyhinde istihdam etmesi misâl-i kâfi add olunabilir. Bu veçhiyle asakir-i mahalliye tertibinden husule gelecek menâfi ise asakir-i mahalliye'nin iâşesi oraca alışmış oldukları suret-i teayyüşten ziyade bir külfete ihtiyaç göstermemek ve memleketin her bir haline alışkın olduklarından sıcak çöllerde ve beyaban yerlerde Anadolu ve Memâlik-i saire-i şahaneden tertib olunacak askerin oraca duçar olacakları her türlü müşkilât mevkiye ber taraf olmak ve kıta-i mezburede git gide askerlik ta'mîm ederek ileride aşâyir ve urbanın dahi iskânı ve tavniniyle memleketin i'mârı ve temeddününe hizmet etmek misillü fevâid-i kesire istihsal olunacağı derkârdır. İşte suvar-ı ma'ruza mevki'-i icraye konulduğu takdirde vilâyet-i mezkûrenin menâfi' mühimmeyi müteaddidesini bir çok sarfiyat zayıdeye lüzum kalmadan ve müşkilâtı ve mevâni'-i tesadüf edilmeden mikdâr-ı atide murakkam cetvelleri gösterilen bir kuvve-i cesime-i daimiyi mahalliye hasıl olacağı şüphesizdir.

USÛL-İ EVVEL

El-yevm mer'î ve câri olduğu üzere Kuloğlu namıyla Münşiye ve Sahil-i Virçifâne ve Civarı ve Şâtî Ehalisinden müretteb olan asker misillü memalik ve mevâki' saireden dahi asâkir-i mahalliye namıyla bir takım tabur ve alaylar tertib edilebilir ise 12 alay piyade ve 8 alay süvariden ibâret bir kuvve-i cesîme mahalliye husule gelir ise de bunun tahtt-i intizama idhaline himmet ve itina olunmak lazım gelir.

- **Bingazi Eyâleti:** (Derne, Meric, Bumba, Derse Tobruk Berasa Hase, Kubbe yani şark taraflarından Bingazi Gök Karkura Ucle Calu Cidabiye nizam nâm mahalle kadar garb taraflarından)

- **Trablusgarb Vilayetine:** (Nizam name mahalden Sirt Mısrate'ya kadar Mısrate Tavurga, Urfele, Misillâte.

Terhune, Zelitîn, Hums, Cefre, Cumaslin ve Sâhil.

Trablusgarp, Münşiye, Sâhil, Virçifâne Civarı Tacura aziziye.

Zaviye, Züvvâre, Acilat, Gıryan Zenzur, Mezde.

Yifrin, mezde, Ricpân, Ribâniyye, Zanzan, Kekle.

Gadames, Fesâte, Muczem, Nalût, Havd.

Fizân sancağıyla, Gât ve Şattı kuralarından)

Piyade alayı	Süvari alayı	
1	1	
1	1	
1	0	
1	1	
1		
2-1	1	
1-1	1	El-yevm mezkûr müceddiden ve teşkil
1	1	
1	1	
1		
2	1	
12	8	
Fırka	Fırka	
3	2	

USÛL-İ SÂNİ

Asâkir- i mahalliye namıyla redif tarzında bir takım tabur ve alaylar teşkilinden ibaret ise de memalik-i Beriyye ahalisinin ekserisi meskûn olmadığı cihetiyle icrâsı hemen memalik sâhiliyye ile Fizân ve Cebelin birer kısımlarına münhasır kalır ve bu halde kuraa usûlunun te'sîsi dahi lazımdır. İş bu usûla nazaran tertîb edilen askerler asakir-i muntazama demek olduğundan her haldeevvelkine muraccahtır. İleride miktarı da tezâyüd edilebilir. Kuraa-i şeri'yyenin icrasına Trablusgarp ve Bingazi şehirlerinden biden ile sair sancaklara kadar tedricen ta'mîm olunması ve şimdilik yüzünde bir nibeti esas tutulması bu mahallere mahsus olmak üzere piyade için müddet nizâmı 2 sene itibar edilmesi kifâyete refte refte askerliğin ta'mîmine medar olacağı aşîkârdır.

Trablusgarp sancağı	Alay-1 Piyade		Alay-1 Süvâri
Hums sancağı	1	4	1
Hums sancağı	1	4	1
Sâhil sancağı	1	4	1
Mısrâta sancağı	1	4	0
Fizân sancağı	1	4	1
Bingazi sancağı	1	4	1
Derne sancağı	1	4	1

8fırka2

6

Bâlâda zıkr olunan iki usûlun mezc ve terkihiyle mevki' icraya vaz'ı yani memalik-i Beriyye'de birinci usûlun ve memâlikin sahiliyyede ikincinin icrâsı dahi vârid hatır olabilir ise de bunda melhuz olan nizamsızlık daha ziyadedir. Eşrâf ve mütehayyiran-ı memleketin en ileri gelenleriyle zabitan ve umera-i askeriyeden nasbedilmesinde dahi bazı mertebe fevâid mütalaa olunur. Ezcümle, bir alayın hâvî olduğu taburlarının kolağaları ve bölüklerinin, yüzbaşı-i sanileri ve takımların mülâzim sanileri ve onbaşlıların mütehayyiran-ı memlekette ala merâtibihim nasb ve ta'yin edildiği takdirde alay mezbûru teşkil eden efrâd bir müddet-i kalilede zâbitân mûmâileyhim marifetleriyle tedarik edileceği gibi ta'lim ve teallüm ve terbiye-i askeriye husûsu dahi ordulardan verilecek olan ve askerlikden nişân miralay, kaymakam ve binbaşlılar ile yüzbaşı evvel ve mülâzim evveller ve çavuşan tarafından ifâ olunup ahaliden nasb edilmiş olan zâbitân dahi çalışmağa mecur olacağı cihetiyle bir müddet sonra onlarda bihakkin zâbt olurlar.

BEŞİNCİSİ

Trablusgarp vilâyetine mülhak Gat ve Gadamis kasabaları Sudan ve Vaday ve Bornu nam mahaller ticaretinin aktarma mahalli olduğu ve mahall-i mezkureden hareket eden kavâfilin muharrî bulunduğu cihetle siyahlık ticaretinin Cezayir'e çevirmesi zımında Fransızlar tarafından ötedenberi say ve gayret olunmakta ve hususıyla mezkûr Gadamis mevki'nde bir takım Fransız papazları ile seyyahları dolaşarak mütemadiyen güne gün entrikalar çevirmekde oldukları müstağni arz ve tafsil olduğuna mebni hem çevirilmekte olan şu entrikaların önü alınmak ve hem de öteden beri taraf bâhir-i eş-şeref saltanatı seniyyeye meyl ve mahabbet-i ciddiyyelerinin ve daima Trablus ile de muamelat-ı ve münaseba-tı ticariyyeleri bulunan ve mezkûr Gadamis civarında olup bir cihetiyle irtibât taallukları bulunmayan Tevârik kabâil-i cesimesiyle aynüssalah ve nam-ı diğer el-vâd kabilelerini hükümet-i seniyyeye ilhak edebilmek yolunu bulmak ve mezkûr Gat ve Gadamis aralarında olan ittisâlatın muhafazasına dikkat olunmak üzere bundan çend sene mukaddem Gadamis'e kâimkam nasb olunmuş olan mirmirândan Ali Katarî Paşa'nın müddet memûriyyetinden işin bir dereceye kadar tebeddül-i his olunmuşdı şu halde dahi oraya ümirây-ı askeriyye veya mülkiyyeden muktedir bir zât ta'yin buyurulur ve maiyetine de bir mikdar asker verilir ise ticâret-i mezkûrede ve hem de siyasice çevirilmekte olan entrikaların önü alınmış olacağı gibi kabâil-i cesime-i mezkûrenin dahi zaten arzuları olan iltihâk meselesi husul bularak sayeyi inâyetvaye-i hazreti kitistanide orası büyücek bir mutasarrıflık halini kesb etmiş olacağı, birde liva ve kazâ ve nahiyelerin teşkilât-ı ve taksimât-ı hazırası usûl-u idari ve emr-i muhaberece dâi'yi müşkilât olmakda idüğü mütevâtir olmaktan nâşi bunun dahi usûl mazbuta ve salimeye idhâli zımında atide murakkam cetvelde olduğu üzere merkezi Mısrata ve Züvvâre olmak üzere Trablusgarp vilayetinde iki ve diğerinin merkezi Derne'de olmak üzere Bingazi eyaletinde bir ki müceddeden üç liva teşkil ve mevcutlarının dahi ber mucib cetvel taksim ve ta'dil olunmaması münâsib gibi hatır-ı güzâr çâkeridir.

TRABLUSGARP VİLAYETİ

Nahiyeleri		Kazâları				
Tâcûra	Zanzûr	Trablusgarp sancağı	Zâviye	Münşiye	Gâryân	Aziziyye
Havs	Eski Trablus	Sahil sancağı	Zivâra	Havs		Acilât
Cemil ve Sahil	Ceffare	Hums	Zilyetin	Msılâta		Terhune
Asâr-ı Mecidiyye	Sirt münâsib bir nuktada	Mısarât	Sirt	Urfelle		Tavırğa
Kikle	Riyayn - Sian	Cebel sancağı	Fesâte	Nâlut		Mizde
Cufra	Dâlâe - Ubâri	Fizân	Sukna	Hamuşin		Şati Vadi şarkî- Vadi garbî
Mücsâm	Tihisin	Gadamis	-	-		Gât

ALTINCISI

Dahil vilayette istihdam olunmakta bulunan asâkir-i zabtiyye alayı altısı piyade ve üçü süvâri olarak cem'an dokuz bölükten ve altı yüz kırk neferden ibaret olup bunun üç bölüğü Trablusgarp ve biri Hums ve diğeri Cebel-i Garbi ve birisi dahi Fizân sancağında ve üç bölük ise Bingazi eyaletinde bulunarak muhâfazy-ı asayış ve zabtu-rabt dahili hadematiyle hapishaneler muhafazasında bulunmakta ise de kuvve-i mezkûre 400 saat tûli ve 300 saat kadar arz-i ve iki milyona karib ahalisi bulunan bir ülke-i cesimenin zikr olunan mahallerinde bihakkin hidemat-ı mezburanın ifâsına kudretyab olamayacakları der-kâr bulunduğu binaen eğer el-yevm husulü tezyiz kılınmamış ve tensikât-ı muktaziye icrâ olunamıyarak hali

sabıkında kalmış ise vilayetin mezkûreteynde kuvve-i mezkûrenin cetvel atide muharrer olduğu üzere 2 alay jandarmaya iblağı derece-i elzemiyyete zan olunur.

Piyade – Bölük	Süvâri- Bölük	Yekûn-Bölük	Mevcud Nefer	
2	2	4	220	Trablusgarp
1	1	1	160	Sâhil
1	1	2	110	Hums
1	1	2	160	Mısrata
2	1	3	240	Cebeü-l Garbi
1	1	2	160	Fizan
1	2	3	240	Bingazi
1	1	1	160	Derne
10	10	20	1600	

YEDİNCİSİ

Esbâb-ı muvâsale ve emr-i muhaberenin husulü zımnında hutut-u telgrafiye ile Mısır ve Trablus ve Bingazi mevki'lerinin Mısır veya Girit mevki'lerinden birine ve diğerlerine rabt ve icâbı kadar posta ve telgraf merkezlerinin te'sisi ve idare-i mahsusa canibinden aynı vakitte biri Girit'ten ve diğeri Trablus garbdan hareket ederek Derne ve Bingazi ve Mısrata ve Hums iskelelerine uğrayarak Trablusgarp ile Girit ve Malta beyninde işlemek üzere iki kıta' vapurun ta'yini ve humulelerinin Dersaadet ile Girit beyninde amed-şüd eden idareyi mezkûre vapurlarına aktarma edilmesi 15günde bir kere dahi Derne'den sonra İskenderiye tarikiyle ve avdetinde aks veçhile hareket ederek işletilmesi mütalaa kılınmıştır.

SEKİZİNCİSİ

Tuz ve sünger ticaretiyle vâridât-ı rusumiyyenin muhafazası sefâin-i ticariyyenin iskeleler haricindeki mevâki'e ihraç etmekte oldukları mevad nâriyye ve müştei'lerin nen' ve zabtı ve kaçakçılığın dahi kezalik men'î zımnında biri Bingazi ve diğeri Trablusgarp vilayetleri sevâhilinde keştügüzar eylemek üzere tersane-i amire canibinden 2 kıta' ufak vapur ile karakolluk hizmetini ifâ eylemek ve mevâki' askeriye arasında bahren hizmât-ı mühimmey-i

askeriyede bulunmak ve aralıkta sevâhil boyunca dolaşarak emniyet-i mahalliye'nin istikrarına i'tina ve dikkat etmek ve hudânekerde bahren tasallutata karşı elde bir mikdar kâfi kuvve-i bahriyye bulunmuş olmak üzere Trablusgarp ve Bingazi ve Bumba limanlarına kıta'-ı münasibede sufun-ı Hümayûn ta'yini dereceyi vücûbtadır.

DOKUZUNCUSU

Usûlu zirâ'ate aşına zirâ'atı memurunun irsâliyle ashab vukuftan mahallince bir zirâ'at ve sanayi komisyonun teşkili ve tapu usûlünü te'sis eylemek ve araziye münbiteyi kabail ve ahaliye cihet cihet tefrik ve taksim ile araziye miriyyeye nezaret eylemek üzere arazi ve memalik-i meskûnede olsun nüfus-u ahaliyi tahrir zımnında nüfus memurlarının izamı icâb-ı hal ve maslahattan bulunmuştur.

ONUNCUSU

Dahil-i vilâyette mevcut mekâtib-i ibtidayide mahallınca ittihaz kılınan emr-i tedris yolunda olduğundan bunların ıslahından şimdilik sarfinazarla yalnız sâye-i maarifvaye-i Hazreti padişahide dilhah aliye muvafık surette maârifin neşir ve ta'mimi zımnında cetvel atide gösterilen mahallelerde rüşdiye-i askeriye ve mülkiye ile nefis-i Trablusgarpında bir bab mekteb-i i'dâdiyye ile bir bab dahi mekteb-i sanâyi kuşâdı vabeste-i fermân samileridir.

Mektebi İ'dadiyye	Mektebi Rüşdiye Askeriye	Mektebi Rüşdiye Mülkiye	Mektebi Sınâyi	
1	1	0	1	Trablusgarp
0	1	0	0	Bingazi
0	0	1	0	Hums
0	0	1	0	Cebel-i Garb
0	0	1	0	Sâhil
0	0	1	0	Derne
0	0	1	0	Fizân
1	2	6	1	Mısırata

ON BİRİNCİSİ

Dahil-i vilâyetde atıbbânın nüdrete mahâzîr müteaddid'de ve muhtelifenin tekevvün ve tahdisine bâis olmakta ve memleket tabiblerinin lüzumu bahsi malûmu i'lâm kabilinden bulunduğuna mebni şimdilik nefis-i Trablusgarp ile Zaviye Hums, Cebel, Fizân, Mısrate, Mislata, Gadamis, Gıryan, Bingazi, Derne, Uclâ, Câlu mevki'leri dâireyi belediyelerine memleket tabibi namıyla mekteb-i tıbbiyyeyi mülkiyeden mahrec etibbâdan on bir neferinin ta'yin ve izâmı ve Trablusgarp ve Bingazi şehirlerine dahi birer mevki' hastanesi te'sis buyrulması ve merkez vilâyetlere dahi birer nefer kâbile memur edilmesi muvafık-ı maslahat gibi mütalaa olunur.

ON İKİNCİSİ

Sevkiyyâtta kullanmamak üzere mahallince icrât ile hayvan istikrası her zaman mümkün olamadığı ecilden en a'lâsı bir nakliye bölüğü teşkil etmektir. Bunun için her bir piyade taburu bir deve ile bir bârgirden ibâret iki re's hayvan mübâyaa ederek akçasını müteferrikaya idhalen tesviye ile ve her bir taburdan dahi ikişer nefer alınsa, 40- 50 hayvan ile 40-50 neferden ibâret olan iş bu nakliye bölüğü 1-2 zâbit idaresine tevzi' olunduğu halde bir nakliye parkı vücuda gelir. Eğer her hangi bir tabur namına olarak iş bu bölüğün nakl eylediği eşya ve saire için raîç bedel üzere alınan akçe ile bi-tekrar hayvan mübâyaaasına devam olunur ise az zaman zarfında bir kaç yüz hayvana mâlik bir nakil parkı vücuda gelmiş olacağı eşkârdır. Havaliyi mezbura kumluk olması hasebiyle nakil bölüğüne araba itâsı mücaz olamaz.

ON ÜÇÜNCÜSÜ

Trablusgarp limanının sed ve muhafazayı duvâr rıhtımlarının musârafât-ı inşâiyyesine karşılık olmak üzere mikdar-ı kâfi akçenin tedârîki dahi suret-i mümkinedir. Evvela şehirleri ihâta eden sur-atik beden duvârlarının temîn kılıp ahaliden başka bir fâidesi olmadığından mâadâ ekser-i mahalleri dahi harabdır. Mezkûr duvarların hedmi ile hasıl olacak taş enkâzırıhtım ve bulvar inşâtında kullanılır ve beden duvârların arsasıyla hendek mahalleri ve civarında vâki' arazi-i miriyyey furuht olunur ise bir hayli mikdar akçe hasıl olursınada 30- 40 bin kuruşdan mütecâviz olan ve sur vakfi irâd-ı namıyla muanven bulunan akârat kirası belediyeden alunup rıhtımda sarf olunması mümkündür. Bu ana kadar halfe otunun öşür ve kantar ve iskele namıyla istifa oluna gelen rusûm-u selaseye birde liman resminin ilâvesinde

bir beis olmadığından ve iskele -i rusûmun dahi beher denk için 20 paraden ibâret olduğu halde doksan beş senesinde resm-i mezbûru hasılatı altmış bin kuruşa balığ olmasına nazaran beher denk için on para liman resminin istihsali olunması halinde senevi otuz bin kuruş hâsıl olacağı aşikârdır. İşbu resimle daireyi belediyeye aid olan iskele resmi liman masrafına karşı tutuldukta Cerbe ve Fransız boğazlarının beş senede kapatılması yani limanın en elzem olan mahallinin muhafazayı duvâr-ı Cerbeye celileyi bâr olmaksızın inşâ ve ikmal edilmiş olur.

ON DÖRDÜNCÜSÜ

Rûsum-ı sitteye merbut olan ve Tacura ve Karkûra ve Bingazi memlehalarında hasıl olup akdemleri pek ziyâde kıymet ve revacı var iken şimdilerde fiyat gayri münasebeyi mevzuadan naşı rağbet ve revacdan sâkıt olmağa başlayan tuz hâsılatı mezkûr vilâyetlerde kain gümrüklerinin varidatının esasilerinden ibâret olduğundan başka ticaret-i mahalliye ve istifadeyi ahaliyeye medâr olmakda idi. Akdemce mahalle-i mezbure-i tuzun kıyye-i atiki 17 para ve foça tuzu 20 para iken ve bu keyfiyet yani Bingazi ve Trablusgarp tuzunun ehveniyet kuvvet ve nefaseti hususları sürmümün terakkıysine medar bulunmakta iken Ahiren mahall-i mezkûre tuzlarının kıyyeyi cedidiyne 14 foçadan husule gelen 15 para fiyat vazî' olunması diğerlerinin nazır rağbetten sukutuna bâis olmuş ve bu keyfiyeti balada arz olduğu üzere ticareti mahalliye istifadeyi memleket sektedar eylemiştir. Eğer Bingazi tuzunun kıyye-i cedid-i olan 12 paraya fûrûht edilecek olur ise mehâzîr mebsûta mündefi olacağına mebni icabının icrâsı her halde ra'i aliye menûttur.

ON BEŞİNCİSİ

Fizân'ın Sukna ve Gıryan ve Gat'ın dahi Gadâms tariklerinin bir vakf-ı matlub temîni ve mürûr ve ubûrun teshili zımnında nukât-ı münâsibesine icâb-ı mikdar müceddeden kuyuları hafri ile beraber baazı mevaki-e emakin-i askeriye te'sis ve binâ olarak jandarma ve asâkir-i nizâmiye ikâmesi ve Sukna ve Urfele ve Bumba ve Tobruk ve Hasa ve Biraasa ve Uclâ ve Câlû ve Sirte asâr-ı mecidiyyeyi ve Terhune ve Cefra mevkilerine asker ikâmesi münasib gibi hatıra hutûr eder.

ON ALTINCISI

Havaliyi mezkûrece hurma ve zeytin ağaçları ile ağnamın vergileri akdemce icrâ kılınan bir ta'dâd tahmini üzerine istifa olagelmekte olup, ancak eşcâr ve ağnam-ı mezkûre adedlerinin sinin vefiredenberi tezâyüd ve tenâkus etmiş olacağı tabii olduğundan bu kaide-i namurdiyeini ilgâsıyla zikr olunan vergilerinin mahall-ı sairede olduğu gibi beher sene ta'dâd olunarak hasıl olacak aded sahihi nisbetinde istihsal kılınması ve aşârın ta'sîr ve tahsiline memur olan memuriyetin lağvıyla vilâyet-i celileyi sairede meri olan usule tevfiik olunması ve tahsil memurluğu ve celb hadematında kuloğlu ve jandarma istihdamı misillü hâlât-ı gayri makbulenin lağvi ve ta'yîn buyurulacak kaymakam ve müdürlerin lisân-ı mahalliyeye aşnâ zevâtan intihâb buyurulmasının usûl ittihaz olunması ve dahil-i vilâyette ve hususuyla Bingazi eyâletinde bulunan Aynüşşehad nam mahalde mevcud orman ve meadinin icrâi keşfi zımında memur mahsus ta'yîn ve irsâli münâsib gibi ıslâhât-ı mukteziye cümlesinden görünüyor.

ON YEDİNCİSİ

(Ahali-i mahaliyenin muhtasaran ahval-i mahsusaları)

Perverişleri mütevâzî'anedir. Hükümeti âdile-i saltanat-ı seniyyeyi fartu inkıyâd ve mutâva'atları vardır şerâit-i mukaddese-i islâmiyeyi hüsn-ü muhafaza ve ifâya say ve gayret ve kendilerince bir müşkil zuhurunda ulemâ ve ihtiyarlarına müracaat ederler yekdiğeriyle emizişleri pek güzeldir. Gayet şecî ve cesur ve silahşörlerdir . Ashab-ı ilm ve fazilet haklarında riayet ve ihtirâmât-ı azimede bulunurlar. Ahaliyi merkume bir don ve bir gömlek ve bir de boy ihramı iksâ ederek ahaliyi gayri meskûnenin elbisesi yalnız bir ihramdır. Eşyayı beytiyelerin gayet sade ise de hayvan ve silaha itibarları ziyadedir. Ekserisi şair ve hurma ve dârı ve bişne ve tasab tabir edilen yine dârı nevi'nden bir mahsul ile kifâf-i nefis ederek ihtiyâcât-ı zarûriyyelerinden fazla kalan zehayir ve saireyi Trablusgarp ve Bingazi ve Derne ve Mısrate ve Hums ve Zilitene iskelelerine ve kazâ merkezlerine ve eyyam mahsusada kasaba ve karyelerde kurulan pazarlara nakil ve fûruht ederler. hatt-ı mezburenin ahalsi iki milyona karib olup ekserisi islâm ve bir mikdarı Musevi ve saireden dahi ecnebidir. Nefs-i Trablusgarp şehrinde hâne ve emâkin-i saire ile dekakin adedi iki bine karib ise de Bingazi nısf râdelerindedir. Umum ile memalik-i sahiliyye mamur olup içerilerinde vaki-i mevâkin ekserisi gayri meskûndur.

ON SEKİZİNCİSİ

(*Mahsûlât-ı Arziyesi*)

Hüdâyî nâbit olarak vilâyetinin ekser mahallerinde zuhur edip vapur ve sefineler ile Avrupaya peyderpey nakl olunmakda bulunan ve kâğıt i'mâlinde ve mensucâtın kısmı azâmında kullanılan hâlfe otu ve hinta ve şair ve fasulye ve mercimek ve a'lâ zeytun ve hurma ve limon ve her nevi portakal ve nar ve incir ve a'lâ mandalina mısır buğdayı ve dârı ve bişne ve kasab ta'bir olunan. Diğer nevi dârı ve soğan ve patlıcan ve bakla ve enginarve asma ve sakız ve helvacı kabakları ve a'lâ kavun ve otuz kıyye sıkletinde karpuz ve üzüm ve şeftali ve kayısı ve elma ve armud ve ayva ve erik ve badem ve frenk inciri ve saire envai sebze ve hububat mütenevvia bulunup meyvenin bolluğu meşhur ve her nevi hayvanat pek mebzuldür. arazı-ı her şey'e müsaad ve müstaid ve kâbil ve hele kuvve-ı inbatıyyece memalik-i mahrusa-ı saltanet-i seniyye içinde emsâl-ı pek kalildir .

Rugan zeyt-i taasir olunur. Ve zeyt yağının a'lâsı bulunur ve pek kesretli olduğundan mahalleyi saire-i nispetiyle ehven fiyatla satılır mahsulatı arziye sene de iki defa alınmakta olduğu gibi koyun cinsinden olan hayvanattan dâhi sende iki yavru alınır.

ON DOKUZUNCUSU

(*Mahsulât-ı Sinaîye*)

Harirden ve pembe yünden mamul çarşaf ve ihram ve çiz pabuç ve kundura ve elvan-ı sıhtiyen ve sineklik sigara ağızlığı ve tabakası ve baston ve fincan ve tarak ve kupa ve taş ve sim nargile ve cubuk takımı ve güzel plan ve sandalye ve kanape ve çekmece yazıhane mamulatı debbağiye ve muytbiye ve adavât-ı zeriyye ve a'lâ her türlü hasır ve halı ve kilim ve at takımı â'şiyeye ve keçe imâl olunur. Ve el-hâsıl mamulât-ı hariciyeden ancak yüzde otuza kadar muhtaç olabilecek nispetinde mamulât ve masnuât-ı mahalliye bulunur.

YİRMİNCİSİ

(Merkez vilâyetler elvîye-i mülhaka ile bilcümle kazâ ve nevâhinin budiyet mesafelerini mübeyyin cetveldir)

Saat	Asami	Saat	Asami	Saat	Asami	Saat	Asami	Saat	Asami
9	Zaviye	18	Mislata	60	Nalut	200	Şarkî	257	Meric
16	Züvvâre	12	Terhûne	30	Kikle	260	Gat	264	Dırsa
12	Acilat	36	Urfelle	36	Mezde	114	Zila	000	Bumba
22	Guryan	120	Sirt	235	Merzûk	300	Katrun	264	Cidabiye
02	Zanzur	37	Tavurga	120	Sukna	000		320	Ucla
021	Tacura	12	Ceffare	180	Sebhe ve Simno	245	Karkûre	322	Calu
12	Aziziye	60	Asâr-ı Mecidiyye	185	Şatî	250		321	
24	Hums	30	Yefrin	220	Vadi-i Şark	286	Derne	299	
32	Mısrata	160	Gadamis	221	Vadi-i Garb	000	Tavurga	245	
30	Zileten	36	Fesâte	201	Hafra	260	Biraasa	265	
						000		261	Kubbe

Trablusgarp ve Bingazi vilâyetleri hakkında olan mütâlaat ve malumât çâkeranem balâda madde be madde arz ve beyân kılınmış olmakla bu babda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü emirindir.

25 Ağustos 1302 fi 8 Zilhicce 1303

Kulları

Erkân-ı Harbiye Miralayı

HÜSEYİN HÜSNİ

FİHRİST

- Trablusgarp limanının tathir ile limanı teşkil eden kayalıklar arasına sedd ve muhafaza duvâr ve rıhtımının inşâsı şehrin etrâfına suret-i hafifede devr-i muttasıla inşası ve göbekli buruc nam mahalle bir aded zırhlı batariye vazi' Trablusgarp ile Bingazi beynine ve bunların mülhakatına hutut telgraf te'sis ve temdîdi ve limanlara vazi' olunmak üzere torpido irsâli karaoğolluk ve nakli ve hidemat saire-i bahriyede kullanılmak üzere iki kıta ufak vapur ile iki aded istimbot ve münasip mikdar donanma Bingazi limanının tathiri ile şehrin etrafına istihkâmât-ı münferide te'sis ve bina olunması.
- Bingazi ve Trablusgarp mevki'lerine askeri kışlası depoy-u kebir cephe ve Bingaziye bir bab hastane ve mevâki'-i mühimmeyi askeriye ve depo ve kışla inşası mezkûr şehirlere iki bab mevki' hastanesi küşadı ve lazım gelen tabib eczacı ve eczanelerinin ta'yin ve izamı.
- On birinci maddede mezkûr-ı mevâki' on bir nefer mülkiyeden belediye tabibi ile iki nefer kabile tayini.
- On dördüncü maddede gösterildiği vecihle Trablus ve Bingazi memleahalarında husule gelen tuzun kesb-i revâc etmesi zımnında fiyatının tenzili mevcud asâkir-i zabitiyenin jandarmaya tahvili iki alay jandarma teşkili.
- Trablusgarp şehrine bir bab-ı idadiye ile nehârî bir rüşdiye-i askerye ve bir bab ıslâhhane ve Bingazi dahi leyli ve nehârî bir bab rüşdiye-i askeriye küşadı arazi ve tapu mamurları ile bir iki nefer maden ve orman mühendisi izamı.
- Lisan-ı mahalliye aşına hükümet-i memurları ile nüvvâb ta'yin.
- Her iki vilâyetin mevaki' meskûnesinden itibaren Kura usulu şeri'yyesinin bit-tedric mevâki' icraya vazi' ile redif tarzında asâkir-i mahalliye teşkili Trablusgarp'ta muhtelit bir fırkayı ve Bingazi'de dahi müstakil ve muhtelit bir liva teşkili ve bir takım torpido ve bir takım dahi telgraf askeri irsâli Girit ile Bingazi ve Trablusgarp beyninde seyirü sefer etmek üzere bir posta vapuru tayini.
- Her iki vilâyet-i mülhakâtından mevâki' meşhureye rüşdiyye-i mülkiyye mektepleri küşadı Aynüşşehad nam arazisine muhacir iskânı.

- Aşâr hakkında usûl-i ihâlenin kabuliyle ağnam ve eşcar mevcudenin ta'dâdı ve mikdar sahihine nazar vergi vazi' Fizân ve Gat tarikleri üzerlerinde vâki' nukât münasibeye kuyular hafri ve münasib mahallarına jandarma ikâmesi
- Zaviye ve Mısrata ve Derne'nin mutasarrıflığa tahvili.
- On ikinci bendde gösterildiği vechile nakliye bölüğü küşadı.
- Asâkir-i şahane-i mevcudenin liman ve umur-u istihkâmiyede ve inşaat sairede istihdamına müsaade buyrulması.
- Münasib buyuruluğu takdirde valilik ile fırka-ı askeriyye komandanın bir zâta
- Ahalesi ile ma'tine muktedir kâymakam ve müşavir tayini.

3.7 AHMET RASİM PAŞA’NIN LÂYİHASI²⁰⁸

7 Şevval 1308 (16 Mayıs 1891) BOA, YEE nr. 7-13

Manen vilayetin iâde-i hayâtına sebep-i müstakil olan şu hidmet ve muvaffakiyet-i çâkerânem politika nokta-ı nazarınca pek mühim ve kâfi ve her halde takdir ve tahsine layıktır. Ancak umûr-ı maneviyeden olan bu misillü hizmetlerin haricde vücûdu görülemezse de te’sîrâtı elhâletühâzihi hüsn-i asarıyla yani bunun tetimmatından olduğu üzere şimdiye kadar politikaya âid umurun tıbkı usul ve nizam-ı dairesinde temşiyet ve icrâsiyle sabit ve ezcümle ol vakit Fransa General konsolosunun Trablusta mutavattın Cezayir ve Tunuslular haksız himaye iddiâsından ferâgat etmesi ve Fransa ve İtalya ve sair devletlerin mahmiyetine kabul eylemiş olan tebaayı devleti âliyeden bir takım yerli Trablusluların tebaiyyet-i asliyelerine rücû ettirilmesi ve istihma fikrinde bulunan nice eşhâsın o sevdadan külliyyen ferâgat etmesi ve zamanı âcizânemede hiç bir kimsenin hiç bir devleti himayesi tahtına girmemesi buna delildir. Ahvâl-ı meşrûha ile mutevaggil ve meşgûl olduğum ve maddi ve manevî mevânî’ ve müşkilât-ı adîdeye tesâdüf eylediğim halde yine bir taraftan asla vakit zâyi’ edilmeksizin hal ve mevki’ ve zamanın iktizâsı ve kabail-i urbanın mizâc ve tabâyi’ muhtelifesi tefekkür ve mütalaa ve zabt ve idâre-i memleket ile merkez ve mülhakatça hakimane ıslah ve i’râ-ı mülk kazıyye-i mutenasına ve esayiş veistirâhat-ı umûmiyyenin iâde ve istikrârına âid tedâbir-i kâfiye ve müsmire itihaz olunarak kavânîn ve nizâmat-ı devleti ve usul ve kavâid mâdelet-i hükümet vaz’-ı te’sîs ve icrâ ve kâfiye-i sû’ isti’âmâtı raf’ ve imhâ olunduğu ve bissühûle o misillü müteneffizân memleketin kesr-i nüfuz ve itibârlar ile umum-u kabailin taht-ı zâbita ve râbitaya idhâlları müyeser olduğu eclinden vilayetin idare-i umûr-ı mülkiyye ve maliyyesi mihver matlub’da cereyân etmiş ve binâenaleyh servet-i umûmiyyeye hâdim emr-i filâhat ve zirâ’at ve ticâret tevessü eylemiş olduğundan atide tafsil olunacağı vechiyle zamanı memûriyet-i çâkerânemde memleketçe te’sîsat-ı nâfia ile varidatı o nisbette terakkî eylediği ve elyevm gün be gün dahi ilerlemekte bulunduğu asarıyla ile meydândadır.

On sene imtidâd eden zaman memûriyet-i çâkerânemde vücûda getirilen bu şeyleri bir cemîle sadedinde göstermek ve şüf’alandırılıp gazetelerle ilan ettirmek kadimen hilâf-ı fikr ve meslek ve mu’tâdım ve vilayetin umur-ı mülkiyye ve maliyye ve siyasiyesince ber vefk dilhâh âliyyi memleket ve ahaliye nâfi’-i asar-ı hasene ve terakkiyât-ı nâfia vücûda götermek her

²⁰⁸ 1881-1896 tarihleri arasında Trablusgarp valisi olan Ahmed Rasim Paşa’nın lâyihasını ele alan bir makalede lâyiha’nın geniş bir özeti de yer almaktadır. Bk. Hamiyet Sezer, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı’da Vilâyet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri – Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yayını, 2002, Cilt 20, Sayı 32, s. 163-178.

halde dahil-i vazife-i memuriyet ve ubûdiyyetim olup ancak hâricden Trablusgarp'a gelip bir iki üç ay nefis-i şehirde ikamet ve avdet edenler umûm-ı vilayetin ahvali sâbıkasını ve sekiz on seneden beri sezâvar takdir terakkiyât-ı hazırasını bilip anlayıp da ona göre kıyas ve muvazene edemeyerek onların malûmâtları burada kaldıkları müddetçe meşhûdat ve mesmûatlarına münhasır ve pek sathî olacağı ve bir çok hakâyıkı câmi' olunamayacağı tabii bulunmuş olduğundan vilayetin tezâyüd-i vâridât-ı esbab ve keyfiyyât ile sureti mamûriyeti bervech-i ati arz olunur.

Burâce halfe tabir olunur hudâyi nâbit bir nev' otun öşr vâridâtı bundan on sene evvel sekiz yük kuruş raddesinde iken sene be sene terakki ederek iş bu doksan yedi senesinde bir milyon doksan dokuz bin kuruşa bâliğ olmuştur çünkü evvelleri kantar başına otuz para alınırken muahharan yirmi para daha zam ve ilâvesiyle elli paraya iblağ edilmiş olduğundan bunun şu mikdara baliğ olması bundan neşet edip evvelki senelere kıyâsen zamanı çâkerânemde öşr-i mezkûr üç yük kuruş tezâyüd eylemiştir. Bu vilayette tahsildar makâmında müstahdem kabileler şeyhlerinin burâce (makâma) tabir olunur hizmetleri mukâbili olarak kendi zirâ'atları mahsullarından yirmi beş kîle arpa ve on sekiz kîle buğday ile seksen sekiz kıyye zeytûn yağı öşrden muâfiyetleri karar-ı kadim iktizâsından ise de vilayetin vüs'at-ı dâiresiyle büyük küçük kabail-i müteaddidesine ve bazı kabilelerde ise meşâyihin taaddüdüne mebnî şeyhlerin kesret ile bazı su' isti'mâlatlardan hem fukarâyı efrâdı vikâye ve hemde hukuk-u tayyibeti hazineyi muhafaza için üç yüz bir senesinde ta'dîlat-ı âtiye icrâ olunmuştur. Şöyle ki bir kabileye bir şeyh kafi olup taaddüd-i meşâyihin vücûdu zâid ve ne bi'mahall görüldüğünden bunların umûmen meşihatları lağv ile bir kabilede yalnız bir şeyh ibkâ olunduğu gibi iş bu ibkâ ve istihdam olunan şeyhlerin de kabilesi nüfus ve eşcâr vergi mürettebâtı on bin kuruş ise(rub' makâme) ve yirmi bin kuruş ise (nısf makâme) ve yirmi binden yukarıda olduğu takdirde (tâm makâme) olarak öşr muâfiyetleri karargir olduğundan bu iki ta'dîlat sebebiyle zaman-ı kemteranemde meşâyih merkumaya âid öşrden feyiz ve bereket senelerinde bilsühûle senevî hazine-i celile iki yüz bin kuruşdan mütecâviz bir meblağ istifade ederek umûm a'şâr vâridât-ı yekûnüne munzam olmuştur.

Tunus aşâirinden hudûdda mukîm(Vargama) nam cesîm aşîret-i eşkiyâsının bundan sekiz sene evvel gelinceye değin mütemadiyen Trablus hudûduna tecâvüz ile ahali-i vilayete vâki' olan gâret ve tasallutatı kaviyyen men' olanmaktan ve her tarafta asayiş ve emniyyet-i umûmiyye hasil olmaktan nâşi gerek Züvvâre ve Havz ve sair hudûd cihetleri ve gerek diğer mahalleler ahali ve kabailinin kemâl-ı huzur-u bâl ile meşgul zirâ'at olmalarıyla beraber umûm

mezrûatın hüsn-i tahrisi ve ta'sîrine ve ol babda bir güna su'-u isti'mâlata meydân verilmemesine taraf taraf sa'y ve ihtimâm ve dikkat olunmasına mebni aşar vâridatı haylı terakkî etmiş ve ezcümle-i mezkur Züvvâre ve sair bazı mahalleler hûbûbat a'şârî bir kaç misli tezâyüd ederek feyiz ve bereket senelerinde umûm-ı vilayetin hûbûbat ve a'şârından bir kaç yük kuruş fâzla vâridatı hâsıl olmuştur. Balık rûsum-u evvelleri nefis-i sehirde alınabildiği ve buraca cidari denilir gök boyâdan miri için hiç bir şey alınmak mu'tâd olmadığı halde zaman-ı çâkerânemde mezkur balık resmî umûm-ı sevahil-i vilayetten alındığı ve mezkur boyânında beher kantarından râyic olarak öşr nam ile dört kuruş ahz ve istifa olunduğu cihetle bunlardan da senevî hazine-i celile ile haylı müstefid olmakta bulunmuştur.

Üç yüz dört sene-i maliyyeden itibaren umûm-ı memalik-i şâhâne misillü Trablusgarp vilayetinde dahi vergi mürettebâtına rub' ve bedelât-ı askeriyye sülûs zammı be irâde-i seniyye hazreti padişahi takrîr etmiş ve mezkur-ı sülûs bedelât-ı askeriyyenin sene-i merkuma ibtidâsında zamm ve tahsil ve istifasına başlanmış olup ancak iş bu kıt'anın başlıca mahsûlu ve ahalinin yegane maîşeti olan şâir ve hinta mezzûatınca feyiz ve bereketi hûsulı mutlaka nüzul-u amtâra mütevakıf ve halbuki bihikmetih-i teâlî bu kıt'ada bazan iki üç sene alettevâlî yağmurluksuzdan mezzûatın ya cümlesi ve yahut kısm a'zamı mahv ve hebâ ve bu sebeb ile kaht ve galâ' derecesinde müzâyaka runüma olarak ahali ve urban hayvanatını satıp tüccarın hâricden celb eyledikleri zahîreli mübâyaaaya muhtâc olduğundan geçen üç yüz bir senesinden sonre iki üç seneye kadar yağmursuz koraklık ile bu hal devam edip fukarâ-ı ahali ve sekene maîşet ve idârece zarûret ve müzâyakaya dûçâr olduğu ve bittab' tekâlîf-i miriyyelerini edaya muktedir olamadıkları halde lehülhamd muahharan mezkur üç yüz dört senesinde buraca yağmur zamanı olan mevsimi harifide rahmetlerin nüzula başlaması üç yüz beş senesinde mezzûatça feyiz ve bereket hûsulunu temîn eylesine mebnî bilistizan şerefvukû'bulan müsaade-i seniye üzerine vilayetin vergi mürettebatı rub'u olan bir milyon yedi yüz kırk beş bin küsur kuruş mezkur üç yüz beş senesi ibtidâsından itibaren merkez ve mülhakat-ı mürettebatına zamm ve tevzî' olunarak her ne kadar bu babda bazı mahallerden mürâcaat ve müsted'âyât vâki' olmuş ise da sızıldısızca her tarafta tevzî'atı ve tahsîlatı icrâ olunmuştur.

Merkez-i vilayeti daire-i belediyesinin evvelleri hiç emlâki ve bir para emlâk vâridatı olmadığı halde işbu belediyenin varidatından sene besene han ve dekakin ve saire inşası misillü tedâbir-i nâfia-ı itihaz ve icrâsına ve her sene hüsn-i i'mâl ve isti'mâlına devam ve itinâ etmiş ve ettirmiş olduğum cihet ile üç yüz altı senesi nihayetinde şu kadarki Trablusgarp vilayetinin fevkalâde vüs'at ile beraber bütün arazisinin i'mâra kâbiliyeti olmadığı aşîkârdır. Zira erbâbının meşhûd

ve malûmu olduğu üzere Cebel'de Gadamis ve Hums'ta Sirt kazaları cihetleriyle oralardan Fizan dahiline varancaya kadar on beş yirmi günlük mesafeler ve Fizan sancağında vâki' ekser mahaller çöl ve rîğistân susuz otsuz berriye ve beyâbân olup fevkalâde vahâmet havasıyla şiddet-i harâreti maruf olduğu gibi vilayetin sair mevâki'inde dahi aralık aralık tûlen ve arzan medîd ve kasîr böyle arazi-i kafraa eksik olmadığına ve buralarda ve yol üzerlerinde vaktıyla hafr olunup elyevm nadiran mevcûd bulunan kuyularda kırk elli altmış ve bazan seksen kulaç umğunda ancak suya yetişildiğine ve bunlarında suları hem az ve hem de âcî ve şûrbe gayr-i kâbil olarak kâfileler halkı mamûrelere vâsıl oluncaya kadar me'kûlâtla ile beraber kafi mikdar içecek sularını tulumlarla taşıyıp götürmeğe mecbûr olduklarına nazaran bu mahallerin yani vilayetin bu gibi heman sülûsan arazisinin iskan ve i'mârete gayr-i kâbil bulunduğu te'ayyün eder fakat elhâlet hâzihi meskun ve mamûr ve gayri mamûr sair mahaller arazisi böyle olmayıp zirâ'at ve filâhat ve bağ ve bahçeler ihdâs ile her türlü i'mârat'a müstaid ve kâbil ve bu babda hükümet-i mahaliyenin maddeten ve maslahaten teşebbüsât ve ikdâmât-ı mütevaliye ve teşvîkat ve tergîbat-ı mütemadiyesi merkez-i matluba vâsıl olmasına mebnî ânifen arz ve tafsîl olduğu üzere şu sinîn-ı ahîre de ekser o misillü mahallerde el yevm birer kasaba şeklini almış müteaddid hükümet-i merkezleri ve mamûreler ve zeytûn ve hurma ve sair eşcâr-ı müsmire ile üzüm fidânlarını havi bahçe ve bağların vücûdunu ve bir taraftan dahi gün begün asâr-ı umran ve terakkiyatını gören yerli ve yabancı terakkî cûyân mübtehic ve şâdân olmaktadır. Hasılı, avn ve tevfiğ rabbânî ve nüfuz-ı âliyye-i cenâb-ı cihânbanî ile memleketin hüsn-i zabt ve idâresiyle emn ve asayiş istikmâl ve umur-ı mülkiyye ve maliyye ve siyasiyesince ıslahat ve tanzimat-ı mümkün esbabı istihsâl olunmuş ve hilâf-ı rızâ-ı âli ahval ve muamelata asla meydân verilmeksizin bir vefk dilhâh-ı âli teşebbüsât ve ikdâmât-ı kâfiye sarf ve îsâr edilmiş olduğundan şu on sene zarfında vilayetin mamûriyet ve sair suret ile terakkiyat-ı eslâf zamanlarına nisbeten fevkalâde ve umûm ahali ve aşâir kemâl-ı huzur ve emniyetle terbiyet-i medeniyet ve servetçe gün begün ilerleyerek elyevm mesud bir haldedir maa hâzâ on sene evvela gelinceye kadar vilayetin husul-ı umran ve terakkisine mâni' olan esbabı yalnız eslâf-ı âcizânemin bütün bütün idâre-i umur-ı vilayeti hal tabîiyyesine terk ve ihmâllarından olmayıp belki anlar dahi bulundukları müddetçe makdurlarını sarf eylemişler ise de az zaman içinde hûsulu sehl ve asan olmayıp bu gibi maddi şeylerin vücûda getirilmesi bittab' vakte muhtâc olduğu halde daha memleketin layık ile ahval ve icabatına kesb-i vukûf ve ittîlâ' etmezden ve tasavvurât ve teşebbüsât-ı vâki'lerini hayır-ı fî'le isala-ı vakit bulmazdan evvel birer müddet-i kalile zarfında birbirini müteakib infisalları vukû'bulunması ve lâsiyyema ol vakitki usul-ı

idarece vilat-ı izâmın ruhsat ve mezuniyyet-i resmiyyeleri buraca mahdud ve gayr-i vâsi' bulunmasına mebnî mesai ve gayret ve ikdâm ve himmetleri semere-i bahş olamamış idi Cenâb-ı Hak Ömr ve şevket ve muvaffakiyet-i celile Cenâb-i zilullahıların yevmen fe yevmen müzdâd ve ferâvân buyusun veliyy-i ni'met-i bi minnetmiz pâdişâh kesir-ül asâr ve tâcdâr-ı bâhirül iktidâr efendimiz hazretlerinin muahharen ittihâz buyurdıkları usul-ı cedideyi memleket-i perveri ve hakkaniyet kesteri cenâb-ı mülukdarıları iktiza-ı âlisince sâbıkta olduğu gibi öyle olur olmaz vesîleler vela an asıl masna şikâyetler üzerine erbâb-ı sıdk ve istikâmetten olan vilat-ı izâm ve sair memurîn-ı hükümetin azil ve tebdilleri vaki' olmayıp ezcümle çâkerilerinin on sene müddet-i memûriyetim imtidâd eylediği ve alelhusûs bu Abd âcize nüfuz ve me'zûniyyet-i kâmile inâyet ve ihsân buyrulduğu cihet ile bu ni'met-i celilenin kader ve şükrünü bittakdir vekit ve fırsattan istifâde ederek âla kadrel-ü'l vüs' ve el istitâa leylünehâr hâb ve râhatı terk ile makdemane ve mustakimane vilayetin tedâbir ve esbab-ı inzibâtiyesini husul-ı umran ve terakkiyâta vakf-ı vücûd ve bezl-i mechûd etmiş olduğum cihetiyle ahval-i mahalliye ve ihtiyâcât memlekete muvâfık teşebbüsât ve ikdâmât-ı vâki'anin ibrâz-ı asâr fi'liyyâtına muvaffakiyet-i çâkerânem mahza iş bu eltaf ve müsaadet-i celile Cenâb-i veliyy-i ni'met a'zami netâic-i meşkuresinden ve eğerce ahlâf çâkerânemde meslek âcizânemi üssülharekat-ı ittihâz ederler ise onlar'da bu yolda muvaffak olarak vilayetin umran ve terakkiyâtı ve aceze-i ahali ve raiyyetin refâh ve saâdeti bu halde devam edeceği umûr-ı tabiiyyedendir. Elhâletühâzihi çâkerlerinin hizmet ve muvaffakiyeti burade de olup ancak vakti icrâsı geldikçe icabatı mahaliye ile kabailin hal ve tabiatlarına muvâfık surette derece derece memleketin bir kat daha husul ve istikmâl-ı mamûriyeti ve tezyid-i varidâtı için mevki'en mümkün ve kâbil olabilecek asârın vücûda götürülmesi hûlasa-ı amâl ve efkâr-ı âcizânem olmasıyla ol babda tecvîz-ı terahi ve kusûr olunmadığı ve olunmayacağı bedîhî ve İnşaa Allahu Teala saye-yi muvaffakiyet-vâye-i hazreti pâdişâhide tedricen bu maksad hayır mersad-ı âliyyinin daha ziyede mertebe-i matlubaya isal ile asâr-ı nâfiası ibrâz olanacağı eltâf ilahiyyeden memûl ve müsted'â-ı çâkeri bulunmuş olmakla ol babda ve her halde emrû fermanı hazreti min lehü el emrindir.

Fi 7 Şevval 308 Fi 3 Mayıs 307

Min Vali-yi Trablusgarb

Ahmed Rasim

Mülhakat vilayette inşa olunan:

Hums'ta hükümet konağının ilavelerle müceddeden tamiri	1
Hums'ta mükemmel askeri koğuş ve karagolhanesi	1
Hums'ta mekteb-i rüşdi-i mülkiye	1
Hums'ta mükemmel taş iskelesi	1
Hums'te iskeleden kasabayakadar şose yol	1
Sirt kazasında maa müştemilat müceddeden hükümet konağı	1
Sirt kazasında bir bölük istî'âb.....koğuş	1
Sirt kazasında süveri hayvanat için âhûr	1
Sirt kazasında maa müştemilat han	1
Sirt kazasında fırın ve değirmen	2
Sirt kazasında dekâkîn	15
Mısrata kazasında maa müştemilat müceddeden hükümet konağı	1
Mısrata berriyesinde yol üzerinde müceddeden su kuyusu	1
Ziletin kazası hükümet kasrının ilâveler ile müceddeden tamiri	1
Mislâta kazası hükümet kasrının ilâveler ile müceddeden tamiri	1
Cefare nahiyesi hükümet kasrının ilâve ile müceddeden tamiri	1
Zanzûr nahiyesinde müceddeden hükümet konağı	1
Zanzûr maa müştemilat han	1
Zâviye kazası hükümet konağının ilaveler ile tamirâtı	1
Zâviye'de maa müştemilat han	1
Katis arazisinde su kuyusu	2
Acilât kazası hükümet konağının müceddede inşası	1
Acilât cami-i şerif	1
Acilât maa müştemilat mekteb	1
Acilât han	1
Acilât kafvehane	1
Acilât dekâkîn	13
Acilât su kuyusu	03
Acilât ile Dahman arasında su kuyusu	03
Gıryân kazasında maa müştemilat han	1

Gıryân kazasında dükkân	5
Gıryân kazasında mekteb	1
Gıryân kazasında fırın ve değirmen	2
Züvvâre nahiyesinde hükümet konağı	1
Züvvâre maa müstemilat han	1
Hums ile Ceffare arasında maa müstemilat mükemmel han(derest inşâ	1
Terhune kazasında maa asker koğuşları ve sair müstemilat ile müceddeden hükümet konağı	1
Terhune kazasında dört odalı askeri hastanesi	1
Terhune kazasında fırın ve değirmen	2
Terhune kazasında dükkân	3
	83

Yukarıda sayılanların masarf inşaatları belediyeler varidatından tesviye olunmuştur.

Hums'da han	50
Hums'da dükkân	100
Hums'da kuyu	2
Sirt'te han	15
Mısrata'da han	200
Mısrata'da han	5
Ziletin'da han	100
Ziletin'de han	3
Misillate'de dükkân	70
Misillate'de han	2
Zanzur'da han	50
Zaviye'de han	50
Tarhune'de han	7
Hums'da halfa fabrikası	2
	656

Yukarıda sayılanlar ehali ve tücar tarafından inşâ olunmuştur.

Fizan dahilinde Şatı kazasında kışla	1
Cami-i şerif	1
Gat kazasında kışla	1
Sukna kazasında kasr-ı Hamidi	1
Hums'da cami-i şerif	1
Mısrate'da mekteb-i ibtidai	1
	8

Yukarıda sayılanlar iane ile yapılmıştır.

Yekün	Yekün
Devair-i belediyeye ait inşaat	168
Ahali ve tucâra ait inşaat	2030
İane ile vuku' bulan inşaat	7
Toplam	2205

Ahali vilayeti tarafından merkez ve mülhakatta müceddiden ahdâs olunan bağ ve bahçelerin adet ve miktarı:

	Bağ	Bahçe
Haric şehirde kurd ve cedid ve hişan denilen mahallerde	20	800
Sirt kazasında	0	20
Mısrate kazasında	0	400
Ziletin kazasında	0	500
Misillate kazasında	300	0
Ceffare nahiyesinde	200	15
Zenzur nahiyesinde	0	300
Zaviye kazasında	0	300
Tarhune kazasında	400	0
Toplam	920	2335

Hükümetçe her tarafa neşr ve ta'mîm edilen usul-ı mâdelet ve kavâid-i hakkaniyet ve istikâmet ile filâhat ve zirâ'at ve her nev' ticâret gibi memleketin servet-i umûmiyyesi reft reft tevsî' ve terakkî etmiş ve bir taraftan dahi her türlü teşvikât ve tergîbât müessire ve teshîlât ve muâvenât-ı mümkün bezl ve isâr edilmiş olduğundan. Balada başka başka terkîm olduğu

üzere saye-yi umran-vâye-i hazret-i mülkdârîde şu on sene zarfında merkez ve mülhakat-ı vilayette cemî'an iki bin iki yüz beş aded te'sîsât ve inşâât vukûbulmuş ve müceddeden dokuz yüz yirmi bağ ve iki bin üç yüz otuz beş bahçe ihdâs olunmuştur inşâât-ı mebhûsenin iki yüz otuzu tüccar ve ahaliye âid olduğu halde yedisi iâne ile yapıp yüz altmış sekiz adedi de belediyeler varidatı ile vücûda götürülmüş ve hâric-i şehirde Zehra ve Mizran namları ile müceddeden iki büyük mahalle teşkil eylediği gibi ötedenberi hükümet-i konakları ve sair şenlik ve imâretten hali olan kaza ve nevahi merkezleride bugünkü gün birer kasaba halini alıp nokat-ı lazimedde asar-ı terakkiyât yevmen fe yevmen tezâyüd etmekte bulunmuştur Fizan sancağı ile derdest muhabere olan Sirt ve Gadamis kazalardan maade merkez vilayeti umum-ı livâ ve kaza ve nahiyeler merkezlerine hutut-ı telgrefiye temdîdine ve dahil vilayette her taraf muntazam postalar tertîbine ve te'sîsât-i askeriye meyânında tahsisat-ı askeriyye ile yapılan dahil şehirlerde müteadid fırınlı askeri un fabrikası ve Salı Pazarında cesim pîyade kışlasıyla eski hastehaneye ilâveten derdest inşâ bulunan ebniyeden maade derun-u şehirde Genice denilen burçta topçu ve hariç-i şehirde fırkayı askeriyye komantanlığı daireleriyle ledelhâce ahali muaveneye tevzi' olunmak üzere mukaddemâ dârüssa'detten gönderilen on bin tüfenk ile umum askeri eslihanın muhafazası için muntazam bir silahhananın ve mülkiyeye âid olarak merkez ve mülhakatındaki ebniye maruzanın hazine-i celileye bir güne bar olmaksız belediyeler varidatından te'sîs ve inşââtına muvaffak olunması ve bilcümle inşâât ve ta'mîrât-ı miriye ile beraber tev'em çucuklar maâşatı ve fukara ve muhtacının iâşesi ve techîz ve tekfin mesârifâtının de kezâlik hazineye tahmîl olanmayarak vâridat-ı mezkureden tesviye olunmakta bulunması sezâvar-ı takdir ve şükran ve elhâletü hâzihi bir taraftan dahi ahalice merkez ve mülhakatta bir haylı ebniye inşâsına ve bağ ve bahçeler teşkil ve ihdâsına devam edilmesi câlib-i srûr-ı ferâvân asâr-ı terakkî ve umrandır. Anifü'z-zikr belediyeler vâridatı ile vücûda getirilen te'sîs ve inşââtın cümlesi asâr-ı hayriyye ve nâfiadan olup bunların başlıcalardan evvelkisi mekteb-i rüşdî-i askeridir Trablusgarp'ta leylî ve nehârî bir mekteb-i rüşdî-i askeri inşâsına mükademen irade-i seniye hazret-i pâdişâhi müteallik ve şeref-sudûr buyurularak masârif-i inşâiyyesinin cihet-i askeriyyeden tesviyesi lazım gelir ise de hal hazır-ı hazineye nazaren buna vilayetçe bir karşılık tedarüki mümkün olabilip olamayacağı makam ve alayı seraskeriden istifsar olunmuş ve masarifi tahmînen onbir bin yedi yüz küsur aded osmanlı lirasına baliğ olacağı fırka-ı askeriyye komandanlığından biliriirilip bu mikdar mabalığın tedarük ile mektebin inşâsı vakta-ı muhtâc bulunmuş olduğundan ve nefis-i şehirde Bâbü'l-Bahr'da havadar ve mürtefi bir noktada gâyet metin ve muntazam bir sûrette üç kat ve maa müştemilat yirmi odayı havi olarak

varidat-ı belediyyeden evvelce inşâ ettirmiş olduğum hastahane münasib ve leverişleri bulunduğundan mekteb-i itihaz olunmuş idi. Saye-yi teshîlâtı-vaye-i hazreti tâcidârîde mekteb-i mezkurun ebniyesi hazine-i celileye bar olmaksızın derhal mükemmel bir surette husul pezir olmuştur.

İkincisi Bumiliyâne çışmesidir arz ve beyâna hâcet olmadığı üzere Trablusgarp vilayetinde şehirler ve istifâde-i umûmiyye müsaid akar sular olmayıp her ne kadar hanelerde sarnıçlar var ise de buraca nüzul-ı amtâr zamanı olan harife kadar bu sarnıçlar mevcûdu ihtiyâcâta kifâyet etmediğinden merkezi vilayet ahalisi mühtac oldukları tatlı suların kısm-ı a'zamını haric şehirde yarım ve bir saat mesafelerde kâîn kuyulardan sucular vâsıtasıyla celb ve mübâyaa etmeğe mecbûr olmakta ve fukarayı ahali su tedarükünce fevkalâde müşkilat ve müzâyaka çekmekte olduğuna binaen mevcûd su kuyularının lezzetçe ve su bolluğunca en meşhuru olup şehrin cenûbunda ve yarım saat mesafede vaki' on dört buçuk metre umkunda (Bumiliyâne) nam kuyusunun masarrifatı belediye vâridâtından olmak üzere şehre icrasına teşebbüs ve ibtidâr olunarak bu kuyu hafr ve tathîr ve dört buçuk metre daha ta'mîk ve tevsî' ile dört bargir kuvvetinde Avrupadan celb edilen buhârlı tulumba makinası kuyuya vaz' ve rezk edildiği ve kuyunun ağzı hizasında makina ve makinist için berir oda ile cesim ve metin bir su hazinesi yapıldığı ve daimi suret ile tulumba ile kuyudan su hazinesi doldurmak için belediye-i varidatından malûmü'lmiktar maâş ile bir nefer makinist ikame olunduğu gibi bu suyun merkezi olmak üzere şehirde hendek kapısı haric ve ittisâlında tulen yedi ve arzen altı ve irtifân beş metre hacminde altmış iki bin dört yüz atîk okka su istî'âb edecek vüs'at ve cesâmetinde rasânetli ve altı büyük musluklu ve yüzü som Malta taşından kalemkârî zinetli mükemmel ve muntazam bir çışme inşâ ve çışme ile kapı arasındaki iki buçuk kilo metrelik mahalle kezâlik Avrupadan götürülen demir boruların ferş ve temdîd ile su şehre icra olunmuş olduğundan herkes kemal-ı sühûlet ve meserretle nail-i niam zülâl maa-ülhaya olmaktan naşı da'vavât-ı hayriyye Cenâb-ı veli'ü nimet-i a'zami ye lisan-ı şükr ve mahmedet ile yad ve tizkâr eylemektedir. Hasbel mevki' ihtiyâcât-ı beşeriyeye karşı kadar ve kıymeti meziyd ender meziyd ve nef' ve hayri am ve nâmahdud olan böyle bir asar-ı azimin ve elhasıl bunca i'mârat ve terakkiyât-ı hayriyyenin vücûda gelmesi mahzâ muvaffakiyat-ı celile Cenab-ı mülkdarı asârı nefiası cumelsinden bulunmakla arz ve beyan-ı teşekkür ve iftihâr olunur.

Kaza ve nahiye merkezlerinde ve yol üzerilerinde bazı nukat-ı lazime de belediyeler vâridat ile yapılan hanlara gelince ötedenberi deâvî ve masalih vâkılarından sair ahval ve hususattan dolayı hükûmat-ı mahaliyeye müracaata mecbûr olan ahali ve efrâd-ı kabail ve bilcümle

kâfileler ile marrin ve âbirin merakiz merkume de esnâ-ı râhda beytütet edecek ve hayvan ve eşyalarını muhafaza eylecek hiç bir mahal bulanmadığı cihetiyle yaz ve kış açıkta kalmakta bu sebebiyle leyle hayvanatça sirkatler vuku' gelmekte olduktan başka mevâki' lazimeye sevk olunan asker-i şâhâne dahi geceleyin ârâm mahallerinde kezâlik meydânda yatmağı mecbûr olmaktadır. Zikr olunan kaza ve nahiyeler merkezlerinde ve yol üzerlerinde müteaddid oda ve âhûr ve kuyu ve sair müştemilat ile birer han ve bazlarında yine belediye tarafından dükkan ve saire-i inşâ olunmuş ve olunmakta ve bitteşvîk ahali canibinden dahi yavaş yavaş hane ve dükkan ve saire-i bina edilmekte olmasıyla hem efrâd-ı askeriyye ve hem de erbâb-ı masalîh ile bütün yolcular kemal-ı emniyet ve selametle bu hanlarda beytütet veistirâhat ve hayvan ve eşyalarını muhafaza ederek havâyic-i zarûriyelerini tedarik etmekte olmaları inzibât ve emniyet ve i'mârat gibi suri ve manevi pek çok fevâid ve muhassenâtı mûcib olmuş ve umûm tarafından da'avât mefrûz-ı ömr ve şevket ve ikbâl hazreti pâdişâh-i yad ve tekrar olunmakta bulunmuştur.

Maahâze i'mârat terakkiyâta aid her türlü vesâil ve esbab-ı tevessülünden hiç bir vakit geri durulmuyup ezcümle kahve ve ipek mahsullarının ticaretçe derkâr olan ehemmiyeti ve arazi-i vilayetin istîdâdına mebni burada kahve ve harir yetiştirilmesi dahi evvelce tasvir ve tasmîm edilmiş mahsusan Yemen vilayetinden bir miktar kahve tohumu celb ve münasib mahallere zer' olunmuş ise de bu tohumlar çıkmaması çürük olmasından neş'et eylediği muahharen tebeyyün etmiş olduğundan ahîren nâfia nezâret-i celilesi vasîtasıyla yine vilayet-i müşarünileyhadan dört kıye sağlam kahve tohumu getirilip kemal-i dikkatle ektirilmiş ve bundan yarım kıyyede bihasb-ı elcevâriye zer' olunmak üzere Bingazi mutasarrifliğine gönderilmiştir vilayetin bazı mahallerinde mevcûd ve pek güzel yetismeye müstaid olan tut fidânlarının ıslah ve terbiyesiyle tutlukların teksîri ve tohum ve kozanın keyfiyeti i'mâl ve terbiye ve isti'mâl ile ipek mahsûlunun sureti istihsâl-i ahaliye öğre dilmek için taraf-ı çâkeriden mahsusan ipek böceği tohumu ve muallimi celb ile tecrübesi ledel icrâ matluba muâfık yetiştirip mahsul vermiş olmasıyla i'mâl ve terbiye ve isti'mâl cihetleri layıkıyla ahaliye irâ'e ve ta'rîf bulunduğu ve bir taraftan dahi tutluklar yetiştirilip ve bu babda devam ve itinâ olunur ise de harir mahsûlun bittedrîc sene be sene fevkalâde tezayüd edeceğine ve bundan pek çok menâfi'hsûla geleceğine dair taraf taraf her türlü telkînat ve umumen teşvîkat ve tergîbat-ı müessire ifâ kılındığı İnşâ Allah'ü teale bu vilayette de şu iki mehsûlun refte refte hûsul ve teksir ile bu yüzden dahi ahali ve hazinenin külli istifâde etmesi memûl bulunmuştur.

Emlâk vâridâtı bir yük kırık üç bin küsur kuruşa baliğ olup varidatı sairesi dahi sene-i merkumede sekiz yük bu kadar kuruş bulmuş olmasıyla vilayeti daire-i belediyesinin umûm varidatı ahîren bir milyon kuruşa takarrüb ve zaman-ı çâkerânemde senevi iki yüz bin kuruş mikdâr vâridâtı tezâyüd eylemiştir.

Bundan on sene evvela gelinceye değin nefis-i şehir daire-i belediyesinde başka vilayetin hiç bir mülhakatında belediyeleri teşkil olunmadığını ve devâir-i belediyeyi teşkili hâsılâtın vücûdına ve hâsılâtın vukû'ide pazarlar ihdâs ve küşâdına mütevakıf bulunduğuna binaen derhâl vesâil ve esbabına teşebbüs ve ibtidâr olunarak münâsib mahallerde müteaddid pazarlar küşâdı ve umum-ı kaza ve nevahi merkezlerinde belediye daireleri teşkiline ve kabail-i urban hüsn-i suret ile alıştırılarak usul ve nizamat-ı belediyenin vaz' ve te'sîs ve icrâ ve rüsûmatının ahz ve istîfâsı ve varidâtının tezyîd ve tevfirı hşûllarına bezl-i mesai ve ikdâm eylediğim cihetle şu bir kaç sene zarfında refte refte hasılat terakkî ederek işbu belediyeler vâridâtı üçyüz yedi senesi ibtidâsında beş yük kuruşa baliğ olmuştur.

İşte anifü'z-zikr bir milyon yedi yüz altmış bin küsur kuruş rub' vergi ve sülûs bedelât-ı askeriyeye ile beraber halfa ve cidari öşürleri ve balık rüsûmdan ve feyiz ve bereket senelerinde hübûbat a'sâr fazlasıyla meşâyih ve makameleri ta'dîlat ve tasarrufatından ve merkez ve mülhakatın umûm-ı daire-i belediyeleri hasılatından zaman-ı çâkerânemde min haysü el mecmû' senevi üç milyon kuruşu mütecâviz vilayetin vâridâtı tezâyüd yetmiştir.

Bununla beraber Trablusgarp düyûn-u umûmiyye idâresinin üç milyon üç yüz bin reji idaresinin iki milyon yüz seksen beş bin ve gümrük idaresinin dahi üç milyon üç yüz küsur bin ve merkez-i vilayet ile mülhakat-ı daire belediyesinin bir milyon beş yüz bin kuruş ki cem'an on milyon üç yüz bin bu kadar kuruşa baliğ olan mecmu' vâridâtıda vilayetin sırf dâhili varidatından olup gerek el yevm düyûn-ı umûmiyyece hazine-i celile namına idare ve istifâ olan malûmü'l mikdar rüsûmat bedelât-ı ve gerek reji idaresinin duhân ve saire hâsılat ile belediyeler varidatının kısm-ı a'zam-ı vaktiyle vilayet-i mâl sandağına âid iken muahharan bunların zikr olunan idare ve belediyelere terk olunması doğrudan doğruya vilayet-i mâl sandağına aid vilayetin vâridât-ı umûmiyyesini on beş milyona tenzil etmiş ise de mezkur on milyon küsur bin kuruş dahi vilayetin vâridat-ı dahiliyesine zamm ve hesâb olunduğu halde Trablusgarp vilayetinin umum-ı dahili vâridat-ı elhâletü hâzihi yirmi beş milyon-ı tecâvüz edeceği tebeyyün eder.

Vilayetin yerli ahalisinden ve bazı kaza ve navahi sekenesinden olup bir nev'i zabtiyye gibi hükümet işlerinde istihdâm olunmak ve ledelhâce asker muavenet makâmında haricden tecavüz vukunuda müdafaa ve memleket-i muhafaza ile mükellef olmak üzere buraca kuloğlu tabir

olunur tahmînen otuz bin kadar nüfus-ı mevcut olup bunlar vergi ve a'şar ve sair her türlü tekâlif miriyeden ve birde eizze-i kiram ve meşâyih-i izâmın umumen evlâd ve ensâbı olarak on bin nüfus-ı mütecâviz olan Cebel'de Evlâd-ı Bu Seyf kabilesi kezâlik vergi ve öşrden ve merkez vilayeti civarinde murâbâtın ve Hums'ta Favatir ve Evlâd Şeyh kabileleri yalnız a'şardan ve nefsi-i Trablusgarp şehri sekenesi ise umûmiyetle vergi ve saireden min el kidam muâf bulundukarından sair vilayet-i şâhâne ahalişi gibi bunlarda bila-istisnâ her nev' tekâlif-i miriye edasıyla mükellef ve mecbûr olsalar vilayetin varidât-i umumiyyesi yekünü külli bir meblağ ilâvesiyle terakkî etmiş olacağı bedîhidir.

Şu on sene zarfında Trablusgarp merkez-i ve mülhakatında cihet-i askeriyyeye aid olanda mâadâ vücûda kalan te'sîsat-ı ve sair inşâat-ı cesime ve nâfianın mikdar ve kemmiyyeti: Merkezi vilayette müceddeden inşâ olunan.

derûn şehirde Bâbü'l-Bahr'da 20 oda ve sair müştemilat ile mükemmel mekteb-i rüşdi-yi askeri	1
derûn şehir'de mekteb-i rüşdi-i ibtidai	1
derûn Bâbü'l-Bahr'da balıkhane ve üzerinde kahvehane	2
Vilayet-i hükümet dairesin'de hapshane	2
Vilayet-i hükümet dairesin'de mahbusına mahsûs hastahane	1
Şehirin derûnun'da bütün lağımların inşası	1
Şehir sokaklarının bütün kaldırımla döşenmesi	1
Hükümet dairesinde tersane iskelesiöde Bâbü'l-Bahr'a rıhtım inşası	1
Haric şehir'de asakir-i nizamiye ve muavina aslıhası için mükemmel silahhane	1
Hendek kapısı kurbunda bumalyane çeşmesi	1
Bâbü'l-Münşiye kurbunda maa müştemilat Baş ağalık dairesi	1
Şehir dahilinde süvari zabtiye ile belediye hayvanat için âhırlar	2
Haric-i şehirde belediyeye aid dâkkakin	68
Haric-i şehirde gaz deposu	1
Haric-i şehirde halfa iskelesinin tevsi' ve tanzîmi	1
	85

Yukarıda sayılanların masarifi inşaatları merkez-i vilayet-i daire-i belediyesi varidatından tesviye olunmuştur.

Haric-i şehirde un fabrikası	3
Haric-i şehirde halfa fabrikası	4
Haric-i şehirde debbağhane	1
Haric-i şehirde kasaphane	2
Haric-i şehirde fırın	5
Haric-i şehirde değirmen	13
Haric-i şehirde hamam	1
Haric-i şehirde cami-i şerif	3
Haric-i şehirde medrese	2
Haric-i şehirde fırın ceddide ve hişan nam mahallarda hane	450
Haric-i şehirde Zahre ve Mizarn mahaleleri ve civarında hane	600
Haric-i şehirde han	20
Haric-i şehirde kahvehane	20
Haric-i şehirde dekakin	250
	1374

Yukarıdaki tüccar ve ahali tarafından inşa olunmuştur

Haric-i şehirde Mizran mahalesinde mekteb-i ibtidâ-i askeri	1
---	---

Yukarıdaki iane ile inşa olunmuştur.

3.8 MEHMED KÂMİL PAŞA’NIN LÂYİHASI²⁰⁹

Rumî 29 Ağustos 1308 (10 Eylül 1892) BOA, YEE nr. 9-2

Bir sûretinin atebe-i felekmertebe-i hazret-i padişahıya takdimi muktezayı emir ve fermanı kerametünvan cenab-i mülkdari olan layiha-ı mühimme-i sûretidir

Mukaddime

Trablusgarp vilayet-i celilesince malûmât ve mutâleaât çakîranemi mübeyen bir layihanın tanzim ve takdimi hakkında keyfiyet bil-etrâf mülâhaza olunarak cesamet ve hudûduyla kâbiliyet ve ehemmiyet-i azimesi ve mevki-i coğrafiyesiyle nezâket ve dahilen haricen ahvali-i siyasiyesi mevad malûmeden bulunmuş bu babda itnab-ı makale hacet görülmeyerek yalnız nazar çakiriye tasadûf eden bazı halat ve efkâr-ı kasira-ı bendanence tahakkuk eden bazı lüzumlu icrâat ve ıslahatın ahval ve kifiyatiyle beraber en sühûletli tasavvur olunan suver-i ahvalleri bir mukaddime ve iki fasla hasrıyle bu layiha-yı bendeganemin tahrir ve arz ve takdimine cüret kılınır.

Şöyle ki Trablusgarp vilayeti celiliyesinin umûm-ı ahalisi dinümbin-i muhammedî ile mütedeyyin ahali-i İslamiyyeden ve alelumûm makâm-ı akdes hazret-i hilafetpenahî ve atebe-i felekmertebe-i. hazret-i zıllullahiye sıdk ve ubûdiyyet-i tamme ile rabt kalp etmiş bendegan-ı sadıka-yı şehânedan olup sâye-yi seniyyeyi hazreti pâdişâhide her türlü izdiyad-ı mamûriyet ve terakkîye ve intizam ve i’tilâye kâbiliyetli pek cesim birinci bir vilayeti şehâne olduğu halde cenab hakk ömür ve şevketi seniyye-i mülukanelerini hisabsız nihâyetsiz müzdad buyursun ki ruz-ü mesadetbûruz cülûs hümayunlarına gelinceye kadar idâre-i sabıka ve ahvali tarihiye-i mazıyesine atf-ı nazar-ı dikkat buyurulursa öteden beri muhtaç bulunduğu himmetten pek ziyâde mahrum ve bu cihetiyle sair vilayat-ı şahânedan çok geri kalmışdı. Ancak bu mülk ve millet atıyye-i mahsusa-i ezeliye olan velinimet biminnetimiz velinimet-i âlem ve âlemiyân olan halifayı ru-i zemin ve vekil-i resulü’rabbilalemin efendimiz hazretlerinin bütün memalik ve büldân ve tebaa ve bendegan-ı şahaneleri hakkındaki efkâr-ı aliyye-i münevvere avâtıf müstedîme-i mülûkâneleriyle bu vilayet-i celile ve mühimme dahi mebde’ saâdetimiz bulunan ol ruz-ü meyamin me’nûs-u cülûs şehânelerindenberi meşmûl buyurularak verilen ehemmiyet-i fevkalâde ile bugünkü hal-i intizama geldiği müstağni-i arz-u tafsîl bir kazıyyedir. Binâenaleyh bakılmayarak zamanı meyanında geçen birçok eyyam-ı tegafülün farkını çıkarıp telafi-i zaman etmek elzemiyeti hasebiyle kemal-i sür’at ve ehemmiyetle cebr-i ma fate teşebbüs eylemek ve işte vilayetin kâbiliyet ve ihtiyâc ve ehemmiyeti nokta-ı nazarından işe

²⁰⁹ Erkân-ı Harp mirlivasi Mehmed Kâmil Paşa hakkında bilgi bulunamamıştır.

bakılmak muktezidir. Çünkü esbab-ı maruzadan dolayı şu ehmmiyet ve kâbiliyetine göre noksan-ı zirâ'at ve ticâret ve killet-i mâarif ile kesret cehâlet münasebetiyle serveti ve bu cihetle hazine-i devlete giren vâridâtı vilayâtı şâhaneye kıyasen pek dun olmakla sûr'at-ı istikmâlî esbabına bakılmak elzemiyeti müstağnî-i izah kalır. Bu sûrette tezyîd-i zirâ'at ve sinâ't ve ticâretle mamûriyeti ve umûr-ı idâresince nezd-i maalivefd hazret-i zillü'l-allahide birinci mertebede matlub olan hüsn-ü intizam ve mükemmeliyyet ile beraber nevâkısın itmâm-ı cihetiyle iki fasıl ve bir hâtîme üzerine tertib ve tenzim kılınmıştır.

BİRİNCİ FASIL

Tezyîd-i zirâ'at ve sinâatle ticaret ve mamûriyeti mucip ve muktezî olan mevaddı izâh eylemek üzere hey'et-i hazırasından birer madde zıkr ve beyân ile her bir madde akabinde hazine-i devlete bar olmayacak ve en sühûletle olmak üzere varid-i hatır-ı çakeri olan muktâzısını ityan etmek icâb edeceğinden ol vechiyle bervech-i zire tafsîl kılınır.

Birinci Madde

Vilayeti celilede akarsuların fıkdanı ve yağmuların killeti ve bahçe mahsûlatının suya ihtiyacı cihetiyle minelkadim olduğu gibi El-hâletü-hâzihî dahi mevcud olan kuyulardan büyük tulumlar vâsıtasıyla su çekerek bahçeleri iska ve irva eylemek bu müşkilâtı en sühûletli bir vasıta-i seriaye arz ihtiyac eyler. Binaenaleyh umûm sevâhil ve deniz kurbundan bir iki üç metre umkunda hafr olunan kuyular tatlı ve bahçeler mezruatına elverişli suları olup, denizden içeriye doğru teba'ud eyledikçe mezkûr kuyu suları ziyâde bir umkta bulunabilmekte olmadığını ve merhum Cezayirli Ali Paşa'nın zaman-ı vilâyetinde bazı mahallere edilen ve ile'l-yevm meydanda mevcud olup muvaffakiyeti ispat eden tecrübelerde burgu vasıtasıyla tatlı su ihraç olunduğunu ve mezkûr burguların asr-ıhazırda kesp eyledikleri derece-i âliyei terakkisinden istifade-i azime hasıl olacağı kat-ıyyen cezım ve tahmin olduğuna mebni evvelemirde bir ay tecrübe gerek bunlardan ve gerek son sistem tulumbalardan bir miktarın celb ve istimal ile tamimi esbabının istikmal muktazıdır.

Bu da saye-i seniyye-i hazret-i padişahide menâfi beledeye terk ve ihsan buyurulan nefsi i vilâyetin belediyesi vâridatı senevi bir milyon kuruştan mütecaviz olup hazine-i celile-i devlete bar olmaksızın ol varidattan sarfiyle tecrübesi icra olunabilir ve şüphe olmayan muvaffakiyette kendine bir miktar ticaret tahsis ederek ve hazine-i devlete menâfi göstererek imtiyazını deruhte ile bir şirket haline vaz' ve tāmim ve bu suretle müşkilat maruzayı ref ve izale ile umumdan mefruz olan davat-ı hayriyyesi isticlab olunur. Binaenaleyh evvel be evvel muktadir bir mühendis ile alan vâridat-ı kafiyeinin sūr'at-i mübeyaa ve celb ve kemal-i dikkat

ve ehemmiyetiyle mübâşeret ve icrâsı lazımdır. Fakat sarfiyat belediyenin bir hâl-i matlub-u intizama vâsıl oluncaya kadar muktedir umara-i askeriyye veya sâir ma'murin-i mülkiyenin teşrik nezâretleri lüzumu meşruttur. Çünkü nefis-i vilâyetle yine varidat-ı belediyesi külliyyetli olan bazı sancak ve kazalardaki esârı mevcude sinin vafiredenberi bilhisab olması لازم gelir mebalığ-ı azimeye nisbet kabul etmez bir raddede olduğu meydandadır. Suret-i maruzada hazine-i celileye bar olmaksızın hasıl edeceği menafi ve muhasenat azimenin hakkıyla zikir ve tedadı imkan haricinde kalır

İkinci Madde:

Dahilen vilayetin her tarafına ve hatta nefis-i vilayette turuk muvasale gayri muntazam bir halde ve vesai-i nakliye yalnız develere münhasırdır. Bu ise nakliyatın tasiibine ve birçok zamanların beyhude itlafına ve bu cihetiyle ticaret ve terkiye badi ve mani olmakta ve halbuki vilâyet dahilinde hertarafa yolların hal tabiisi şose haline konulmağa pek müsait oldukları halde şimdiye kadar vilat-ı ızam ve me'murin-i kiram bu cihete ehemmiyyet vermediklerinden henüz dahilen haricen bir karış yol yapılmamış olduğu meydandaki asarıyla irâd-ı delailden müstağni kılar. Binaenaleyh sâir vilâyât şahanede ittihaz olunan usule tavgikan bu şuselerin yaptırılmış ve arabalarıyla nakliyyatın icrasına ahâli tedricen ve tâmimen alışılır müşkilatı hâzıradan kurtarılmış lüzumu müstağni arz ve izahtır. Gerçi Fizan ciheti gibi külliye kumluk ve yol inşâsı pek müşkil ise de sâir cihat öyle olmayıp tabîi islahâ kâbiliyetli ve bu misillü müşkil mahalleri yüzde beş nisbetten dun bir haldedir. Mesela nefis-i Trablus'tan Bingazi'ye kadar olan iki yüz elli saat raddelerinde bir mesafe-i bâideden ibâret ve târik-i mezbûr bir ehemmiyet fevkalâdeyi haiz olduğu halde henüz tesviye edilmemiştir. Halbuki târik-i mezbûr düz ve tabii bir şose gibi olup cüz-i himmet ve tesviye ile fevkalâde mükemmel bir hale konulabilir. Ve şu kadar ki yalnız nefis-i Trablus'a 3 saat mesafede kain Tacura'dan Ceffare'ye kadar altı saatlik kısmı kumluk ve inşâsı en müşkil olduğu bedihidir bundan başka sâir mahallerinden tesadüf olunacak müşkilat olkadar cüzidir ki zikr ve ta'dâda şayân değildir. İşte arz olunduğu vechiyle bu kadar ehemmiyetli ve uzun ve fakat husûlu sehl olan bu târikin maruz olan ve şimdi'ye kadar bu vechiyle ihmali ihtiyar edilen bu müşkilatı cüz'iyeye fedası gayri câizdir. Çünkü arz olunduğu vechiyle bu ana değin târik mezbûr tesviye edilmiş evvelsidi Bingazi nokta-ı mühimmesi bilsühûle Trablus'a rabtolunmuş ve muhaberat ve muvâsalat-ı ticariyye ve nakliyat-ı askeriyye ve bu cihetle tezâyüd mamûriyet ve servete fevkalâde bir sûrette hizmet etmiş olacağı vareste-i arz ve tizkardır. Husûsiyle vilayet dahilinde servet ve mamûriyetçe en mümtaz olan Hums sancağı mülhakat-ı olan kazalarıyla beraber bu tarik üzreinde bulunmaktadırlar.

Bundan başka Hums Sancağı'na tâbi ve adeta Trablus ile Bingazi beyinde bulunmakta olup bu'diyet-i mesafe ve killet-i vesâit-i muhabere ve ihtilât sebep ile şimdiye kadar bütün bütün bir hal ve tarz bedeviyette kılan ve dahili harici siyâset-i nokta-ı nazarında ehemmiyeti fevkalâdesi olan Sirt kazası mezbûr târik üzerinde bulunduğundan bu yüzden dahi husûla gelecek menâfi' azîmenin zikr ve ta'dâdi fazla kalır. Ve alelhusus bu sûrette târik-i mezbûr açılıp da arabalarla nakliyat ve seyrüsefere başlandığında bir istifâde-i azîma daha vardırki ona takdir-i kıymet inkar haricinde bulunur. Şöyle ki ehemmiyet-i fevkalâdesiyle biraber nefsi-i Trablus'a kırk günlük mesafede bulunan ve yolu kumluk ve susuzluk münasebetiyle müşkilat-ı azîmeden ibâret olan Fizan sancağı hem hayliden hayliye Trablus'a takrîb edilmiş ve hem de seyrüseferi fevkalâde teshil ettirilmiş olur zira Fizan'ın Sukna tariklariyle mezkur Sirt on beş günlük mesafesi olup oradan dahi Trablus'a berren araba ile dört beş ve bahren atideki maddede zikr ve beyan olunacağı vechiyle iki günlük mesafe olmakla Fizan'dan nihayetünnihaye ve kemal-i sühûletle yirmi gün zarfında gelinip gidilir. Bu sûrette vilayet-i celilenin bu yolların tanzime ve husûsıyla bu tarikin sûr'at-i i'mâline olan mertebe-i ihtiyacı bedâhette bulunmakla sâye-yi seniyye-i hazreti padişâhide husûliyle menâfi'-i ciddiye-i azîmenin derecesi müstağni-i izâh kaldığı halde artık icâb eden cihetlere şimendöfer hatlarının tesisi lüzum ve fevkaladesinden bahse kat'a lüzum kalmaz işte şu suretle arz edebilirim ki ciddi bir himmet ve gayretle bir teşebbüs olur ise üçüncü sene nihâyetinde bu tarik-i mühim ve daha sâir bir takım turuk-u lazime kamilan hasil olacaklarını mâa el temîn ve el taahhüd arz edebilirim.

Üçüncü Madde:

Vilayet-i celilenin deniz sahilinde bulunan Derne, Bingazi, Sirt, Mısrata, Ziletin, Hums nefsi-i Trablus, Zaviye, Acilat, Züvvâre mevki'leriyle Malta beyinde münhasıran her hafta gidip gelmek üzere altı yedi yüz tonluk Osmanlı iki vapur işletmek kafi ve derece-i vücûbdadır. Çünkü bunun ticaret ve muvâsala nokta-ı nazarından muhasenâtı fevkalâde olduğu gibi erzâk-ı askeriyye ve postalar mevaki'-i mezbûreye naklindeki fevâid ve muhasenât pek ziyâde ve mezkûr iskelelerde bayrağ-ı Osmani daima temevvüc ettirmek te'sîrât maneviye ve mâdiyesi başkacadır. İşte bu sûrette de baladaki maddede arz olunduğu vechiyle Fizan sancağının muvâsala ve muhabere-i mühimmesi fevkalâde teshil edilmiş olur.

Bunun sûret-i husûlına gelince; zaten bu vechiyle iki vapurun fiyatı nihayetü'l-nihaye dört bin lirayı tecavuz etmez buna da bir sûret sahiha ve ciddiyede teşmir-i said-i mübâşeret ve itinâ kılındığı halde bütün memurine aksiyon vererek kemal-i sühûletle bir şerket teşkil olunabilir, hatta şayet kifâyet etmeyecek olsa de arz eylediğim vechiyle vilayet belediyelerinin

vâridâtı külliyyetli olmakla belediyeler namına nısıf raddelerinde büyük bir hisse tefrîkiyle ve kemal-i sühûletle hasıl olablilir. Fakat bu ve bu gibi teşebbüsât-ı nafianın rûhî ciddi ve doğru bir teşebbüsle muntazamen devamından ibarettir

Bununla beraber Trablus ile Bingazi ve pay-i tahtt-ı seltenat-ı seniyye beyninde işleyen idare-i mahsûsa vapurlarının dahi kıt'î bir hal-i intizama konulması bir vakit inkâr olunamaz.

Dördüncü Madde:

Dahilen telgraf hatt-ı Mısırata'ya kadar mümted olup Bingazi'ye kadar ilerisi yoktur halbuki Sirt ve alelhusûs Bingazi'nin buna derece-i ihtiyacı ve mertebe-i ehemmiyet ve lüzumu meydandadır.

Binâenaleyh nefsi-i Trablus'ta diğer cihette kullanmak üzere vakitiyle getirilip kalan bazı demir direklerle fincan ve edevât-ı sâire isti'mâl olunduğu halde Mısırâta'dan Sirt'e kadar yalnız seksen bin kuruşla mezkûr hattın temdid olunabileceği bilhisab anlaşılmış ve hazine-i devlete bar olmamak üzere ahaliden veya sancak belediyelerinden tesviyesi şartıyla vilayet-i celileye geçen sene arz ve istizan-ı kâfyiyyet kılınmış ise de henüz haliyle duruyor. Maruzat vâkıa muvafık görüldüğü takdirde sâye-yi seniyye-i hazreti pâdişahide telgraf hattı bilsühûle Sirt'e kadar isâl olanacağı gibi Bingazi'ye ahşâb kat-ına müsaid orman bulunmakla yine ahaliyi teşvik ve tergîb ederek pek cüz'î bir masrafla Sirt'e temdid olunabilir. Ve bu sûrette cem'an nihâyeü'l-nihâye hazine-i celiliye bar olmayarak iki üç bin lira masrafla husûle gelebileceğinden Bingazi'nin Trablus ve bu münâsebetle taht-ı saltanat-ı seniyye ile en mühim olan muhabere-i telegrafiyesi meccânen kazanılıp Derne'den Girit'e kadar bir kablonun temdid ile Bingazi'nin Dersaadet'e rabt-ı muhabere-i telgrafisi hakkında olan tasavvurât-ı aliyyeye bunun maniiyeti olamayacağı ve şu kadar ki mezkur kablonun mevkuf-ı aleyhima olan mebâlğ-ı azimenin sarfı bittab' hazine-i celiliyenin müsaid vakitine ta'lîkî zarûrî olacağı cihetle ol vakite kadar hem hazine-i celileye hiç bar olmayarak matlub muhabere-i telegrafiye bu vechiyle hasıl olmuş olur ve hem de hale temdîdi lüzûmu derkâr olan kablo hattının husulünde elde bir ihtiyat hattı olmuş olur. Şûrasını dahi arz etmek lazımdır ki Eastern kumpanyasıyla bilmüzâkere pek olmuş olan ücurat-ı telegrafiyenin tenzil ve ta'dîli ve türkçe teati-i muhaberat olunmak üzere Malta ve daha diğer icâb ve vâsıtalık eden merkezde birer osmanlı memurunun ta'yini iktizâ eder.

Beşinci Madde:

Umûm-ı vilayet-i celilede usul-ı zirâat külliyyen nâkıs bir hal olduğu gibi ahali-i vilayet mârrifden bir cehalet-i azimede bulunmalarından dolayı âdeta menfaatlerinin fark ve temyîzine

adem-i iktidârlari cihetiyle tabi’i mûhtac oldukları ta’lîm ve tefhîm ve teşvik ve tergîb ile bir dereceye kadar icbâr ve teshilat külliyyen mefkûddur. Mesela nafs-i Trablus’ta külliyyetli limon ve portakal bulunduğu ve haylıca istifadesi görüldüğü ve vilayetin sevhale civar her tarafında yetişebileceği muhakkak iken nefs-i vilayetten mâade beray-ı temaşa bazı mahallerde götürülen tek tük bir iki ağaçtan başka hiç bir mahalde yoktur bunun alelhusûs Hums, Ziletin, Mısırata, Sirt’e kadar ta’mîm ve teksîri pek kolay ve ilzam olup balada ki maddelerde arz olunan vapurlarla yolların tertîb ve tanzîmi halinde Malta’ya külliyyetli ihrâcât vûku’bulup Avrupa’nın her tarafına gider ve hakıyla istifade olunabilir. Bu da azacık teşvik ve tergîb ve biraz da teshîlâta mütevakkıftır; ancak her şeyden evvel arz olunduğu vechiyle berren ve bahren vesâit nakliye ve tûruk-u muvâsalatın tanzîm ve temîni lazımdır.

Altıncı Madde:

Vilayet-i celilenin ekser mahallerinde bulunan zeytun mâhsulu pek azim ve mühimmdir. Hurma dahi bu kabildendir şu kadar ki kadimen vilayetin külliyyetli zeytun yağı ihrâcâtı var iken elyevm haricden idhâlâta kadar tenezzül etti. Bu ise şu mahsûl-ı mihimmin bu ana kadar kat kat tezâyüd ettirilmediği şöyle dursun hal-i aslisinde muhafaza edilemeyip tenâkus ettiği mâa eltee’ssüf gösteriyor. Esbabı hakikiyesi ise ahalinin cehâletine munzam olan ihmâl-ı teşvik ve tergîb ve belki bir dereceye kadar icbar ile izâle edilmediğinden ileri gelmiştir Çünkü bir adamda ecdâddan müntakıl on ağaç zeytun veyahut hurması var ise bunların zamanla kocayıp ve tedricen mahsulları tenâkus ederek yok mertebesine tenezzül edeceğini bilmülâhaza şu halden olsun muhafaza için beher sene la ekal bir iki feddân gars ile ve bu sûrette tezâyüd etse bile mikdâr-ı aslisini muhafaza etmeği taakkul ve teşebbüs etmemesi ve haricden buna ne teşvik ve ne ta’lîm ve tefhîm ve nede cüz’î bir icbarla karışık tergîb görmemesi bu hali müstelzim olduğu kat’an şüphe olunmaz. Tergîb ve teşvikin ciddi ve daimî te’sîrât-ı azimesine misal olmak üzere çakerleri Hums’ta bulunduğu müddette umum sancakta zeytun hurma üzüm incir gibi ehemmiyetli mağrusattan müceddiden ve ilâveten yüz binlerle feddan gars ettirilmiş ve hatta şimdiye kadar bir ağacı bulunmayan Sirt kazasında bile birçok feddanlar diktirilmiştir bu suret-i maruza hizmet-i çakeranemi arz fikiriyle olmayıp mahza ahval-i vilayet ve tabi’at ahali hakkında maruzatımı müeyyid bir tecrübe-i fi’liye olduğundan ve bu ise mübalağadan ari olarak yed-i acizide bulunan evrâk-ı resmiyyeden sâbit olduğu gibi hakikî bulunduğu istizâha doğru bir cevapla veya muhik ve hafi bir tâhkik ile dahi tesebbüt olunur. Binâenaleyh bu madde-i mühimmeye kemal-i derece itina ve dikkat olunarak meğrusatın fevkelade tezyidine mutazi tedabirin ittihazı ve alelhusûs henüz kat’an mağrusatı olmuyupta bulundukları arazinin

kâbiliyeti derkâr olan birçok mahallerde dahi ehemmiyetle gars ettirilmesi esbabına teşebbüsde kat-a ihtiyâr-ı terahi edilmemek iktizâ eder.

Yedinci Madde:

Vilayeti celilenin bir çok mahallerinde üzüm incir bulunmakta ise de inciri kurutmak kat'an bilmedikleri gibi üzümü dahi bilemediklerinden ve alelhusûs bu iki kelam mühim mahsule arazinin fevkalâde kâbiliyeti olduğu halde cinslerine ıslahıyla istifâdat-ı azimesine nail olamıyarak mahrum bulunduklarından bunun dahi ıslahıyla tezyîdi ve ta'mîmi ve kurutturulmaları esbabının istikmâl ile büyük bir vâridât hasıl ettirilmesi müşkil bir şey olmadığından iktizâsına sûr'at-i teşebbüs vacibattandır. Hûsusiyle kayısı mahsûlü dahi nefsi-i vilayette cins fevkalâde olarak yetiştirilmiş olduğu halde henüz bunun teksîr ile ta'mîmi ve iyi cinse ircâ'ı için bulunduğu diğer mahallerde aşılatırılması ve Şam-ı Şerif'te olduğu gibi kurutturulması esbabına teşebbüs olunmadığından muktezasının sûr'at-ı infâzı elzemdir. Binâenaleyh bu da İzmir'den aylıklı bu işlere vâkıf erbâb-ı zirâ'tten bir iki adamın celbiyle halka ta'lîm ettirilmesine mütevakkıftır ki bu hûsusta sarfı lazim gelecek mebâliğ-i cüz'îye belediyeye aiddir.

Sekizinci Madde:

Vilayet-i celilenin en birinci ihrâcâtı halfe tabir olunan ottan ibaret olup nefsi-i Trablus, Hums, Ziletin iskelelerinden ihrâc olunursa da Cifare, Terhune, Urfele, Ziletin, Gıryan, Zaviye, Kikle kazalarında ve cebelin bazı mahallerinde hasıl olarak oraladan mezkûr iskelelere kurbîyet münasebeti götürülüp nakl olunur ve tüccarları mezkûr iskelelerde ikamet ettiklerinden oralara yani iskelelere bilmübâyaa mevâkii' mezbûrada inşa ettirilmiş olan fabrikalar vasıtâsıyla bittazyik denk edildikten sonra İngiltereye sevk ve irsâl olunur. Bundan devletçe alınagelen rûsum mezkûr iskelelerde istifâ olup cem'an bir milyon kuruşdan mütecâviz olduğu gibi mahal fûruhtlarına mahsûs olan cesîm hânlar belediyelere âid olup duhuliye ve kantariye ve eskelelerden biltahmîl ihrâclarında iskele parası olarak devletin hazine-i celilesine verilen rûsum kadar belediyelere dahi verilmektedir ve iskelelerden hin-i tahmîl ve ihrâcında verilen resm-i gümrük başkacadır. Bu hesabda hazine-i celile ile belediyeler ve gümrük cem'an senevi yirmi beş otuz bin lira raddeloerinde bir meblağ almakta ve bu cihetle yevmiye-i vilayet-i celileye bundan dolayı bin liradan mütecâviz bir meblâğ dahil olmakta bulunduğu tahmin olunur.

Tahkikat-ı çakeriye nazaran İngiltere de bu otun fabrikalar vâsitasıyla bittahlîl özünü istihsâl ederekhamur haline konulduktan sonra kısmen orada kağıt fabrikalarında kağıt yapılır

ve kısmen yine kağıt yapılmak üzere kağıt fabrikaları olan Avrupanın her mahalline irsal ve fûrûht olunur bu da İspanya, Tunus Trablus'ta hasıl olup başka mahallede yoktur. Bundan kağıttan başka bir şey yapılmamakta olduğuna göre diğerli sûrette tezyîd-i kımeti gayr -i kâbil görülür şu kadar ki vilayet-i celilenin bazı mahallerinde yani iskelelere karîb olan mahallerinde tedricen tükenmiş ve iskelelere baîd bazı mahallerinde henüz dokunulmamış yerleri vardır. Bunun yağmurla neşv ü nemâsı tezâyüd edip kuraklıkla tenâkus eylediği ve mevrû'atça feyiz ve bereket olmayan senelerde ahali bittab' bu otuntoplanmasına daha ziyâde inhimâk ettiklerinden mevâridatı daha kesretli olduğu tecrübe ile sâbittir.

Binâenaleyh bundan vilayet-i celileye dahil olan mebalığın teksîr ve ihracatın tezyîdine ancak bir sûret tasavvur olunabilir; o da yukarıdaki maddelerde zikr ve tafsîl olunduğu vechiyle şose yollarının sûr'at-ı tanzîm ile ahalinin arabalara alışıp vesâit-i nakliyeleri bu arabalara hasr etmeğe ülfetleri halinde uzak kalan yerlerden dahi zaman ve sühûlet ve sûr'atten istifada ederek daha külliyetli mekadir iskelelere celbedeceklerinden şimdiki mikdârının bir misli daha tezâyüd edebilmesi memul-ü kavidir fakat bununla beraber kökünden kopartılmıyarak neşvünemâ muhafazaya i'tina edilmesi için vilayet-i celilece tedâbir ve tenbîhât ve teblîğât-ı mühimme ve müessire icrası lazımdır Yoksa bilhassa bunun için şömendöfer yapılacak olursa kurtarmaz itikad-ı kavisindeyim vaki'a şömendöfer inşa olunacak ve maadin ve sâire bittaharrî buldurulabilecek ve mamûriyet ve zirâ't-ı terakkî ettirilecek olursa bu babda şömendöferin menâfi'-i azimesi hiç bir vakit inkâr olunamazsa da bilhassa buna inhisara kafi değildir demek isterim, çünkü balada arz olunan üç eskeleye gerçi bazı günler en zîyâde olarak cem'an iki bin beş yüz üç bin deve gelir ise yevmiye bin deveye ve bazı eyamda hiçe tenezzül ettiğinden birbiri üzerine bir hesab-ı vasatı ile yevmiye dâimi olarak cem'an bin deve geldiği itibâr olanabilir. İşte arz olunduğu vechiyle bu nisbet biraz daha terakkî ettirebilirse iki bin deveye çıkarabileceği farz ve itibâr olanabilir fakat bunun kâffesi bir cihetten gelmeyip cihât-ı müteaddide ve muhtelifeden üç iskeleye gelmekte olduğundan yalnız bir cihete yapılacak şömendöferden ise arz eylediğim vechiyle her cihetin yolları ıslah ve şose haline ifrâğla araba ile nakliyat meselesini ta'mim etmek daha ehven ve eshel ve esra' olur itikâdındayım Humsa civar birde Tababa iskelesinden ihrâcât olursa da fabrikası olmayıp pek cüz'î bir şey olduğundan şayan-ı ta'dâd görülmedi. Bir de şurasını arz etmek isterim ki efkar-ı kasıra-i bendeganeme nazaran bu ondan daha büyük bir faide-i azime dahi hasıl olabilir. Şöyle ki mademki bu ot yalnız kağıt i'mâlına münhasır bulunmuş ve bu kere sâye-yi seniyye-i hazreti zillü'llahide Payitaht-ı saltanat-ı seniyyede mükemmel ve cesîm bir kağıt fabrikası te'sîs

olunmuş olunduğundan mezkûr otları hamur haline kullanmak için muktezî olan edevâtın dahi celbiyle halfe otunun doğrudan doğruya Dersaadet celb edilecek olursa hem kağıt fabrikasının mahsulünün ehveniyetine büyük bir hizmet edeceği ve hem de Trablus'ta bunun mübâyaaasının mûnhasır olduğu bir kaç ingiliz tuccarının yedd-i inhisarından tahlîs edilmiş olacağı bedîhî ve aşikârdır. Mezkûr ottan nümune olmak üzere nezd-i çakeride bulunan bir demet görülmesi arzu buyurulduğu takdirde takdim kılınır. Otların buraya celb-i sûretinde idâre-i mehsûsa vapurlarına külliyetli iş bulunacağından oraya vapurların amedşüdünün ve bu cihetle ticaretinin ve nizam ve intizâmın fevkalâde tezyîdine bir sebep-i müstakil olur.

Dokuzuncu Madde:

İpek mahsûlü bu vilayette fevkalâde bir sûrette yetişebileceği kavîyen ümîd olunduğundan ve bir iki seneden beri dut fidanlarının yetiştirilmesi tecrübesine teşebbüs olunmuşsa da bu sûret-i teşebbüs ile elli seneye kadar bir hüsn-ü netice hasil olamayacağı güneş gibi bahir ve sabittir. Binâenaleyh arz olduğu vechiyle bir taraftan burgu vâsitasıyla suların suların çaresine bakılmak ve bir taraftan pek külliyetli dut fidanları yetiştirilip ipek istihsali ta'lîm ve ta'mîm etmek ve bir taraftan Hums sancağınca bittecrûbe sabit olan afyon ve pamuk zirâ'ti istihsâl-ı ta'lîm ve ta'mîm etmek derece-i vücubdandır. Çünkü vilayet-i celilenin balada arz olduğu vech ile menâfi' azimesini mucüb olan bu halfe otları mürûr zamanıyla nihayet yirmi otuz sene sonra tükeneyeceği tabii'i ve bedihi olduğundan yerinde kaim olacak diğer mühim ve varidatlı mahsulatın şimdiden ihdâsı çarelerine bakılmalıdır.

Onuncu Madde:

Vilayet-i celilenin epeyce yün mahsûlü olup destgâhlarla bazı ihrâm ve bataniya ve kilim gibi şeyler nesc olunmakta ve haricden celb ipek ve pamuk ipliklerle bazı mensûcât bulunmaktaysa da bunların hiç birisi mertâbe-i kâfiyede olmayıp ikinci faslda zıkr ve beyan olunduğu vechiyle seccâde halı gibi şeylerin ta'lîmi ve ipek ve sâir mensûcâtın bir hal-i intizâma ifrâğ ettirmesi alelhusûs yetişmesinde kât'a şüphe olmayan tiftik yünlerinin yetiştirilmesi esbabına bakılmalıdır.

Onbirinci Madde:

Hind yağının istihsâl olduğu Hırva tabir olunan mahsûl vilayeti celilenin her tarafında ve fakat kendisinden hiç istifâde olunmayarak pek külliyetli bir kemmiyette hasıl oluyor. Alelhusûs suya kuma bakmıyarak her nevi' arazide oluyor. Binâenaleyh buna bakılıp da daha ziyâde teksir edilecek ve iki üç yüz lirayı kât'ân tecâvüz etmeyen buna mahsus fabrika ve

makinesi celb ve te'sîs olunursa bütün ordu-yu hümeýûnlara lüzûmı olan hind yağları ihzar etikten sonra hârice fûrûhtla haylı ticâret-i hasıl olacağı bedihi ve aşikârdır.

Onikinci Madde:

Hulâsa-i kelâm vilayet-i celilenin servet ve zirâa't ve mamûriyetle ticâretine hizmet edecek ve hakîkaten sehlül hûsul olan mevad esasiyenin başlıcaları bunlardan ibâret olup esâsta madde ikinci fasıl'da dahi zikr ve tasrih olunacağı vechiyle keyfiyyet nazar dikakt ve i'tinaya alınarak teşebbüs buyurulduğu takdirde müddet-i kalilde pek külliyyetli menâfi' hasıl olacağı vareste-i arz arz ve tizkârdır. Binâenaleyh bunun için varid-i hatır-ı bendeganem olan mevâd esâsiye burada zikr olunduğu gibi itmam-ı nevâkıs ve memûrin ve sâir husûsat hakkında ki mütalaât ve müşahadat-ı kâsıra-ı çakeranem ikinci fasıl'da arz ve beyan kılınacaktır.

İKİNCİ FASIL

Mukaddimede arz ve beyan olunduğu vechiyle vilayet-i celilenin hal-i hazırınca ve emr-i idâresince ma'âli-vefd hazreti padişahide matlub ve mültezem-i ali olan hüsn-i intizam ve mükemmeliyetiyle beraber nevâkısının itmâm ve ıslahı için yine birinci fasıl'da olduğu gibi ahvalin hey'et-i hazırasından birer madde bast ve beyan ederk akabinde vârid hatır-ı kasır olan muktezası ityân edebilecektir.

Onüçüncü Madde:

Vilayet-i celilede maârif pek noksân olduğu şöyle dursun Devlet-i Ebed Müddet-i Osmaniye'nin lisân-ı resmisi olan lisân-ı azbû'l-beyân türkiye yazmak ve tekellüm etmek umum için farz mertebesinde iken umum-u vilayette elli bin nüfusta bir nisbetinde bu sıfat lazimede bir kimse olmadığı maatteessüf müşahade olunmuş ve bu da şimdiye kadar oraya giden vülat-ı izâm ve memurin-i kirâmın bu dakikaya bikasd ve yahut tesâmühen tegafül etmelerinden ileri gelmiş olduğuna kât'an şüphe olunamaz.

Binâenaleyh bu madde-i mühimme üzerine sarfedilen efkâr neticesinden bir sûret-i hasene ve sehlede matlubun hûsulü hakkında istintâc edilen mülâhazât-ı kasıra-i bendegânem bervech-i zir arz olunur. Şöyle ki: evvela sâye-i seniyye-i hazret-i pâdişahide lisân-ı arabiye vakif dirayetli bir maârif müdür-ü vilayete ta'yin buyurulduğu ve mevcûd olan ibtidâî mekteplerde kurân-ı azimüşşan tilâvetinden başka usul-ü kırâat-i türki ye meşrut olarak tertib olunduğu ve vilayet-i celilede bulunan evkâf muhasebeciliğine olsûrrette evamir-i lazime verilerek ol emirde merkez vilayette dârümuallimin kılıkli cesimce bir mekteb-i ibtidâî te'sis kalındığı ve buna ve gerek sair muktazi iptidai mekteplerinebilislah mualliminin tayiniyle evvel be evvel merkez-i vilayettentürkçe bilir hocayetiştirmesi ve badehü mülhakatlarda bulunan mekatib-i ibtidâîyeye

başlayarak muallimlerinin behemehal Türkçe öğrenip merkezinden yatışenlerden ta'yini veyahud bidayeten sühulet olmak üzere bunların onlara muavin verilerek tertip kılınması ve bidâyet-i emirde yani ilk senede halen mevcûd olan usûl-ü tadrîse kırâat ve kitâbet-i türkiyeden başka bir şey ilâve olunup tadrîcen ıslah ve hal-i intizâma isalı hûsularına i'tina buyrulduğu halde dört beş sene zarfında maksat büyük bir nisbette hasil olmuş olacağına kât'an şüphe olunamaz.

Ondördüncü Madde:

Ahali-i vilayet lisân-ı azbû'l-beyân türkiyi bilmediği halde kâvanin-i devletten umumiyetle bihaber olup bir cehâlet-i azimede bulunduklarından mahkemeye düşen hûsusatlarında izâ'a-ı hukuk ederek mağdur olup bu cihetiyle adâle-i seniye-i hazret-i padişâhide hakıyla istifâde etmeleri için bir sûret-i seri'ânın ittihazı lazımdır. Çünkü zaten nefsi-i Trablus'ta bir iki avukattan başka sancak ve kazalarda avukat değil hukukunu müdafaada değil meramını ifâde edebilecek kimesne nadirdir. Çünkü o kadar cehâlet halinde bulunuyorlar ki değil ki Türkçe hatta lisânları olan Arabçada müdafa-i hukuk ve ifâde-i meram iktidârları yoktur. Bu sûrette bunlar memûrin ve hükkamın vicdan ve insâflarına muallak kalıyorlar artık azıcık bir istibdad veya insâfsızlık bunları ne mertebe idrar edeceği müstağnî tafsildir. Bu babda izahat-ı külliye varsa da yalnız nefsü'l-emir ve hakikat-ı meseleyi tasavvur eden bir iki misâl ve bir iki sözün arz-ı kâfi görülür. Mesela bir şahıs cünhadan ibaret bir vukûât işlese sancakta kazalarda ve belki nefsi-i vilayette derhal bittab' adliye ve tevkife verilip bidayeten tahkik ve evrakının tanzimine bakılır. Fakat hey'et-i mahkemeyi teşkil eden a'zâ ve müstantık yerliden olup değil ki türkçe kanunu kât'â bilmediklerinden ve bunada vicdansızlık zam olundukta bu biçarenin evrakı bir senede sekiz mahda ikmâl olunduğu pek nâdir olmayan mevaddandır. Bu hale mevkuf olan şahsın kanunen tevkifine bilmuhakeme iki mah hükmedilse artık fazla mahbusiyeti olan yedi sekiz mah kendisine caba kalır. Ve bu kabîlden olarak bilfarz cürmü bidayeten cinâyet görülüp de evrakı bu sûretle baâdet'tanzim vilayete he'yet-i ittihamiye ye tevdi' olunupta orada bittedkik cinâyeti olmayıp da cünha nev'inden olur ise ve husûsiyle dört beş mahlık mahbusiyet müstelzim cünhalardan ib'aret olur ise yine bu vechiyle fazla mahbusiyet kendine caba kalır. Hulâsa-yı kelâm kazalada ahval-i mahâkim bütün bütün müşevveş bir haldedir çünkü ahval-i maruza ile beraber kaza mahakimi ne usul-ü adliyeye tevfikân teşkil ve tanzim kıldıkları ve ne de tarz-ı sabıkta idare olundukları malum olmayıp hükkamın vicdan ve insâflarına kalmış bir şeydir. Mesela bir şeyden sual olunsalar burada adliye teşkilatı olmamış mustantık yoktur kayıt kuyud ketebe falan yoktur cevabını verirler

başka sûretle sorulup işlerine ne yolda elverirse öyle cevap vererek kavânîn-i adliye muktezasınca muamele olundu derler. Velhasıl bu ahval-i cehalete ve vilayet memûrin-i adliyesi ve husûsuyla müddeî umumisi daima mülhakat-ı gezip fazla teftiş ve tetkikten geçirmekle mükellef oldukları halde bu vazîfeyi külliyyen ihmal ediyorlar. Ezcümle çakerileri Hums'a muvâsalt vehapishaneleri devr ve teftişimde otuz neferden mütecâviz eşhasın hilâf-ı kanun prangabend olduklarını ve burda biraz evvelce oraya güya li-eclitteftiş gelen vilayet müddeî umûmisinin nazarından geçtiğini görüp anlamakla vilayetle bilmuhabere haklarında ki muamele sâye-i seniye-i hazreti padişâhide kanuna tevfiğ ve prangaları çıkarılıp zat-ı akdes hazret-i padişahiye bu yüzden dahi bir çok da'avât-ı hayriyye istihsâl kılındığı mevcûd olan evrâk ve muhabere-i resmiyye ile sâbittir. binâenaleyh bütün vilayetin ahval-i adliyesi muktedir ve binâenaleyh bir iki memurların naza-ı tedkîk ve teftiş ile meşhudatını peyderpey arz ve ıslahı çâresine serî'an bakılmağa sûret-i mühimmede arz-ı ihtiyâc eder. Bununla beraber vilayet-i celileye ta'yin buyurulacak hükkâm-ı şer'îye ve memurin-i adliyye ahlâk ve iktidârca en güzide olanlardan ve güzelce Türkçe ve kanun ve Arapça bilenlerden olmalarına i'tinâ edilmelidir. Bu da sâya-i seniye-i hazret-i pâdişâhide Halep, Beyrut, Suriye, Bağdat gibi memalik-i şâhânedan yetiştirilmiş olan ve ahlâk ve sıfat-ı matlubayı hâiz bulunanlardan ta'yin ile olur. Fakat şimdilik en hafif bir çâre ıslah olmak üzere kazalarda sancaklarda velhasıl her mahale hükkâm ve memurin-i Adliyye beher gün bir saat tahsis ile yerliden olan a'zâ ve memurin-i Adliyyeyi bir mahalle cem' ederek ve her arzu eden sebestçe istimâ' edebilmek üzere kavanin-i devleti tadrîs ve ta'lîm etmelidirler fikr ve tasavvurundayım işte bir taraftan bu vechiyle ve diğer taraftan balada ki maddede arz kılındığı sûrette türkçe tedrisine devam ve i'tinâ ediliyorsa sâye-i seniye-i hazret-i pâdişâhide müddet-i kalilede pek çok muhassenât görüleceği bahir ve zâhirdir.

Onbeşinci Madde:

Vilayet-i celilede müstahdem bilcümle kâimmâkam ve müdürler vilâyetçe intihab ve ta'yin olunmakta olup bunların dahi gerçi lisân ve tabiat-ı mahalliyeye vukûflarından dolayı muhassenâtı inkâr olunmazsa da iktidâr ve adedleri mahdûd olup cehâlet ve bu cihetiyle istibdâdları ve ahlâk-ı gayri murdiyeleri nâdir değildir binâenaleyh bu yüzden tevellüd eden mazarrât-ı namütenahiyyenin ta'dâdı gayr-i mümkündür bu işe külliyyen muhalif rızâ-ı âli

olduğundan ıslahı derece-i vücûbdadır. Bunun için Van vilayet-i celilesince olduğu gibi bütün kâimmakamlıkları birinci sınıftan itibar olunarak ya buradan ahlak ve iktidârca en güzide olunlardan ve lisân-ı arapçaya vâkıf yetişmiş memûrin-i devletten intihâb ve ta'yin olunmaları veyahud vilayetçe intihâb olunanların behemehâl Dersaadet'e gidip türkçe bildiklerini ve ehliyyet ve liyakatlerini isbât eylemeleri lazımdır. Fakat tahkikat-ı aciziye nazaran Trablus vilayet-i celilesine haylı vakitten beri izâm ve tâ'yin buyurulan vülât-ı izâm meyânında merhum Cezayirli Ali Paşa'dan başka ehemmiyetiyle ehemmiyetle devr ve teftiş eden olmamış ve bazıları memleket hâricine bile çıkmamışlardır ve bu cihetiyle hakaik-i ahval-i mahalliye ve ahaliye vukûfları istima-a münhasır olup bu ise pek nâkısıdır binâenaleyh şu hale nazaran medamki vülât-ı izâm hazarat-ı vilayetin her noktasına bizzat gidip hal ve ahval-i ahaliyi müşahade etmeleri elzam iken gitmeleri elbette efkâr-ı âliyyelerince bir lüzûm mütesevver üzerine olacağından hiç olmazsa senenin baharları mevsiminde behemehâl biri askeri biri mülki ve biri adliyyeden olmak üzere komusyonlar tertîb ve bunların lisân-ı mahalliye bilip de bilzât tefahhus ve tedkik eylemleri ve netice-i memûriyetlerinde merkez-i vilayete avdet ile mufassal bir rapor tanzim ile üç nüsha olarak biri vilayete ve o biri en büyük adliye- memuruna ve o biri komandanlığa verilmelidir. Bununla beraber bundan başka üçünden memhûr bir sûreti Dahiliye Nezâret-i Celilesi'ne takdim kalınmalıdır. Bu komusyonlara da hazinece başkaca bir masrafın lüzûmu olmayıp yalnız vilat-i izâma muhassas olan senevi üç yüz lira devr ve tevtiş harcırahı bittab' gitmediklerinden saye-yi hazine olmakta olduğundan mezkûr komusyonlara tevzi' ile iktifâ olunur. İşte bir taraftan bu sûret ile teftiş ettirilerek mezbûr rapor üzerine vülât-ı izâm kumandan paşalarıyla bilmüzakere icâbini ifâ edip netice-i icraatı dahiliye nazaret-i celilesine müştereken arz olunmalıdır ve diğer taraftan pay-i taht-ı saltanat-ı seniyeden taraf eşrf hazreti zîlû'llahiden iki senede bir iktizâsı vechiyle bir müfetiş izâmı ve kendisine dahiliye nazaret-i celiliyesinden evvelce vilayetten gelen raporlar i'ta buyurulursa o dahi güzelce devr ve teftiş ve her bir hali layıkıyla tahkik ederek hulâsa-ı tedkikâtını mütalaatıyla beraber merci alisine götürüp takdim ederse fevkalâde bir hüsn-ü netice hasıl ederek ahalice ve ahlak ve meslek memurince te'sîrât-ı fevkalâdesi olup müddet-i kalilede matlub ve müstelzem-i ali vechiyle kesb-i intizâm edeceği bedihi ve aşikârdır.

Onaltıncı Madde:

Merkez-i celil-i vilayette ta'yin buyurulacak maârif müdürünün taht-ı nazaretinde olarak bir kısmı sanâyi ve bir kısmını zirâ'ât olmak ve sanâyi kısmında kızlara mahsus bir şube bulunmak üzere mekteb-i sanâyi tarzında bir mahal tertîb ve te'sis ile tedricen tanzim ve terakkî

ettirilmelidir bunun için mesela İzmir'den seccade ve hal gibi mensûcât için ve Halep'ten, Ankara'dan ve daha sair iktizâ eden mahallerden ipek ve pamuk ve yün mensûcâtı için iktizâ eden birer ikişer şahsın muvakkat sûret ile oraya celb ile mezkûr mektebe-i inâs ve zükûr cem' edilecek evlad-ı mahaliyeye ta'lîm-i san-at edilmesi ve öğrendikleri gibi onların mahallerine iâdeleriyle onlardan muallim ve muallime ta'yin olunması ve bu babda islahhanelerin usûlüne tevfiikan ve hazine-i celileye bar olmayarak münâsib cihetlerinden masarfinin istihsâli ile hüsn-i semere hasil eylemek vâcibdir. Bir de zirâ'ât kısmında usûl-ü zirâ'ât dahi telkîn ve ta'lîm edilerek mevcûd olmayan mahsûlatın yetiştirilmesi ve mevcûd olunların ıslah ettirilmesi cihetlerine i'tinâ edilerek tezyîd servet-i mahaliye olunmalıdır. Alelhusus vilayette isti'mâl olunan alat-ı zirâ'at pek âdi ve fâidesiz bir hal olup Mısır, Tunus, Halep Anadolu-yı şahanede isti'mâl olunanlardan oraya muvâfık olunların celb ile ta'mimi lazımdır.

Onyedinci Madde:

Vilayet-i celilenin şimdiki vâridât-ı umûmiyesi on sekiz milyon ve tahsilatı ancak oniki onüç milyon kuruş raddelerinde olup bu babda muamelat-ı maliyye ve tahsiliyesi pek karışık ve gayri-i muntazam bir haldedir. Şöyle ki vergi kaza ve kabail üzerine mukassem olup beynel kabail aşhas üzerine müvezza' ise de kuyud-ü muhasebece aşhasın esamisi mefkûd olduğu gibi tahsilât dahi kabail şeyhleri vâsıtalarıyla cereyân ederek onlar vâsıtasıyla ceste ceste mal sandıklarına teslim olur ve müfredat eşhas muhasebe-i kuyudunca ve nâmalûm kalır. Bu halde bunun tanzim ve tensik-i için evvel-i emirde nüfus tahriri icâb ederse de için bu şekil cihetinden başlamak ve hem de nüfus tahririnden muntazar olan neticeye gâyet karîb bir netice-i haseneyi bilsühûle hasıl etmek ve atide tasrih kılınacak su' isti'mâlatı külliyyen bertaraf eylemek için varid hatır-ı kasır-ı çakeri olan en kolay bir usûl arz olunur şöyle ki: zaten vilayet-i celilede bir takım sergiler tab olunup kaza ve sancaklara irsâl ve orada kabail-i meşâyihine tevzi' ederek beher kabile şeyhi ahaliden alelinfirâd tahsil ettiği mebâliğ mukâbilinde efrâda bazan okunması kendine mahsus hat restiyle bir bakır kuruş kadar bir makbuz ilmühaberi i'ta ve bazan yalnız aklının bir köşesine güya kayd ile iktifâ ederek şeyh mal sandığına toptan bir midar akçe getirerek teslim eder ve teslim eylediği meblâğ mukâbilinde kendi namına bir ilmühaber ahz ile muhasebece bu sûret ile kayd ettirilir veyahut ilmü haber yerine mezkûr sergiye kayd ile bittemhir yerine verilip işte bu suret-i cariyenin bir şeyhten emvâle karşın memurinden yukarıya doğru ne kadar su' isti'mâlata meydan verdiği muhtaç-ı tafsil değildir. Binâen fikr-i çakeranemce vilayet-i celilede bu serdi yerine sair vilayatta ağnâm koçanları gibi beher sahifesi üç kıta ilmü haberi şamil olmak üzere numara ve sırasıyla numaralı defterler tab've tanzim

ederek meşâyihâ umûmiyyetiyle tevzi' olunmalıdır kabail meşâyihî dahi kabile efrâdandan herhangi bir şahıstan emvâl-ı devlete râc-i yirmi para ise derhal numara sırasıyla üç ilimü habere kayd edilip birisi o şahsa biltemhir teslim etmeli ve birisini kesip nezdinde aldığı verdiğini bilmek üzere alıkoymalı ve üçüncüsü kök olarak mezkûr defterde kalıp mal sandığına akçe götürdüğünde muhasebeye bilibraz tatbîk ve tedkîk olunmalı ve beher defter ikmâlinde nezdinde alıkoyup Şubat'ta kâffesini götürüp mensub olduğu muhasebeye bitteslim muhasebesi ruyet olunmalıdır. Ba'dehu muhasebe-i mezkûre defterden efradların esâmisini bilistinsâh bu sûretiyle efrâd üzerine mürettep bilsühûle kûyud hasıl olmuş olur. Gerçi bu sûreten tamamıyla tahrir-i nüfûs edilmemiş olur ise de bu sûret-i kafi ve tanzim kûyud hazine için vafi olup maruz -usû' isti'mâlatın önünü tevkif eder ve bu sûrette hem ahali bundan tevehhüm etmeyerek hane reislerinin olsun nüfûsu tahrir edilmiş ve hem de kûyud-ü muhâsebe ıslah olunmuş olup ileride derece-i metlubaya isâli pek sühûletli bir himmet ve teşebbüse kalır.

Onsekizinci Madde:

Zeytin yağından ve zeytinden ve hurmadan öşr vergisi alınmakta olduğu halde eşcarından başkaca dahi beher ağaçtan elli altmış para vergi alınmaktadır. Binâenaleyh öşrün muntazaman istihsâl ile ağaçlardan alınan rûsumun lağv ve sâir vilayat-ı şehânete olduğu gibi muamele olunduğu halde ağaçların fevkalâde teksir garsine hizmet eder itikâdındayım.

Ondokuzuncu Madde:

Umûm-u vilayet-i celilenin mutekadi olup mesâfat-ı bâideden ziyâretine şitâb olunan ve Hums sancağında Ziletin'de defin-i hakk-i gufrân olan Es-Seyid Abdüsselam El-esmer kaddesellahu sirrehül-ali hazretlerinin türbe-i şerifeleri pek sâde ve her türlü tezyinatta azade olduğu görüldüğünden camiü'ş-şeref taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden sandukaya münasip bir puşide ve türbe-i şerifede ta'lik olunmak üzere tuğra-i garra-i hümayûn ile bazı levhalar ve sâir bu misillü bir takım hedâyâ-i mahsusa-yı hazreti hilâfetpenahinin sûret-i mahsûsada irsâli halinde bittab' sûreti mahsûsada istikbâl ve ihtifalat-ı lazime ile mahalleine irsâl kalınarak pek çok te'sîratı maneviye ve maddiye hasıl edeceği bedihi ve işkârdır. Bu kabilden olarak Mısrate'da medfûn Eş-Şeyh Zerrûk hazretlerine dahi ve Trablus'ta ve Hums'ta bu misillü lazimü'l-ihiram olan zevât vilayet-i celile ile bilmuhabere kâffesine derecelerine göre sancak-ı Osmani ve münâsib hedâyâ-ı mahsûsayı hazret-i padişahinin irsâl mûcib-i muhassenât ve fevâid nâmütenahi olur.

Yirminci Madde:

Bu misillü türbe ve tekkelerde ve merabıt-ı medfenlerinde öteden beri İspanya, İtalya bandıralarına müşabih çubuklu bir takım bayraklar rezk olunmakta ve bir büyük zat kazalara veya bir mahalle gittiğinde o tekkenin müridleri şeyhleriyle beraber istikbâle mezkûr bayraklarla çıkmakta oldukları bedihidir. Bunların bir suret-i hekimanede râf' ile Osmanlı sancağına tebdilleri mülâhaza olundukta hedâyâ-ı maruza meyânında bilumûm tekaya ve merabıt medfenlerine beşer onar tevzi' olunmak üzere yeşil kırmızı sarı beyaz olarak ve fakat vasatlarında birer ay yıldız i'mâl edilerek beş altı bin bayrak gönderilirse vilayetçe dahi hedâyâ-ı mahsûsa-ı hazret padişâhi meyânında tevzi' ederek tedricen ve sûret-i hekimanede icâb edenlere tefhîm olunursa bir müddet-i kalilede kaffesi tabi'attyile bu vech ile bayrağ-ı osmaniye kalb ve tahvil olunur.

Yirmibirinci Madde:

Vilayette vülât-ı izâmın Cuma namazını eda ettikleri camide hutbeden sonra velinimet biminnetimiz padişâh alempenah efendimiz hazretlerinin nâm-ı nami-i mülûkâneleri zikr olduğu mahalde başkasının namı zikr olunmak bir vechiyle caiz olamayacağından vülâtın namı zikr ettirilmemesi pek münâsib gibi tesâvur ve mülâhaza olunur.

Yirmiikinci Madde:

Nefs-i vilayetle mülhakatında belediyeler arz olduğu vecihiyle sâye-yi seniyye-i hazret padişâhide haylı vâridâtları bulunduğu halde hiç birisinde belediye tabib ve mühendis bulunmadığından hüdankerde bir illet müsteviyenin zuhûrunda mucib-i endişe ve felâket-i azime olur. Binâenaleyh etfâl-i ahaliden beher sene mikdâr kifaye efendilerin Dersaadet'e celbiyle esbabsâye-i seniyye-i hazret-i zilü'l-allahide mülkiye mekteb-i tıbbiye-i şâhânesinde ve mülkiye-i mühendishânesinde tahsil ettirilip vilâyete memur buyurulması ve şimdilik bunun icaline değin vilayeti ve bazı ehemmiyetli kazalarıyla nefis-i sancaklara vâridât-ı belediyeden tesviye olunmak üzere birer doktor ve eczacının yine mekteb-i tıbbiye-i mülkiye-i şâhânedan mahrec olunlardan tertîb ve ta'yin ve mezkûr yollara mübâşeret kalanacağı halde mülkiye mühendislerinden nefis-i vilayet ve sancaklara birer mühendisin dahi ta'yini lüzûmu bedihi ve aşkârdır.

Yirmiüçüncü Madde:

Dahil-i vilayetin her tarafında urbanın birbirleriyle kavgâları kat a eksik olmuyor ve her vakit kabail-i urban birbirleri üzerine gâret ve bir çok nüfûs telef ederek ve beyinlerinde

adâvet-i te'sîs eyleyerek pek çirkin bir takım vûku'at mûlime tehaddüs ediyor bunların bazıları âdet-i urban üzere resmi musalaha icrâsıyla geçirilmekte ise de bu ahvalin katiyyen menine fâidesi olmuyor binâenaleyh vilayet-i celilece tedâbir-i müessire itihazı elzemdir ve alelhusûs musalaha-i dem komusyonları gibi bir kaide-i mahsûsa-i nizâmiyeye tevfikân ve fakat tarafeynden badi olanın şedîden bir cezaya uğradılması ve diğer kabilenin her bir zarar ve ziyânı badi olan kabileye tazmin ettirilerek gazetelerle ilan edilmesi gibi bir takım tedâbir lüzûmu aşkârdır.

Yirmidördüncü Madde:

Trablus'a gelen barut ve esliha ekseriyetle Malta'dan gelmekte ve oradan hafiyen istihbâr olunarak vilayetten ta'mimen mülhakata bitelgraf bildirilmekte ise de şimdiye kadar nadiren dersset olmuş ve kusuru kamilen ihrâc ve dahile imrarına muvaffak olunmuştur bunun başlıca esbab-ı ise vilayetin her noktasının kâffe-i sevâhili açık ve muhafazası pek müşkil olduğu halde jandarmanın adm-i intizamiyle beraber fıkdan mertebesinde killeti olduğundan evvel be evvel jandarmanın islahıyla hadd-i matlubuna isâli ve bu kontrobandoyu kat'iyen men' etmek üzere vilayet-i celilece güya en büyük tedâbiri olduğu gibi yalnız telgrafla ta'mim keyfiyete bırakılıp mükemmel ve müessir tedâbir lazimenin ifâsı elzemdir.

Yirmibeşinci Madde:

Ahali-i vilayet-i mukaddimedede dahi umûmiyyetle arz olunduğu vechiyle makam-ı akdes hazret-i hilâfetpenahiye irtibât ve atebe-i felek mertebe-i cenâb-i zillü'l-lâhiye ubûdiyyet-i tâmmeleri ve salâbet diniyyeleri olup her bir emir ve ferman şâhâneye ikmâl-ı inkıyâd ve itâatle icâbet ederler fakat hafi olmayan hal-ı cehâletleri dâime her bir umûr hekimâne tedâbire arz-ı ihtiyâc edildiği tabii ve bedihidir binâenaleyh asakir-i hamidiyye ve jandarma teşkilâtı nezd akdes hazreti hilâfetinpâhide mutlak matlub-u ali ise ikmâl-ı muvaffakiyet ile hasıl olacağı maa eltemîn arz olanabilir çünkü gerçi geçenlerde vukû'bulan teşebbüsâta karşı bir takım yolsuzluklar vukû'a geldiği münker olmadığı gibi mübâşeret ve teşebbüsât-ı vâkiânın mahallince kat'a tedâbir lazimeye istinâd ve bina edilmeyerek tedbirsizliğin eseri olduğu bedâheti bir vakit inkâr olunmaz ve bu babda kanâat getirecek sûrette her türlü tafsilât ve izâhat-ı mevcûddur.

Hâtime:

Hazine-i celile-i devlete bar olmayacak vechiyle hulâsatü'l-hulâsa vârid hatır kasır-ı bendegânem olarak mevad-ı esâsiye-i mühimme arz ve tafsîl kılınmıştır. Karin-i tasvib ve icrââtına mahsûsan bir ıslahat-ı memûr veya komisyonu ta'limât-ı mahsûsa ile ta'yin ve mahaline izâm buyurulduğu halde sâye-yi seniye-i hazret-i pâdişâhide vilayet-i celile-i müşarûnileyha bir kaç sene zarfında fevkalâde terakkî ve varidat-ı devlet kat kat tezâyüd edeceği vareste-i arz ve beyan olup bu mükadime i'mâr ve terakkî bir iki mertebesi şömendöferler limanlar misillü bir takım teşebbüsât-ı azimeye kalır ki bu da sâye-yi seniyye-i hazret-i pâdişâhide kariben hasıl olarak hakîkaten her vechiyle birincilik mevkiini ihraz edeceği muhakkaktır. Cihet-i askeriyesi hakkında irâde buyurulmadığı cihetiyle bir şey denilmemiş ise de irâdesi haline ona dâir dahi vârid hatır-ı kasır bendegânem olan husûsât arz ve takdim kılınır. Ol babda ve her halde emir ve fermân hazret-i men lehüelemirdir .

Fi 29 Ağustos 1308

Yaveran-ı hazret-i pâdişâhiden erkan-ı harbiye mir livası

Mehmed Kamil

3.9 SÂDİK EL-MÜEYYED PAŞA’NIN LÂYİHASI²¹⁰

28 Receb 1313 (14 Ocak 1896) BOA, YEE nr. 9-13

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Başkitabet Dairesi

Senusi nezdine azîmet-i da’vet eden mir alayı Sadık Beğ kullarının lâyihası

Numara 451

Numara 5

Şeref-sudûr ve taalluk buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı veliyyi niamileri üzere kulları Kufra’da ikamet eden Şeyh Muhammed El Mehdi Es-Senusi dâ’ileri nezdine giderek kendisine selam selamet encâm-ı şâhâneleriyle iltifatat-ı seniyye-i mülûkânelerini tebliğ ve kendisine ihsân buyurulan hedâyâ-yı seniyye ile mâbeyn-i hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâne başkitabeti tarafından iltifât-i seniyyeyi tebşiran yazılan tahrirat-ı âliyyeyi teslim eyledim.

Müşarünileyh lutf-ı celil-i hümayûnlarına karşı mine’l-kadim zat-ı hazret-i hilâfet-penâhilerine ve devlet-i ebed müddet-i âliyyelerine olan hulûs ve ubûdiyyet ve fart muhabetinden bahs ederek temâdi-i eyyam-ı ömr ve âfiyet-i hümayûnları ve i’tilâ-ı şân ve şevket-i şâhâneleri için hayli ed’iyye-i hayriyyede bulundular.Şeyh-i müşarünileyh Afrika-ı şimâlî ve vasatînin ahalisi nazarınca işbu asrın kutbu olmağla Kufra’ya azîmet ve avdet-i çâkerîde Bingazi ahalisinden başlayarak yolda tesâdüf edilen meşâyih ve urban fevc fevc gelerek şevket-me’âb efendimiz hazretlerinin işbu iltifatlarına arz-ı teşekkürat ile ed’iyye-i hayriyyede bulundular. Kufra’ya şimdiye kadar hiç bir devlet memuru gitmediği gibi oraları hiç bir devletin sancağını görmemiş olmakla bu kere kâfile-i çâkerânemde rehber tevfiği olmak üzere birlikte iki adet sancak-ı âli-i Osmanî aldığımndan Sahra-yı Kebir bunların temevvuciyle şeref-yâb olduğu gibi Kufra dahi ilk def’a olmak üzere bunlarla şâdmân oldu .

KUFRA

Kufra, Bingazi sancağıyla Vaday kıt’ası arasında kâin ve Sahra-yı Kebir’in ortasında vâki’ olmakla Vaday’a gidip gelen kâfilelerin büyük konak mahali ve tüccarların ictimâ’ gâh-ı

²¹⁰ II. Abdülhamid’in yaverlerinden olan Sadık El-Müeyyed Paşa (1858-1911) Şam’da doğmuştur. Birçok devlet adamı ve âlim yetiştiren Türk asıllı Azmzâde ailesine mensuptur. 1887’de Alman imparatoru II. Wilhelm’in tahta çıkışını tebrik etmek için Almanya’ya gönderilen heyette yer aldı. Aynı yıl Senûsî şeyhi Muhammed Mehdi es-Senûsî’ye II. Abdülhamid’in hediyelerini götürmekle görevlendirildi. Şeyh Senusi’ye II. Abdülhamid’in hediyelerini götürmüştür. İki aydan fazla süren bu seyahatini *Afrika Sahrâ-yı Kebirinde Seyahat* adlı eserinde bütün ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bkz. İdris Bostan, “Sâdik el-Müeyyed Paşa”, DİA, Cilt 35, s. 399-400.

olup ticaret noktayı nazarınca pek ehemmiyetlidir mahal-ı mezkur Beyzaviyüş-şekil tûl-ı otuz otuz beş kilo metre ve arz-ı iki ile üç kilo metre arzında bir vadiden ibârettirki içinde kırk elli bin hurma ağacı kadar vardır işbu vadinin ortasında Kababu tabir edilen tepe mevcûddur ki gerek Senusilerin bundan kırk sene evvel inşâ ettikleri zaviye ile büyük camii ve gerek Zuuvayalıların haneleriyle Tebu Sudanilerinin kısm-ı a'zamı bunun üzerinde kâindir. Kufra esâsen Tebu Sudanilerinin memalikinden ve sekene-i asliyesi onlardan ibâret idise de Bingazi'ye tâbi bulunan Zube urban-ı li'ecl il ticare min el kidam Vada'ya gidip gelir iken oraya uğradıklarından oraya tama' ederek kendileri esliha-ı nâriye ile ve Tebular ise kılınc mızrak gibi esliha-i câriha ile müsella bulunduklardan Zubeliler Tebular'a tegallüb ederek orayı istilâ etmişler ise de sekene-i asliden bir mikdar Sudaniler hala orada mütemekindir fakat nüfuz ve iktidâr Zuuvayalılardadır.

Kufra'da şimdilik kâimmakamlığın teşkili fâidesiz ve mütaassir olacağı:

Vaday ile Bingazi arasındaki rah-ı ticaretin bir kat daha temîn ve Zuuvaya kabilesinin iyiden iyiye dahil-i inzibâta alınması için vaktiyle merhûm Hacı Raşid Paşa kulları orada mutasarrıf iken ve daha şeyh Senusi Kufra'ya hicret etmeden evvel Kufra'da bir kâimmakamlığın teşkili tasavvur olanarak ol vakitten beri liva ile bab-ı âli arasında muhaberat cereyân etmiş ve husûs-ı mezkur şimdilik taht-ı karara alınmış ise de malûm âliyi cenab-ı veli ni'matları buyurulduğu üzere şeyh Senusi bendeleri Çağbub'dan Kufra'ya münkesiren gitmiş ve hükümetten ürkmüş bulunmasıyla şimdiki halde oraya kâimmakam ve memurlar gittiği takdirde kendisini takib ediyorlar zanniyle orayı heman bırakıp daha içeri gitmesi melhuz-u kavi bulunduktan maade bu kere vukubulan İchire meselesinden ziyâde ürkerak marifet çâkeri ile temîn ve isticlâb edilen Zuuvayalılar ile memurlar arasında bir meselenin çıkması dahi pek muhtemel olacağından mâadâ Kufra'nın yalnız hurmadan ibaret olan mahsulunun heman kâffesi Zuuvayalılara aid olup bunlar ise üzerelerindeki emvâl-ı miriyye-i maktû olarak kendilerinden istifa olunagelmekte bulunduğundan Kufra'dan hiç bir varidat-ı emiriyye-i istihsâl olunamayacağı cihetiyle idare-i hükümet te'sisi hazine-i celileye muzır olacağından ve zaten Vaday tarîk-ı vaktiyle on beş sene kadar mesdûd ve muattal kalmış iken şeyh müşarünileyhin pederi himmetiyle açılarak matlub olan emniyeti el-an berkemal olmakla Kufra'da kâimmakamlık teşkilinden şimdilik sarf-ı nazar edilmesi hükümet-i seniyye için hayırlıdır.

ECHİRE VUKU'AT-I

Dârüssa'âde'den Bingazi'ye muvâsalet-i çâkerânemde hükümeti ve ahaliyi bir telaş içinde bulmuş idim. Sebeb ise merkezden on iki günlük mesafede vaki' Ucla ve Calu kazasına tâbi Echire nâm mahalle tahsîlat için giden kâimmakam vekiliyle naib efendi ve yirmi kadar asakir-i şêhâne ile Zuuvaya urbanı münaza'a ederek üzerilerine silah endâht etmekle asakir-i şêhâne mukabeleyi bilmişl ederek urbandan onbeş yirmi telefât vukûbulmuştu. Bunun üzerine urban oraya bırakarak öteye beriye dağılmış ve çoğu avdet etmemek üzere Kufra taraflarına çekilmiş olduktan maâdâ bunlarda ahz-ı intikâm için merkez kazada bulunan memurîn ve asakir-i şâhâne üzerine müctemi'an ve külliyetli olarak hücum ve taarruzlardan ve bu vechiyle bir fitnenin tahassuldan havf olunduğundan merkez livadan oraya alelacele ve yekdiğerini müteakib iki bölük piyâde asakir-i şâhânesiyle iki dane dağ topu ve külliyetli cephaneye gönderilerek diğerkuvvetin techîz ve ihzâr ile iştigâl ediliyordu. Halbuki bu vukû'atı çift sürme zamanına tesâdüf ederek ahali ve urban develerine ihtiyaçları olmakla nakliyat-ı askeriyeye için iktizâ eden develer bilmecebûriyye cebr ve ilgariye sûretiye toplanıyordu. Ahalinin telaşı kısmen bundan neşet ediyordu .

Vukû'atın olduğu mahall yoluma tesâdüf edeceği cihetle mutesarrıf ve kumandan paşa kulları bu müşkilin halini kullarına teklîf eylemesi üzerine Bingazi'de elde bulunan develer iâde olunarak ve diğerkasakir-i şâhânenin hareket-i te'hîr edebilerek mümkün olan sür'at ile mahalle-i memuriyet-i çâkerâneme şitâb eyledim. Saye-yi nüfuz ve satvet cenab-ı veliyyülniamiler ile gerek Calu'da ve gerekse Kufra'da urbanın meşâyih ile bir kere ictimâ' ve kendilerine lazım gelen nasâyih-i verdikten sonra kâffesi temîn ve isticlâb edebilerek hasbelade dahil-i liva'da çift sürmek üzere gelmekle başladıkları gibi Calu'ya muâsalet eylediğim günü bir bölük asakir-i şâhâneleri bir tûfeng sıkmasına hâcet görmeksizin toplar ile beraber merkez'e iâde edildi ve şimdiki halde emn ve esâyış eskisi gibi iâde olunarak bütün urban da'avât-i hayriye-i cenab-ı veliyyülniamiler ile iştigâl etmekteirler .

Zikr edilen Echire vukû'atında asakir-i şâhânedan bir çavuş ile birde nâib kazaen kulları hafifçe mecrûh olmuşlardı.

Bil-nefs-i Ucla ve Calu'da mütemekkin bulunan ahali-i sâdıklarının hal-i hazırları

Ucla ve Calu kasabaları sanacığın müntehasında ve sahrayı-ı kâbîreiyle yabbis sahrası arasında gayet kumsal ve zirâ'at-ı gayr-i sâlih bir kum deryası içinde iki cezîre gibi bulunur bunların mahsulları yalnız hurma'dan ibarettir. Mahaleyn-i mezkureyn ahalisinin asıl medâr

servet ve maîşetleri Sudan ve Vaday’a ticaret ile gidip gelmek yüzünden idi. Vaktiyle rakik ticâreti cârî ve fildişi ile devekuşu tüyü semîn ve pahalı olmakla ahali-i mezkur işbu esnâf-ı selâseden pek çok servet ve saman sahipleri idiler ve hükümet-i seniyyenin hurmaları üzerine fazla olarak tahmîl ve tarh etmiş olduğu emvâl-ı miriyyeyi bile tereddüd vela te’hîr ticaretten kazandıkları emvâl-i kesireden te’diye ederler idi ve hiç bakâyâları kalmazdı. Halbuki şimdiki halde Afrika’nın müteaddid mahallerinde fildişi ve devekuşu tüyü ihrâc oluna gelmekte bulunduğundan kıymeti pek tenâzül ederek kazanç yerine bu taraftan edilen ihrâcât bazan ziyan ede gelmekte bulunduğu ve rakik ticareti bütün bütün men olunduğundan ahali-i mezkurenin yegane san’atları olan ticaret pek tedennî ederek bir çok senelerden beri günden güne fakr ü zarûretleri artarak emvâl-i miriyyeyi te’diyeden aciz olduktan başka çoğu kût layemutunu tedârükten aciz kalmıştır ellertinden hiç bir san’at gelmeyip bulundukları mahal zirâ’at-ı gayr-i sâlih olmakla bunlar için yalnız bir çâre-i halâs ve selâmet vardırki bervech-i zire arz olunur şöyle ki:

Ucla ve Calu’dan şimâle doğru yirmi yirmi beş saat mesafe’de kâin Barka arazisi gâyet münbit ve mahsûldar ve sekeneden ari Calu ve Ucla ahalisinin az’af-ı muzâ’afesi kadar ahali ve sekenenin iâşesine kâfi ve kâfil olmakla ahali-i mezkure oraya hükümetin marifet ve muavenet ile nakil ve iskan ettirilip zirâ’ate alıştırılmalı. Kum deryasındaki külliyyetli hurmaları bahsine gelince , orada yalnız korucu gibi beş on kişi bırakılarak hem bekçiliği hem de ağaçlar için iktizâ eden ufak tefek hizmeti ifâ ederler. Hurma mevsimi gelince ahali gider hurmasını toplar yeni olan ikametkâhlarına avdet ederler ki şimdiki mahalleri fîmâba’d kendilerini bağ kabilenden kalmış bulunur ve bu sûret ile hem devletin fazla bir toprağı i’mar edilmiş ve hemde iki memleketin sekenesi büyük bir felâket ve zarûretten kurtarılmış bulunur milyonlarla terâküm eden emvâl-ı miriyyenin de tesviyesi mümkün olur .

TELGRAF

Merkez livaya olan nefsi-i Bingazi’ye muntazam posta vapurları işlemediği gibi manen memalık-ı şahânenen pek dur kalıyor ve muhaberat cihetince fevkalâde müşkilât çekiliyor. Bingazi’ye en yakın olan telgraf merkezi Trablusgarp mülhakattından Mısrate’dır. Mısrate ile Bingazi arasında temdîd olunacak hatt için el-ân Trablus’ta demirden iki bin adet direk mevcud olduğu gibi Bingazi’den oraya doğru iktizâ eden direkler dahil-i livada ve sahil boyunca vaki’ Cebel-i Ahdar’da bulunan ormanlardan kat’ ile mahallerine nakli ve ... Bingazi sancağının hükümeti taahhüd ediyor. Dersaadet’ten yalnız tel ve zarf ve edevât-ı lazime ile memurlar

gönderiliyor ise gerek Trablus tarafından ve gerek Bingazi tarafından kemâl-i şevk ve gayret ile hükümetin ve ahalinin müsabekat edecekleri tahakkuk eylemiştir. Dersaadet ile bu husûsta pek çok senelerden beri muhabere cereyân etmekte ise de henüz bir netîce hasıl olmadığı cihetle bunun kuvveden fi'le konulması mahza zat hazreti padişâhlarından bu husûnun muktedir bir zâta veya bir komisyona tevdi' ile hasıl olacağı aşkârdır .

BİNGAZİ SANCAĞININ MUHTÂC OLDUĞU ISLÂHÂT

Ta'dîl ve tesviye

Bingazi sancağının hâiz-i ehemmiyet ve kâbiliyet ile mütenasiben maddî ve manevî muhtac olduğu mamûriyet ve terakkî-i ticaret ve maârif ve Afrika içirilerini tevsî'-i dâire-i nüfuz ve ıslâhât-ı icrâsıyla ahali-i kasabat ve urban ulû-u mertebe-i âtîfet ve adâlet mâlânihayeyi hazreti valiyy-i ni'met-i beminet-i a'zami kemal ile tanıtarak hükümet-i adile-i seniyye-e celb -i kulûb ve tezyîd mahabbetleri ne gibi esbab-ı mütevakkıf bulunduğu hakkında istitlâat-ı çâkerânem üzerine istihzâr ettiğim mütalaat kasıranamın arz ve beyânına cüret eylerim .

Livanın mürettebat-ı emîriyesi sûret-i vaz' ve tarhı ve cebâyet-i gayr-i muntazam bir sûrettedir halbuki hükümet-i seniyye öteden beri hâmî-i adl ve hakkaniyet olmak hasebiyle vaz' buyurduğu kâfe-i tekâlîf ve rûsûmatın evvelan meşrûiyyete istinâd ile sâniyen usul-u tevzî'inde bir nisbet ve kıyas-ı mâdelele mukaraneti itiyâd buyurulduğu halde livanın idare-i âdile-i saltanat-i seniyyeye geçtiği iki yüz elli bir tarihinde vaz' olunup bin iki yüz seksen iki tarihinde ta'dîl edilen mürettebat ve tekâlîf-i emîriyesi urbanın servet ve sâ mânlarına kıyasen tarh ve tevzî' olunmayıp müteneffiz meşâyıhdan teşkil olunan komisyonun te'sîr-i nüfuz tahtında olarak kabail namına taksim olunmuş olmakla beraber arada otuz senelik bir müddet mürûr ettiği ve şu muddet zarfında kaht ve emrâz-ı sâriyye gibi bir hayli inkılâbat ve tahavvülâta duçar olduğu halde zaman ile mütenasip bir güne ıslah ve ta'dîl edilmemiş. Otuz sene evvel yüz nefer itibâr ile beş bin kuruş vergi tarh olunmuş olan bir kabile mûrur ve inkılâb-ı zaman ile sekiz on nefr-i kaldığı halde mürettebatın tamamisi bunlardan talep ve eda etmeğe bittab' muktedir olmadıkları cihet ile efrad-ı merkume tahsildarların tazyiki altında ezilmekte ve kabile namına bakâyâda kalmakta olduğu gibi elli nefr i'tibar ile senevi iki bin beş yüz kuruş vergi tertîb olunan ve elyevm nüfus-u mevcudesinin kat ender kat tedaufu ve hayvanatının tezâyüdü hasebiyle bir kaç mislini vermeğe muktedir bir kabilenin mürettebi hâlâ tertîb-i kadim üzerine alınmaktadır .

Kabile namına matrûh tekâlîf-i emiriyye herkesin hayavantı nisbetinde tevzî' olunmakta bulunduğu cihetle esbab-ı maruzdan dolayı bazı kabailin bir hayvanına on beş yirmi para ve bazlarına sekiz on kuruş isâbet ediyorki bu hal otuz sene evvel tertîb ve tarh olunan ve tarhta bir esas-ı sahihe müstenid olmayan maktû mürettebatın ta'dîl olunmamasından ileri gelip bu müsavatsızlığın devamı rızâ-ı mâdelet irtiza-i hazreti hilâfetpenahiye mugayir hazine-i celile hukukunun zayını ve ekseri urbanın mağduriyetini mûcib olmaktadır. Livanın mürettebat-ı emîriyyesinin mali halden almak kâide-i âdilesine tevfikân urbanın servet-i yeganeleri olan hayvanatın mahsul-ü senevileri esas ittihâz ile mürettebatın tarh ve tevzi' ve cebâyeti olunduğu halde şu müsavatsızlığın tevlîd eylediği uygunsuzluğun önü alınarak Afrika içerlerine ve Mısır'a hicret eden urbanın avdetiyle livanın mamûriyetini mucib olacaktır .

Mehâkim

Livanın Trablusgarp hudûdundan hıttâ-i Mısıriyye hûdûdına kadar yirmi beş ve şimâldan cenûb'a Kufra i'tibariyle yirmi üç gün ve taksimat-ı siyasiyeside merkez kazasıyla dört kaza ve dokuz nahiye üzerine ise de nahiye lafzı bir emir i'tibarı olup memurîni seyyar ve haymenişin bir halde olup ahali ve urbanın mikdar-ı nüfusuda iki yüz elli üç yüz bin raddesinde olduğu halde yalnız merkez liva ile Derne'de birer mahkeme-i bidâyet mevcuddur.

On beş yirmi günlük mesafede teaddi görüp mağdûr olan bir adam ihkâk-ı hak için nefsi-i Bingazi veya Derne'ye gitmeye mecbur olduğundan mesafenin budiyeti ve gidep gelmek ve hasmının celbine ve muhâkemenin görülmesine kadar ikamet edeceği müddet-i düşünerek mahâkim-i nizamiyeye müracaat ve ikame-i davâdan sarf-ı nazar ile örf ve âdât-ı urbana müracaat ile binefs ahz-ı intikâm ile ihkâk-ı hak-a mecbur olmaktadır ki bu sûret ile ahz-ı intikâm âdât-ı seyyiesi teselsül etmekle beraber urbanı ni'met adelet-i hazreti hilâfetpinâhiden mahrum bırakmaktadır .

Ucla ve Calu ve Merc kazalarında mahâkim-i adliyye teşkil ile adâlet-i hazret-i şehryârinin ta'mîmi halinde urbanın temeddününe ve hükümet-i seniyyeye celb kûlub ve tezyîd-i mahabbetlerini bâdi olacağı derkârdır .

Liman

Mersâ-ı ticaret olmak istîdâdını hâiz olan Bingazi limanında inşası idare-i umran piraye-i zât-ı hazret-i hilefetinpahinde muktezayı celilinden olan iki seddin birincisi inşâ ve limanın boğaz tarafının ikinci büyük seddinin inşâatıda inşâat komisyonun reis sânisî Hacı Salim Muhayş Efendi bendelerinin ikdâmât ve himmet-i mütevaliyesiyle haylıca ilerletilmiş ve el

yevm boğaz’a yaklaştırılmış ise de biraz daha temdîd olunduğu halde buğazın darlaşmasıyla şimdiye kadar haricden limana girebilen küçük sefâinin artık mürûr etmemelerini intâc edeceği ve bu ise ticaret-i mahaliyeyi velev muvakkaten olsun dûcâr-ı su’ûbat eyleyeceği misillü hafriyyâtın te’hîri ile inşâ olunan sedlerin hal-i hazırlarında bırakıldığı halde şimdiye kadar vukû’bulan inşâatı emvâc-ı bahrin tahrîbâtına maruz olarak ihtiyar olunan masârif heba olacağı cihetiyle bir tarafından mezkur boğazın ta’mîk ve tevsîi’ ile beraber diğer taraftan seddin temdîdi birlikte icra edildiği halde arz olunan mahzurlara meydân kalmayacağından Bingazi’ye irsâlî mukteza-ı irade-i seniyye-i hazreti hilefetinpahi olan turuk makinesinin sür’at irsâl ile hafriyyât’a bir an evvel mübâşeret olunması icab-ı maslahattan bulunmuştur .

Mekâtib

Gıpta-ı a’sâr eslâf olan asr maarifhasır hazreti hilafetinpahide tevessü eden nitâk ulûm ve maârifden Bingazi mahdud bir derecede hissemen oluyor. Dahil-i livadaki mekâtib heman gayr-i muntazam denecek dercede bir bab rüşdiye-i mülkiyye ile birisi Derne’de ve üçü merkez-i livada dört bab mekâtib-i ibtidâiyyeden ibaret ise de rüşdiye-i mezkure islahat-ı küliyyeyi muhtac olduğu gibi mekâtib-i ibtidâiyyede yeni açılmış olduğundan ve evkâf-ı munderise olmamakla beraber ianeten idaresi de gayr -i kâbil olmasından ve tedarük olunan karşılığı ma’âşât ve mesârifâtın adem-i kifâyesi hasbiyle bir müddet sonra dûcâr ta’tîl olmaları melhuzdur. Ahali ve urbanın tahsil-i ulûm ve maârifeye meyil ve rağbet-i kâmileleri saye-yi maârif-vâye-i hazreti padişahide küşad buyurulan aşîret ve Trablusgarp rüşdiye-i askeri mekteplerine duhûl yekdiğerine müsabakat edercesine olan şitâblar ile mütehakkıktır.

Hasbelmevki iâneten inşâ ve küşadı olmamasından maâş ve mas’arifât-ı maârif-i nazaret-i celilesinden olarak merkez ve kazalarda mikdar-ı kafi mekâtib-i ibtidâiyye ve emr-i havalesi gelip de henüz inşâ olunmayan mekteb-i rüşdiye-i askeriyyenin inşâsıyla küşadı halinde dahil-i livada ulûm ve maârifin neşr ve ta’mîmiyle az bir zamamda ahali-i urban tarik-i mamûriyet ve medeniyyet’e hatve endaz-ı terakkî olacakları ve saye-yi maârif pîrâye-i hazreti şehryârîde mekteb-i rüşdiye-i askeriyyeden hurûc ile mekâtib-i âliyede ekmâl tahsil ederek yetişecek zâbitân tahassul edecek ibret ve intibâhdan urban beyninde hidmet-i mukaddese-i askeriyye efkârının neşvü nemâsı tabî’î elhusûldur .

Bingazi sancağının arazisi tab’an ve zirâ’at ve hayvan yetiştirmek istîdâdına maa ziyâdet-i malik bulunduğundan saye-yi maârif ve mamûriyet-vâye-i hazreti hilafetinpahide küşad buyurulan zirâ’at ve baytâr mekâtibinde ahali-i urbandan her sene bir kaç talebe kabul

buyurulupda ikmâl-ı tahsil ve liva'ya avdetlerinde zirâ'atın tevsî'ine ve hayavanatın tekessür ve ıslahını bâis ve şu sûretle ahali-i urbanın terakkiyat ve saâdet-i halleriyle sanacığın mamûriyetini müstevcib olacağı derkârdır .

Fi 2 Kanûn-ı sâî sene 311

Yaveran-ı hazreti şehryâriyelerden miralay kulları

Sadık El-Müeyyed

3.10 MEHMET ÂRİF PAŞA’NIN LÂYİHASI²¹¹
7 Şevval 1314 (11 Mart 1897) BOA, Y.MTV nr. 152-34

Mabeyn-i Hümayun Cenâb-ı Mülukane-i Baş-kitabet Celilesine

Devletlü Efendim Hazretleri

İdâre-i hikmet ifâde-i cenâb hilâfetpenâhî mantûk münifine imtisâlen fırka-ı hümayunda müteşekkil komisyon tarafından Trablusgarp ahalisinin suret-i ta’lîm ile berren ve bahren şimdilik ihtiyâcât-i müdafaa kariyi hâvî-i tanzîm olunan layihalar manzur lihâzâ-i âlî buyurlamak üzere fi 32 - 312 tarihli arîza-i şâkereranemle takdim kılındığı gibi bu kere dahi fırka-ı hümayunun seferber bir hale vaz’ı için emr-i techîz ve teksîrine müteallik mütâlaatı nâtık olan layiha ke-zâlik ref’ atebe-i ulyâ kılınmak üzere melfûfen takdim kılınmış. mûndericâtine nazaran iktizâ-i halin ifasi isâbet ârâ-i sudûr buyurulacak emir ve fermân-i melhemiyet-i beyân cenâb pâdşâhiye mütevakkıf bulunmuş olmakla ol babda emrû fermân hazret men lehül emirindir.

fi 7 Şevvâl sene 314 ve fi 316

Trablusgarp kumandanı Es-Seyid Mehmed Arif

Komisyon-ı âcizanemize şeref-vârid olan fi 13-312 tarihli tezkere-i aliye-i daverilerin fıkra-yı ahîresi mûcibince fırka-yı hümayunun hal-i hazır ile nevâkısı şâmil tanzîm olunan layihadır

Fizan ve Bingazi mevkilerinden mâadâ nefsi Trablusgarp ile mevâki’ sâiresinde bulunan sunûf selase-i askeriyyeden seyyar topçu alayının dört bataryasından birisi Cebel bataryası olup mezkur bataryanın ikişer topu Züvvâre ve Hums’da bir topu dahi Gat ve Merzuk da bulunmakla bunlara müteallik nevâkıs fırkaca ikmâl olunacağından bunun gayri nefsi Trablusgarp’ta bulunan sekiz santimetrelik on sekiz kıt’a topu hâvî üç seyyar bataryasının tertîb seferî mühimmat-ı nâriyeleri mevcûd bulunduğ ve topların edevât-i sâire ve koşumlarıda mükemmel olup yalnız elli binek eğerinin muhtâc-i ta’mîr olduğu anlaşılmış bunda buraca ta’mîri mümkünâten bulunmuş olmakla heman ta’mîrât ettirilmesi için sarfı lazım gelen mebâlîğın i’tâsi mezkur alayda elyevm mevcûd yirmi dokuz koşum hayvanı

²¹¹ Mehmed Arif’in sunduğu lâyiha’nın bir komisyon tarafından hazırlandığı görülmektedir. Bu lâyiha’yı diğerlerinden ayırt etmek üzere lâyiha’yı sunan Trablusgarp kumandanının adı kullanılmıştır. Mehmed Arif hakkında bilgi bulunamamıştır.

olup bu miyânda on beş hayvan müsin ve amel mânde olduğundan bâkî ondört koşum hayvan ile beraber daha yüzseksenüç koşum hayvana ihtiyâc-i hakikî gösterlimektedir bunların buradan mübâyaası husûsuna gelince yerli hayvanlarının koşuma elvermiyeceği ve binâen aleyh bervech-i tedârik olunmayacağı dermeyân kılınmakla maruz yüzseksenüç hayvanın Dersaadet'ten celb-ı esbabının istikmâlî gerek mezkur seyyar topçu ve gerek her iki süvârî âlayı hayvanlarının binek ve har-bendesiyle beraber mikdarı lâzımı bervech-i zira arz olunmuştur.

Binek hayvan mevcûdu	Harbende hayvan mevcûdu	Binek hayvan lüzüm olan	Harbende hayvan lüzüm olan	Ester ²¹² mevcûdu	Ester lüzüm olan		İsteyen 1501
32	00	29	220	7	20	alây seyyar topçu	1154
50	13	550	48	0	0	alây 37 süvârî	327
71	00	530	59	0	0	alây 38 süvârî	1481
153	13	1154	327	7	20	Toplam	20

Bervech-i- bala mikdarı arz olunduğu üzere bin beş yüz re's binek ve harbende hayvanatına lüzum görülmekle Dersaadet ve mevâki' sâireden tedârik ve irsâlî mesârif-i zâideyi mûcib olunacağı tabîi ve bilâd sâire hayvanatının bu havalinin hevâsiyle pek de imtizâc edememeleri ve yerli hayvanlarının daha ziyâde meşâkk seferiyyeye mütehammil olduğu bi't-tecrûbe malûm olduğundan bunların vilayetçe tedâriki mümkün olup olmayacağı lede't-tezekkür cânib-i vilayetten bi'l-tezkire istifsâr olunmuş idi alınan cevâbda mezkur ol mikdâr hayvanın def'aten tedârik-i kâbil olamıyıp ancak peyderpey mübâyaa olunabileceği ve şu kadar ki

²¹² Ester: Katır.

bunların hepsinin at olarak tedâriki mümkün olamayup at ve kısıraktan mürekkeb olacağı misillû beherinin de lâ-akall bin kuruş raddesinde mübâyaa olunabileceği gösterilmiş ve bunların esmân bâliğasi olan akçenin vilayetçe istihsâl ve i'tâsi kâbil değilse de rûsûmat-ı mahalliyeden havaleten i'tâsi ve bir taraftan da te'sîsât-i askeriyeye iânâtinden evvel be evvel istihsâl olunacak mebâliğinden tesviye ve sarfinin makam lâzımından müsaade-i istihsâlına mütevakkıf olduğu bildirilmiştir.

Süvârî ve seyyar âlaylar ile merkez ve mevâki'de mütehaşşid on bir piyâde tabûruna lüzumu görülen mühimmat-ı harbiye ve hıyâmye ve edevatı nuhâsiye ve melbûsât-i askeriyeye ve ihtiyâcât-i sâire dahi bervech-i zir arz olunmuştur şöyleki taburların seferber haline vâz'î için lüzûm görülen efrâd 3000, tüfenk kayışı 7500, fişenklik 5500, telatin²¹³ matara 3000, palaska 5800, kürek 332, kazma 228, karavana 1050, kazan 19, efrâd çadırı 650, sac 210, süvariye mahsûs neferât seyfi²¹⁴ 314, eyer takımı 810, boru 100, çağ torbası 806, kaltak²¹⁵ torbası 406, kılınç kayışı 560.

Çöl ve belleme ve yem torbası ve kaşığı bervech tedârik ve mübâyaa olunacağından bunlar içinde yüz bin kuruşun hayvanat esmânin ilâveten sarfı zımında havalesinin istihsâli münasib görülmüştür.

Trablusgarp merkez hastahanesi ile Hums ve Cebel şubelerinin mevcûd bulunan eşya sâiresiyle lüzûmu olan miktarını mübeyyin istihsâl olunan memhûr cedveller makam-ı ser askeriyeye tâkdîm kılınmış olmakla ikmâl-i nevâkıs lüzumu arz olunur.

Elbise bahsine gelince; bu iklimde mevsim-i sayf hulûl etmekte bulunduğundan sunûf-i selase-i askeriyeye için bervech-i bâlâ on iki bin mevcûd üzeine olmikdâr takım beyâz elbise ve on bin çift ayakkabı ile bir seneye karibdir efrada çamaşır verilmeğinden on iki bin çift don ve gömlek ile birlikte celb-i esbabının istikmâli bir muktezâyı iklim piyâde taburlarının ikişer re'sden her tabur için sekizer saka devesi nizamı icabıdan olup bunların ikmal-ı noksânı tabîi ise de piyâde taburlarından aslâ mekârî hayvanat-ı bulunmağından ahâlî –develeri ve ücret mevzûasıyla nakliyat-ı ve sâirenin icrâsı l'a-büdd bulunduğundan maruzdur.

Balada gösterilen kazma kürek -sunûf selasenin hal-i sefer-ber idare nizâm-nâmesi mûcibince mevcûd bulunması iktizâ eden mikdar üzerine olup bunların gayrı hîn-i lüzumda

²¹³ Telâtin: Parlak ve kalın dana derisi.

²¹⁴ Seyf: Kılıç.

²¹⁵ Kaltak: Eyerin tahta kısmı.

sekiz kıt'adan ibâret olan istihkâmâtının ta'mîr ve termîm-i ve hasbe'l-icab bunların aralarına yeniden inşâsı lazim gelecek istihkâmât hafriyyâtında kullanılmak ve kal'aya mal edilmek üzere kal'a topçuları için de bin kazma ile iki bin kürek celb-i lüzum-ı derkârdır.

Trablusgarp üzerine taarruza hazırlanan bir düşman hâricden olan ihtiyâcî men' için bahren mevâridatı kat' ederek tahti tazyîke almak tasavvurâtında bulunacağından bu halde nefsi-i Trablusgarp'ta asakir şâhâneyi idare edecek hiç bir nev' erzâk bulunmayacağı cihetle fırka-ı hümayûnun idaresi için on iki bin mevcut üzerine altı aylık istihkak-ı askerinin bil hisab balığ olduğu bir buçuk milyon kıyyedakik yüzer bin kıyye nohudla fasulye, elli bin kıyye şeker yüz bin kıyye sâde ve üç yüz bin kıyyede erzin şimdiden der-saâdetten irsâli ehemm ve elzem bulunduğu gibi kemâ-kân bir idare hey'etinde bulundurulması lâ-büddür bervech-i bala taleb olunan erzâk-i mütenevvîa ve melbûsât ve sâire fırkanın elde bulunan iki âlay süvârî ve üç batariye seyzer top ile on bir tabûr pîyâdesinin seferî tertîbi üzere maa zâbit bâliğ olduğu on iki bin mevcûde göre hisâb edilmiş olup diğer mazbatamızda arz olunduğu vech ile bu mevcûdun mevâkıa inkisâmından dolayı merkezde yalnız altı tabûr pîyâde yedi bölük mikdârı süvârî ve üç batariye topçu kalacağı misillü mevcûdu mezkurun taarruz edecek düşmana karşı kemâl-i şecâ'at son dereceye kadar sarf edecekleri gayret ve sebât-i muhafaza-i dîn ve devlet ve uğuru meyâmin mevfur velinimet biminnette bezl-i hayat ile ifasi vazife-i ubûdiyyet etmekten başka bir şeyi müntic olmayacağından ve ahalinin mutasavvar olan muavenetleride muntazam bulunan düşmana karşı asakir şâhânenin azlığı münâsebetyile istihsâl muvaffakiyyeti temîn edemiydeceğinden şu hale nazaran fırkanın toprak ile beraber bir kol orduyu hümayûn haline ifrâğ-ı lâzımeden görülmekle bu babda ilâve edilecek sunûf muhtelif-i askeriyeye sevk olundukça mevcûdları mikdarınca altışar aylık ta'yînâtların ve hastahane malzemesinde birlikte sevki lâ-büdd olduğunun arz ve beyânine cüret kılınmıştır.Ol babda emrû fermân-i hazret men lehül emrindir .

fi 24 sene 312

Alây-ı miralây: Muhammed Raif Bin Fahreddin

Erkân-ı harbiyye-i miralây :

Erkân-ı harbiyye-i reis miralây: Aburrahman Muhammed Bin Abdülkerim

Reis komisyon mir liva : Es-Seyyid Zühdi

3.11 DR. MEHMED REŞİD (ŞAHİNGİRAY) BEY'İN LÂYİHASI²¹⁶

(14 Ekim 1904) Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın özel evrâkı

TRABLUSGARB'İN HÂL-İ HÂZİRİ HAKKINDA MÜTÂLAÂT

Mütâlaât-ı Umûmiye Malûmdur ki bir ş'ibh-i cezire ile birkaç akîm ada üzerinde sıkışmış olan İtalyanlar, hayli vakitten beri Trablusgarb vilâyetine nazar-ı hırs ve iştihaletini dikmişlerdir. Günden güne tekessür eden İtalya'nın nüfuzu -evvelleri her sene Amerika ve Fransa 'ya birçok muhacir ve amele gitdiği için- bir dereceye kadar muhafaza-i itidal edebiliyordu. Şimdi memâlik-i mezkûrede İtalyanlar evvelki müsâidâta mazhar olmadıkları gibi istiskal bile gördüklerinden ve Tunus'un işgalinden evvel Tunus'a sokulmuş olanların çoğu da tesadüf eyledikleri mevânî sebebine orada barınamadıklarından açıkda kalan bu kadar aç ahâli için yeni bir kazan bulmak İtalya hükümeti için pek mühim bir mecburiyet-i hayatiye hükmüne girmiştir. Hususiyle sosyalistlerin günden güne nüfuz kesb etmeleri ve sefalet ve ihtiyaç sevkiyle İtalya 'nın her yerinde heman her gün isyan ve karışıklıklar zuhuru saltanatı ve hükümetin tarz-ı hâzırına tarafdâr olan Muhafazakâr ve Liberal fırkasını ziyâdece düşündürmeğe başlamıştır.

Tunus'daki muvaffakiyetsizlik, Habeş'deki mağlubiyet-i fahişe ricâl-i hükümetin ümidini kesmedi. Siyâseten oldukça mühim fırladıklar çevirerek Fransa ve İngiltere hükümetleriyle barıştıktan sonra Trablusgarb üzerinde "Hakk-ı işgal" meselesini sıkı sıkıya ortaya koymağa başladı. Biz, birçok seneden beri Trablusgarb'da İtalya'nın takib ve tatbik eylediği politikayı gözümüzle görmemiş olsa idik ihtimal ki bu "hakk-ı işgal" meselesini evrâk-ı havadis hayâlâtı olmak üzere telakki ederdik. Fakat Bingazi'de, Derne'de, Mısra'ta ve merkez-i vilâyetde açılan mektepler; İtalya nüfuzunun kökleşmesi ve tevsii için sarf edilen emekler günden güne adedi çoğalan baldırı çıplak İtalyan muhacirleri, gözümüzün önünde

²¹⁶ Lâyiha'nın transkripsiyonu ve Osmanlıca belgenin kopyası için bkz. Necdet Bilgi, a. g. m, s.89-102. Dr. Mehmed Reşid Bey Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra doktor yüzbaşı olarak Osmanlı ordusuna katıldı ve Haydarpaşa Hastahanesinde Zührevi Hastalıklar ihtisası yaptı. 1897 yılında tutuklanarak Trablusgarb'a (Libya) sürüldü. On yıl süreyle buradaki sürgünlerin lideri olarak çalışmalarını sürdürdü. Sürgündeki Osmanlı basınında yayımlanan yazıları ve yazışmalarında "Çerkes Lali", "Cevri", "Şahingiray" vb. takma adlar kullanıyordu. 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından sonra askerlikten ayrılarak yönetim görevlerine geçti. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık; valilik yaptı (1909-1917). Osmanlı topraklarındaki Kafkas sürgünleri tarafından oluşturulan "Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti", "Şimali Kafkas Cemiyeti", "Kafkasya İstiklal Komitesi" vb. politik ve kültürel örgütlerde aktif görevler almıştır. Mütareke döneminde, Osmanlı hükümetince savaş yıllarında uygulanan Ermeni sürgününün sorumlularından biri sayılarak tutuklandı. Tutuklu bulunduğu sırada yayımlanan "Sebat" (1919) adlı kitabıyla kendisine yöneltilen suçlamalara açıklık getirmeye çalıştı ise de bu kitap hükümet tarafından toplatıldı. Tutukevinden kaçtı, yakalanacağını anladığı bir anda kendini öldürmek suretiyle yaşamına son verdi (6 Şubat 1919). Biyografisi için bkz. Necdet Bilgi, *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıraları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.

olduğu için ve hususiyle mübâhasât-ı zâtiyemizle İtalya'nın ve İtalyanlar'ın ihtiyacât-ı içtimâiyelerine vâkıf olduğumuz için [2] makâsıd-ı istilâyesine kanaât-ı tamme hâsıl ettik. Maatteessüf oldukça kökleşmiş olan İtalya nüfuzu her gün birer suretle kendisini göstermeğe başladı. Tertibleri kemâlde; maksatlarını kuvveden fiile çıkarmak için vesile aramağa başladılar. Her gün İtalya müdâhalesini intac edecek bir vak'anın zuhuruna intizar olunuyor. Bu hâli en büyük bir memurdan en küçüğüne kadar bilmeyen yokdur. Ahâli ikiye ayrılmış: Bir kısmı salâbet-i diniyeleri muktezâsınca İtalyanlar'ın harekât-ı tecâvüz-kârânelerini hiç görmüyorlar. Fakat ellerinden birşey gelmiyeceğine zâhib olarak (Tevekkeltü alâ 'allah) hükümüne tâbi olmuşlar. Düşünmeğe tedbir aramağa lüzum görmüyorlar! Bir kısmı da İtalya parasıyla, mevâidiyle kışkırmış bazı esâfildir ki her yerde hükümetimizin zaafını, idaresizliğini ilân ve İtalya hükümetinin müessesât ve icraatını mübalağa ile medh ve işaa-ı sena etmektedirler. Trablusgarb "Tripoliten", merkez-i Hilafet'den uzak, ehemmiyet-i siyâsiyesi pek büyük cüz'i himmetle terakki ve umrana mustaid vâsi bir vilâyetdir. Hükümet-i merkezivenin muktedir memurlar intihabı hususunda göstereceği himmet, vilâyet memurlarının ihtiyacât-ı belde ile mütenâsib faaliyet ve gayretleri sayesinde, maatteessüf ahâli indinde kıymeti küçülmekte olan Hükümet-i Osmaniye yeniden itibar bulacak; hükümetin hüsn-i niyet ile teşebbüs edeceği icraat-ı terakkicûyâneyi gören sekene-i vilâyet bizde de bir hükümet-i âdile ve muktedirinin varlığını anlayacak; İtalya dellallarının tezvirât ve teşvikâtına nazar-ı istihfaf ile bakmağa başlayacak; uyanan gayret-i milliye ve diniye tecâvüzât-ı ağyara karşı bir sedd-i metin-i muhalefet teşkil edecektir. Vilâyetin ıslahat ihtiyacını def etmek ihtiyacâtı büyük bir himmete mütevakıf değildir. Ağyarın gözünü yıldırma için lüzumu kadar mühimmât-ı askeriye irsali; mevcut köhne istihkâmların ıslah ve ikmâli; yetmiş seksan doksan senedir burada yerleşmiş olduğumuz [3] halde henüz hâkimiyet-i Osmaniye'yi isbât edecek bir müessese bulunmadan birkaç müessesât-ı askeriye-i aliyye ve nâfia tesisi vilâyetde eyreti oturduğumuza delil olan kurûn-ı vustâdan kalma hükümet konağının hedmiyle şeref-i hükümetle mütenâsib bir hükümet konağı inşâsı, hâlâ eski Arab hücumları devrinde bulunuyormuşuz gibi şehri kuşatan sûr-ı atikin hedmiyle şehre taze hayat ve saf hava i 'tası gibi merkez-i vilâyete müteallik bazı işler yapıldıktan sonra esas ve ciddi bir plân dâhilinde bütün vilâyetin imar ve ıslahına bed'an ve mübaşeret etmelidir. Burada herşeyin kabil-i icra olduğuna birinci delil merhum "Hafız Paşa"nın az zaman içinde birçok muvaffakiyâta nâiliyetidir. Hüsn-i niyet sahibi, muktedir, namuslu ve faal bir vali ve ona göre mutasarrıf ve kaimmakam tavini matlûb-ı ıslahat ve icraatı te'min husulünü sınamışdır. Ancak bizde her valinin şahsına, zekâ ve

kabiliyetine göre bir hatt-ı hareket takibi eskiden beri mer'i bir ahvâl olduğundan her valinin tebeddülü akabinde bütün muamelât-ı vilâyetde bir tebeddül vukua gelmekte ve bu cihetle hiçbir iş görülememektedir. Bu da halefin selefe olan rekabeti, ortada bazı menfaatperestlerin delâlet-i ihtilâlkârileri, valilerimizin umûr-ı idarede bîbehre ve vazifelerine bigâne olmaları gibi esbâbdan ileri gelmektedir. Her valiye göre umûr-ı vilâyetin düçar-ı tebeddül olduğunu anlamak pek kolaydır. Yekdiğerini takib eden dört beş valinin takib ettikleri hatt-ı hareket tetkik edilecek olunursa maruzatımın isabeti taayyün eder. Meselâ: "Râsim Paşa" birçok seneler vâililikde bulundu. Muamelât-ı siyâsiye ile hükümetin ecânibe karşı mevkiini bir dereceye kadar metin bulundurmağa muvaffak olmuş. Fakat memleketin imarına idarenin ihtilâfına katiyyen ehemmiyet vermemiş onbeş senede ancak kendi bağçesine kadar bir şose yaptırmakla isbât-ı mevcudiyet etmiş. "Nâmık Paşa" ona halef oldu. Bazı icraatda bulunmağa yeltenmiş fakat ciddi iş görmekten ziyâde rütbe almak, mevkiini tahkim etmek gibi makâsıd-ı şahsiyeye çalıştığı için sahtekârlığı çabuk anlaşıldı. Bunu takib eden "Hâşim Paşa" devri atâlet-i mutlaka içinde geçti. Hükümet konağına bile gitmediği için ikamet buyurduğu hâne mahdumu Muhtar Bey'in dalkavuk ve vâsıta-i irtikâb ve sefahatlerine kaldı. O zamanki defterdarın (merhum Tefvîk Bey) ekmeğine yağ sürdü. [4] "Merhum Hafız Paşa" büyük bir gayret ve ciddiyetle işe sarıldı. Az zaman zarfında çok iş görmeğe kalkıştı. Birçok mevânie tesadûf etdi. Fakat hüsn-i niyet ve fedakârlığı semerât-ı nâfia hâsıl etmeğe başladı. Bundan sonra "Hüseyn Hüsnü Efendi" vali oldu. "Hafız Paşa'nın" icraatına tekme ile urdu. Vücudu alîl, tecrübesi mefkud olduğu için yapmak isterken bozdu. Yahud hiçbirşey yapmak istemedi. Buna vekil olan defterdar Abdurrahman Şevket Efendi cümlesine rahmet okutdu. Râsim Paşa'nın zamanına siyâset, Nâmık Paşa'nın zamanına riyakârlık, Hâşim Paşa zamanında sefahat ve atâlet, Hafız Paşa zamanına gayret ve hüsn-i niyet, Hüseyn Efendi devrine hiçlik devri denilirse defterdarın vekâletine de devr-i meskenet ve cebânet demek muvafıktır. Görülüyor ki on sene zarfında her valiye göre tarz-ı idare değişmişti. Niçin? Çünkü vilâyetin ihtiyacâtı nedir? Bunları ne suretle def-i izâle etmeli? Vilâyetin imarât ve ıslahatı ne tarzda mevkii-i icraya konulmalıdır? Bu cihetler nazar-ı itibara alınarak mevkie, tabiat-ı ahâliye ve ahvâl-i siyâsiyeye göre ciddi, esaslı, akıl ve hikmete muvafık bir program takib olunmuyor. Böyle bir program tanzim edilir ve bu programın takib ve tatbiki valiler için bir mecburiyet altına konulursa selef ve halef rekabeti ortadan kalkar ve bi 't-tabii az zaman içinde semerât-ı nâfiası istihsal olunur.

Şimdi gelelim vilâyet erkânının vilâyetin nezâket-i siyâsiye ve ihtiyacât-ı tabiyyesiyle kabil-i telif olmayan ahvâl-i husûsiye ve umûmiyelerine.

Erkan-ı Vilâyetin Ahvâli

Vali vekâletinde bulunan defterdâr-ı vilâyet saadetlû Abdurrahman Beyefendi hazretleri nâzik halim ve gayet mütevazı ve ihtimal ki afif ve fakat âmir olmak için icab eden hasâisden mahrum, korkak tecrübesiz ve gayet tenperver bir zâtdır. Defterdarlığı zamanında eşirrâdan vilâyet muhasebe mümeyyizi "Mehmed Fehmi"ye ve mesâlih-i câriye kâtibi Arif'e dizginini kapdırmış bunların ve hempalarının irtikâb ve irtişasına geniş bir meydan açmışdı. Vali vekili olunca bi't-tabii kendisine [5] tahakküm edenlerin adedi arttı. Çünkü defterdara hulûl ve badehu tahakküm etmek pek kolaydır. Çalgılı, rakslı bir davet yapmak kesret küûl ile müşarünileyhi rakkaselere refakat edecek bir dereceye getirdikten sonra teklifâta girişmek kâfidir. Şeref ve haysiyeti bu yolda pâymâl olunca derhal kemend-i inkıyâda boyun uzatır.

Bugün defterdar bey sayesinde vilâyet umûru öyle bir hâle gelmiştir ki tavsifine insanın ağzı varmıyor. Meselâ: Bir günde birbirini nâkız müteaddid emirler sâdır olur da vali vekilinin haberi olmaz. Olsa da bu tenakuzdaki mehâziri ihata edemez. Hâkimin riyaseti altında müteşekkil mütegalibe çetesi bi'lcümle şubât-ı idareye parmak sokmuş vali vekiline hatt-ı hareket talîm, kimisi yazılacak muharrerâtı resmiyenîn müsveddesini keyfe mâ yeşâ imlâ eder; kimisi kavâid ve kavânin hâricinde meclis-i idarede kararlar tanzim etdirir; kaimmakamlar tebdil olunur, memurlar azl edilir, akşam bakiyyesi olan mahmurluğunu gündüz saat beş altıya kadar muhafaza eden uyuşuk dimağla vali vekili de saat yedi raddelerinde makam-ı âlîlerini teşrifle dosyalarının tertibatı veçhile evrâka muamele icra eder.

Vilâyet tercümanlığında müstahdem Keldâni "Faik" vasıtasıyla defterdarın ve umûr-ı hükümetin en küçük ahvâlinden haberdâr olan ecnebi konsolosları en âdi bir mesele için yasakçılarını göndererek tehdid ederler. Şeref-i hükümetin ihlâl edileceğini anlamayan defterdar bey yasakçının vaz'-ı pür heybeti vilâyet tercümanının konsolosun tercümân-ı hissiyatı olmakda gösterdiği şiddet karşısında derhal cevâb-ı muvafakat verir.

Vali vekilinin duygusuzluğu o derecededir ki meselâ İtalya konsolosu hükümet konağında bir ara İtalya bayrağı asılmalıdır teklifinde bulunsa sızıltı çıkmasın "ta'bir müşarünileyhindir" diyerek derhal bu bâbda emir verir. Faraziyâta ne hacet? Geçenlerde buna benzer iki vak 'a olmuşdur: Fizan telgraf hattı müfettişi Rahmi Bey buradan giderken Pây-i taht ricaline hediye olmak üzere birkaç câriye almışdı. İtalya konsolosu bunu haber alır. Vapur kumpanyasına bir kişiden ziyâdesi için bilet kesmemesini emreder. Bununla iktifa olunmaz, polis komiseri Şa'ban Efendi ile beraber konsoloshane baş tercümanını vapura gönderir. Ve

hükümet [6] memuru olan mumailleyhi isticvâb ederler! Keza geçende İtalya konsolosu haber gönderir; zabtiye ve asker devriyeleriyle beraber bir yasakçının bulunmasını teklif eder. Defterdar bundaki hikmet-i siyâsiyeyi ihâta edemediği cihetle derhal cevâb-ı muvafakat verirse de bazı eshâb-ı hamiyetin müdâfaa-i şedîdesi sayesinde fikrinden vaz geçirilir. Yine geçende mekteb-i idâdî-i mülkî müdürü yanlışlıkla bir haneye girer; oradaki kadınların feryadı üzerine İtalya kavası koşar müdür efendiyi tahte'l-hıfz İtalya konsolatosuna götürmekde iken bazı müdâhale üzerine polis merkezine sevk olunur! Müşarünileyhin en korkduğu şey gürültü ve sızıltı zuhurudur. Valiliğe çok yeltenmiş olduğundan âyânın şikâyeti ve sefirlerin müdâhalesi ile valiliğine mümânaat olunur veyahud İstanbul'ca idaresizliğine hükm olunur korkusu, rehber-i efkâr ve ef'ali olmuşdur. Tarhona kazasında kıtal olmuş; birçok kişinin cesedi ortada kalmış; birçok emval iğlisâb edilmiş; bunun hiç ehemmiyeti yoktur. Çünkü hükümet yazmıyacak olursa vak'a hiçbir veçhile Merkez-i Saltanat'a esma' olunamaz; sızıltı da meydan bulamaz, Felan hazâda kaimmakam cebr ve şiddet ile ahâliyi hicretde muzatır bırakmış; bu da ehemmiyetsiz. Çünkü ahâlinin feryâd ve istikası ancak makam-ı vilâyete kadar vâsıl olabilir. Felan mahal ide âşâr ta 'şirinde dehşetli sui istimal vukua gelmiş; hükümet yüze mukabil ancak otuz nisbetinde öşr almış; yetmiş memurlar arasında taksim olunmuş; bunun da hükmü yok: Bu ekseriyetle vâki' ve ancak hükümetin zararını müntic âdi bir mesele olduğu için her dürlü ihtimâle karşı küçük ve sathi bir teftiş muamelesiyle maslahat tesviye olunur! Velhâsıl sızıltı ve şikâyet Merkez-i Saltanat'a vâsıl olmasın da isterse kıyamet kopsun vali vekili hazretlerinin vazifesinden değildir: Hülâsa olarak arz edeyim ki müşarünileyh hilkatın şerir değil fakat sefih ve cebin olduğu için en büyük bir şerir kadar vilâyete zararbahş olmaktadır. Bu bâbdaki mâruzâtımın agrâzdan pek bâid olduğunu en sathi tahkikat bile meydana çıkaracağından bu bahs-ı keder âveri kapayalım. Şimdi vilâyetin rûkn-i sânisî olan hâkime gelelim: Vilâyet naibi Şerif Efendi hazretleri hırsız, insiz, şerefsiz, lâf masinesi denilecek derecede geveze sec'peresî [7] bir koca yobazdır. Merhum Hüseyin Efendi zamanında makâm-ı vilâyet, bu derece baziçe-i şeyâtin olmadığından hâkim efendi mahkeme-i şerriyedekî (müktesebât) ile iktifa ediyordu. Rüşvet vermeğe pek ziyâde alışmış ölü bura halkı hâkimin en küçük bir mübalağasıyla redd etmiyecek derecede gösterdiği tevazu a meftun olarak sık sık mahkemeyi ziyarete başlamışlardı. Bu sayede hâkim efendi kendisine çeki düzen verebildiği gibi (akrabasından) olduğu rivayet olunan vâsıta-i irtikâbı "Molla Safvet" de insan sırasına girebilecek bir kıyafet almışdır. Daha o zamanda bile bitrava muvasalatdan beri maaşına el sürmediği ve (havadan) geçindiği kendisinden mervî olmak üzere şâyîdi.

Vaktâ ki defterdar vali vekili oldu ve ebvâb-ı irtikâb geniş açıldı, müsecca' ve tumturaklı sözleriyle sessiz defterdar üzerinde bir nüfuz hâsıl eden hâkim efendi için ufk-ı irtikâb pek vüs'at buldu. Mahkemeyi bıraktı. Şimdi sabahdan akşama kadar hükümet konağında defterdarın sağ cenahında bir mevkii-i müstahkem işgal etmelidir. Mahkeme işleri tamamıyla Arabi başkâtibi Abdurrahman Efendi'nin üzerinde kalmıştır. Filhakika mesâil-i şeriyeye için hâkimin mahkemeden gaybubeti müceb-i menâfi ise de buna mukabil umûr-ı hükümet pek büyük zarardadır. Hâkimin hakkını yemek istemem. Ecnebilere âit hususâtta heman hiç müdâhale ettiği yokdur. Müdâhale etse bile defterdarı bir dereceye kadar derin gafletten ikaz içündür. O bile ecânibe karşı hükümetin bu derece zillate düştüğünü hoş görmez. Bunu isbat eden hâl buranın ahvâlinin ıstikâ ederek makamât-ı âliyye mürâcatıdır. Hâkimin hüsn-ı niyetinden ziyâde riyakârlığa delil olan bu ıstikâ maruzât-ı acizîyi tasdik eder bir delil olabilir. Defterdara ihtarâtda pek ileriye gidemez. Çünkü defterdarı gücendirecek olursa (bu da muhal ya fakat menfaatperestân pek ince dokurlar) umûr-ı dâhiliyedeki meksebi mıthte! olur. İşgal ettiği makam-ı mühimini rakiplerine kapdırır korkusu [8] vardır. Molla'nın riyakârlığı çok meşhurdur. Mevsûku'l-kelim birisinden işitdim ki merhum. Hüseyin Efendi istifasının kabul olduğuna dâir telgraf alınca hâkim yanına gitmiş "sıhhat ve afiyet ve selâmet-i vücûd-ı âli-i velinimetlerine taalluku hasebiyle buradan gitmenize memnun isem de zât-ı âli-i fehimâneleri gibi bir zât-ı âli-i kadrin ve bir v âli-i felâtun-ı tedbirin maiyyet-i cihânkıymet-i sâmilerinden mahrum kalacağım cihetiyle kendimi insanların en bedbahtı en miikeddar ve meyasu addediyorum" mealinde ve taklidi muhal, müsecca' tekerrüüü bir cümle ile reisti'I-riyakâr ân olduğunu isbat etmişti ve merhumun hareketinden bir hafta sonra da meclis-i idarede evvelce yapılmış bir karardan bahisle "vâli-i sabıkın hiçbir şeye aklı ermezdi, mübarek kimseyi de işe karışdınnazdı, işte bu karar da onun bir pisliği, bunu kim temizleyecek" tefevvühünde bulunmuşdu. Vilâyetde bir şirket-i irtikâb teşekkül etmiştir. Her kimin vilâyetçe görülecek bir işi olursa derhal bîr kıymet tayin olunur. Vâsıtalara parayı alır kumpanyaya teslim eder. Derhal meclis-i idare teşekkül ederek hâkim efendi (Bismillah) ile karar müsveddesini yapar ise de muhavver matlub da ceryan eder. Hâkim, mektubcu, müti, meclis-i idare başkâtibleri ve iki âzâ-vı inütenejfiye arasında laksim-i uzmâ ile hakk-ı karar tevzii olunur. Herkesin yüzünde güzel bir iş yapıldığına alâmet olmak üzere bir beşâşet olduğu halde meclisten çıkılır.

Hâkimin bu seyyiâtinden başka diğer bir fena huyu vardır ki o da gulâmper e siliğidir. Bugün memur ve ahâli herkesin malûmudur ki hâkim efendi kendisine vasıtalık eden müddei-i umûmi muavini "Sabri" Efendi'nin hanesine haftada iki üç gece oğlan getiriyor. Konyak ve rakı

meclisi tertib ve âyin-i lût icra ediyor. Tab 'ân pek hasis ve pespaye olduğu için iki üç gurusluk Yahudi oğlanlarına tenezzül etmesi herkesin dehân-ı istihfafında dolaşmaktadır. Ahâleden bazıları bu meseleden bahs etdikleri sırada Trablus ahâlisinde gulâmpârelik heman umûmî denilecek bir sûretde olduğundan hâkimin bu hastalığına kimse taarruz etmese de pek aşağı ve mevkiiyle gayr-ı mütenâsib oğlanlarla hembezm olması çirkindir diyorlar. Filhakika beldenin müftisi ibne ve gulâmpâre olmasına göre ahâlinin bu hâbdaki mütâlâaları [9] be/deve göre yakışacak elim bir mütâlâa ise de biz Türkler bu sözleri içimiz yanarak işliyor ve vukuu hâli gözyaşı dökerek görüyoruz. Gelgelelim vilâyetin rûkn-i sâlisi olan mektubçuya:

Mektûbi-i vilâyet izzetlû Mehmned Ali Bey müddet-i hayatında amirlik edecek bir mevkii de bulunmamış, kitabet ve inşâdan sarf-ı nazar doğruca imlâ yazmağa gayrı muktedir, pespâyelikden yetişme, ümmî denilecek derecede malûmatsız, ahmak denilecek mertebede muhâkemesiz bir zâtdır. Hafız Paşa merhumun valiliğinde bu memuriyet-i mutenaya tayin olunarak Trablus 'a geldiği vakit memuriyetine pek bigâne olduğunu çabuk isbat etmiş, haysiyeti kalem hulefâsı mertebesine düşmüş, merhumun gördüğü istiskal üzerine heman burada barınamayacak bir hâle gelmiş idi. Vâli-i sabık Hüseyin Efendi 'nin muvasalatında mektubçuluğumu göstermeğe yeltenmiş ise de "kaş yapayım derken göz çıkaracak" derecedeki salaklığı, cehl-i galizi, azamet-i eblehânesi sayesinde vali ile arası açılmış ve dâire-i hükümete gidemeyecek bir hâle gelmiş idi. Vaktâ ki defterdâr-ı bîhoş vali vekili oldu, âyin-i cem arkadaşlarından olan mektubçu da insanlar arasına kanşdı. Mumaileyh imzasından mesul tuiulamıyacak derecede ahmak ise de mevkü-i muktezâsınca şirketden hissedâr-ı menfaattir.

Mektubçunun ahmaklığına, şerefsizliğine bir misal arz edeyim: Sa'de nâmında bir çalgıcı karının sermâyelerinden bir Tunus'lu kızı kendisine metres ittihaz etmek ister. Bunun için de kızın Sa'de'ye olan onbeş Fransız lirası borcunu tesviye ve ayrıca da ufak tefek mesârifına karşı olmak üzere üç dört lira i'ta eder. Ayrı bir hanede masrafın tezâüf edeceğini anlayabilen mektubçu kızı kendi evine getirmeğe kalkışır. Böyle kuyuda ve bir kişinin tesahubuna alışmamış olan kız razı olmaz Tunus'a avdet teşebbüsünde bulunur. Mektubçu para acısıyla şerefini, mevkiiini unudur ve Fransız konsoloshanesine müracaat eder. Kız bu gibi gürültülere alışık olmadığından "Mektubçu benimle birkaç defa münâsebetde bulundu, bu paraları da o sırada ihsas eylediğim lezâiz mükâfatı olarak bana bahş ve hediye eylemiştir" iddiasında bulunur. Bu veçhile mektûbi-i vilâyetin hem parası gider, hem de varlığı meşkûk olan haysiyeti resmen mahv olur. Halka da bir iki haftalık güftû için sermâye çıkar.

[10] Mazhar Paşa oğlanlığından yetişen mektubçu bey için bu gibi rezaletler istib'ad olunamaz ise de mevkii ve memuriyeti hasebiyle hamiyetkârân milleti dilhân etmektedir. Bu rezaleti müteakib edebsizlik kâfi değilmiş gibi Bâb-ı Cedid polis komiseri Hamuda vasıtasıyla tabakaî-ı sefileden bir Yahudi kızını hanesine getirmiş ise de makam-ı celîl-i mübeşşirîden vâki olan ihtâr-ı şedi'd üzerine kızıdan sarf-ı nazar etmek mecburiyetinde bulunmuştur. İşte bir nebze tavsif olunan câhil, ahmak, ahlâksız ve namussuz mektubçunun hâkimin koltuğu altında meclis-i idare pazar-ı irtikâbından hissesine düşecek kâr ve kisbe muntazır olmaktadır.

Vilâyetin rûkn-i râbi'i olan müfli faziletli Abdüsselâm Efendi şöhreti insan ve fakat bilcümle hasâis-i insâniyeden mahrum bir mahlûkdur. Merhum vâli-i esbâk Nâmık Paşa zamanında münhal olan vilâyet müfülüğine tayin olunmuş idi. Müftilik makamının ilim ve faziletiyle ulemâ meyanında bir mevkii-i mümtaz ihraz edenlere tavsiye olunması âdât-ı mevzua muktezâsından iken cehli ve sûi ahlâkı herkesçe ma 'ruf ve ulemâ arasında kadr ve itibarı nıfkud olan Abdüsselâm'ın müftiliğe tayini büyük bir kıyl ü kail mıtceb olmuşdu. Fakat hem-illet olması hasebiyle bunu şiddetle iltizam eden Nâmık Paşa cebren erbâb-ı şikâyeti susdurmuşdu. Herkesçe malûmdur ki o makamı işgal eden Abdüsselâm hâlâ oğlan peşinde gezmekte ve kudreti ifrat taaddiye müsöid olmadığından ekser ahvâlde müteaddiddir. Meclisinde bulunanların mevsuk rivayetlerine göre müftinin göbek oyunu beynel-esâfıl pek meşhurdur. Esasen hiçbir meziyet ve itibarı hâiz değil ise de makamı muktezâsınca, her dürlü kavânin ve nizâm ât hilâfında olarak kayd-ı hayat şartıyla meclis-i idarede âzâ bulunan iki kişinin vâsita-i nüfuzları olmakda ve ekseriyet-i ârâya hizmet etmelidir. Bittabi' bu hizmetlerine mükâfaten kumpanyada bir küçük hisseve nail olmaktadır ki birkaç sene zarfında üçyüz liralık bir hâne inşâ etdirmesi buna delildir. [11] Vilâyetin şuaabât-ı sâiresine geçmezden evvel hâkim kumpanyasının iki akd-ı mühimmini ve vilâyât için bir belâ-yı azim olan tercüman vekilini takdim edeyim: Vilâyetin lâ-yen-azl ve maattessüf lâ-yemut âzasından olan Hasan Gürci buranın en meşhur ve fakat dücâr-ı fesad ve istihale olmuş hanedanından birisine mensıbdur, Hilkatın şerre hadim olmak üzere yaradılmış olduğundan hiçbir menfaati olmasa bile dâima fenalık yapmayı iltizam eder. Merhum Hafız Paşa 'nın icraatı ve ıslahatı zamanında alt. perdeden ahâliyi teşvik ve tahrik ve icraat-ı mezkûre aleyhinde sarf-ı mesâi eden en ziyâde merhum Hasan gürci 'dir. Hiç şüphe yokdur ki. tahrir-i emlâk sebebine senede hükûmete vermek mecburiyetinde bulunacağı birkaç yüz gurus muharrik-i tesilâi değildi. Onu bu yolda harekete sevk eden her iyi şeyin aleyhdârı olmak cibilivei-i tabiyyesidir. Merhum Hafız Paşa, merkumun ne müfsid bir riyakâr olduğunu anıamışdı. Fakat o sırada bu gibi müteneffizîn

üzerine şiddetle yürümenin mahzurdan salim olmadığını anladığı için silsite-i te 'dibi vakt-i münâsibe terk etmiş idi. Hususiyle Hasan Gürci 'nin Fransız himayesinde bulunduğunu mevsûken haber almışdı. Bu sırada meydanı geniş bulmuş olan Hasan Gürci meclis-i idarede kumpanyada hissesine nail olmakdan ziyâde sûi idaremizi teşhir, ahâliye karşı kadr-ı hükümeti terzil etmek hükümetin mevkiini müşkülâta uğratmak gibi gayet habisâne bir maksad takib etmektedir. Bunun da bezm-i cem ve âyin-i lûta inhimaki ziyâdedir. Merhumun vech-i menhusu seyyiât-i amalane bir burhân-ı kavidir. Azadan Hacı Halife Caferi kumpanyanın erkân-ı mühimmesinden ise de haşerât-ı sâtifeye nisbeten her halde ehven-i serdir. Muhafaza-i nüfuz için ef'al-i makdûheye iştirak elmekde İse de muhakemât-ı akliyesi ef'aline hâkim ve seyyiât-ı ahvâlini setre kâfi! olduğundan hükümetin iye ve kötü zamanlarında da mühim mevkiini muhafaza edebilmektedir.

Şimdiki halde en büyük vazifesi hâkim ve şürekâsına tesviye edilecek meblağları tahsil ve tevziidir. Hükümetin adi ve hak üzere hareketini arzu etmezse de ecânibin memleketimize taarruzunu da istemez. Velhâsıl idâre-i haziranın bekası şartıyla vilâyet üzerinde hâkimivet-i Osmânî ve 'nin devamı tarafındır. Çünkü menfaati bunu icab ettirmektedir.

[12] Meclis-i idare Arabi başkâtibi saadetiû Abdüsselâm Efendi, mesleksiz, ahlâksız, mürtekip, müfsid eşhâsdandır. Her valinin hende-i memlûkesi, yekdiğerini nakız reylerin tarafdar ve mürevvicî, vilâyet erkân-ı hükümetinin parasız de/lalı; rey-i ferâsetden mahrum kof bir adamdır. Tabasbusu sayesinde her valiye sokulabilmiş ve cümlesinin de memdûhu olmuştur. Sâhib-i rev almadığından kumpanyadaki hissesi küçük ise de mülhakatda oldukça sâhib-i nüfuz olmasına mebnî güzel bir vâsita-' irtikâb olmaktadır. Şimdiye kadar ahvâl-i husûsiye!erinden bir nebze hahs olunan zevat vilâyet tercüman velûliyle meclis-i idare Türkî başkâtibi nisbeten ehven-i şer telâkki olunmalıdır. Bu iki şahsın yüzünü görmek, isimlerini hâtıra getirmek, her sâhibi hamiyeti ra 'şedâr-ı nefret etmeğe kâfidir. Vilâyet tercümanı Faik yâhud Corc Naume veya Circîs-i Keldânî milletinden bir veled-i nâmeşruudur. Tercüme-i hâline nazar olunacak olursa merhumun mâr tıynetinde yaradılmış, müzeyyelede neş'ü nema bulmuş olduğu anlaşılır: Henüz küçük bir yaşında iken bir Katolik papası bunu analığı olan Meryem'in elinden alır. Roma'ya götürür. Roma'da papas mektebinde tahsil-i ulûmda iken, memleketinde alışmış olduğu âdât-ı mezmûmeyi şâir talebeye talime baslar. Günün birinde işin farkına varılır. Çocuk denilecek bir sinde iken silsile-i müstakbele rûhâniyeye talim-i şenaat etmeğe kalkışan Faik mektebden tard ve memleketine iade olunur. Memleketinde analığı Meryem v bulur. Meryem 'in hanesinde yatıp kalkmakda ve bir hayât-ı sefilâne sürmekde iken

o sırada Musul'a müddei-i umumîlikle giden Rauf Bey'in nazar-ı dikkatini celb eder. Çünkü Faik kam kaşlı, buğday beniz/i âlûfte tımrılı bir şâhh-ı emred; müddei-i umûmî Rauf Bey ise bekâr ve sanatkâr(l) idi. Faik 7 yanına alır; her veçhile iaşesini deruhde eder.

Bir müddet, sonra Rauf Trablus'a tahvil-i memuriyet eder. Tabii Faik'i de beraber getirir. Burada Rauf ile Faik arasındaki münâsebe-i mükriheyi bilmeyen yoktur. Rauf ahlâksız, vicdansız olduğu kadar da meclûb-ı şehvet idi. Hanesinde hizmet etmekte bulunan Sünbül ismindeki kızın hâmile kalması üzerine Faik ile hâmisi arasında dargınlık çıkar. Zâten Rauf'un vali ile arası bozulmuş, ikbâli zevale meyi etmiş; Faik ise Rauf sayesinde vilâyet ahvâlini muntazaman konsoloshaneye ihbar etmesine mükâfaten. İtalya mektebi muallimliğine tayin edilmiş ve valinin mahdumu Muhtar Bey'e vasıtalık ettiği cihetle valiye de çatmış [13] ve bu veçhile müddei-i umûmînin muavenetinden istiğna edebilecek bir mevkii kazanmış idi.

Rauf gitdi. Faik İtalya casusu ve İtalya mektebinde muallim olarak kaldı. Türkçe, Arabça, Fransızca ve İtalyanca'ya vakıf olduğu için Faik kolay kolay herkesle ihtilât edebilir ve herkesden malûmat alabilirdi. Merkumun hükümet konağına değil civarına bile uğraması katiyyen gayr-ı caiz iken tercümân-ı sabık Nesimoviç 'in vefatı üzerine tercüman vekâletine tayini gibi bir cinayet irtikâb edildi. Evet bu bir cinâyedir, Trablusgarb vilâyeti gibi her gün bir gaile-i siyâsiyenin zuhuruna manız ve İtalyanlar içim câlib-i hırs ve iştiâ olan böyle nâzik bir mevkiide Faik gibi İtalya terbiyesi görmüş ve hâlâ İtalya parasıyla müteayyis ahlâksız, namussuz, oğlanlıktan yetişme bir şahsı tercüman yapmak cinayet değil de nedir? Bugür. vilâyetin ricalden mahrumiyeti seyyiesiyle Fâik vâli vekiline nâsıh, konsoloslara müşevvik, bilcümle umurda şahs-ı sâlis kesilmişdir. Konsoloslara gider: "Siz şu tarzda vilâyeti tazyik edecek olursanız ben de şu yolda idâre-i lisân ve i 'tâ-yı nasihat eder ve arzunuzu kabul etdiririm teş\>ikinde bulunur." Vali vekiline gider: "Konsolos Bey'in selâmı var, şu iş mutlaka şu sûretde yapılmalıdır. Yirmidört saate kadar cevâbına muntazırım. Yapılmazsa sefir vasıtasıyla makamâta şikayet edeceğim dedi" der ve "Konsolos pek hiddetli idi, kendisini teskin için çok çalıştım. Bana kalırsa talebini mümkün mertebe is'âf etmek muvafık maslahâtdır" mütalaasını ilâve eder, Memuriyet-i hükümete meselâ: Gümrük nazırına gider "Gümrükde bade 7muayene tevkif olunan felan şeyin mağşuş olduğu anlaşılmış ise de o derecede muzırü 17sıhha olmadığından ecnebilerin şikâyât ve tazyikatına nihayet verilmek üzere imrârına müsaade olunmasını defterdar bey arzu ediyor. Böyle yapılmazsa defterdar bey konsoloslara karşı vaadde bulunduğu cihetle "ben geçirmek istedim, hatta emir de verdim; fakat gümrük nâzın muhalefet etdi" diyecek tabii neticede siz zarar göreceksiniz, der. Velhâsıl bu yolda tezvirât ile

hükümeti işgal etmek memurini ürkütmek, ecânibi kışkırtmak ve konsolosları şımartmak ehass-ı âmâlî ve gaye-i ef'alidir. Cümlemizin baş ağrısı beşeriyetin yüz karası olan merkumun hükûmetden tardıyla vilâyet tercümanlığına sâye-i şevketde bugün adedi pek çoğa baliğ olan lisânı âşinâ ve namuslu şübbân-ı vatandan birinin bi 't-tercih bir îslâmın tayin ve izamı [14] selâmet-i ümmet ve vilâyet nâmına temenni olunur. Meclis-i idare Türk! başkâtibi Hâdiü 'l-cevâb'ın husûsiyet-i ahvâline (Eûzübillâhimineşşeytanürracim) istihzâsiyle başlamak vâcibdir. Merkumun vech-i menhusunu görmek, husûsiyet-i ahvâlini anlamak için kâfidir. Patlak ve kanlı gözleri, mülâhham ve nisbetsiz vücudu, basık cebhesi mahrûfî ve cüssesine nisbeten pek küçük kafası, şeytanet için halk edilmiş olduğuna delildir. Yürürken önüne bakar, fakat kulaklarını dikerek etrafı tecessüs eder. Söz söylerken sesine bir mülâyemet verir; fakat dudaklarının ucundaki ismi 'zâz ile muhatabına hande-i istihza salar. Bu adam hakkında bir mecelle yazılsa seyyiâtî sakile ta'rif olunamaz. Hilkat bile bunu halk etdiğinden dolayı mahcûb olsa gerekdir. Ömründe hayra hiç çalışmamış, iktidarı nisbetinde şer icrasında hiç tekâsül göstermemizdir. Hırsız, ırzsız, ibne, bahîl, fazla olarak câhil, tekâpû sayesinde terakki etmiş, vilâyetin her tarafına örümcek ağı gibi vesâit-i irtikâbiyeyi kurmuş olan Hâdiü 'l-cevâb bugün meclis-i idarenin ruhu makamındadır. Mutasarrıflık kaparım ümidiyle Fizan 'a tahkikat için gitmemiş ve bu veçhile buradan beş altı ay müddet gaybubet etmemiş olsa idi, meclis-i idarede müteşekkil hırsız kumpanyasının sahâ-i irtikâbı şübhesiz daha geniş olacaktı. Bu hususlarda tecrübesi ziyâde para verebilecekleri arayub bulmakda mahareti fevkalâde olduğundan şimdiki gibi yalnız kendi ayağıyla gelen irtikâb ile iktifa edihniecekti. Her valinin devrinde mahiyet-i merdûdesini setr etmekde bir maharet göstermiştir. Hafız Paşa merhum bile hırsızların en büyük dayakçısı iken Hadi 'nin irtikâbını anlayamamıştı. Onbeş sene evvelisi hiçbir şeye mâlik değil iken bugün müteaddid bağceler sahibi olmuştur. Hadi hakkında "Allah bu belâyı üstümüzden defetsin" duasını yâd etmeyen bir ferd yoktur. Kabûs-ı vilâyet denilmeğe şayan olan merkumun tercüman Circis ile beraber vilâyetden tardı ve umûr-ı devletden teb 'idi selâmet-i vilâyet için bir emr-i mühimdir.

Bundan sonra da şıabât-ı sâiredeki memurin ahvâlinden muhtasaran bahs edelim: Bunlar bâlâda tavsif olunan eşhasa nazaran ikinci mertebede kalırlar:

Muhasebede defterdarın meskenetinden İstifâdeye kalkışmayan memur yok gibidir. Fakat en ziyâde nüfuzu câri ve seyyiâtî meşhûd olan iki kişidir. Birincisi muhasebe mümeyyizi Mehmed Fehmi Efendi'dir ki mezûnen [15] İstanbul'da bulunmakda ve avdet etmemesi için herkes dua etmektedir. Merkum zikri geçen Hâdiü 'l-cevâb 'ın bir nüsha-i sâniyesidir. Yüzüne

bakmakla orada teressüm eden şeytaneti anlamak mümkündür. Defterdara nisbetle vazifesine vâkıf olan mümeyyiz âmir olmakdan ziyâde memur ve metbu' olmak üzere yâd edilen defterdarın yularım sıkı sıkı tutmuş idi. Herhalde mümeyyiz muhasebede defterdara nisbetle nâfizü'thükümdür. Müddet-i ömründe iyilik etmemiş olduğu için erbâb-ı istihkaka vakt-i muayyende maaş verirken bile rengi bozulur, elleri titremeğe başlar. Müteahhidlerle işini pek güzel yoluna koymuşdur. Hiçbir müteahhid mümeyyizin hissesini ma'ziyâdeten temin etmezse istihkakım kurtaramaz. Bunun bir hisse-i tahattümü akçe farkından tahsil eder. Tahsilat meci diye ve ufaklıktan ibaret iken yüzde bir kâr ile bunları Fransız lirasına tahvil ettiriyor. Sonra Fransız lirasını râyic-i resmîsinden iki guruş fazlasıyla eshâb-ı matlûba veriyor. Zavallılar başka türlü alamayacaklarını bildikleri için yüzde üç 'iskontoya razı oluyorlar. Mümeyyiz bu veçhile de açıktan mühim bir meblağa vaz-ı yedd ediyor. Asıl maharet mal müdirlerinin tayini meselesindedir. Vilâyetdeki bütün mal müdirleri sık sık tahvilâta uğrarlar. Bunların her birisi mevkiine göre elliden yüz liraya kadar muhasebeci ve şürekâsının sandukçei istifâdesine bir para koymak mecburiyetindedirler.

Bundan sonra muhasebenin rûkn-i miihimmt olan mesâlih-i câriye müdiri Ârif'dir. Merhum Cezâyirli bir aileden harc-ı âlem denilecek derecede oğlanlıktan yetişmedir. Pek büyük bir ahlâksızlığa rıamzed olduğu onbeş sene evvelisi mürşid ve üstadının zindanda vefatına vâsita olmakla isbâ etmiş idi. Yalancı, alâk, sarhoş ve sefih olan Arif bin gıtırış maaşıyla üçbin guruşluk sefahat icra etmektedir. Buralı ve bura ahvâline vâkıf olduğu içim mümeyyizin sağ koludur. Merhum Hükûmet-i Osmaniye 'nin hasbî en büyük düşmanlarından ve Hafız Paşa merhumun icraatı aleyhinde ie'ikatda bulunanların sergerde/erindendir. Hasan Bey Gürci ile hembezm ve hem-ayârdır.

Adliye cihetine gelince: İstinaf reisi Vasfı Efendi ismi var cismi yok denilecek derecede âcizdir. Hayra, şerre karışmaz, binaenaleyh nakıs tarafından mevcuttur.

[16] Müddei-i umûmî Ziya Bey müddei-i umûmî olmakdan ziyâde sırık hamalı olmağa lâayık abdal, câhil, bilmediğini hiç bilmez, kendisini beğenmiş, rütbesine mağrur bir zâtdır. Muvasalâtı yeni olmakla beraber irtikâba on lira ile başladığı şimdiden şayi' olmuştur.

Hukuk reisi Osman Sâib Efendi Mekâtib-i Bahriye 'den matrud olduğu mütevâtır, gayet fena kalbli, müzevvir, şeref ve haysiyetden mahrum, menfaat-ı şahsiyeden başka birşey düşünmez bir adamdır.

Ticaret reisi Mekteb-i Hukuk'dan mezun ve vazifesine mukaddem kimsenin işine karışmaz, terbiyeli bir zâtdır. Hükümet konağının havasını işba eden irtikâb mıkırdariyle ilerûde düçâr-ı fesâd olmazsa kendisinden hüsn-i hizmet beklenebilir.

Müddei-i umûmî muavini Sabri Efendi Diyarbakırlı, fitnekâr ve dâü'l-Mûle mühtelâ ve fart-ı cimaa münhemik hâkime oğlan pezevenkliği edecek sûretde geniş mezhebli ve bununla beraber tahkikat-t evveliyi yapmakdan âcizdir, kavânin ve nizâmâdan bi-behre müteseyyib ve mütekâsil bir sersem herifdir.

Ceza reisi canlı cenaze veya müteharrik kadir denilecek derecede zayıf ve emraz koleksiyonu denilecek mertebede hastalıklı, defaatle muhakemeye alınmış, mütaddid kereler açığa çıkarılmış, mürtekib ahlâksız bir şahısdır. Bu acz-i bünyevîsiyle beraber zendosüukdan geri kalmaz. Para alamayınca hiçbir idama imza koymadığı adliyece mütevâtıran meşhurdur. Polis teşkilâtı nakıs ve polis efrâd ve komiserleri temin-i mâisetden âciz kalmış yerli esâfilden müntehib olmasına nazaran onlara âmir olan serkomiserin ifâ-yı vazife içim ne kadar müşkül bir mevkiide bulunacağı ve binaenaleyh ne kadar muktedir olması lâzım geleceği vârid-i hatır oluyor. Polis serkomiseri Şaban Efendi ise kendisini dev aynasında gören bir mağrur, en âdi polis jurnallerini doğru yazamayacak derecede câhil, fazla olarak gayet garazkâr, garazını yürütmek içim en büvük şenaati kabul edecek sûretde vicdansız, fırsat buldukça irtikâb eder, şehvetine mağlûb kuzu kafalı bir adamdır. [17] Müdebber-i azimetle gayr-ı mütenâsib olan maaşını artırmak iç ün nüfuz ve iktidarı dâhilinde ve fakat ortaya çıkmayacak bir sûretde irtikâba koyulmuş ve mesmûâta nazaran fahişeleri, sarhoşları, ufak tefek hırsızları haraca bağlamıştır. Zavallı zabtiye binbaşısı Râşid Efendi iyi kalbli bir zât olmakla beraber vazifesine nâ-ehil, âciz, zâtiye binbaşısı olmakdan ziyâde orta oyununda soytarı rolünü ifâyâ müsâid bir kılık ve kıyafetde bir fakirdir. Hülâsa Vilâyet ecânibin ı/ıaima'-ı nazarı fevkalâde nâzik ve mühim bir mevkiidedir. İtalyanlar her gün bir suretle vilâyeyde kök salıyorlar. Hükümetimizin müsamahasından, tahammülünün fevkinde istifâde ediyor/ar. Ahâli kurûn-ı vustâda olduğu gibi bir âlem-i bedevîyeide; koca bir kıtada tek ma 'mur bir şehir ve beled yok. Arazi bekâretde kalmış, yollar yapılmamış; kân>an uğrağı olan yerlerde kuyular açılmamış. Yazın dâhil-i vilâyeyde yolculuk eden bir kimse dâima susuzluktan telef olmak tehlikesine maruzdur. Her dürlü i'mura ve her dürlü ziraata kabiliyet!! iken hiçbir şey yapılmamış. Bir ağaç bile dikilmemiş. Mevcud şehirler, pazar yerleri mürûr-ı zamanla harâbezâra döndü. Hükûmetde hayat yok ki bunları ihya etsin! Buradan Fizan'a gitmek Tunus'dan Sudan'a gitmekden müşküldür. Çünkü yollarda emniyet yok. Hükûmetde kuvvet yok ki temin-i asayiş etsin! Ahâli

zulümden, hükümet memurlarına haraç vermeliden son dereke sefalet'e düşdü. Kimisi kaza kaimmakamlarının, tahsildarların zabtiyelerin zulüm ve itisâfindan kurtulmak için hicrete mecbur kalmış. Kimisi de her türlü cefâyâ rağmen terk-i vatan etmiş/erse de tes'îl etmek derecesine gelmiş. Bu gidişle birkaç sene sonra hükümete vergi'i verebilecek bir kimse kalmayacak. Herkes zulümden bîfzar; bütün halk adalet ve merhamete teşne. Kimisi Allah'dan imdâd bekliyor; kimisi de Âîakam-ı Hilâfet'den iş'ar edilecek âb-ı rahmet ve adalet'e intizâr edivor. Vilâyet böyle acıklı bir halde iken, Padişah 'in adi ve şefkat, sa 'y ve gayret ve isüclâb-ı da 'vât kasdıyla göndermiş olduğu memurlar yukarıda hallerinden bahs olunduğu veçhile vilâyeti pazar-ı irtikâb ve darü'i-fuhşiyât ittihaz etmişlerdir. [18] Ahâlinin feryâd ve tazallümü ve ecânibin hande-i istihzası karşısında vilâyetin mahvına, Müslim'in 'in kat'-ı urûkuna çalışıyorlar. İtalyanlar 'a, kendi konsolos ve memur-ı hafiyelerinden ziyâde hizmet ediyorlar. Koca bir kıta-i Osmaniye 'nin hükûmetden ya gut/eren olup düşmesine veyâhud ecânib eliyle fekk ve kal' edilmesine çalışıyorlar. Gözümüz Makam-ı Hilâfet'de. O makam-ı akdesden tecelli edecek bir adalet'e muntazırdır. Vücudumuz sûbât-ı idare karsısında lerzân, fikrimiz havf-ı istikbâl ile pür heyecan olduğu halde bir ünü d ile yaşıyoruz. Eğer arz ve takdim cüretinde bulunduğum bu lâyiha o ümidi canlandıracak bir tesebbüs-i hayr husulüne vâsıta olabilirse kendimi insanların en bahtiyarlarından sayacağım.

Fi 1 Teşrin-i evvel Sene 320.²¹⁷

²¹⁷ Bu layihaların transkripsiyonu Necdet Bilgi tarafından yapılmıştır. Biz aynı layihayı yerinden transkript etmedik. Orijinal metin ile mukayese ederek iktibas ettik. Necdet Bilgi, layihada Mehmed Reşid Bey'in eklediği bazı notları da yayınlamıştır. Ancak bu notlar daha çok şahıslar ile alakalı açıklamalar olup, doğrudan layiha ile ilgili olmadığından buraya alınmamıştır.

3.12 MUHAMMED HİLÂL EFENDİ'NİN²¹⁸ LÂYİHASI²¹⁹

Lâyihanın tarihi tespit edilememiştir. BOA, A.MTZ.TG.TNF

Trablusgarp vilayeti vakıa sair vilayat-i osmaniyye gibi muteber ise de (2) bu itibar mevkiine gelip görmeyenlere mahsus olup yoksa (3) mevkiine gelip de kuturunun haci ve ittisamı tefelkkür edenler bu vilayetin (4) sair vilayat-i osmaniyye gibi olmayıp belki Asya-yı sugra veya İral (5) ve Yemen kıt'aları gibi ve onlardan daha düyük bir kıt'a-i vâsia (6) olduğunu anlar . Çünkü yedi sekiz vilayeti müştemil bulunan (7) Anadolu-yı Osmani kıt'asının tûlü bir buçuk mahlıktan ekall ve arzı (8) on beş günlük bir mesâfeden ibaret olup Trablusgarp vilayeti (9) ise Bingazi tarafı dahil olmadığı halde tûlü otuz (10) ve arzı kırk beş gündür . Bingazi tarafı dahil bulunduğu halde (11) tûlünün mesâfesi tâ Tunus hududundan Mısır hududuna kadar (12) altmış günlükden ziyade ve arzının mesâfesi kırk beş gün (13) olur . Yedi sekiz vilayeti şamil Anadolu kıt'asından (14) büyük olan bu mesâfe-i azîmeyi müştemil bulunan bu kıt'a-i (2a) cesîmenin ahvâlini teemmül edenler bu kıt'anın vilâyet tesmiye (2) olunmasına hak vermezler .Mamâfih bu kıt'aya harâb olup mamûr (3) değildir denilmez . Zirâ zîrde mufassalan beyan olunacağı vechiyle (4) nüfûs-i malûmesi iki milyondan ziyâdedir (5) Maksud-i dâiyânem hassaten bu kıt'aya aid olmak üzere bir mukaddeme (6) ve iki fasl üzerünw müretteb layiha tahrîr etmektir .(7) Mukaddeme Trablusgarp'ta olup altun denmeğe şâyân (8) bulunan halfe otu hakkındadır . (9) Birinci fasl kıt'anın tahdîdinde ve ahalinin yemek (10) ve giymedeki âdetleri ve ahlak ve evsafı ve servet (11) sâhibleri olmağa kabiliyyetleri ve mamûlatlarının ve tâdât-i garîbetleri (14) beyânındadır (15) İkinci fasl servet-i memleketin derece-i âlâya terakkisnie medâr (16) olacak ve devlet ve ahaliye nafi ve icrâsıyla varidat-i kesîre (17) husûle getirecek bazı mevadd-i nafiyanın lüzûm-i icrâsı bahsindedir .

(2b) Mukaddeme

(2) Mezkûr halfe otu altun madeni gibidir hatta buna(3) dikkatle im'ân-i nazar olunsa görülür ki bu otdan (4) liraları çıkarmak altun madeninden çıkarmaktan daha (5) kolaydır . Zira altun madeni derûnunda altun bulunan (6) toprak damarlarını tefrîk edip çıkarıldıktan ve birçok (7) ameliyyât icrâ edildikten sonra satılıp bedelinne lira alınur. (8) Halaf madeni ise âtîde tafîl olunacağı vechle iki üç (9) günlük müttesi arâzi ve cibâl üzerinde ekmeksizin ve sulamaksızın (10) kendi kendine çıkar ve arablar çıkan otu topladıkları halde (11) anın yerine zahmetsiz yine

²¹⁸ Muhammed Hilâl Efendi: H. 28 Zilkâde 1303 [28 Ağustos 1886] ile H. 27 Safer 1305 [14 Kasım 1887] arasında Trablusgarp'ta mahkeme reisliğinde bulunmuştur.

²¹⁹ Lâyihanın transkripsiyonu ve Osmanlıca belge için bkz. Nejat Göyünç, a. g. m., s. 235-256.

çıkart ve bunu kesdikten sonra develere (12) yükleyip ve mahall-i bey'e götürürler ve der'akab satılıp anın (13) altun alınırlar .Her gün bu otudan yüklenmiş binden (14) bin beş yüze kadar deve geldiği halde ahşama kadar (15) cümlesi satılıp ve herkes getirdiği otun bedelini alıp mahallerine (16) avdet eder ki bunlar lâ ekall bin lire kımetindedir . Zîrde beyân (17) olunduğu üzere bu otun senevî vâridâtı dört yüz bin lire (3a) ise de bulunduğru mevkie kadar bir şöminöfer (2) yapılır veyahud kırk pâreye kıyyesi satılmak üzere inhîsâr tahtına ise bir milyon liraya bâliğ olması mümkündür (3) Mevkiinin ibtidârının Trablusgarp'a bu'd ve mesafesi on (4) saatlikten ibaret olup şimdilik idtidâsına kadar şömindöfer (5) hattı yapıldığı halde badehu şömindöfer vâridatından sarf (6) olunup ol-vakit tâ nihâyetine kadar temdîd olunabilir .Bir de (7) eğerçe bu halfanın yerden kal'ıyla cem'i zımnında ekin için (8) istimâl olunan makinelerden istimâl olunur ise ol vakit (9) masarîf-i kal'i dahi yüzden ona tenezzül eder .Bu halfa (10) burada çoğalır ise ol vakit bahası azalır denilmesün (11) çünkü şimdi zâten kıyyesinin bahâsı yirmi iki yirmi (12) beş yirmi sekiz pâredir .Bundan daha evhven olması (13) ise mümkün değildir .Fazla olarak eğer bu halfa (14) bâyileri bahâsını sıkı tutarlar ise frenkler daha bahâlî (15) fiatla alırlar zira bunu getiren arablar getirdikleri (16) günde heman pâresini alıp gitmek için bulduğı bahaya (17) satarlar .Anın için fiatı bu derece ucuzdur bu otu (3b) buradan kaldırmak için daima vapurlar gelip beş altı (2) gün bekledikleri halde dolduracak kadar gelmiş ot (3) bulamazlar (4) Bu halfa otunun kıyyesi yirmi pâreye satıldığı halde (5) altun madeni gibi tesmiye olunması mübalağa değil midir diye suâl (6) olunur ise cevabımız budur ki Anadolu vilayeti'inin mahsulat-i (7) aglaliyyesi esmanı teemül edilsin : Anadolu ahalisi (8) toprağı sürdükten ve hubûbatı ekip biçdikten ve samanın (9) ayırdıktan ve mahall-ı bey'e getirdikten sonra altı aylık zahmetle (10) beraber şâirin beher keyl-i İstanbulu-u dört buçuk beş guruşa (11) satarlar ki kıyyesi on pâreye bile gelmez bu halfaya gelince (12) bir iki günlük yola gidilip ve ekin gibi kesilip getirilmesinden (13) başka bir zahmeti olmadığı halde kıyyesi yirmi beş pâreye (14) satılır hatta Anadolu'da köylüler getirdikleri hubûbatş (15) iki üç günde bile müşteri bulamayıp satamazlar iken (16) buradaki halfadan ber gün bin bin beşyüz deve geldiği halde (17) geldiği günde bunu Avrupa'ya gönderen tüccarlara satub (4a) der'akab bedelini alırlar . Artık şu tafsîlât-i mebsûte (2) mülâhaza edildiği halde acaba bu halfa otunun altun (3) madeni gibi olduğuna kanâat edilmez mi?

(4) BİRİNCİ FASIL

(5) **Birinci.** Nefs-i Trablusgarp kasabası deniz kenarında (6) vâki ve etrafı sûr ile muhat olup üç aded kapısı (7) vardır. Bunlardan birisi Bâbü'l-Bahr nâmiyle müsemma olup (8) bundan

deniz kenarındaki iskeleye gidilir ve birisi de (9) Bâbü'l-Münşiyye olup bundan da dahil-i sûrda kâin (10) hânelerrden mâadâdışrşda bulunan hânelere gidilir .(11) Dışarıda bulunan hâneler sûrun dâhilinde bulunan hânelerden (12) ziyâde ve zarâfetli olduğu gibi denize nâzır pencereleri (13) mevcuddur .Surun içindeki hânelerin ise denize (14) değil sokaklara bile nâzır pencereleri olmayıp ancak hânelerin (15) ortasında bulunan açık bir havlıya pencereleri vardır (16) Fakat hânelerin dışarıdan manzaraları güzel olup(17) hepsi beyaz sıva ile sıvanmışdır memleketin çarşıları (4b) dahi müsteviyyü'l-şekl ve uzundur . Bir de garîb bir şey (2) vardır ve o da umûm sokaklarda bulunan kemerlerdir ki beher (3) yirim arşunluk mesâfede bir iki kemer bulunur . H ikmeti de (4) bu kemerler binâyı tutmak için temelin ivazına vaz' (5) olunur imiş .

(6) **İkinci.** Bu vilayet ahalisinin emtia-i ecnebiyyeye (7) ihtiyaçları pek az olup melbûsâtlarının ekserisi (8) yünderdir .Erkeklerin her birisi yünden mamûl birer ihrâma (9) sarınub başlarına geçirirler .İşbu ihrâmlar kendilerini (10) kışda soğukdan muhafaza ettiği gibi kendi sözlerine (11) göre yazda dahi sıcakdan muhafaza eder .Ayaklarına (12) kundura dahi giymeyip Trablus'un ve Tunus'un mamûlâtından (13) olup yemeniye müşâbih bulunan bılgabî giyerler . Kezâlik (14) tencereleri ve sahanları bakırdan istimâl etmeyip topraktan (15) istimâl ederler .

(16) **Üçüncü.** Trablusgarp kıt'ası cenub cihetinden (17) Gat kazası ve Sahra-yi kebîr ve garb cihetinden Tunus ve şimal (5a) cihetinden Bahr-i ebyaz ve şark cihetinden Bngazi vilayeti (2) ile mahdûddur . Bu vilayet Afrika kıt'asında (3) olduğu için sıcaktır . Fakat denize karîb olan mahallerin (4) harâreti müstevî yerlerin dâhilinde bulunan mahallerin harâreti (5) gibi olmayıp dâhil-i kıt'ada bulunan Cebe-i garbî ve Cebel-i Garyân (6) gibi oldukça burûdetlidir .Trablusgarp kıt'asının ahalisi (7) iki milyon nüfus kadardır . Ahlâkları da muhteflif olup (8) kimsi maişet ve ticaretininn tahsîlinde sa'y ve ikdam eder ve kimisi (9) ovalarda ve karyelerde sâkin bulunan adamlar hintadan (10) istimâlleri pek az olup yalnız şaîri tahn ederek (11) Zummita nâmiyle müsemmâ bir nevi yemeği yapıp geçinirler (12) burada çünkü cârî nehirler ve sular mevcut olmadığı için (13) mezru'atlarının ekserisi yalnız yağmur suyuyla sakâ olunur (14) Sevânî namıyla müsemmâ bulunan bahçeleri ve bunlara mûmâsil mahalleri (15) kuyulardan inek derisinden mamûl bir kofa ile suyu (16) ihrâc ve havuza doldurup sakâ ederler . Mamâfih sebzevât (17) ziyâdesiyle mebzûl olduğu gibi esmânı da ucuzdur .

(5b) **Dördüncü.** Bu kıt'ada bulunan iskelelerin (2)en âzamı nefsi-i Trablus iskelesi olup bunda Rusya'dan (3) mâadâ kââffe-i devletlerden konsoloslar mevcuddur . Memleket (4) dahi günden güne terakki etmektedir . Bunun delili de (5) memleketin hâricinde tamîr edilmekte bulunan

hânelerin kesretidir ki (6) zirâ beş altı sene evvel memleket hâricinde bir kaç adedden mâadâ (7) hâne bulunmadığı halde bugünkü günde o kadar hâneler (8) binâ ve inşâ olunmuş ki nefsi-i memleketin iki mislini (9) tecvüz ediyor .

(9) **Beşinci.** Memleketin esbâb-i terakkisi ve ecânibe (10) keseret-i muhâlefeti ise Sudan tarîki olup zirâ (11) bu tarîk evvelce mesdûd bulunmuş iken bir müddetten berü (12) açılıp tüccarlar gidip satmağa ve fil-dişi ve deve (13) kuşu tüyü gibi envâ-i bedâyi getirip satmağa (14) başlayınca bi't-tabi' servet de tevsi' ve ecânib de (15) tekâsür etmiştir . Bazı tüccarlardan işittiğime göre (16) devekuşu tüyünün tenezzül-i es'âriyle adem-i revâcından (6a) dolayı şimdi yanlış Trablus tüccarı nezdinde bu tüyden (2) beşyüz bin Fransız liralık mal mevcuttur .

(3) **Altıncı.** Bu vilayetin ahalisi öule şâyi olduğu gibi hükûmete killet-i inkıyâdları olmayıp bi'l-akis (5) başka vilayetlerin ahalisinden daha ziyâde münkâd ve mutî'dir (6) Giceleri yanlarında fenar ve sâire taşımağa âdetleri olmadığı (7) halde vukû''atları başka mahallerden pek azdır .Ahâlinin (8) hükûmete kemâl-i inkıyâd ve itâatlerine şu de delîl olur ki (9) ahalinin neferât-i askeriye gibi talim etmeleri hakkında şeref-vârid (10) olan emr-i âlî ilân olunduğu anda ahkâmına bi'l-intisâl (11) küçük ve büyük bi'l-cümle ahâli ferc fevc kimse tarafından (12) teşvik olunmaksızın mahall-i taima gelip talim etmiş (13) ve etmekte bulunmuştur .Zann-i zabtiyye (15) gitmedikçe ve şiddet istimâl olunmadıkça buranın ahâisi gibi (16) evâmire hemân intisâl etmezler .

(17) **Yedinci.** Bu vilayetin âzam mahsûlâtının birisi de (6b) zeytun olup ağaçlar mahsûlâtının çabuk verir ve bundan kesretli yağ çıkarılır .Bu zeytun hurma mahsûlâtının (3) derece-i sâniyesindedir ki hurma ağaçları arâzinin (4) kuvvetinden nâşi garsından üç sene sonra mahsûlât vermeğe (5) başlar imiş . B urada arâzinin kuvveti bir emr-i azîmdir (6) Çünkü burada çıkan kırmızı karpuzların vezni (7) otuz kıyyeye kadar bâliğ olup kabuğı daha iki parmak (8) kalınlığındadır ki bu da arâzinin derece-i kuvvetin taayyün eder .(9) Siyemmâ buradaki köylüler arâzilerine mahallât-i sâire gibi (10) hizmet etmezler yani arâzilerini felh etmek için (11) kullandıkları demir pek küçük olup arâziye girmediği (12) cihetle arâzi hakkıyla felh edilmiş olmuyor . bununla beraber (13) arâzinin hayrâtı da pek çoktur ki bir kile hubûbattan (14) kırk elli hâsıl oluyor . Şu halde eğerçi ahali (15) arâzilerine günzelce hizmet ederler ise hayrât daha ziyâde (16) terakki edip hasılât da daha çok mebzûl olur .

(17) **Sekizinci.** Trablusgarp kıt'asında enhâr külliye (7a) mevcut olmayıp ancak bazı mahallerde rencberlerin harf (2) ettikleri yerlerden su çıktığı gibi bazı dağlarda (3) gahi az az

nub'ân eder sular bulunup ziraatleri (4) yalnız yağmur suyuyla sulanur. Fakat bağçeleri inek (5) vâsıtasıyla kuyulardan su çıkarıp sularla .

(6) **Dokuzuncu.** Trablusgarp ahalisi ve siyemmâ kırlarda (7) bulunan ahalinin umûmen mezhepleri mâlikî olup başak (8) mezheblerden yoktur . Ancak bazı büyük kasabalarda (9) pek kılletli olmak üzere başka mezheblerden bazı (10) kimesneler bulunur ise de bunların asılları tedkîk olunur ise (11) an asl başka mahallerden oldukları ve yalnız burada (12) bir müddetten tavattun etikleri görürlür . Sudan (13) cihetinde bulunan islâm ahalisinin aglebi kezalik (14) mâlikîyyü'l-mezhebdirler . bu taraflarda köpekler (15) mevcut olmayıp pek nedretle bulunur çünkü bunların (16) indinde köpek neces olmayıp ekli mübâhdır ama (17) için kırlardaki urbânın aglebi köpek etini yerler (7b) kezalik nefsi-i memleketin sokaklarında köpeklerin adem-i vücûdu (2) etrâf-ı memlekette bulunanların dahi yemekde olduklarına (3) delâlet eder .

(4) **Onuncu.** Trablus'un sanâyii Yemen ve Hicr'a (5) nisbetle âlâ derecededir burada gâyet zarîf (6) olmak üzere çarşafklar imâl olunur . bu çarşafklar (7) nefsi-i memlekette istimâl olunmayıp İstanbul'a ve bilâd-i (8) sâireye gönderilir .Kezalik yine ipekten diğer (9) bir nevi çarşafklar imâl olunur ki bunları karılar (10) hâricden istimâl etmeyip fula gibi elbiseierinin (11) altında olarak bellerine sarıp (12) ayaklarına kadar indirirler ve baş tarafını omuzlarına bağlarlar (13) İştittiğime göre burada yalnız bu misillü akmişenin (14) imâline mahsûs binden ziyâde tezgâhlar mevcuttur (15) bu çarşafklardan başka yünden battâniye dahi (16) imâl ederler ise de bu battâniyeler Tunus'a tâbi (17) Cerba nâm mahaldan gelenler gibi güzel değildir (8a) Cerba'dan gelen battâniyeler gâyet güzeldir .

(2) **Onbirinci.** Bu vilayet ahâlisinin en büyük (3) ticâretleri Sudan mahsûllâtıdır .Çünkü oradan (4) kesretle fil-dişi ve devekuşu getirirler tüccarlar (5) Sudan'a giden ve gelen şürekâlarında yirmi bin veya on (6) bin veyahud beş bin ve daha az sermâyeleri bulunur ki (7) getirdikleri maldan lâ ekall birde bir kâr ederler . bu kar (8)istiksâr olunmasın .Oraya giden tüccarların azîmet ve avdeti (9) envâi mihen ve meşakkatla beraber ancak buçuk sene zarfında (10) vukûa geliyor . Aglebi-i tüccarlar esnâ-yi seferlerinde erzak (11) ve mal ve me'kûlâtlarını kaldırmak için sermâyelerinin (12) nısfını hayvan bahâsına verirler . Bu tüccarların bazısı (13)on bin gurus sermaye ile başladıkları halde (14) az bir zamanda on bin lira ve daha ziyade bir meblâğ (15) sâhibi oluyor

(16) **İstitrâd.** Bu sene devekuşu tûyünün Avrupa'da (17) tedenni-i fiatı hasebiyle burada da tenezzül etti . Sudan'da (8b) bulunan tüccarların bu tenezzülden malûmatları olmadığından (2)

buraya geldikleri vakit o kadar ziyân çekdiler ki (3) sermâyeleri kimisinin nısıf ve kimisinin sülüs dercesinde (4) bâki kalmadı .Mamâfih şimdi Sudan’da dahi fiatı (5) tenezzül ettiğinden yeniden oraya gidenler kâr ediyor .

(6) **Onikinci.** Kezâlik burada sermâyesiz ve fakat (7) yalnız ücret-i nakliyye ve ameliyye ile husûle gelir bir azîm (8) ticâretleri vardır ki o de halfa tabir olunan ve mukaddemede beyân olunan otu (9)ticaratıdır. Bu ot ince ve yeşil renkli ve iki (10) karıştan üç karşıa kadar uzunlukta ve kırılmaksızın (11) kurur . Frenk memleketlerine götürüp envaı akmişe (12) imâl ederler .Buhalfa otu kendi kendine ekilmeksizin (13) müteaddid mahallerde hâsıl olur ve her kesildiğinde (14) kesilenin yerine yine başkası çıkar .Bulunduğu (15) mevkilerden merkez-i vilayete en yakın mevkii bir günlük (16) mesâfededir . Bundan hergün bin bin beşyüz deve (17) gelip cümlesi satılır . Kıyyesinin fiatı yirmi pâredir (9a) Bunu tüccarlar urbanlardan alıp ama mahsûs mevcut bulunan (2) makinelerde işletdikten ve balya şeklinde bağlatdıktan (3) sonra vapurlara şehin ile Avrupa’ya gönderirler (4) Makinelerde ameliyat gicleri bile icrâ olunur . Bazı (5) vakitler yalnız bu halfa balyalarını götürmek için (6) limanda dört beş vapur bulunur .

(7) **Onüçüncü.** Bu halfa Trablus iskelesinden (8) çıkarıldığı gibi Hums sancağı iskelesinden dahi çıkarılır (9) imiş ve Hums sancağı iskelesinden çıkan halfa (10)Trablusgarp dahi çıkarılır çıkan hafanın nısıfı (11) kadar olurmuş .İşte bu halfadan yalnız (12) Trablusgarp iskelesinden senevi dört yüz bin (13) liralık halfa çıkıyor ki Hums sancağı iskelesinden (14) çıkan halfanın mikdarı da ham olduğu halde (15) altı yüz bin liraya bâliğ oluyor . Senevi bu meblâğ (16) ile halfa satılmakta olduğu hakkındaki delilimiz nedir (17) diye sıâl olunur ise deriz ki bu halfanın hâsılât-i (9b) öşriyyesi on bir yük kuruş ile iltizâmat verilmiş (2) ve bu mültezim de her balyaya mukabil üç kuruş öşr alır (3) imiş . Her balyanın fiatı yüz yirmi kuruş (4) olduğundan bu hesâbla alınmakta olan üç kuruş (5) yüz yirmi kuruş nisbetle rub’u’l-aşar demek olur (6) Binâenaleyh öşr-i sahîhin kırk dört yük kuruş (7) olması icâb eder ki şu halde öşrün kıymeti kırk (8) dört yük olsa aslın kıymeti dört yüz kırk yüz (9) olması lazım gelir . Bu da dörtyüz bin liradan (10) ziyâde değil midir ?

(11) İKİNCİ FASIL

(12) **Ondördüncü.** Burada şâyân-i istigrab (13) bir şey daha varki o da Bingazi ile Derne beynindeki (14) Cebelü’l-ahzarda bulunup metruk bulunan yâbânî (15) zeytun ağaçlarıdır . Bu zeytunun ağaçları birbirine (16) muttasıl olduğu halde iki üç günlük mesâfeye kadar (17) uzundur . Fakat bakılmayıp terk olunduğundan nâşi (10a) zeutunu bir parça küçük çıkıyor . Bu

zeytunun (2) kadîmde yağını çıkaran ma'saralar da eskiden güzel (3) bakıdırıldığı vakit pek çok yağ çıkarılmakta (4) olduğuna delâlet eder . Vakîâ iş bu zeytunun münbit (5) olduğu arazinin hacm ve ittisâma bakılır ise yağını (6) çıkarmak için pek çok ma'saraya ihtiyâcı vardır (7) hem de bu dağda zeytunda mâada harnub yani (8) keçi-boynuzu eşcarı vardır . Mezkur dağı gezmiş (9) olan bir zâtın ifâdesine nazaran bu dağ bahçeye müşabih (10) ve her yerinde zıll yani gölgelik mevcut olduğu gibi (11) her ne tarafta gezilse arazinin güzel (12) olduğu görürlür imiş (13) Sâlifü'l-zikr zeytun ağaçları aşlatdırılıp (14) bakdırıldığı halde binlerce liralik vâridât verir (15) Binâenaleyh hükûmet-i seniyyenin bu husûsa dahi atf-i (16) nazar etmesi lazın edendir .

(17) **Onbeşinci.** Trablusgarp limanı huki (10b) ve fakat harab olmuş bir limana müşabih olup hâricide (2) birbirine muttasıl olmayarak sath-i bahdan mürtefi taşlar (3) ve kayalar mevcuddur . Kılletli bir masarf ile mezkur (4) liman tamir olunduğu halde vapurlara mevâolarak (5) muntazam bir biman olur Siyemmâİngiltere'den gelen vapurların esnâ-yi tarikte mahall-i makarr ve kömür mahzenleri (7) Malta iskelesidir ki liman-i mezkûr tamir olunduğu (8) takdirde İngiltere'den ve Avrupa'nın bazı memâlikinden (9) gelen vaourların cümlesi gelmez ise de hiç değilse Cebel-i (10) Tarık havalisinden ve Tunus cihetinden gelen vapurlar (11) gelir ki ol halde Trablus iskelesi İskenderiye (12) ve Por-Said ve Hind'e gidecek vapurların levazımâtının (13) mahzeni olur . Bu kesretli vapurların mahzenleri Trablus (14) olunca ol-vakitte vapurlara me'kûlât vesâir levâzımâtı (15) satmakla ahalinin haylice istifâdesi olur. Bundan mâada (16) işbu rıhtım burada burada yapıldığında Malta vâridâtının nısfı (17) buraya gelir ve bu mahallin ticaretinin tezâyüdüne sebep olur (11a) Keyfiyet-i tamir dahi ehemmiyetli bir şey olmayıp ancak kaya (2) bulunmayan mahaller taşlar ile doldurulduktan sonra o taşların (3) üzerine rıhtımın taşlar inşa olunur ki bu ne çok (4) zahmete ve ne çok masârife muhtac değildir . Hatta tahkik (5) etdiğime göre kaya bulunmayan mahalerin umkı iki kulaçdan (6) ibâret olup mezkûr kayalardan liman içine doğru (7) gelindikçe tedricen umk müşâhede olunmağa başlar ki (8) iki kulaçdan ibâret bulunan mahalli taşla doldurmak pek su'ûbetli bir şey değildir .

Ed-dâi

Yemen vilşayeti isti'nâf reisi

Trablus reisi-i sâbiki

Muhammed Hilâl (mühür)

SONUÇ

Trablusgarp vilayetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine olan uzaklığına ve devletin içinde bulunduğu iktisadi, siyasi ve sosyal çalkantı göz önüne alındığında, Osmanlı devlet adamlarının bu vilayetin gelişmesi ve halkının daha güvenli ve refah içinde yaşamasını sağlamaya yönelik olarak ortaya koydukları ıslahat teklifleri ve, mali kaynakların yetersizliğine rağmen, bu teklifleri hayata geçirmek konusunda gösterdikleri gayret dikkate şayandır. Bunda, Osmanlı'nın yönetimi altındaki toprakları bir sömürge olarak görmeyip, imparatorluğun her yöresindeki toprakları gibi benimseyen ve koruyan yaklaşımının katkısı olduğu muhakkaktır. Zira, gerek Osmanlı Avrupası'ndan başlayan parçalanma eğilimine, gerekse İngiliz İmparatorluğu'nun mali ve siyasi ablukası altında Osmanlı'dan kopma çabasındaki Arap Yarımadası'ndaki olumsuz şartlar altında bile bu yörelerdeki yönetim sorumluluklarını eksiksiz sürdürmeye çalışması bunun somut bir tezahürüdür. Dolayısıyla, Kuzey Afrika'nın geleneksel olarak nispeten özerk yapısının yol açtığı zorluklara rağmen, özellikle Ahmet Rasim Paşa gibi bazı valilerin kaydettikleri iktisadi ve siyasi başarılar günümüzde bile izlerini hissettirmektedir.

Araştırmada sunulan lâyhalar incelendiğinde, bunların önemli ölçüde askeri tedbirler içerdiği, öte yandan, iktisadi hayatın geliştirilmesi için tavsiyelere de yer verildiği görülmektedir. Güvenliğin olmadığı bir coğrafyada ticaretin ve üretimin gelişemeyeceği aşikâr olduğundan, valilerin bu iki konuya gerekli önemi verdikleri belirtilebilir. Ancak, özellikle 19. yüzyıl sonlarında, başta İtalya olmak üzere Avrupa devletlerinin bölgeye olan ilgisinin artması ve Akdeniz'de Osmanlı hakimiyetinin bulunmaması ticaretin geliştirilmesi gayretlerine mani olmuştur.

Söz konusu lâyhaların bölgenin siyasi ve sosyal tarihinin araştırılmasına ışık tutacağı şüphesizdir.

BİBLİYOGRAFYA

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) KAYNAKLARI

Bâbîâî Evrak Odası (BEO)

Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme (A.}MKT.MHM)

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri (A.MTZ)

Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH.SAİD.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.Mtv)

Cevdet Dahiliye (C.DH)

İrâde - Dahiliye (İ.DH)

İrâde - Taltifat (İ.TAL)

Şura-yı Devlet Defterleri (ŞD)

B. ÖZEL ARŞİV

Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın özel evrâkı

C. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AKYILDIZ, Ali, “Mahmud Nedim Paşa”, *DİA*, Cilt 27.

ALİ RIZA PAŞA, *Elveda Cezayir (Mür'at ül Cezayir)*, Yay. Haz. Cahit Kayra, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015.

AMURA, Ali El-Miyludi, *Tetavur El-mudun ve El-tahtit El-hadari*, Matbaa-i Daru'l-multaka, Beyrut 1998.

BAYAR, Yener, “Mehmed Halet Paşa'nın Hicaz'dan Gönderdiği ve Pertevniyal Valide Sultan'ın Evrakı Arasında Bulunan Mektup”, <https://www.academia.edu/> (2 Mayıs 2016).

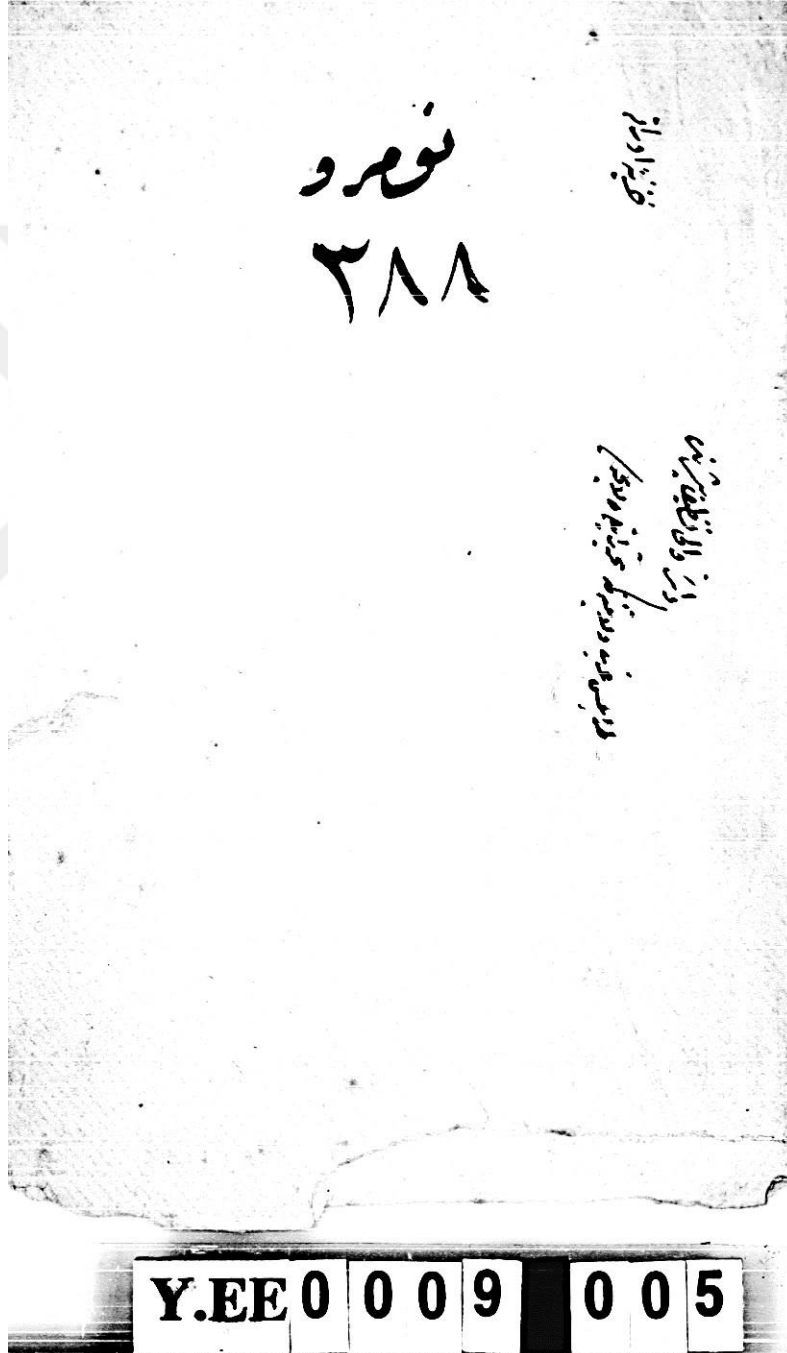
BİLGİ, Necdet, “Trablusgarb'a Dair Bir Lâyiha”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, İzmir 1999.

- _____, *Dr. Mehmed Reşid Şahingiray - Hayatı ve Hatıraları*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997.
- BİLHAC, Mehmed El-Kuni, *Et-tehdisü 'l Osmanî Fi Trablus El-garp 1864-1911*, Darü'l-kutub El-vataniye, Bingazi 2007.
- BİN MUSA, Teysir, *El-muctamaaü 'l-Arabi El-libi Fi El-ahdü 'l-Osmanî Es-Sanî*, Darü'l-Arabiyye Li'l-kutub, Libya 1988.
- BİROL, Nurettin, "XX. Yüzyıl Sonlarında Trablusgarb'da Savunma Tedbirleri ve Goltz Paşa'nın Lâyihası", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı 5.
- BOSTAN, İdris, "Sâdık el-Müeyyed Paşa", *DİA*, Cilt 35.
- _____, "Turgut Reis", *DİA*, Cilt 41, İstanbul 2012.
- BRUŞİN, N. A., *Tarih-i Libya Min El-karn El-Tasi'ül-aşer Hatta Amm 1919*, çev. İmad Hatim ve Milad El-Magrahi, Trablus (tarih yok).
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858 – 1911)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1995.
- ÇETİN, Atillâ, "Garp Ocakları", *DİA*, Cilt 13.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi, "Erzurum Eski Valilerinden Hasan Samih Paşa'nın Biyografisine Ait Önemli Bir Vesika", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, Erzurum 2001.
- DEVELLİOĞLU, Ferid, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1962.
- EL-KİLÂNİ, Tuati El-Kilani, *II. Abdülhamid Döneminde Trablusgarp Vilayeti ve Mehmed Kâmil Paşa Lâyihası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1990.
- _____, *Trablusgarp Vilayeti (1881-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- EL-MUKARYEF, Muhammed Yusuf, *Libya Beyn'ül-Mazi ve El-Ahir Safahat Min-et Tarihü 'l-Siyasi*, Cilt 1, Beyrut 2004.
- ELVİYBİ, Kamil Ali Masud, *El-idare El-osmaniye Fi Trablus El-garp 1842-1911*, *Matbaa-i Dar-u-kutub 'ul-vataniye*, Bingazi 2005.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Trablusgarb'a Ait Bir Lâyiha", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I*, Ed. Halil İnalcık vd, İstanbul 1990, s. 235-256.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin vd, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.
- KAVAS, Ahmet "Trablusgarp", *DİA*, Cilt 41.
- _____, "Libya" (ansiklopedi maddesinin Osmanlı öncesi tarih bölümü), *DİA*, Cilt 27.

- KOLAĞASI ALİ ve Mirliya Ahmed Nuri, *Trablusgarb, Bingazi ve Fizan*, İstanbul 1301 (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma 502 numara).
- KURO, Frenşisko, Libya Esnaü'l-Ahdü'l-Osmanî, çev. Halifa Mehmed Et-Tilisi, Trablus 1984.
- KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS Press, İstanbul 1999.
- KURŞUN, Zekeriya, “Osmanlı Cezayiri’nin Son Müdâfii Hamdan b. Osman Hoca (1773-1842)”, *Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük’e Armağan*, Ed. Zekeriya Kurşun ve Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013.
- MEHMED NURİ ve Mahmud Naci, *Trablusgarp – Hedefteki Ülke Libya’nın Tarihi*, Ed. Ahmet Kavas vd, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2012.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, Cilt 5, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- NEHİCÜDDİN EFENDİ ve Hasan Sâfi, *Tarih-i İbn-i Galbun & Trablusgarp Tarihi*, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013.
- SAYDAM, Abdullah, “Ömer Lütfi Paşa”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 34-35.
- SEZER, Hamiyet, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı’da Vilâyet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri – Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yayını, 2002, Cilt 20, Sayı 32, s. 163-178.
- Trablusgarp Vilâyeti Salnâmesi*, Matbaa-i Vilâyet, Sene 1301, Def’a 11.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Müşir”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 160.
- YİNER, Abdünnasır, “Receb Paşa”, *DİA*, Cilt 34.

EKLER

EK 1 - MEHMED NAZİF PAŞA'NIN LÂYİHASI
15 Receb 1298 [13 Haziran 1881] BOA, YEE nr. 9-25

برای این که در این باب
در این باب در این باب
در این باب در این باب
در این باب در این باب
در این باب در این باب

در این باب در این باب در این باب در این باب در این باب
در این باب در این باب در این باب در این باب در این باب
در این باب در این باب در این باب در این باب در این باب
در این باب در این باب در این باب در این باب در این باب
در این باب در این باب در این باب در این باب در این باب

Y.EE0009 005

3.2 YAZARI TESPİT EDİLEMEYEN BİR LÂYİHA
25 Şevval 1298 (20 Eylül 1881) BOA, ŞD nr. 2325-32

3/2
50, ON 1298.75

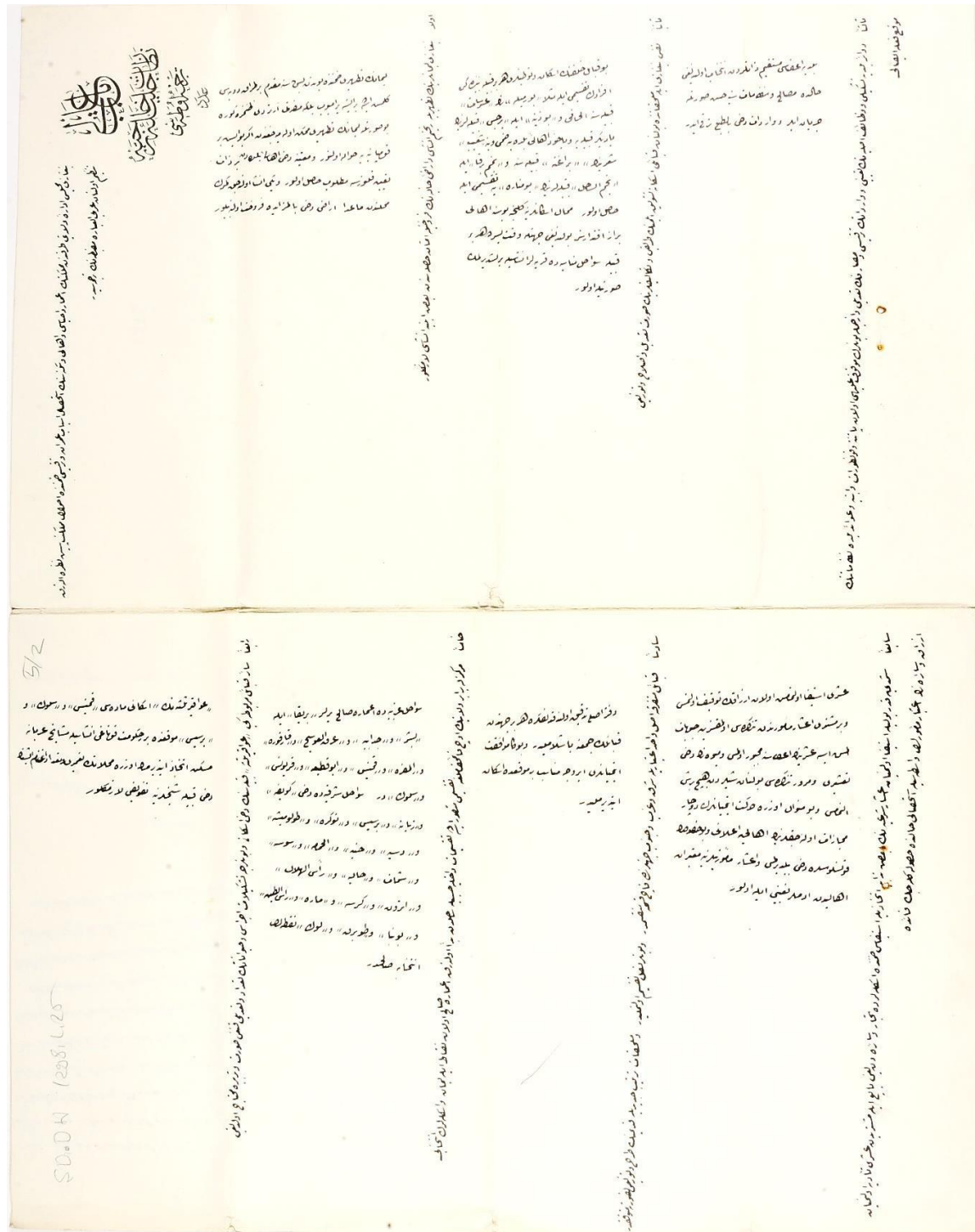
[illegible][illegible]

معه خدمت و ادب و در آن ملک مدتی اقامت ساخت و از آنجا به طرف عراق
رفت و راهی را از اجماع او بداد و همه دولت را از او بزرگوار
است و چون به آنجا رسید نظر بر سر آمد و گفتی که در
آنجا و با خود و بزرگان و بزرگان و بزرگان و بزرگان
و فرزند و سوار و شتر و کمال و خرد و خرد و خرد و خرد
جب و اسلحه و از آن در راه و در آن ملک و در آن ملک
در آن ملک و در آن ملک و در آن ملک و در آن ملک

[illegible][illegible][illegible]

فاهيه ماري بحيه وعكصه حيه
نظاينه عاكس بونيفنه محني رياه
افق مظانته كمن نظائره مسالها ايه شحات
احد اجايك قريده ليش

هذه معية
تربا سنة
بحرية دولته
نحو ليرة
مدنه حارة
مقتضى اهل
الاسباب
والقاضي

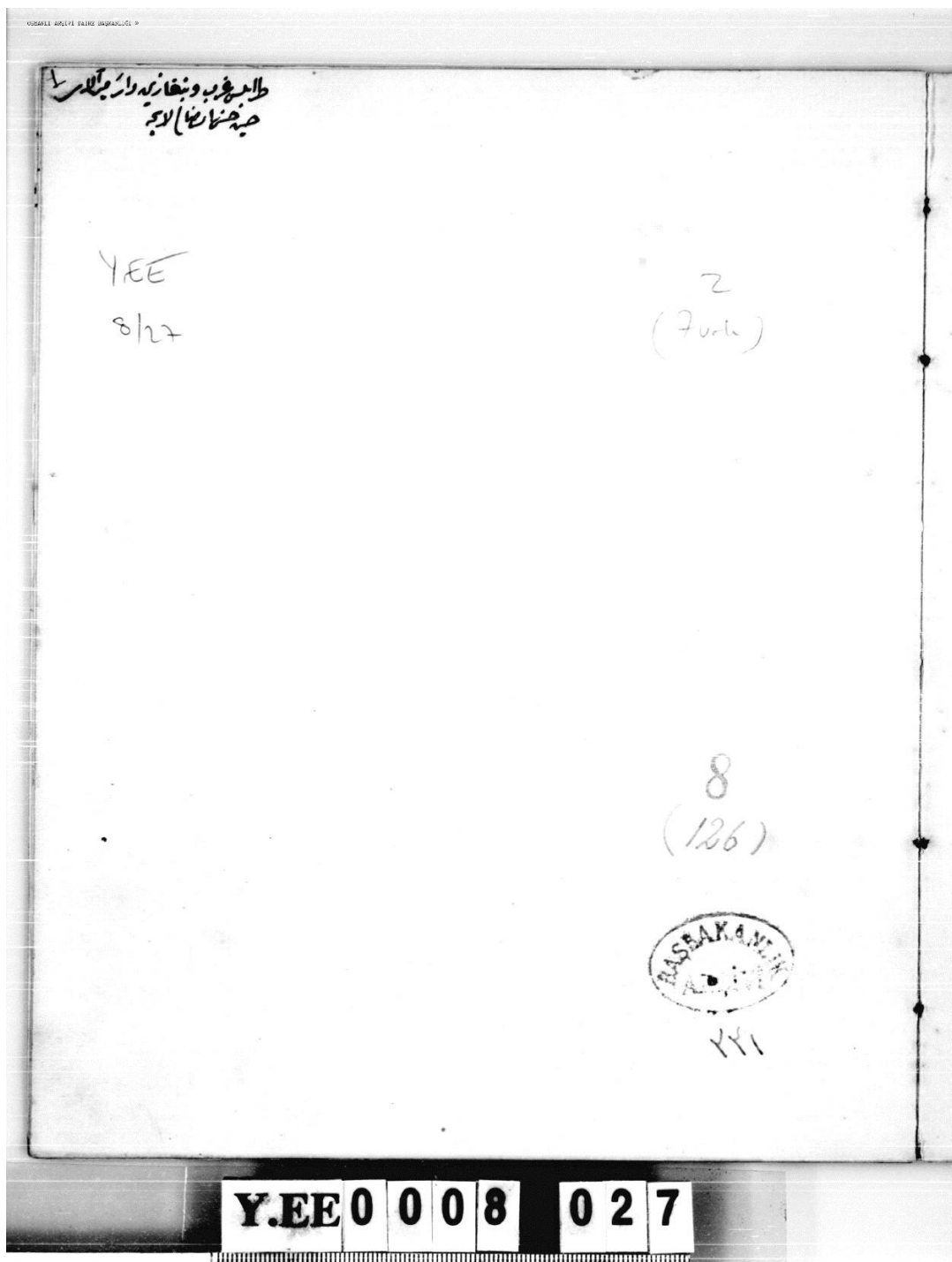

Y.EE	0	0	1	0	0	2	4
------	---	---	---	---	---	---	---

[illegible]

YEE 0 0 1 1 0 0 2

EK 6 – MİRALAY HÜSEYİN HÜSNÜ’NÜN LÂYİHASI
8 Zilkâde 1303 [8 Ağustos 1886] BOA, YEE nr. 8-27

طرابلس و لاجون

[illegible]

— (التعقيب) —

« (الشمس) »
 وافق ولايت استخدام اولفق بولنده عاكرضيه اوي اليه پيام وادج سوارى انهره جفا طقوز بولنده واليوز و
 نقدره عايت اهل بون اوج بولكي طايبي عيب وري حنى دريلر جيل عني وريي دهن قرانه سحا قدره و
 اوج بولكي ايه بنفاري ايا تله لهره محاطه اسبه و ضبط درط وافق خدمته جبنه لى نظرسه بونفق اهر
 قوق مقور دريوز سعت طوى وادجوز سعت قدر عرض وانيه ميلوب وپ اهل بولنده بر اوله جيون
 ذكر اولنده محمدن كجه خدمت مقور فدايشه قدرتياب كهليه حققي در طار بولنديه بنا اكر ايلم مهدي
 ترسيد قلنده و تنقيت مقفيه اها اولنده ره هلا س بقف قاطبه ايه وديته مقور بنف قوق مقور فدايشه
 ايج و اولدين اولنده ايجاموي زاندارم ايجون درجه الزمعه ظه انهر

	موجود نقد	یکونہ بیوک	سوارے بیوک	سیاہ بیوک
طالعہ و بیستی غن	۴۹۰	۶	۲	۲
" اسفند	۱۶۰	۷	۱	۱
" حبس	۱۵۰	۷	۱	۱
" موطاظ	۱۶۰	۷	۱	۱
" جمعہ بی	۴۴۰	۷	۱	۱
" قرابہ	۱۶۰	۷	۱	۱
" بنفای	۴۴۰	۸	۱	۱
" رزم	۱۶۰	۷	۱	۱
	<u>۱۶۰۰</u>	<u>۵۰</u>	<u>۱۰</u>	<u>۱۰</u>

— (۱) پندجیہ —

اسباب موافقه و امر خارج از حصولی مختصه خطوط تعریفیه ابدیه و در طریقی و سبغی موقعتیه و در
کریه موقعتیه برینه و یکدیگر برین ربط و ایجاب قدری است و تفاوت مرکز ایند تاسی و اداغی هم در اینجاست

وقتی بری گردید ده و بیست و یک طلبی عنده حرکت ایدرک در نه و سی و یک و هشتاد و هشت الحدا رنه ادعای رنه طلبی عنده
گردید و هشتاد و بیست و یک اشیاء از نه الحاق قطعه و ابوالقاسم تین و هشتاد و بیست و یک در سعادته گردید بیست و یک اشیاء از نه
ادعای فکوره و ابوالقاسم ادعای و او ده به کوزه برکه رنه ده صد استخبره طریقه دعوت
عسی و هشتاد و بیست و یک ایدرک ایدرک ده له تقدر

— (سذکیہ) —

طون و سوندر بخارینه داران رسوبی در محاطی و سفاته تجاریه فی السحر خاضع فی مواقع احراج ایتله اولدیرک
موانعیه و مشقده فی صنع و غلبه و تحاججیمین دهن کدلی منقح خلق ری بنفایه ویرک طایفه عین و لایستی
سوا حلق کنت و گذار ایمن اوزن ترسانه حلقه جابجیه ایلم قطره اوقه و ابرو اید قره غولمه خدمت ایفا
ایله و مواقع عکسیه ایسه بخا خدمت و یقه عکسیه و یونجه و ارا اوقه سواحل یونجه طولاشه ره اینه محله در
استقانیه اعنا و رقت ایتد و هندلریم بخا تصفیه قدشو اله بر مقدار طایفه یونجه اوقه اوزن
طایفه عین و بنفایه و یومیا یونجه قطره مشبیه و سفه هلهویه یقین درجه و هوه در

— « حَقْرُ نَحْسِي » —

— « حقوق مجسمه » —
 اموال رزاعه اشتراكه معزى به اصيله اصحاب وقتند محبته بزرگوار و صلاح قومى بى شك و در اموال
 شامى اموال و اراضى منتهى بى شك و اهلان وقت تقويه و تقويه اراضى ميريه و نصرت اموال اورد
 اراضى و املاك مكنون در اموال نصرت اهلان بى شك وقت نصرت معزى اين اموال اموال هاى و املاك بى شك

= اونیسی =

= او تجزی =

راضی و لایع مرصع مطابق ابتدای در محلی اتحاد تقاضا امر تدبیری لایع اول لایعینه لوزل اصوله شمسیت و قتل

بمذا سیه صادره از دست پادشاهی و خواه عالی موافق صورت معاینه نشر و تعمیه حق حدود ایام کوسیت و حدود

رشته عکس و معینه ایام رضی و ایام عریه بباب مکتب اعدای ایام بباب رضی مکتب ضلای شادی و ابته و نه و نه

مَنْبُتِ اَهْلِي دَعْوَتِ	مَنْبُتِ رَشَدِ عَمَلِ	مَنْبُتِ شَرِّ مَعْشَرَ	مَنْبُتِ ضَالِّهِ	طَائِفَةِ
.	.	.	.	نَفَقَاتِ
.	.	.	.	صَحْبِ
.	.	.	.	جَنَّتِ
.	.	.	.	سَهْلِ
.	.	.	.	وَرَنِ
.	.	.	.	فَوَانِ
.	.	.	.	مَوْلَا
$\frac{1}{1}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{1}$	

روغن زیت تصفیه ازغز و زیت باغلت اعدای ازغز و به کشت اولدینده صلی ساش به نسبت اهره فنیانه صلیتور
محصولت ارضیه سدر ایگ دفعه الحاق اولدین کی قویه جنبنده اولدینماتده و غن سدر ایگ باورک الیز .

اوله لقونجی « محصولات صنایعیه — »

حربیه وینیه و یوکرده معمولی جاشبه و احام وین و یابوچ و قوندور و الوانه خنیانه و سکلک و سفید اعلانی
و طبقه و بایستوبه و بنجانه و طایه و قویه و صص و سبج سارکله و جوبه صصی و کوزک پیر و عدالیه و قنایه
و کچم و یازو خانه و محصولات ربایه و موتبایه و اردات زرعیه و اعدا هر در لاجیه و حلا و کچم و آت و جوشه و کچم
و کچم احمی ازغز و الحاق محصولات خایه و به ایگه یوزم اولدین قدر محتاج الیه بیده و نبتیه و صص و دروغات و جوشه

— « یکرمنجیه — »

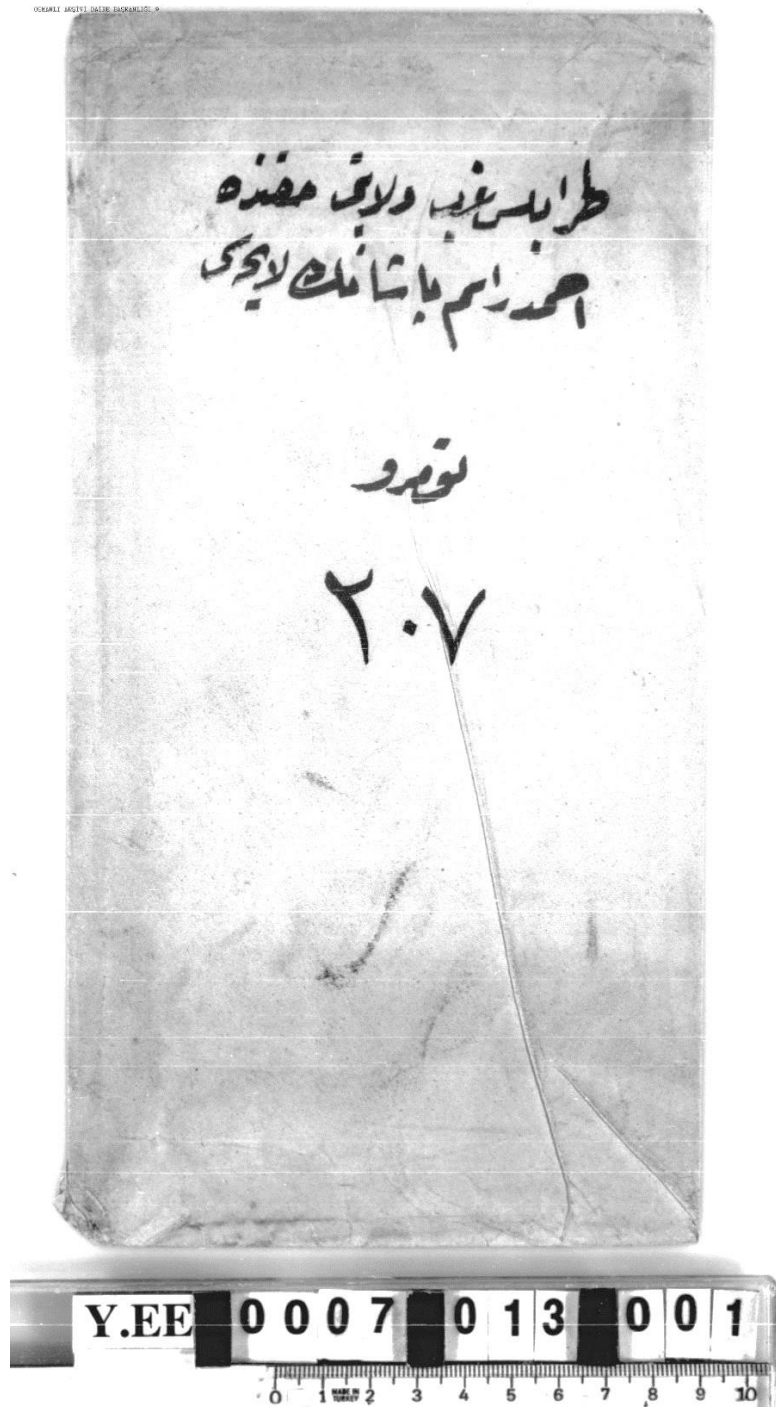
« مرکز دولتییه الیز ملحقه اید بالجه قضا و نوا هینت لیدییه صانه (نیمه هر دله —)

عنت	اسم	عنت	اسم	عنت	اسم	عنت	اسم	عنت	اسم
۹	زاده	۱۸	مسلط	۶۱	نالوش	۹۰۰	شرقیه	۵۸	عنت
۱۶	زیرا	۱۷	زهره	۷۰	کله	۷۰	غانت	۶۶	عنت
۱۷	جیلک	۷۶	ادرفه	۷۶	مرز	۱۱۶	زبل	۱۰۰	عنت
۷۷	غیا	۱۷۰	سرت	۷۷۰	مرز	۷۷۰	فطوره	۷۶۹	عنت
۷۷	ظنظور	۷۷	تاوغه	۱۷۰	سوک	---	عواقب	۷۷۰	عنت
۷۷	تاوه	۱۷	فغاف	۱۸۰	سپه وند	۷۷۰	قافیه	۷۷۰	عنت
۷۷	غزیه	۷۰	اناجیه	۱۸۰	شطل	۷۷۰	طوقه	۷۷۰	عنت
۷۷	غزیه	۷۰	بغیه	۷۷۰	وارن شرف	۷۷۰	ریش	۷۷۰	عنت
۷۷	غزیه	۷۰	غزیه	۷۷۰	وارن غزیه	۷۷۰	طوره	۷۷۰	عنت
۷۷	مسلط	۷۷	فطوره	۷۷۰	هغه	۷۷۰	عنت	۷۷۰	عنت
۷۷	ظنظیه	۷۷	فطوره	۷۷۰	عنت	۷۷۰	عنت	۷۷۰	عنت

طایفه غب و بنجاری و سبکی عقق اولد و لغات و محصولات چارانه بلور صام بجام عهد و بیار نکتیه
اولد و طایفه ده علم امر و فغانه عفت و اول مرکز [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت] [و عفت]

EK 7 - AHMED RASİM PAŞA'NIN LÂYİHASI
H. 7 Şevval 1308 [16 Mayıs 1891] BOA, YEE nr. 7-13

کویست قبای متعددند و بعضه فیلولده ایرم شایست تعدیه بنی شجرت کز بد بعضه سواستند نه هم تقوی افزای و قیام و حقه حقیقه
طیبه خزینه یا محفظه اجمعه او جویز بر سر نه تعدیه آیه ایا او شسته شود که بر قیوم بر شنج کاغذ اولوب تعدیه شایست و جویز
زانه و با محلی کور زنده بوزن عرق شجری لغوایم بر قیوم یا بد بر شنج ایضا اولوبی کی آب و باقا و آنهم اولوب شجرت و قیاس
نفسی و آنجا و در کورمانه اولوب بیت غریبه کی (برای مقام) و دیگر بیت غریبه کی (نصف مقام) و دیگر بیت بود و اولوب
تغییر (نام مقام) اولوب غریبه کی قرار کی اولوب غریبه کی بویکی تعدیه سبیل زمانه گذارنده شایع و قیوم و عاقله غریبه و بعضه
در کت سر زنده یا سرود سوی خزینه جمیع ایجور بیت غریبه میوز بر بیغ اسطافه ایرم عرق اعشاء دار و نا بکونه عظیم اولوب

توسعه سایر زنده حدود دره مقیم (ورغم) نام جسم غیره اقتضایست بونده گذشته اوله کلمه و درجه مقایسه طریقه هر دو یکی می باشد اما درجه واقع ادره عبارت از تسلط و قوت است اوله مقصد و هر طریقه از سه دایمیت عمومی حاصل اوله مقصد است که زوایه و حوضه و قدر حدود جویری در یک دایره محاذ اما و قیاس است که هر دو را از یک مقول زراعت اوله مقصد باز محوم مرز و عتبات حسب قیاس و تعیین و درجه بگونه خواستند میانه در هر دو طرف سخی و اتمام وقت اوله مقصد می باشد و از آن غایت تر که اینجه و از حد مجوز زوایه و درجه محاذ جوابه اعشاری بر قیاس می نماید ادره و درجه در یک سطر محوم درجه جوابه اعشاریه بر قیاس بول غلظه و خطه و درجه حاصل اوله مقصد.

بالله سومي اولدي نفي شدم انه يليني دوجام جاري ديلور لوت فواديده مري ايجونه قيجي رشي انقوه عصفاد اولديني هاش رحانه
هالارامده مذكور بالله رسي عودم سواخل وديترنه اليني ومكاور بريانت ده بد قشردنه رايح اولورده عتد ناميد دره عتدسه
اخذ واستفا اولديني جازم بونردنه سوي قوتنه جيمد خيل مسقيه اولقده بونكر

او چو در سه ساله سنده اعتبار عوم محالست که تمام مخلوق را بر این عهد و پیمان در یکو مرتبه جمع و در آن عکس برکت حق باز آید
حق تعالی که تقدیر اوست و مقرر است بر آن عکس که مقرر است بر آن سده ضم و جمع و استقامت باشد که اولیای ائمه استقامت است
باینجه موهبت و القاب بکمال معنی است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
بوظیفه بعضی ای که اوج سه علی التمام بغیر سنده مقرر است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
و در آن اولیای ائمه حیواناتی صاحب جان خارجیه حبیب ابو نصر در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
ای که اوج سه قدر بغیر سنده مقرر است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
تعالیای میر لبی اذیه مقرر است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
زود باشد که ائمه اوج سنده مقرر است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
و در یکو مرتبه یعنی اولیای ائمه بر عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید
ضم و جمع و استقامت است و در عهد و پیمان در یکو موهبت و استقامت است و در آن عکس برکت حق باز آید

عمره و ولایه دایره بطریق سلف اولدره بیج املک و دیاره املک و اردان اولدره حاکم ابو عبد الله و اردان نه سه نه خانه و رکابیه و ناره
اشق منقلد تدبیر انعام اتحاد و اجلاس و هر نه حصه املک و استعمال و دایم و اعنا ایسه و ابیه بیسه اولدره بیج و نه اوجیه القی سه نه نایف

استقامه ایدرک علی قدر الوع والاسطاعه لیل و نهار خواب و راحت ترک ایدم مقداره و سقیمه و دینش ترا بر واسطه انضباطیه
 و حصول عماره و ترقیاته وقف و وجود دین مجبور ایدم اولیغ فیتة احوال محیه و احیایه مکتبه موفقه نشانه و اقدامه
 و تقدیمت ابرار انارفعیانه موفقه چاکرام محض السواء هدف و مساعدیه جمیع جناب و نیت اعظمی نایج مشوره سنده
 و اگرچه اختلاف چاکرام ده صفت عارفانه اسی الحاکمه اتخاذ ایدر لایح اندر بویله موفقه اولدره و دینش عماره
 و ترقیاته و حجة انشاء و رعیت رفاه و سعاده بوحالده دوام ایدر حکم امور طبیعی درر الحاله کنده چاکردینش
 خدمت و موفقی بواره در اولوب انجوه وقت ایدر کلمه ایجابیه محیه بله قیامت حال و طبیعتیه موفقه صورته درم درم
 مصلحت برقراره حصول و اشکالی مموری و تربیه و اردانایم موفقه مکتبه و قابل اولدر بله جلیت امارت و جوده کورلی
 خلاصه امار و انکار عارفانه اولیدر انطباق در نما تجویز تراقی و قصور اولدین و اولدر جلیت بریه و استوائه نعل سائیه
 موفقیاته حصه و ترقیه تدریجاً بوشقه ج و صد عالیه و صایره مرتبه مطوبه ایضایله انارافه ابرار اوله جلی
 هدف ایدر ده مکتب و دستهای چاکری بولنه اولفند و طبیب و در حال اروزانه حقت صدر اولدره
 سوال پنج تا پانزده

[illegible]

مصافی افشاری علیه روادار
نویسنده

شواهد سه طرفه طرابلس غرب مرکز و محاصره جبهه عسکر به عادت اولاد نه ماعدا و جوده کل تا سیاه و زرافه صبیح و مافصل نقد و کتب

مرکز ولایت به جرات اولاد

درود شمره بابا بچرم بکرم اولاد و تر شمره کل ملک شمره عسکر	۱
شکر ملک ایلان	۱
بابا الیوم بالو خان و اورین قهره خان	۲
درایه حکومت دانه سده جیهان	۲
مکونه قهره خان	۱
شکر درودنه بونه نقد اولاد	۱
شمره قهره بونه قالدیده و شمره	۱
حکومه دانه سده ترسانه کل سده بابا بچرم بکرم	۱
خارج شمره عارفانه و معاونه الی بچرم کل سطح خان	۱
خنده قهره بونه جیهان	۱
بابا الشیه قهره مع شمره بابا بچرم عارفانه دانه	۱
شمره دانه سده سوار قهره الی بچرم عارفانه دانه	۲
خارج شمره بچرم به عادت دکان	۶۸
عاز دیک	۱
خلفه کل سده توزیع و شمره	۱
	۸۵

محاصره انشا بکرم مرکز ولایت دانه بچرم و دانه سده اولاد

خارج شمره اولاد قهره	۴
خلفه قهره	۴
برای خان	۱
قهره خان	۲
قهره	۵
دکتران	۱۴
هم	۱
جامع شریف	۴
شمره	۲
قهره و جیهان و جیهان بچرم خان	۴۵۰
قهره و جیهان بچرم خان	۶۰۰
خان	۴۰
قهره خان	۴۰
دکان	۴۵۰
	۱۴۷۶

تجار و اهل طرفه انشا اولاد

خارج شمره جیهان بچرم کل ایلان عسکر

[illegible]

مقدمه

از این غریبه و دینی بیخبر معلوم و اطلاع بجز اینست که تقیم و تقییر قصه کیفیت از این ملاحظه
اولترانه جهان و در بدیهه ثابت و همیشه خطیری و خوفناک است و از این ملاحظه اولترانه و در بدیهه
بعضی از اینها بر روی خاک مایه کرمی است که نظر از اینها نجات باید به خود و از اینها
نجات از خود به بعضی از اینها و از اینها نجات از خود به بعضی از اینها و از اینها نجات از خود
و اینها از خود به بعضی از اینها و از اینها نجات از خود به بعضی از اینها و از اینها نجات از خود

[illegible]

برخی فصل

تزیین زلفه و مضاعفه نجاده و صومنی شب و مقفی اولاد باده ایضاً ابعث زنده نصبت فیه و نه
بر ماده بکر و بام اید کمر براده غبیه حرم دولت باد و بام به و انت سرتک و بعد از زده و اردو
و بک اولاد مقفی ایام از ایام اید کله اولاد بر بک مقفی

یادہ ولایت بغداد اقامت در کربلا و شہادت فتن و بیخودان و سوزن آتش و غنیمت صلیب و آتش کج

ایکھ فصل

مقدمہ در عرصہ و بیاد اولین و دوم ولایت جدیدہ ہمالیہ و ترکہ و امرادہ و ترکہ نزد مالک و خلیفہ یا ترکہ و ملک
و ملوک علی اولاد صد نظام و مکتبہ برابر و ترکہ انیم و اصدای ایکہ بہ برخی قصدہ فیہ کی اولیٰ طاعت
و ترکہ سندہ بر مادہ بعد و بیاد ایک عقیقہ و وار و ترکہ و اولاد نقصانی ایام ایکہ و ترکہ

مقدمہ در عرصہ و بیاد اولین و دوم ولایت جدیدہ ہمالیہ و ترکہ و امرادہ و ترکہ نزد مالک و خلیفہ یا ترکہ و ملک
و ملوک علی اولاد صد نظام و مکتبہ برابر و ترکہ انیم و اصدای ایکہ بہ برخی قصدہ فیہ کی اولیٰ طاعت
و ترکہ سندہ بر مادہ بعد و بیاد ایک عقیقہ و وار و ترکہ و اولاد نقصانی ایام ایکہ و ترکہ

مقدمہ در عرصہ و بیاد اولین و دوم ولایت جدیدہ ہمالیہ و ترکہ و امرادہ و ترکہ نزد مالک و خلیفہ یا ترکہ و ملک
و ملوک علی اولاد صد نظام و مکتبہ برابر و ترکہ انیم و اصدای ایکہ بہ برخی قصدہ فیہ کی اولیٰ طاعت
و ترکہ سندہ بر مادہ بعد و بیاد ایک عقیقہ و وار و ترکہ و اولاد نقصانی ایام ایکہ و ترکہ

مقدمہ در عرصہ و بیاد اولین و دوم ولایت جدیدہ ہمالیہ و ترکہ و امرادہ و ترکہ نزد مالک و خلیفہ یا ترکہ و ملک
و ملوک علی اولاد صد نظام و مکتبہ برابر و ترکہ انیم و اصدای ایکہ بہ برخی قصدہ فیہ کی اولیٰ طاعت
و ترکہ سندہ بر مادہ بعد و بیاد ایک عقیقہ و وار و ترکہ و اولاد نقصانی ایام ایکہ و ترکہ

[illegible]

[illegible]

[illegible][illegible]

خانه

خزینه جبهه دولت با اولیای معتمدین و خدمتگزاران و در وقت ضرورت
 قریبه نهصد و هشتاد و پنج نفر و در وقت صلح و آسایش و در وقت
 صلح سابعه و در وقت جنگ و در وقت صلح و آسایش و در وقت
 قیام قاضی و در وقت صلح و آسایش و در وقت جنگ و در وقت
 لیسانس و در وقت صلح و آسایش و در وقت جنگ و در وقت
 که در وقت صلح و آسایش و در وقت جنگ و در وقت
 برقی و در وقت صلح و آسایش و در وقت جنگ و در وقت
 و در وقت صلح و آسایش و در وقت جنگ و در وقت

شرف صدور و مقام بجز این راه از دست سینه جناب و فیضیاری اوزره قولی
 کفره ده افتاد اینده شیخ محمد المهدی السوس داعیاری نزدی که در
 کدوسه سلام سلامت انجام شاهانه لریب انصافاته سینه ملکانه لریب
 بنشین و کدوسه اجاره بجز بلایه هدایای سینه اینده مایه محبوسه جناب
 ملکانه با شلفه شیخ طریده انصافه سینه بجز بایزید خیراته عینه و تسلیم المهدی
 ت الیه لطف جلیل الی لریب قاری سینه لریب زانه حضرت خلدنیه هبایره
 و دولت اینده من علی لریب اولاده خلوص و عبودیت و فرط محبت و کثرت لریب
 خادش ابام عمر و عافیه الی لریب و اعطای شاه و شرف شاهانه لری
 ابیج صیاد و حبه حیدره بولنده بار. شیخ شاهانه لریب افریضای شانه و وطن
 اهالی نظریه شیخ حضرت قطبی و لریب کفره بخریف و عودت چاکر به
 بنفازیه اهالی نه با شیه بولنده نصافه اینده بلایه شانه شیخ و غربانه
 قومی قومی کلدرن شرف مایه افندره حضرت لریب شیخ انصافانه لریب عرصه
 نشرات اینده اوجیه حیدره بولنده بار کفره بخریف و کثرت لریب بولنده مایه
 کثرت لریب اولری هیج بولنده شیخ کدوسه مایه لریب بولنده قافله

چاکه اینه ملک ره خبر نوبخت اولمه اوزره برنده ایله عه دستچی ده عتانی الیه بزمه
صحنای کبر بونلرک خوجیه شریف اولرین کج کفره دخی ابلک دفعه اولمه اوزره
بونلرک شادمانه اولری

کفره

کفره بنفازی سنجای غلام وادی قطعه س ایه سده کاشه و صحنای کبر
اورنه سده دفع اولمه وادی کیه و کلاه فاندلرک بیون قونامه محلی
و بنای لریک اجنای کلای اولوب کجارت نقطه نظریه بیله اهنلیه محله کور
بیموی الکل طوی اوتوز اوتوز به کیموترو و عرض ایله ایه اولر کیموترو
عرضه بر و دیده عیار ندرک بجه فرمه الیم بیلک خرم اغاجی قدر و دود
ایبو واد بیلک اورنه سده قیابو قیابو بیلده نیه موجودرک کون سوبیلرک
بوندره فرمه نه اولر اف اینه کلری نواب الیم بیون جاسم و کون زوربالورلرک
خانی لریک نیو سوبیلرک قلیه کونیک قسم اعظمی بونیک اوزنه کاشه .
کفره اسان نیو سوبیلرک کالکده و سکنه ایلدی س ایلدیه عیادت
ایله ده بنفازی بنای بونیه زوربا عیادت نوجانیه مه لقیه وادی
کیه و کلاه کیه وادی اوغرا و فاندلرک وادی طبع ایلرک کت و لری کلک نایه
ایه و بنو لرایه فلجی نرایه کج کلک عیاره ایله سلج بولنه فلونه نه زوربالورلرک
نیو کرم قلیه ایلرک وادی اسنیلرک بنو لرایه ده سکنه ایلدیه ده بر مقدر
سوبیلرک عیادت اوغرا و سکنه فقط نفون و افند زوربالورلرک .

3/

و شمسہ اولہ رحمہ

وادی ایله بنفای اده نه که راه بخارنک بر فاقه دها نایبی و نه دویا
قبیله نیک ابودیه ابو و دخل انقباطه انسی اجماع و قبیله رحیم هلی سیه
یانت قمری اواره نهران ایله و دهها یینی سندس کفره بهجوت اجنه نه
اول کفره ده بر فاقه مملکت قنایی حضور اوله نه او وقت برود ایله باب
عالیه نه مخایانه هر باب به اجنه و خصوصه فکوه شده بیک تخت فرایه انسه
ایه ده معلوم عالم جناب دره فیموری بیو یینی اواره یینی سندس سوسی نه لری
جنوبی ده کفره نه ناسرا کینه و ده کفره ده او کفره بو کفره سیه به حاله ده باب
فا تقام و مایور کیده به کفره ده کنه و سن نقیب ایو یو بر طیفه اواره یی نه
بر اعرب دهها ایگره کنس مایور قوی بولنه فده نه ماعده بو کفره و فو عیولانه
اجنه مملکه نه نه باده او کمره معرفه چاکری ایله نایبه و استیلا ایله ییلا
زودیا لری ایله نه کور مایور اواره نه به سینه بهیضی وخی بیک مخمل اوله جنفایه
ماعده کفره نیک به کفره ده عبارت اوله مایور لیک هکام کانه سی زودیا لری
حانه اولو بو نایبه او زورنده که اموات ایو به مصلو خلی لری ده نه و لری نه استیفا
اوله کاکله بولنه بفره کفره ده هیکم بر دایه دانه ایو به استیفا اوله به جنی جریه
اوراده حکومت نایبی خدیجه جلیله به مصل اوله بفره و دایه وادی طرفین
و قبیله او به نه نه نه مه و مصل فایله ایله یینی نایب ایله به به هکفره
ایله نه مصلیه اوله ایله ایله به کاه اوله کفره ده فاقه مملکه فایله
شده بیک صرف نظر ایله حکومت نه اجماع خیلود .

در عارضه نه بنفازی به مواضع جاگرا نه ده حاکم و اها به بر تالی ایچه
 بطله به سبب ایبه مرکز ده اوده ایچ کونک مسافه ده وقوع اوجه و حاله
 قضایه تالی اصححه نه محمد تحصیل ایچ کیده فاققام و کلمه تالی
 افه و بکری قد عاکر تالی کایک زودیا عربانی متاعه ایچ اوده کینه
 سلام انداخته ایچ عاکر شاهانه مقابلت ایچ اوده عربانه اوده به
 بکری نفعان وقوعه ایچ بدت اوده عربانه اوده ایچ باده اوده به
 و اعلیه و حیوونی عورت ایچ اوده کفره طریقه ایچ اوده کفره طریقه
 بوندر ایچ انتقام ایچ مرکز قضایه بولمانه و توری و عاکر شاهانه
 اوده به محض و کلمه اوله و توری و توری و توری و توری
 تحصیل نه خوف اوله بنفذه مرکز لوده اوده ایچ علی الجمله و بکری مقابلت
 ایچ بلوک باده عاکر شاهانه سبب ایچ دانه حایط طوی و کلمه ایچ
 کونه به ایچ و بکری تالی جبر و احضار به انتقام ایچ بکری حاله
 بو وقوعه حیف سورم زمانه تضارف ایچ اها و عربانه دوده کینه
 احضار ایچ اعلیه نقیض عاکر ایچ اخضا ایچ دوده کینه بالجموع
 جبر و انفا به صدور تالی طویل ایچ و بکری اها بکری تالی بونه نه نشانه
 ایچ بکری

وقوعه اولین مد بولم تضارف ایچ و بکری جبر و تفرق و قومانه ایچ
 قولری بو مشکلات حایط قولری تکلیف ایچ اوده نه بنفازی به

صاحبداران اید با در حکومت ستم ملک خدمتوری اوزیرن فتنه اولی و مخیر و طرح
افتنه اولی این احوال میرید به بلا نرود و لا تاخذ فی رنده قرانه قدری احوال بفرموده
نثارید اید بر آیه و هیچی بضا باری قاطری حاله که ستم به حاله افریضانت
منه و محله ندم فید رسته دوده قوتی تو به افرام اولی کلمه و بولند فتنه
فتنه یک نثارید اید رسته قرانجی برین به طرفه نه اید بلا افرامانت بضا نیام
اید کلمه و بولند فتنه و فتنه بخار و ستمه بتونه متوالی فتنه اها که مذکور شد
بفان فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
کونه فتنه و خرد و نوری اید رسته احوال میرید به نثارید رسته عجز اولی فتنه فتنه
چون فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
محل نثارید عجز صحتی اولی فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
به وجه نثارید عجز اولی فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
ادبه و حاله و حاله طوری باری باری ستم ساعت صافه و کانه برقه
ایضی غایت غایت و ستمه فتنه و ستمه فتنه و ستمه فتنه و ستمه فتنه و ستمه فتنه
مضا عفتی فتنه اها و ستمه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
ادایه عفتی فتنه و ستمه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
در با ستمه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
همچو بکلمه هم اها فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
موس کاجه اها فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
ستم به محله فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه
فتنه به طوری فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه فتنه

و خود در نه قدر نرسمه دلنور ملبوسندم نرا لم ای به احوال بدینگونه منسوب مکتبه اولیاء

نظرف

[illegible]

بنفازی سخی خندک مخبر دلبین اصلاحات

تفصیل و تشویر

بنفازی سخی خندک مخبر دلبین اصلاحات
مخبر دلبین مخبر دلبین و ترقی تجارت و معارف و اقربا ایکی دلبین نویسم
دارند نفوز و اصلاحات اجرائیه اهلان قضات و عریان علم مرتبه
عاطفیت و عدالت عالیه رای حضرت ولی محمد پیغمبر عظیم کمالیم طایفه برده
حکومت عاریت سبب جلب قلوب و تزیین مجسمی نه که اسباب متوقف دلبین
حفظه استطلاعات جایگزینم او برینه انحصار اندکیم معالمان فخران ملک
عرصه و بیان جرات ابرم

لوانک مرتبات امیرین صورت وضع و طریقی و جیباین غیر منظم بر صورت رنده
حالی که حکومت سبب او نه و نیز حاکم عدل و حقانیه اولی و سبب و وضع بود و
کافه نکالیف و یومانی اولی مشروطیه استوار به ثانی اصول نوز بعده
بر نسبت و قیاس معده مفاخره اعتقاد بود و دلبین حاکمه لوانک اداره
عاریت سلطنت سبب تحریک ایمنه الام بر تاجخنده و غیر دلبین بدی ایمنه
کس ایمنه تاجخنده نصیب ایمنه برده مرتبات و نکالیف امیرین عربانک

زود و سامانیه قبایط طری و توزیع انجوب منقذ متبکد تشکیل اولیام
 قوسید نک ناشید نفوزی نخند و در هر قبایط نام نفیبه انجوب اولیام بر باره ده
 اولوز نه نک بر مدت روز اینک و سودت طرفه فخط و در هر سار به کج
 بر خطو انقلابات و خولان و در هر از این حال که زمانه به مناسب بر کونا
 اجملازم و نفیل اید لیسند . اولوز نه اول بوز نفی اعتبار بر بشید
 غوسه و بر کو طری اولیام اولیام بر قبیل روز و انقلاب زمانه به سار اولی
 نفی فاکد نفی حله بر نیایف مناسب بوز در هر دارا انک بطری فقه
 اولیام نفی حله از در هر نفیله از نفیله انک از یکده و قبیل نام نفیله
 فاکده اولیام کج انک نفی اعتبار به نفی انجوب نفیله عظمه و بر کونرب
 اولیام اولیام نفیله سار اولیام فاکد انک زمانه نفیله و نفیله
 نزایدی حیل بر فایف زمان و بر یکده فقه . بر قبیل نک مرتب حال ترتیب
 قید بر اولوز نه انقده در .

قبیل نام و طری نکالیف اید بر هر کس حید نام فیه توزیع انقده
 توزیع حید نام اسباب معدوم و در طریله به فایف بر حید نام اولیام
 بر سار و بر سار سار اولیام و غوسه اجابت اید بر هر کس اولوز نه
 اولیام ترتیب و طری اولیام و طریله بر سار سار حید منته اولیام و طریله مرتب
 نفیل اولیام منته اید و طریله بر سار و منته نفیل در سار حید منته انقده
 حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته
 حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته حید منته

قاعدہ حادہ سے توفیقاً عبادت تروت بقائے کس اولادہ جو نانہ مصروف
سے واپس اس انتخابہ سربانہ طریم و توتیم و جبابہ اولادہ بنی حالہ
تو ماوانہ لفت تولیہ ایچہ کم اوینو نر لفت اوکس النیرہ اوینو ایچہ لرون
و مہرہ جگرتہ ایچہ عبادت عودنہ لوانہ معویتن موجب اولادہ

٥٦

[illegible][illegible]

ادجار و جالو در بره فضا لرنه حکم عدله فشیکیله عدله حقت ستر بره
نیم حاله عربانه خدنه و کلاوت سینه جیب قلب دتیه خدنه
باری اولر حقی در کار در

بیان

مراسم تجارت اوله استعداده حاشا اوله بنفازی بیانه افاس
ارده عده بران زات حقت خلافتا حقت نقضای جیلده اوله
ایک سید یکس افان و بیان بوغانه طرفت ایکن بیون سید
افانیم افان خوسیدو رشتن ایکن حاشا لیم حقت افانده لره
افغانه و حکایت مغالیه سید خیلده ایله اوله لره و لیم بوغانه و باقلده
ایله ده بران ده خدیه اوله بنفازی حاله بوغانه لره لیم سید سید
خا- جیده بیان کیم بلام کوجت خا شکت ایله مرور ایما لره ایما
دیده کیم و بران تجارت کیم دلو موقفا اوله و و جالو صیوان اجه کیم
مکمل حقیقیا نکت نا خدیه افان اوله لره سید لرن حال حاضر لرنه باقلده
حالده سید سید و قوجولده افان ایما ایما کیم نخبانته صدمه لره
افغانه اوله لره صفا خا حقیقیا اوله حقیقیا بر طرفنه خدنه بوغانه لره
و نویسیله برابر دیگر طرفنه سید خدیه لره برکنده اجه ایله لیم حاله
عمره اوله لره بخدورده میانه فالیه حقیقیه بنفازی ایما نقضای ارده
سینه حقت خلافتا حقیقیا اوله لره لره حاکمه سید سرعت ایما لیه حقیقیا
برانه اول صبا شت اوله لره ایما صفا کیم بوکته -

مکان عالی دره المان تحصیل اینک نیست مگر منافع بسیار نه به تحصیل و نه به
عزت و انتباه مردم و بانه بنده خدمت مقدس شاهی افکار بدست نشود
و خاص طبعی الی وصول

[illegible]

۲. فہرستہ

یاداد حضرت شهریار پادشاه
میدانی خودکاری

7 Şevval 1314 (11 Mart 1897) BOA, Y.MTV nr. 152-34

[illegible]

[illegible]

۹۰۶ حاجی قاضی ۵۲۰
 حوک و بدم و دیوار و قلعہ بواجہ تارک و صبا بیاد از بختہ بوجہ کجودہ یوزید غورین هیوانہ امانہ
 علامہ حنفیہ حلالہ اقصا لاسا سب کویتہ
 ساسو زوہد اولادہ مقدس صیہ اصفیہ لاسا

هون وند و پور و ...
 علامه حضرت علامه ...
 طاهر بن ...
 محمد ...

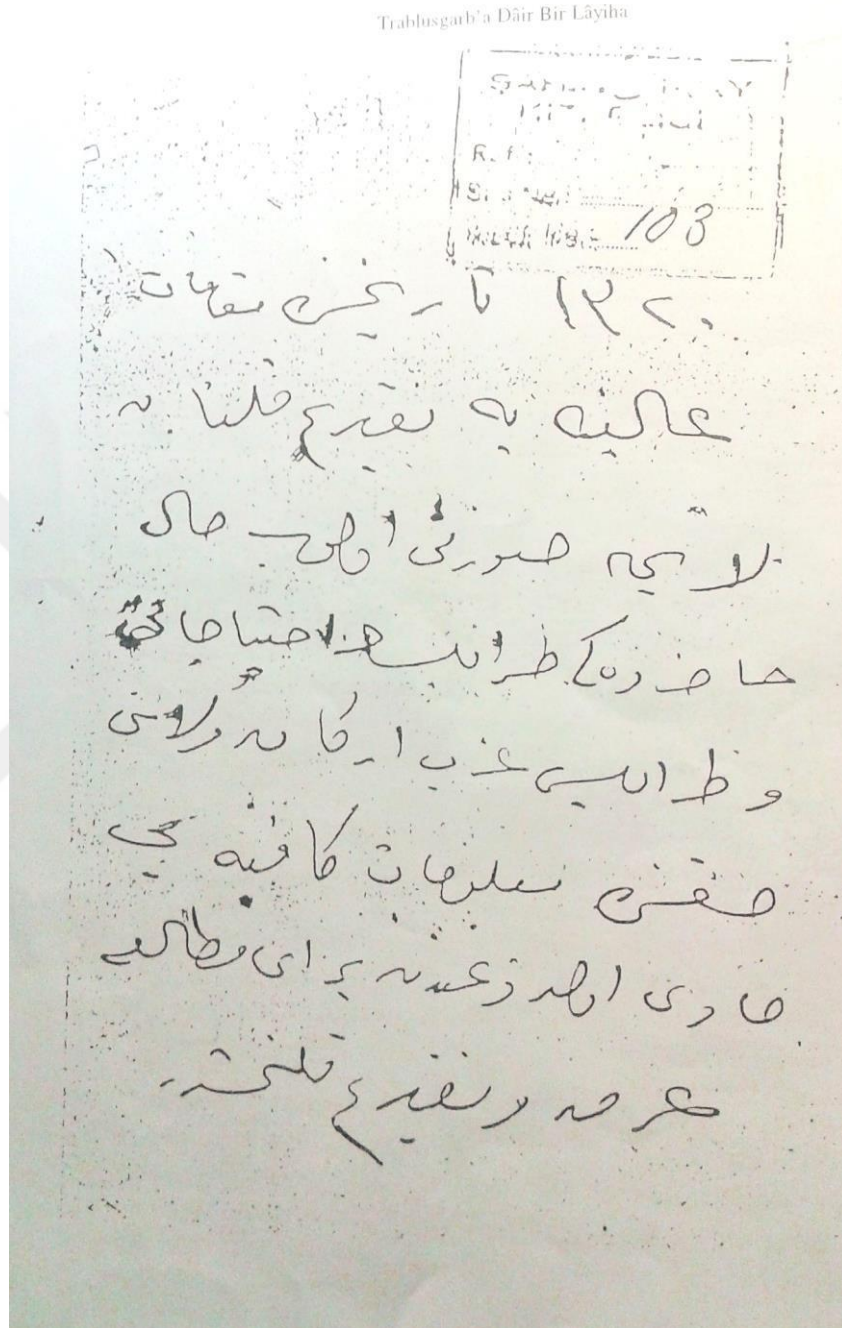
[illegible]

و کومدقت برنده هجرت سبب است سلامت
بر مقتضای تقاضای باده طهور برین بدو بجز اینک رسیده که طهور برین بجز رسیده که دهی نظری اینجا به او طهور بوزن
افک آنقتضای طبیعی باده باده طهور برنده اصل معنای حیواناته بوزن باده که دهی و او باده و او باده و او باده
نقصان داشته ناک اجری باده بوزن معروضه

تصديق و ساره ملك اهل بيته
بلاده كوستريدنه خازم كوتل صوف ختم ملك هلك سفيرده اداره نفت خام سر موبى موجود بونى اقتضا ايدنه
مقدار اوزيه اولوب بونون خيد حيله لوفل سلفظدره عبارته اولوب آتكامانك تغير و زمين و حديد ايجاب
بونون اوزيه كيميه نكسى سارمقدار آتكامانك سفير ياتنه قوبونامكه قوبه ملك ايريلك اداره قوبونامكه
ملك خازم ابد ايجاب ملك كور ملك هلك بونون و قور

3.11 MEHMED REŞİD (ŞAHİNGİRAY) BEY'İN LÂYİHASI

(14 Ekim 1904) Dr. Mehmed Reşid Şahingiray'ın özel evrâkı

[illegible][illegible]

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

مقدمه: کلامی که در این کتاب آمده است، از کلامی است که در کتابهای دیگر آمده است.

[illegible]
$$-\frac{1}{2} \frac{d^2}{dt^2} \left(\frac{1}{r} \right) = \frac{1}{r^3} \quad (10)$$

(۱۷) تا حدی که در این صورت، اینها را می توان به صورت

ما یکتا بیت علی پروردگار برساند

[illegible][illegible]

(۱۱۰) بر وجه مذکور و علی بن ابی طالب

و در این روزها (۱) در این روزها

[illegible]

ماہنامہ "جہانگیر" سامعہ حسن اور حسن

۱۸۸۰
 ۱۸۸۱
 ۱۸۸۲
 ۱۸۸۳
 ۱۸۸۴
 ۱۸۸۵
 ۱۸۸۶
 ۱۸۸۷
 ۱۸۸۸
 ۱۸۸۹
 ۱۸۹۰
 ۱۸۹۱
 ۱۸۹۲
 ۱۸۹۳
 ۱۸۹۴
 ۱۸۹۵
 ۱۸۹۶
 ۱۸۹۷
 ۱۸۹۸
 ۱۸۹۹
 ۱۹۰۰
 ۱۹۰۱
 ۱۹۰۲
 ۱۹۰۳
 ۱۹۰۴
 ۱۹۰۵
 ۱۹۰۶
 ۱۹۰۷
 ۱۹۰۸
 ۱۹۰۹
 ۱۹۱۰
 ۱۹۱۱
 ۱۹۱۲
 ۱۹۱۳
 ۱۹۱۴
 ۱۹۱۵
 ۱۹۱۶
 ۱۹۱۷
 ۱۹۱۸
 ۱۹۱۹
 ۱۹۲۰
 ۱۹۲۱
 ۱۹۲۲
 ۱۹۲۳
 ۱۹۲۴
 ۱۹۲۵
 ۱۹۲۶
 ۱۹۲۷
 ۱۹۲۸
 ۱۹۲۹
 ۱۹۳۰
 ۱۹۳۱
 ۱۹۳۲
 ۱۹۳۳
 ۱۹۳۴
 ۱۹۳۵
 ۱۹۳۶
 ۱۹۳۷
 ۱۹۳۸
 ۱۹۳۹
 ۱۹۴۰
 ۱۹۴۱
 ۱۹۴۲
 ۱۹۴۳
 ۱۹۴۴
 ۱۹۴۵
 ۱۹۴۶
 ۱۹۴۷
 ۱۹۴۸
 ۱۹۴۹
 ۱۹۵۰
 ۱۹۵۱
 ۱۹۵۲
 ۱۹۵۳
 ۱۹۵۴
 ۱۹۵۵
 ۱۹۵۶
 ۱۹۵۷
 ۱۹۵۸
 ۱۹۵۹
 ۱۹۶۰
 ۱۹۶۱
 ۱۹۶۲
 ۱۹۶۳
 ۱۹۶۴
 ۱۹۶۵
 ۱۹۶۶
 ۱۹۶۷
 ۱۹۶۸
 ۱۹۶۹
 ۱۹۷۰
 ۱۹۷۱
 ۱۹۷۲
 ۱۹۷۳
 ۱۹۷۴
 ۱۹۷۵
 ۱۹۷۶
 ۱۹۷۷
 ۱۹۷۸
 ۱۹۷۹
 ۱۹۸۰
 ۱۹۸۱
 ۱۹۸۲
 ۱۹۸۳
 ۱۹۸۴
 ۱۹۸۵
 ۱۹۸۶
 ۱۹۸۷
 ۱۹۸۸
 ۱۹۸۹
 ۱۹۹۰
 ۱۹۹۱
 ۱۹۹۲
 ۱۹۹۳
 ۱۹۹۴
 ۱۹۹۵
 ۱۹۹۶
 ۱۹۹۷
 ۱۹۹۸
 ۱۹۹۹
 ۲۰۰۰
 ۲۰۰۱
 ۲۰۰۲
 ۲۰۰۳
 ۲۰۰۴
 ۲۰۰۵
 ۲۰۰۶
 ۲۰۰۷
 ۲۰۰۸
 ۲۰۰۹
 ۲۰۱۰
 ۲۰۱۱
 ۲۰۱۲
 ۲۰۱۳
 ۲۰۱۴
 ۲۰۱۵
 ۲۰۱۶
 ۲۰۱۷
 ۲۰۱۸
 ۲۰۱۹
 ۲۰۲۰
 ۲۰۲۱
 ۲۰۲۲
 ۲۰۲۳
 ۲۰۲۴
 ۲۰۲۵
 ۲۰۲۶
 ۲۰۲۷
 ۲۰۲۸
 ۲۰۲۹
 ۲۰۳۰

[illegible][illegible]

اهل بیت و خاندان و اولاد و فرزندان و
 حاشیون و اولاد و فرزندان و حاشیون
 چالیون و اولاد و فرزندان و حاشیون
 زاده و خدمت و اولاد و فرزندان و حاشیون
 یا غفره و اولاد و فرزندان و حاشیون
 و قلی و اولاد و فرزندان و حاشیون
 او و قلی و اولاد و فرزندان و حاشیون
 سبزه و اولاد و فرزندان و حاشیون
 ایله و اولاد و فرزندان و حاشیون
 اگر چه و اولاد و فرزندان و حاشیون
 خاندان و اولاد و فرزندان و حاشیون
 که میان و اولاد و فرزندان و حاشیون

[illegible]

0202 - GENEL BİLGİLER

Kayıt tarihi :

Sıra No : 103

3.12 MUHAMMED HİLÂL EFENDİ'NİN LÂYİHASI
Lâyihanın tarihi tespit edilememiştir. BOA, A.MTV.TG.TNF

حسینک اهلان تا اعلایه برزقلمه نکه ولایت سیمه
اولسه همه دیرلر بیخیز قلمه قراب اولوب مسعود
دکله یئلر زبانه نه قلمه یانه اولوبنن و جملله
تقریس معلوم کی اکی معلوم نه زیاده ده ده
نقد راعیانم خاصه یوز قلمه عات اولم اولم ده برضه
واجی فعلی اوز نه عرب برلر قلمه یانه
نقد لایس خیرده اولوب التورده معلوم یکه ساهابه
بولنا نه حلقه اونی حلقه ده
برخی فصل قلمه نه خیرده و اهلالتن بک
وکیکه کی عاتری و اخلاصه و اوصاف و نرونت
صاحبی اولم فایده و مکتوب خیرده و فایده
تقریس و افضله و مکتوب اهلالتن و اهلالتن
مکتوبه درجه انصاری و بعضه عات غریبه لری
سایه ده ده
15 اکتی فصل نرون ملکته درجه اعلایه تقریس مدله
اولجه و دولت اهلالتن و اهلالتن و اهلالتن
مکتوبه کتبه ملکته و اهلالتن و اهلالتن

لا عسرب ولایت و افضا ساه و ولایت عات نه کی بعضی اهل
بواعضا یوز قلمه کلوب کرب ساه نه فصلی اولوب یوز قلمه
یوز قلمه کلوب و قلمه نکه جم و انسا نه قلمه یانه یوز قلمه
سار و ولایت عات نه کی اولوب بلکه ساه و افضا
5 وکیکه قلمه لری کی و افضا ساه یوز قلمه و افضا
اولالتن اکلا جهنم کی ساه ولایت عات نه کی
اولالتن عات قلمه نکه کلوب برجه و افضا یوز قلمه
اولالتن و افضا برجه و افضا اولوب لایس خیرده و افضا
ایس بنفاری لری اهل اولالتن و افضا و افضا اولوب
10 و افضا قلمه نکه کلوب بنفاری لری اهل اولالتن و افضا
کلوب ساه و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا
المتی و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا
اولوب و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا
یوز قلمه و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا و افضا

دقی سنوی الشق زاور و نه برده عرب بر سه
 واور و عوم سوفا خوره بولنا کر در کر بر
 بکری ایو طبقه حاتم را یکی که بولند حکم ده
 بر کر بنا بی لومعه ایچره نلک عوفه وضع
 اولون ایسه

5
 ابکی بودوش اهاکسک انقده اجنیم
 اعتبا جریه بک ان قلوب طبر سافر بک اکثریسه
 بوندند - آرکاک هدر بری بوند محمول بر اعام
 صایوب ناشایه کیر بر استوار اند کندی
 10
 قنده صفو قنده حافظه ابکی که کدی سوزلینا
 کده بارده دخی صفا قنده حافظه ابی ایا قریه
 قونده دخی کبیر لایک دوشک معولده
 اولوب بی بر صا به بولنا دلفی کبر کدک
 تنجه لره و صغری - با زره اسمان جنوب لولانه
 15
 اسمانی لره
 اوغنی لایق عید قلمس جنوب چنبد
 غات قلمس و کور کبر و غرب چنبد نه نوس و شمال

چنبد نه جراحی و شرده چنبد نه نفاذ و لایق
 اند دودور - بودوب ارفقا قلمس نه
 اولینی ایچره صفا قنده فقط کره قیاب اوقا کدک
 حارای سنوی بولک راحله بولنا نه محله حارای
 5
 کی اولوب راحل قلمده بولنا نه مین غری و صغری
 کی اولوب رور لیب لایق عید قلمس نه اهاکس
 ابکی مینو نفوس قدر دور اخلو قریه و خلف اولوب
 کبیر مینو و نماز نه قلمده سمی و دواج ایسه و کبیر
 اوده لره و قریه لره سکه بولنا - آملر هملر نه
 10
 اسمانی بک لرا اولوب باکر شیره طبعه ایرک
 نایه سمی بر نوب یکی بابوب کبیر لره
 بورده چنبد حارای بر لره و صولر مود اولوب لایق
 مزور و عاز قریه اکثریسه باکر بفر صوبه سمی اولوب
 توانی نایه سمی بولنا نه بولر و دینره مان محله
 15
 بولر نه ایسه در بوند محمول بفرقه ای صوب
 افراج و صغری طولدر و صفا بولر نه بفرقه و ن
 نایه سمی بولر اولوب لایق انایه اوچنده در

در دخی بولنا نه اسکدر لک
 ال اعلی نفس لایق اسکدر اولوب بوند رو بیه
 ماعه لایق و لولر نه قوسلر مودور مملکت
 5
 دخی کوند نه کوند نه ایله ده بولک دلی ده
 مملکت هاجنه و صبر ایله ده بولنا نه حارای کبیر
 زیرا بولن سن اول مملکت هاجنه بر نایع عدد و لایق
 هان بولن مملکت بر کون کوند اوند - حارای
 بنا و انسا اولمک نفس مملکت ایچ بولن
 نایه انبجور
 10
 بشی مملکت اسباب نرفیس و هاجنه
 کثرت میالین ایسه سوریه لایق اولوب نایه
 بولنجه اولم مودور بولنجه ایچره برده نبرو
 ایلوب خایر کبیر کبیر کبیر دوشی دوشی بولده
 قوشن قوشن کی انواع بلیع کنور و صفا
 15
 با بلیع باللیع روده نوس و هاجنه
 نایه نایه بولنجه لره ایسه کبیر کور
 دوه قوشن قوشن نزل اسباب عدم رواجنه

طوبای سدی باکر طوبای تجاره نوده بولنجه
 بوند نه نایه لایق مال مودور
 انقش بودوب اهاکس اولوب نایع
 اولوب کی حکومته قند انقش لایق اولوب بالکس
 5
 بفر و لایق اهاکس نه لایق نایه و نفاذ و لایق
 کبیر باکر نه نایه و سازه لایق عید حارای اولوب
 حاله دوشاخه بفر مودور به لایق اهاکس
 حکومته کای انقش و انقش نه نوده دلی اولوب
 اهاکس نه نایه عکس کی نایع لایق خف سرفور
 10
 اولو ارشالی اعلام اولوب نایه نایه و لایق بالایق
 کورک دویک با لایق اهای نایع نایع کبیر لایق
 نایه و نایع نایه نایع کبیر نایع نایع
 و نایع بولنجه در نایه و نایع نایه و نایع
 اهای لایق نایع نایع نایع نایع نایع
 15
 کبیر کبیر نایع نایع اولوب نایع نایع
 اوازه هاجنه نایع نایع
 نایع بودوب اهاکس نایع نایع

نیز به اولوب اعا حیدر مصلحتی خایوده دربر دیونه
 کز نایع حیفایور بونیمه خورما مصلحتی
 درهه تا به سنده درکه خورما اعا حیدر ارضیک
 فونده نایع سنده اوج سه فکده مصلحتی دیکه
 5 با سلا اجمه بوراه ارضیک فوق برام عظیمه
 چونکه بوراه حیفایه فرزه فار بوزلک درقی
 اونور قبه قدر بالغ اولوب قیوض ده اکی باجمه
 فالسغه درکه بوره ارضیک درهه فوقی نصیده
 سبا بوراه کی کوبلدر ارضیده مملکت ساره کجی
 10 خدمت انزل یعنی ارضی فیلی اینک اجمه
 فولان کوی در میره کویک اولوب ارضی کیریک
 دینم ارضی حیفایه ایشیه اولوب بونکده برابر
 ارضیک خبرانه بلک چوقدر که بریکه عوبانه
 15 فونده اکی کیم حاصل اولوب سوهاله اگر اعا حیدر
 ارضیده کوزلم خدمت ایرایه خبران دهانه
 زنی اجمه حاصلده دهانه مصلحتی مصلحتی
 سکرکه لایم خیر فکده ساه انا کلبا

موجود اولوب اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اینکله برده هر حیفایه کی بعضی مصلحتی
 رضی از انجا اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 5 باکن بنور مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 واسطه سید خورلده مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 لایم خیر اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 بوراه اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 10 بلک فکده اولوب اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 کدر بوراه اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 عده اصل بقه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 برده مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 فونده بوراه اسلام اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 15 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 موجود اولوب بلک مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 عده مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی

کدک نفس مملکت سونا کدک کدک کدک کدک
 اطان مملکت بوراه مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 دولت اجمه
 5 اوجی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 سنده اجمه درجه دره بوراه مصلحتی مصلحتی
 اولوب اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 نفس مملکت اجمه اولوب اجمه مصلحتی مصلحتی
 ساره کدک مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 10 برنوع مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 خارجه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 الله اولوب مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 انه برل و مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 15 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی

چریده کلمه بطایه لایم خیر کدک
 10 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 کدک مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 5 سوده مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 بلک مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 کدک مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 10 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 15 اجمه مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی
 مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی مصلحتی

بولاجه يارلارک بوئرلرله مغللارنى ۱ و نوليفته
توبار کيلىلى وقتدا اوغور يايه جگمديرکه
سرمالري کيشىلک لغف و کيشىلک غلدرورسته
باغچ قاندى ماع مافه سى سورانه دهم مافى

5 نزل ایسے جگہ نہ بیجے کہ اور اب کہیں نہ لڑا جیسے
اور کبھی کہہ لاک ہوا کہ سر عام سر و فقط

بالکے احسن تعلیم و عملہ ایدہ معلوم کلوں بر عظیم
تعارف و وارث کہ اورہ حلفہ تعمیر اولیاء اوتہ
تعارفہ۔ ہواون ایچہ و سبل رنقلہ واکہ

ناربنده اوج ناربنده قدر اور ولفقه و فلفقه
قورور قورور ملکندره کورور انواع افه

اعمال ایدر لر. بوعلم او فی کتب کتبہ المکتبہ
نقد محمدی حاصل اولور و هو سید بکده

کسب و کار برپا نه بشود و حیف - بولای
موقعه و مرکز ولایت الی بقیه موقی بر کون

سادو در بوند هلو به بله به بسو دوه
کله به علمه کن حاتلور قیسه فانی کیم یاره در

و منہ سے ساجد اوتا

ہوئی تیار عربانوں نے آؤں الہ محسنہ موجود ہوئے
ماکڑہ ایسٹ کدہ وبابہ سٹنڈ باغستانہ
سکر واپور سکر ایڈ اور واپا کوندر
ماکڑہ سٹنڈ کولری بیم ایل اولور بصرہ

وقتی بایکدیگر بودند با هم در آن کوه توری که اکنون
پناه در آنجا بودند و ایستادند

ایمده منعمی
بقضاء لایقگی
بوعرف لایقگی اسکله سده
حسن نوازی اسکله سده رضی میقان پور

امید و خوشنویسی اسکندریه هیفایه هیفایه
لاجره غریب اسکندریه هیفایه هیفایه

قد اولوسمه . اسم بوحلمده باله
للبي غيب اسلمه سنوي درن يوز بيلك

[illegible]

الحی بود به لبراج بالبحر اولیور
ایده حلقه صاف خفیه اولیور حلقه کار لیکن

دہ سوال او سو جسے دربر ہے جو سجدہ کا ہے

عشر ہجری اور ہجریوں غوسہ ابد الزام و بسمہ
وہم ہجری ہجری ہجری ہجری ہجری ہجری ہجری ہجری

ایسه هر بابه يك قیاقی بود یکم غرضه
اول دفعه بوحسابه الحقه اوله اوج غرضه

بوز یکدم غریب است به ریح العسر و بک اولور
نانه علم عشق صحرای قمره در شا بوی غریبه

اولیٰ انجاء ابدا کہ سواکامہ عشرتک ضمیمہ فرمہ
درت مولیٰ اولیٰ اصلک ضمیمہ درنیوزہ فرمہ مولیٰ

اولی لازم کلام بود و دست بوی به لیرا در

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين

رہی رہا وار کہ اور ہنسا زبانیہ درہ ہنسی کی

بقدره اغا جلدی - نور خود اغا جلدی بر رینه
صد از اینده که این او کو ملک صادره قد

فقط بالمعجب ترك او نهضه ناستی

5

10

زینوی بر بارم کوهای حقیقہ نور بنویس
فدعده باغی حقارہ مصره در اسکده کونڈ

بافتد بر دینش وقت یک مجموعہ باغ چنانکہ مقدمہ
اول دفعہ دلائل قائمہ واقفا استخوانیہ منبت

اوله یی ایشیکیم و تاساعه باقیداریس باقی
مقارعه اعرابه و مومنه معصومه احتیاجی و ادر

فهرست طوایف و زیست‌نامه ماعدا فریب بعضی
که یوزی استخاری دارد در تذکره طایفی کرمه

اولاً برائے انہ سے لڑنا بوطاع بھیجے جا رہا ہے۔
دوسرے لڑنے کو کہہ کر مروتیہ اولیٰ بھیجی گئی

هـ طرفه کہ جسے الرضیہ کہتے ہیں

سالف الذکر : زینبہ اغا جہری اسکا تذکرہ بطور

بنا و علم حکومت استنباط نمود و به خصوص از علم
و فن احمد نادر مراد

او به استغنی
فرا به شوق بمانی خلفی

5

10

15

محرفیف ہائے ضاشر مرکزہ و اصحاب علم و دہ علی انہ فہ ویدہ

ملک ایکبوز قزو برسنه هجره سنه فاسند قولی فاسند

بمعاینه متبینه مقصد علمای مجرب و معتمدین خود معتمدین و شرح عقاید و تدریج و فارسیه و حافظ و شریک و دیوانه و دراز و فخریه و او فخریه و تبرک کتب است
بر فارسی و در شایقی یاد

[illegible]

$\frac{90}{\text{مجموعه}} \times \frac{97}{\text{مجموعه}}$

[illegible][illegible]

دشمنان را که عجز می نمودند به اوج نرسیده که چنانکه در نامه معاهده مذکور و در نامه صورتی اج سوید و دایمی و الملک قریه سولیه
آتش را از این اوج دور بماند و چون نزدیکتر آید و حال را بقا یافته

[illegible]

271

[illegible][illegible][illegible]

مشاریه علی بن ابی طالب علیه السلام، از این کتاب که در این کتابخانه موجود است، در این کتابخانه موجود است، در این کتابخانه موجود است.

مستشرقین و عربی و اسلامیات فقیہہ جو کہ شہرہ
شاہ ولی اللہ کا بیٹا ہے، راجہ بونہ ایچ پٹی شہرہ مضافات شہری قلعہ و شہرہ بونہ و بھیرہ شاہ و شاہ اہلہ بہ جو کہ شہرہ

شاید به علم کار با شانه بایز و الیگ انام بزی ساحت بایز کسری اوده نفس پسی حقه ایز ایله مائر، عتلا مائه طولا ب
ساق، رودنی هتله کدونه یخی ربه اوده مروه اونیه نای اعطافه

[illegible][illegible]

شربت جبه فیه بر لایقین حدیث نفی و توجیه زنی و اخفا جهر بیه و حسب الفقه الاسلامی ابرار احمد بنوری سید طویل و قدس سره و غیره از انجمن و ضم از امریه
 ۹۱ سوره فتح ۱/۱۱۱

[illegible]

۱- است از این جهت که نشانه اینست که در لای اداره امور و لای نه عدم الاضطرار و نه بیاید عفو و نه
 اینجهانم اینمکه در اولین و ولایت مذکور در این جهت و لای نه موقعیت و امور و لای نه در حق لازم
 تنظیم و اصلاحی چند اداره که در بر داشته باشد و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 نه کی و نه در حق لازم که در بر داشته باشد و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 مثلاً در تاریخ انقلاب که اعتباراً از بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 او در بدین سال که از بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 مثلاً از بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 اعضا که در بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 مثلاً از بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 غرض از اینست که در بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم
 مثلاً از بدین سال و نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم که در حق بیاید و لای نه در حق لازم

مفتی الاسلامیہ
حضرت شیخ محمد رفیع صاحب مدظلہ العالی نے فرمایا ہے کہ جو شخص اپنے دل سے اللہ تعالیٰ سے دعا کرے کہ میں تمہیں اللہ تعالیٰ سے ملوں تو اللہ تعالیٰ اس کی دعا قبول فرماتا ہے۔

ياک اخی بود، انسه طغفره، منی محمدک او قحی کز، در سعادته نوله انسه.

[illegible][illegible]

عرب ما تفرق و دونهو جبروت پادشاهي فرود فرستاد و در جماعت او نهاد و ملائكه و بر سر منابر ابراهيم عليه السلام و اصحاب و ديانت و در پست و استقامت و اولاد و پادشاهي پادشاهي

اصول و روش تدریس و ارزشیابی

۱۰۰ بابها هم يك افتد يك اوج بوز اوج سس ريح الا عربيك اينده واقف يك اوج بنور سس كا نورا اوليك كيه بيس
سدي ك عروس معده امه جاد و كار ولاي علم مضلله نقل افكند

[illegible]

میر شمس الدین عظیمی نے ایک اور عجیب سے شعر جنسک ادبی بیسنہ بد بین سید غلام عباس صاحب ابھو محکم قیصر نامہ مصرع علی بن ملک ویدی کوں مرود نہ وہ علودہ مملکت
اور اوردہ دلا بے باطلہ انصاف لکھ دودہ اصولا علی بن کھوسن یاس تو بر پرچہ

و مشایده این دوچ نوعی است روح اولی که در دنده معاشیه و جاییه صورت پذیرد و ثانی که در تقاضیه و مشایده

فیرش از عذر - بیدار بود - نکرده هیچ فعلی را - اما خود را بقتضای کار - با خود گفتنی بود - فکرتی بود که نکرده - این بیدار بود - عذرش
 آمد و رفت - نه - بیدار بود - در فکرتی بود - نکرده - این بیدار بود - عذرش

شهادت الہ خدا سے محدود و موقوفہ نہ ہوتی بلکہ اوجہ و احوال و امور ہر شے کے ساتھ جاری و لاوڑ لہذا یہ کہہ کر مالک الخلق ہر شے سے دست بردار ہو کر علی عثمانی
اصناف سے بیوقوف رہے۔

[illegible][illegible]

خفا فاصافه فمعي عما اعطاك اوعده

۱. عجز از آوردن سازه شده با بستر و احداث کانال به صورت مقطعی شده و توله آب می باشد.

[illegible][illegible]

سَمْعُهُ قَدْ بَلَغَ خِدْمَاتِهِ فَعَلَ وَقَبُولَ وَزَقَّ صَوَابِهِ وَهَبْلَقَهُ انْقِصَالُ اَرْوَابٍ وَفَتْقُهُ مَقَرَّةٌ سَمْعُهُ لَمَّا بَلَغَ خِدْمَاتِهِ فَكَانَ اَلْمَقَرَّةُ

۱۸ سوال ہے اور اس میں ۱۰ سوال ہیں

شاید مصطفیٰ قیاسی در این نود و نه سوره مجتهدی و بدیع است و انحاء و رباعیات است.

[illegible]

مشارب بیک روح بود طغوزی نهی و معی الاخرینک طغوزی و انحال دار بقا ایهم

عنه ناظم پناه
 عطفی لطیف افندیله محمد ویدیه
 یی ایکی روز ایلی بیکرچی پند (سنه فایله ۱۷۵۱) ایزدی سده توله ایلی کی نفوس ننگه عتفا نینسه محرر در
 کاتبه بنده ایله مبارک علامه ندید و خصوصاً علامه عربی و فارسی و جعفری و تاریخ و فرائض و تحفین المله
 فارس و دیگر کتب و از این فکرم

[illegible]

(سید ول ولادت)

(۶۶)

(سید ول ولادت)

محمد نديم پاشا	محرم ۱۶	۱۲۷۷	شهر ۳	سنه ۶		
فرقه عسکر قومانده	س ۱	۱۲۸۳	۹	۲	طرابلس بروقتاً وارزونده يولچانكي	موقتاً (توقيف) عزالسرفوقها ساعه كبره ذات نافوسونى خارج السور عين ماء شطبة صناعه
انضاميله على پاشا	س ۲۶				ساعت و خارج سورده بورع صولى منتظم برچشمه در	
محمد حالت پاشا	س ۱۶	۱۲۸۷	۶	۱		
محمد رشيد پاشا	س ۲۹	۱۲۸۸	۸	۰		
دفعه ثانيه فرقه عسکر قومانده انضاميله على رضا پاشا	س ۱۹	۱۲۸۹	۰۰	۱		
فرقه عسکر قومانده انضاميله ساه پاشا	س ۱۸	۱۲۹۱	۷	۲		
فرقه عسکر قومانده انضاميله مشير مصطفی پاشا	س ۲۹	۱۲۹۲	۶	۰۰	غات قصبه سنك فويله نوان سجا غند الحياقي	فتح قصبه غات والماتها بلوا، قران
فرقه عسکر قومانده انضاميله مشير مصطفی پاشا	س ۸	۱۲۹۲	۶	۲		
روم الى بابيه لورندت على كمال پاشا	س ۹	۱۲۹۵	۲			
وزير محمد صبر پاشا	س ۹	۱۲۹۵	۸			
مشير محمد جلال الدين پاشا	س ۵	۱۲۹۵	۸			
دفعه ثانيه احمد عزت پاشا	س ۷	۱۲۹۶	۱۰	۱		
وزير محمد نظيف پاشا	س ۹	۱۲۹۸	۶		پوسته لوك اصلاح و تلغراف تكميله و حمله جار شو سنك و باب البحر جاده سنك انشاي	اصلاح البوسطات و تكميله التلغرافات و انشاء السو الحمله و جاده باب البحر
حالا والى ولايت احمد اسم پاشا	س ۲۱				آمار هم جليله لورندت در	من آثار هم الجليله

Salnâmedeki Trablusgarp valileri tablosunun transkripsiyonu:

(Cedvelü'l- Vilât)

(66)

(Cedvelü'l- Vilât)

		Sene 6	Şuhur3	1277	16 Muharrem	Mahmud Nedim Paşa
YANDAKİ METNİN ARAPÇA TERCÜMESİ	Trablus'ta bir ... ve Zuvarında büyük çangı saat ve hariç surdamuntazam bir çeşmedir	2	9	1283	28 Rebiülevvel	Fırka-i Askeriye Kumandanlığı inzimamiyle Ali Rıza Paşa
		1	6	1287	16 Zilhicce	Mehmed Halit Paşa
		0	8	1288	29 Cemaziyelahir	Mehmed Reşit Paşa
		1	0	1289	19 Safer	Def'a-yı saniye Fırak-yı Askeriye kumandanlığı inzimamiyle Ali Rıza Paşa
		3	7	1291	18 Rebiülahir	Fırka-i Askeriye Kumandanlığı inzimamiyle Samih Paşa
YANDAKİ METNİN ARAPÇA TERCÜMESİ	Gat kasabasının fethiyle Fizan sancağını ilhakı	0	6	1292	29 Şaban	Fırka-i Askeriye Kumandanlığı inzimamiyle müşir Mustafa Asım Paşa
		2	6	1292	8 Cemaziyelahir	Fırka-i Askeriye Kumandanlığı inzimamiyle müşir Mustafa Paşa
		0	2	1295	9 Zilhicce	Rumelili payelilerinden Ali Kemalî Paşa
		0	8	1295	9 Rebiülevvel	Vezir Mehmed Sabri Paşa
			8	1295	5 Zilhicce	Müşir Mahmud Celaledin Paşa
		1	10	1296	7 Şevval	Def'a-yı saniye Ahmed İzzet Paşa
YANDAKİ METNİN ARAPÇA TERCÜMESİ	Postaların ıslahı ve telgraflar temdidi ... çarşısının ve babü'l-bahr caddesinin inşa-yı esar ... celilelerindendir		6	1298	9 Cemaziyelahir	Vezir Mehmed Nazif Paşa
					21 Zilkade	Hâlâ vali-yi vilayet Ahmed Rasim Paşa